

**A BÉCSI UDVAR
GAZDASÁGI POLITIKÁJA
MAGYARORSZÁGON
MÁRIA TERÉZIA KORÁBAN**

ÍRTA

ECKHART FERENC

1922

KIADJA A BUDAVÁRI TUDOMÁNYOS TÁRSASÁG

Előszó.

Magyarország a XIX. század elején gazdasági fejlődésben messze elmaradt a tőle nyugatra fekvő államok mögött. Míg nyugaton már a gombamódra szaporodó gyárak kéményei füstölögtek, a nagyarányú kül- és belkereskedelmet kitűnő utakon és jól épített csatornahálózaton bonyolították le a világ minden tájára kiterjedő összeköttetéssel rendelkező cégek, az állami és magánhitelműveleteket jól megalapozott bankházak végezték, addig Széchenyi Magyarországon csak a legközönségesebb szükségleteket kielégítő csekélyszámú kézművest, primitív vásári kereskedelmet találunk. A csekély forgalmat alig használható utakon jobbra vándorkereskedők látják el, leggazdagabb nagybirtokosaink sem képesek egy-egy fejedelemséggel felérő uradalmakra beruházási hitelt kapni, az ország terményeinek nincs ára, a társadalom középkori berendezések békóiban sínylődik. Nyugaton ekkor már minden téren a mai gazdasági és társadalmi viszonyok vannak kifejlődőben, a kapitalizmus megindult diadalútjára, nálunk pedig még a feudális gazdasági és társadalmi viszonyok élnek csaknem érintetlenül.

Ha kutatjuk ezen ellentét okait, mely annyival kirívóbb, mert ugyanazon uralkodó és kormányzervek igazgatta országok, Ausztria és Magyarország közt is fennállott, nem adhat elég magyarázatot sem a viszontagságos múlt, melyet az évszázadokon át török és idegen zsoldos had pusztította ország magáénak mondhat, sem az ősi alkotmányon alapuló, elavult nemesi kiváltságok sértetlen fenntartása, sem a magyarnak a gazdasági kérdésekkel nem sokat bajlódó természete. Mindezek mellett még egy fontos tényezőt kell figyelembe vennünk, talán a legfontosabbat. A kapitalista gazdasági fejlődést csaknem mindenütt a kormányzati politika indította meg és irányította.

Magyarország és Ausztria különböző fejlődése Mária Terézia korában veszi kezdetét. Míg a XVIII. század első felében mindkét ország lényegében ugyanazon gazdasági és társadalmi viszonyok közt él — eltekintve hazánknak a török hódítás alól csak az imént felszabadult középső résztől, melyen úgyszólván még csak nomád kulturális viszonyok voltak —, a század második felében már lényegesen eltérő volt a fejlődés iránya. Ha tehát a különböző viszonyok okait keressük, Mária Terézia koránál kell a kutatást kezdenünk. Ezért tűzte ki célul jelen munka szerzője Mária Terézia gazdasági politikájának tanulmányozását.

Számtalanszor visszatér újabb történeti irodalmunkban az a szemrehányás, hogy a bécsi gazdasági politika Magyarországot gyarmatként kezelte és Ausztriától állandó függésben akarta tartani. Rendszeres, levéltári kutatáson alapuló munka ezen vád alaposságával még nem foglalkozott, pedig ennek a kérdésnek következményeiben napjainkig kiható fontossága megérdemli a teljes megvilágítást. Ha az olvasó tárgyalásom menetében hiányokat fog találni[^] úgy azt elsősorban azon körülménynek tulajdonítsa, hogy csak kevés előmunkálatra támaszkodhattam. Történetírásunk eddig a politikai és alkotmányos szempontokra fektette a fősúlyt, a gazdasági és társadalmi problémák történeti megvilágítását elhanyagolta. Családtörténeti és helyi monográfiáink az említetteken kívül legfeljebb genealógiai és birtokszerzési, meg jogi kérdéseket tartottak szem előtt, holott az elsők a birtokok kezelésének, a vagyongyarapítás avagy szétzüllés folyamatának megfigyelésével, illetőleg egyes vidékek gazdasági emelkedésének vagy elmaradásának ismertetésével szerezhettek volna maguknak igazi megbecsülést. Ha munkámnak sikerül ezen kérdések iránt nagyobb érdeklődést felkelteni és annak szükségét nyilvánvalóvá tenni, hogy tárgyalásuknak nemcsak egy tendenciózusan dogmatikus, javarészt elavult műveltségű történetirodalmi irány, a „történelmi materializmus“ írásaiban van helyük, úgy elértem célomat.

I. A Habsburg-monarchia gazdasági helyzete és az ebből folyó politika irányai.

Szilézia gazdasági szerepe és elvesztésének következményei.

A Habsburg-család utolsó férfisarjadéka, VI. Károly császár, nagy, de nem könnyű örökséget hagyott leányára. Nem egyhamar lehet a történelemben, mint maga a királynő írja, példát találni arra, hogy koronás fő keservesebb viszonyok közt kezdte meg uralkodását, mint a tapasztalatlan és a kormányzás művészetébe atyja életében be nem avatott fiatal asszony, Mária Terézia. Nagynevű vezéreit elvesztett, dicsőségben és tekintélyben mélyen lesülyedt hadsereg, zilált és még az örökös zavarral küzdő monarchiában is a szokottnál sanyarúbb pénzügyek, megrendült hitelviszonyok voltak ingadozó alapjai a trónnak, melyre az ifjú királynő lépett. Reformok végrehajtására és minden kezdeményezésre képtelen, csak rendi érdekekre és egyéni hasznukra tekintő miniszterek voltak a királynő tanácsadói akkor, midőn minden oldalról zsákmányra éhes ellenség támadta meg a könnyű prédának kínálkozó birodalmat.¹ Saját erélyének és önbizalmának, és nem csekély részben a magyarok tőle is nem egyszer elismert áldozatkészségének köszönhető a királynő, hogy birodalma az örökösödési háború nagy próbáját, ha nem is nagy veszteség, de különösebb megrázkódás nélkül kiállotta.

Nagy Frigyes ugyanis elérte azt, amiért a háborút meg-megújuló erővel folytatta: rohamosan fejlődő országhoz kapcsolta a Habsburg-monarchia leggazdagabb tartományát, Sziléziát. Annyit jelentett ez az ország akkor a monarchiának, mint a mai Olaszországnak Lombardia, avagy Németországnak a rajnai tartomány. A gyáriparnak erősen lüktető főére vonult- át Szilézián és a kereskede-

lem gócpontja volt ott. Kívüle nem is volt a monarchiának magasabb gazdasági fejlettségre jutott területe.

A XIII. századtól kezdve Szilézia kereskedelmileg oly kedvező helyzetben volt a szomszéd országokkal szemben, mint a XIX. század végén Nagybritánia. Gyapjútermelésé páratlan volt az egész világon. A porosz foglалás idején kb. 2 millió juh évente több mint másfélmillió kilogramm gyapjút szolgáltatott, oly óriási mennyiséget, melyet a nagy fejlettségű helybeli posztóipar fel sem tudott dolgozni. A vászonipar nyersanyagát, a lent is igen nagy mennyiségben termelte a szorgalmasan megművelt ország. A textilipar cikkeinek kivitele folytán nagy tőke halmozódott fel, mely a nagykereskedelem létrejöttét lehetővé tette.

Szilézia volt a szárazföldi nagykereskedelem közvetítője Kelet- és Nyugat-Európa között. Lengyel- és Oroszország, Moldva, Havasalföld és a Krim nyersterményeit a sziléziai kereskedőházak vásárolták össze s adták tovább jó haszonnal a nyugatnak, honnan meg az iparcikkeket közvetítették Kelet-Európa felé. Gyapjútermelésének feleslegét kivitte Szászországba, a cseh és a német örökös tartományokba, sőt Angliába és Hollandiába is, minthogy finom minőségével még a britt sziget gyapjúja sem tudott versenyezni. A sziléziai vásznat nemcsak Európa minden piacára, hanem Nyugatindia is szállították a világkereskedelemben nagy súllyal bíró cégek. A sziléziai posztót, harisnyát, keztyűt, kalapot épúgy megtaláljuk az örökös tartományok, Magyarország, Erdély és Kelet-Európa piacain, mint a szárnyait bontogató fémipar, a fazekas-, bőr- és faipar termékeit. Természetes, hogy a behozatal is nagy volt a gazdag tartományba, mely a behozott árukat gyáriparában feldolgozva adta tovább, avagy egyszerűen közvetítette azokat. Csehország és a német örökös tartományok lent és gyapjút vittek be, Bécs juttatta oda az olaszországi selyemárúkat, Szilézia vette meg a fellendülő cseh üvegipar termékeit és közvetítette a stájer kaszát óriási tömegben a keletnek. Az örökös tartományok szállítottak oda komlót, gubacsot, Magyarország salétromot, antimont, rezet, sőt, mézet,- viaszt, állatokat és állati termékeket, de főleg bort. Nem felesleges megemlíteni, hogy Szilézia nemcsak Kelet-Európának adta el a gyarmat-

államok, Portugália, Spanyolország és Hollandia fűszereit, hanem a monarchiába is legnagyobb részben Boroszlón át jutottak a gyarmatárúk, mivel a hamburg—boroszlói úton olcsóbb volt a szállítás, mint akár a rajna—dunai vonalon, akár Trieszten vagy Fiúmén át Bécsbe. Hogy monografusának szavaival éljek: „Szilézia volt az osztrák és magyar monarchiának nagykereskedője, a többi Habsburg-országokban csak szatócskodás folyt.“²

Sziléziának ez a kiváltságos gazdasági helyzete magyarázza meg azt a szívósságot, mellyel Nagy Frigyes harcolt érte: oly tartománnyal növelte országát, melyben a kereskedelmet és ipart nem kellett céltudatos munkával és mindenféle eszközzel kifejleszteni, mint országa többi részeiben. Ez adja meg viszont a nyitját annak is, miért nem nyugodhatott bele Mária Terézia birodalma e gyöngyének elvesztésébe. Szilézia nélkül a monarchia teste csonka volt.

Az örökösödési háború alatt mindinkább gyökeret vert a királynőben az a meggyőződés, amit mindjárt trónraléptekor szerzett, hogy országai szervezetlensége, a kormányzések partikuláris szelleme és főleg a rendek, túlságos hatalma képtelenné teszik birodalmát minden nagyobb erőfeszítésre. Az pedig kétségtelen volt, hogy erre szükség lesz, akár vissza akarja szerezni a tartományt Poroszországtól, akár az elvesztése folytán a monarchia gazdasági életében támadt nagy űrt ki akarja tölteni.

Azért is mindjárt az örökösödési háború után hozzálátott Mária Terézia nem egy minisztere ellenzése melleit is az új „rendszer“ megvalósításához, ami nem jelentett egyebet az örökös tartományokban, mint a rendi kiváltságok megtörését a közteherviselés terén és a kormányzás központosítását a közigazgatás minél több ágában. Sikerült is a királynőnek a rendek makacs ellenállását Ausztriában megtörni, az adómentességet megszüntetni és az ingatlanok általános összeírása és felbecslése alapján új adórendszert megvalósítani.³

A reformok végrehajtásában kétségtelenül a gyűlölt ellenség, Nagy Frigyes volt a példa, ki csak országai szervezettségének és azon körülménynek köszönhette sikerét, hogy annak összes gazdasági erőforrásaival rendel-

kezett. Ferenc császár maga mondta egy ízben (1750.) a porosz követnek: „Ha az örökös tartományokban most nagyszabású reformokat hajtanak végre, azok valóban a porosz király példájára történnek és háromnegyedrészben az ő államában alkotott rendszerből valók.”⁴

Hiába változtatta meg azonban Mária Terézia a belső rendszert, hiába keresett a külpolitikában új tájékozást és hozott létre a porosz király ellen hatalmas koalíciót, a hét-éves háborúban a porosz militarizmus kiállotta a tűzpróbát, és Szilézia végleg elveszett. Nagy Frigyes sikerei és az a bámulatos erő kifejtés, melyre országa a legkedvezőtlenebb viszonyok közt is képes volt, még jobban megerősítették abban a hitben, hogy helyes úton jár, ha az uralkodásban a mindinkább mintaképpé váló Frigyes nyomában halad.

A merkantilizmus elvei az örökös tartományok kormányzásában.

A gazdasági rendszer, melynek elvei alapján a porosz királyok államukat oly- rohamos fejlődéshez juttatták, ugyanaz volt, mint amelyet Colbert és Cromwell is követtek: a merkantilizmus. Intézkedéseik 1680 és 1786 közt ennek a kort teljesen uraló állam- és gazdaságtudományi rendszernek az elveit tükröztetik vissza s annak irodalmában, az ú. n. cameralistikus irodalomban mindenkor mintakép gyanánt szerepeltek.

A merkantilizmus alatt ma mást értünk, mint amit az utána következő nemzetgazdasági elmélkedők, különösen a liberálisok támadásainak hatása alatt általában egészen a legújabb időkig értettek, kik néhány jelszóból, idézetből kiindulva hamis képet adtak róla. A merkantilizmus, melynek rendszeres elmélete tulajdonképpen nincs, hanem csak intézkedéseiből ítélhető meg, nem abból állott, — mint azt általában hitték, — hogy valamely ország boldogulása attól függ, mennyi nemesérc és pénz halmozódik fel területén. A nagy német nemzetgazdász, Schmoller Gusztáv érdeme, hogy ma ezen rendszer korszakát is mint a gazdasági fejlődés folyamatának egy részét tekintjük, melyről épúgy nem lehet vagy talán még kevésbé

lehet elítélőleg nyilatkozni, mint a későbbi nemzetgazdasági rendszerekről.

A merkantilizmus szoros összefüggésben áll a XVII—XVIII. századi politikai fejlődéssel, midőn a többé-kevésbé teljhatalmú uralkodók egymással csak lazán összekötött területekből, városokból egységes törvényeknek alávetett, egységes szokások szerint élő országokat alkotnak, mivel a gazdasági fejlődés lehetetlenné tette az addigi szűk keretek megtartását.

A középkori hűbéres Európában minden város a hozzátartozó vidékkel, minden kisebb-nagyobb hűbér, minden kerület, vidék külön gazdasági területet alkotott, mely vámokkal zárkózott el szomszédjaitól, saját súly- és mértékrendszere volt és mindenben saját gazdasági jólétének önző céljait követte. Midőn a forgalom megnövekedésével, a közlekedés javulásával, a gyárüzemszerű ipar megalakulásával, a nagykereskedelem fellendülésével, szóval a gazdasági fejlődés előhaladása folytán a régi keretek megszűkültek, közöttük az emberek jobb életmódra már nem juthattak, alakultak meg elsősorban ezen gazdasági szükségből kifolyólag a XVII—XVIII. században a nagyobb gazdasági egységek, a nemzeti államok. Ezen átalakulás végrehajtói az abszolút hatalmú uralkodók, illetőleg az államférfiak. A részükről az egységes nemzeti gazdasági élet megalkotására és minél élénkebb felvirágoztatására hozott rendszabályokat foglalhatjuk össze a merkantilizmus fogalma alatt. Az egységes államgazdasági politika ellentéte ez a városi, vidéki és rendi gazdasági politikával szemben. Jelenti a fejedelmi hatalom harcát a nemesség, a városok, vidékek és testületek ellen, azok összeolvasztása az egységes pénz és mértékek, rendezett pénz- és hitelügy, egységes jog, de legfőképp a szabadabb, élénkebb forgalom érdekében, mely az emberek boldogulásának, a nagyobb jólétnek alapfeltétele. A merkantilizmus is megfelel azon nemzetgazdasági törvénynek, mely szerint minden fejlődés mindig nagyobb keretet hoz létre és mindig nagyobb tömegeket von be a gazdasági és politikai életbe.

A XVII. és XVIII. században jöttek létre a mai államgazdaságok, ridegen önző kereskedelmi politika alapján.

Ennek eszköze elsősorban a vámrendszer volt, mely megvalósítja az elzártságot kifelé; önző védővámrendszer, mely megnehezíti az idegen ipar-, főleg fényüzési cikkek és a felesleges nyersanyagok behozatalát, de annál inkább kedvez oly anyagoknak és félégyártmányoknak, melyekre a hazai iparnak szüksége van. Mindenképen előmozdítja a honi iparcikkek és a felesleges termények kivitelét, hogy a kereskedelmi mérleg minél kedvezőbb legyen, minél több tőke gyűljön össze az országban. Az így szerzett tőke nem hever gyümölcsetlenül, hanem a nemzeti termelést van hivatva emelni. Lehetővé teszi az iparnak a minél nagyobb-arányú és olcsóbb termelést, és ezzel a hazai piac megtartását és a külföldi piacok meghódítását. A merkantilizmus „a gazdasági önzés nemzetgazdasága“.⁵

*

*

*

A merkantilis rendszer intézkedéseivel a porosz királyok, főleg Nagy Frigyes, az uralmuk alá tartozó, sem területileg, sem gazdaságilag össze nem függő és jobbra visszamaradt tartományokból oly politikai és gazdasági, szóval állami egységet alkottak, melyben a gazdasági élet minden ága a legszebb reményekre jogosító fejlődésnek indult. Mária Teréziának ugyanarra az útra kellett lépni, melyen Nagy Frigyes járt, mert Szilézia elvesztése kényszerítette őt a legönzőbb, kíméletlen politikára, ha a monarchiát nem akarta iparilag és kereskedelmileg idegen államtól állandó függésben tartani. Szilézia elvesztésével az összes erősebb szálak elszakadtak, melyek a monarchiát a világkereskedelemhez kapcsolták és az egyetlen terület, melyen nagyipar volt, idegen uralom alá került.

A királynő gazdasági politikájának célja tehát nem lehetett más, mint a monarchiát a porosz Sziléziától a nagyipar létesítésével és a régiéket pótló új kereskedelmi összeköttetések keresésével függetlenné, e tartomány nélkül is egységes gazdasági életre és fejlődésre képessé tenni, és ennek érdekében az eddigi külön tartományi érdekek vezette gazdasági politikát megszüntetni.

A Habsburg-monarchia ugyanis — ha csak a duna menti részeket, és ezek közül is csak az osztrák örökös

tartományokat vesszük tekintetbe — Mária Terézia trónraléptekor korántsem alkotott gazdasági egységet, hanem a tartományok szerint tagozódott, melyek csak saját érdekeikre ügyeltek, sőt a Bécsben székelő központi hatóságok miniszterei is elsősorban azon ország gazdasági és pénzügyi előnyeire gondoltak, melyből maguk származtak s amelyben birtokaik feküdtek. Mint Ranke megállapítja, a monarchia még föderatív természetű volt, a tartományok jogai még erősen korlátozták a legfőbb hatalmat. Még igen erős volt bennük a különállás érzése.⁶ Alsó- és Felső-Ausztriát együtt, Morvaországot, Csehországot, Sziléziát, Belső-Ausztriát (Stájerország, Karinthia, Krajna, Görz-Gradiska), Tirolt, majd a tengerpariót vámvonalak választották el egymástól, vagyis az örökös tartományok hét különböző vámterületet alkottak.

Az első lépés a vámpolitika terén oly prohibitív rendelkezések elrendelése volt, melyek Porosz-Sziléziát elkülönítették a monarchiától. Azután átmeneti intézkedések következtek, melyek a vámvonalak hátrányait a kereskedelemre csökkentették, így pl. a külföldről behozott áru ezután csak egyszer fizetett behozatali vámot, ha tovább vitték is egy más tartományi vámterületre. 1753-ban Csehország, Morva és Szilézia megmaradt része egy vámterületté lettek, mely új, az idegen iparcikkek behozatalát lehetővé tevő tarifát kapott. Ugyanily szempontok voltak irányadók két évvel később az alsóausztriai vámtarifa megalkotásánál, melyet jóval később (1766) Belső-Ausztriáé követett. Az egységes vámterület megalkotása azonban ugyancsak váratott magára. Még a 60-as években is sok oly cikket hoztak be Belső-Ausztriába a külföldről, melyet Csehországban is megkaphattak volna. Még gabonát sem lehetett egyik tartományból a másikba szabadon szállítani. A királynő határozott kívánságára és ismételt erélyes sürgetésére csak 1775-ben, 13 évi huzavona után vezettek a tárgyalások az egységes vámterület megalkotása érdekében eredményre, miután az összes belső vámok és illetékek, bármily jellegűek voltak is, megszűntek.

Sokkal erélyesebb volt a vámpolitika kifelé, mely sehol sem volt oly szigorúan prohibitív, mint Ausztriában. A külföldtől való teljes elzárásnak köszönhető az osztrák ipar,

hogy alapját megvethette, és minden versenytől megszabadítva, sokat ígérő fejlődésnek indulhatott. A királynő trónraléptekor már volt az iparnak bizonyos csirája az örökös tartományokban: Cseh- és Morvaországban a szövő- és fonóipar, főleg a vászongyártás, továbbá az üvegipar, az alpesi tartományokban meg a yasipar, de nagyiparról, gyáriparról még nem lehetett szó. Hogy a honi piac kizárólag a belföldi ipar uralma alá kerüljön, egymást érték a behozatali tilalmak, melyek rendszerét 1764-ben általános rendelet tetőzte be, mely mindazon iparcikkek behozatalát megtiltotta a monarchia területén, melyeket az örökös tartományokban gyártottak. Kiegészítették ezt a kiviteli tilalmak oly nyers- és segédanyagokra, melyekre az iparnak szüksége volt, minők a réz, sárgaréz, vas, ón, nyersbőrök, gyapjú és utóbb a hamuzsír.

Az ipari fejlődés érdekében pedig mindent elkövettek, különösen a textilipar, a vas és kőszén korszaka előtt az egyedüli igazi nagyipar minél több ágának meghonosítására és a meglevők javítására. Idegen munkások behozatalával sikerült a selyemgyártás és az ezzel összefüggő iparágak megteremtése. Gyárak alapítására a kincstár nagy előlegeket, kamatmentes kölcsönöket folyósított. A kezdő gyárak védelmére kizárólagos privilégiumokat osztogattak. Az ipari termékek minőségének javítására, a közönség érdekeinek védelmére, de főleg a versenyképesség emelése céljából ellenőrzést gyakoroltak a hatóságok a gyártmányok felett és prémiumokat tűztek ki. A szövés és fonás tanítására iskolákat állítottak fel.

A kereskedelem emelésére már VI. Károly megkezdte a jó országutak építését a becs—brünni és a becs—prágai vonallal, folytatta ezt Mária Terézia a becs—trieszti úttal, melynek célja volt a monarchia forgalmát Hamburg, illetőleg Velence helyeit Trieszt felé irányítani. Ugyanezen célból minden megtörtént Trieszt és a tengerpari fellendítése érdekében. A belföldi piacot az egyes tartományokban levő kereskedelmi bizottságok (Commerz-Consess) iparkodtak az osztrák iparnak megszerezni, bár e tekintetben sok nehézséget okozott a kereskedők ellenkezése, kik az idegen gyártmányokhoz ragaszkodtak, mivel az osztrákok rosszabbak és drágábbak is voltak.

A gazdasági politika és a bürokrácia.

Mária Terézia és tanácsosai intézkedéseinek, melyekkel Ausztriát a 100—200 évvel előrehaladottabb nyugati államok fejlődési fokára akarták emelni, nem volt az az eredménye, ami Poroszországban a hasonló merkantilis rendszabályoknak. Ennek egyik oka az volt, hogy a gazdasági intézkedéseket folytonosan pénzügyi szempontok akadályozták. A pénzügyi hatóságok mindent elleneztek, ami a kincstárnak a vámokból, fogyasztási adókból folyó jövedelmet csökkenthette volna. Ez a körülmény és egy másik ok teszik érthetővé, hogy pl. az egységes prohibítív vámrendszer csak akkor valósulhatott meg végtelen hosszú tárgyalások után, mikor már a külföldön a szabad kereskedelem elvet kezdték hangoztatni. Ez a másik ok a bürokratizmus, a minden újításra csak nehezen kapható és roppant nehézkesen dolgozó kormányzások, Az osztrák közigazgatás hatásköri összeütközéseivel, féltékenységével, kezdeményezésre való képtelenségével kevésbé volt alkalmas reformok végrehajtására. Ehhez járult a szervezet bonyolultsága, mely a kevésbé fontos dolgoknál is hosszas hivatalközi tanácskozásokat tett szükségessé, melyekből az ügy csak keveset nyerhetett. Bámulatos, hogy sokszor a korona részéről mennyi sürgetésre, személyes beavatkozásra volt szükség, míg, valamely dolog döntés, végleges elintézés alá került s még akkor is a legfelsőbb helyen újból gátolta az ügyet egyik-másik kormányzók elnökének különvéleménye, egyedül helyes megoldást ajánló felterjesztése. E miniszterek, a feudális nagyurak voltak sok tekintetben az általános haladás kerékkötői. Csupán származásuknál, legfeljebb kisebb-nagyobb érdeklődésüknél fogva kerültek a gazdasági kérdésekben döntő kormányzások élére, hol nem nagy javára váltak a köznek.⁸

Hogy mindezen akadályok mellett is sok üdvös dolog valósult meg, azt Mária Terézia, utóbb fia, József személyes érdemének tulajdoníthatjuk. A királynő fáradhatatlan volt a kérdezősködésben és az utasításban. Sok reformnak ő volt a kezdeményezője. A vámkérdésben pl. egyik királyi kézirat a másikat éri. Az uralkodó újból és újból

lök egyet az alkudozások kátyújába került szekerén és a létrejött egyezkedésekkel egyet nem értve, folyton sürgeti újabb tárgyalások megindítását és azok gyors befejezését a kitűzött és a korona által szem előtt nem tévesztett cél, az általános gazdasági emelkedés, az „universalcommercium“ érdekében.

Ennek a, mondhatjuk, személyes politikájának megvalósítására a királynő már 1746-ban alapította a gazdasági igazgatóságot (Commerzdirectorium), melynek ügykörébe a bányák kivételével minden gazdasági természetű kérdés tartozott. „Commercium“ alatt akkor nemcsak a kereskedelmet, hanem mindazon ügyek összességét értették, melynek előmozdítása a gazdasági jólét emelésére szükséges volt. E testület működésével Mária Terézia nem volt megelégedve, és 1762-ben nagyobb kormányzéké, gazdasági tanácsá (Hofkommerzierung) alakította át, anélkül azonban, hogy szellemét megváltoztathatta volna. Úgy elnöke, mint tanácsosai nem nagyszabású reformokra születtek, nem ismerték a monarchia gazdaság; életének követelményeit, hanem hogy úgy mondjuk, a zöldasztal mellett intézték el a legfontosabb kérdéseket — a merkantilizmus elvei szerint. Legfontosabb céljuk a kereskedelmi mérleg emelése, javítása volt, mely alatt minél több pénz felhalmozását értették a monarchiában. Ezt a célt nézetük szerint rendeletekkel, intézkedésekkel el lehet érni, mert a kormányzás mindenre képes, vagy miként azt a kormányzések tanácsosaitól sokat olvasott cameralista, Justi kifejezi: „Az uralkodó csinálhat alattvalóiból amit akar.“⁴⁹ Így történtek olyan intézkedések, melyek más országok viszonyainak megfelelőek, de a monarchiában nem voltak helyénvalók. A merkantilizmus hirdetői, a cameralista írók elveit a hivatalok mint készen talált szabályokat átvették, melyek aztán mint bürokratikus dogmák, hosszú időn át irányították a gazdasági életet.

Az említett kormányzések hatásköre az egész monarchiára kiterjedt, Magyarországra csakúgy, mint az örökös tartományokra, bár ennek semmi törvényes alapja nem volt. A magyar ügyek elintézésénél többnyire, gyakran a királynő külön utasítására, meghallgatták a magyar udvari

kancellária, illetőleg ennek közvetítésével a kamara vagy a helytartótanács véleményét. A kormányzések tanácskozásaiiban nem egyszer résztvesz a magyar kancellária egy-egy tanácsosa. Mikor 1754-ben Magyarország számára az új vámtarifa elkészült, a magyar vámügy és ezzel az egész kereskedelem irányítása a gazdasági tanács hatáskörébe került, melyre a királynő a vámTéndszer végrehajtásának ellenőrzését és az esetleg szükségessé váló módosításokat bízta, anélkül azonban, hogy joga lett volna a vámilletékek beszedésébe és igazgatásába beleszólni, ami tovább is — mint pusztán adminisztratív és nem politikai ténykedés — a magyar, illetőleg a bécsi udvari kamara dolga volt. A vám-és kereskedelmi ügyeket a bécsi udvari kamara, illetőleg az erdélyi és a bán-sági bizottság (Hofcomission in Banaticis) egyrésztől, a gazdasági igazgatóság másrésztől közös tanácskozásokon vitatták meg. A harmincad-főhivatalok és felügyelőségek Magyarországon a bécsi udvari kamarától, Erdélyben és a Bán-ságban az említett bizottságoktól, illetőleg utóbbi esetben később a miniszteri bancobizottságtól (Minisferial-Banco-Deputation) kapták utasításait, de a királynő kíván-ságára nem közvetlenül, mint azt a bécsi hatóságok javasolták, hanem Magyarországon a magyar kamara útján, „melynek azonban betűről-betűre elő lehet írni, mit tegyen, hogyan intézkedjék és hogy saját maga semmit sem rendelhet el. Ezt a közvetítő szerepet Erdélyben a gubernium töltötte be. így akarták megakadályozni, hogy a magyar kamara, bécsi felfogás szerint „szokásos önhatalmúságával“ a vámtarifa ellen valamit tegyen.¹⁰

A kormányzések közös tanácskozásaiból fejlődött ki 1769-ben az államgazdasági bizottság (Staatvirschafts-Deputation), melynek feladata volt az egész monarchiára kiterjedő hatáskörrel gazdasági ügyekben, különösen elvi kérdéseknél tanácsadó szervként működni. Az intézkedés ezután is a kormányzések kezében maradt, melyeknek egy-egy tanácsosa a bizottság ülésein résztvett. Működésének egyéb eredménye nem volt, mint hogy a tárgyalások menseie egy újabb fórum bevonásával lassúbbodott.¹¹

1776-ban a gazdasági tanács megszűnt és a gazdasági ügyek az egyes országok politikai kormányzékai,

illetőleg a pénzügyi hatóságok, a kamarák hatáskörébe kerültek. Elképzelhetjük, hogy a gyakori változás az amúgy is nagyon lassan működő bürokratikus kormányzásnak nem lehetett javára. A gazdasági tanács megszűntével még az egységesség is veszélyben volt, eltekintve attól, hogy a politikai hatóságoknak kevés érzékük volt a gazdasági ügyek iránt. Mária Terézia uralkodása végén legkedvesebb és legjelentékenyebb minisztere, Kauniiz, nem csekély rezignációval volt kénytelen megállapítani: „Mivel nem ismerek senkit, kinek az összes gazdasági ügyek áttekintése, a részek összeegyeztetése és támogatása, célravezető intézkedések és előkészületek megtétele, a bel- és külföldi gazdasági tényezők oly hasznos ismeretének összegyűjtése volna hivatalból a feladata, és ezek elhanyagolásáért és minden egyéb a gazdasági kormányzásban elkövetett hibákért felelős volna, nincs meg annak a morális lehetősége, hogy a lakosság anyagi jóléte, mely főleg a termelés és az értékesítés előmozdításától függ, lényegesen fellendüljön a tartományok termékenysége és annak ellenére, hogy időnként nagy fáradozás árán sikerült bizonyos tekintetben javítást eszközölni“.¹²

A gazdasági ügyekben is, miként egyéb téren, a kormányzás egységességét szolgálta a monarchiában az 1761-ben felállított államtanács (Staatsrath), melyhez a királyi döntés előkészítése és véleményadás végett a gazdasági kormányzások felterjesztései is kerültek. Az államtanács, melynek tagjai közvetlenül érintkeztek a trónnal, e korban még hivatása magaslatán állott, nem merítette ki erejét aprólékos ügyek elintézésében, miként később. Tanácsosai, mint több esetben látni fogjuk, a tényleges viszonyokat jobban ismerték, az egyes kérdések fontosságát helyesebben ítélték meg és szervezetüknél fogva gyorsabbak voltak az elintézésben, mint az előbb említett hivatalok. Alapításakor az államtanács hatásköre nem terjedt ki Magyarországra, de utóbb az egység elérése céljából magyar kérdésekben is nyilvánította véleményét.

A magyarországi gazdasági ügyek elintézésének bürokratikus menete tehát a következő volt; a helytartótanács és a magyar kamara információit, melyeket a megyéktől, illetőleg a kamarai jószágok intézőitől kaptak, a magyar

kancellária, illetőleg a bécsi udvari kamara juttatta saját véleményével együtt a gazdasági főkormányzékhoz. Ez kidolgozta a királynő elé terjesztendő javaslatot, melyet azután végleges királyi döntésre az államtanács készít elő. Ennek többé-kevésbé egyöntetű véleményét a királynő elfogadja, avagy megváltoztatja, avagy egyik tanácsos javaslatát teszi meg elhatározása alapjává.

Az a kérdés, hogy ezen szervezet hogyan szolgálta Magyarország érdekeit. Tárgyalásom célja megvilágítani, minő politikát követett az udvar és a kormányzések a merkantilizmus *idejében Magyarországgal* szemben? — Hogyan illeszkedett bele Magyarország a monarchia részére felállított egységes gazdasági rendszerbe? — Minő volt e politika folytán hazánk gazdasági helyzete?

II. Az őstermelés. A mezőgazdaság állapota.

A cameralisták — főleg Justi — munkái szerint a merkantilis gazdasági politikában ha nem is a legelső, de nem lényegtelen szerep jut az őstermelésnek. A földművelés és az állattenyésztés virágzása szorosan összefügg az ország anyagi jólétével, a kereskedelmi mérleg javításával, különösen azért, mert a mezőgazdasági termékek olcsóbbodása teszi lehetővé az ipar fellendülését. Ahol olcsóbb az élet, a gyári vállalkozó kisebb munkabért fizet, számadását könnyebben megtalálja és így cikkei a piacon versenyképesebbek, mint a más országbeli gyárosé, aki drágább megélhetési viszonyok közt drágábban termel. De fejlettebb mezőgazdaság az iparnak sokkal olcsóbb és többféle nyersanyagot is szolgáltat. Azért talán egy téren sem munkálkodott Nagy Frigyes oly buzgalommal és kitartással országa javán, mint ép a mezőgazdaságban. Nemcsak rendeletekkel, tanácsokkal és oktatással igyekezett népe jólétét növelni, hanem maga rendezett be uradalmain mintagazdaságokat, melyeket személyesen ellenőrzött, hogy előhaladásukról meggyőződjék és kitűnő érzékkel választotta ki a gazdasági vezetésére alkalmas hivatalnokokat. Poroszország gazdasági függetlenségének elsősorban a mezőgazdaság terén tett intézkedésekkel vetette meg alapját.

A földművelés állapota Magyarországon a XVIII. század közepén elszomorító volt. Az ország nyugati műveltebb részeiben a határt ugyan már hármass váltóra — őszi, tavaszi, ugar — osztották fel, miként Németországban, ahol a három nyomású rendszer már Nagy Károly óta dívott, de az ekkor benépesedő középső részen, az igazi gabonatermő vidéken még a félnomád gazdálkodás dívott.

Úgy tekinthetjük a magyar rónát, mint amelyet újból meg kellett hódítani a kultúra számára. A Tiszántúl a földet csak egyszer szántották. Míg a betelepedés nem haladt előre, a népesség ritka, egy-egy község határa igen nagy volt s a földműves minden évben más-más friss darabot vehetett eke alá, a kipihent föld egyszeri szántásra is bőven ontotta az áldást. De mikor a telepítés folytán sűrűbb lett a lakosság s ugyanazt a földet kellett évről-évre megművelni, egyszeri szántásra trágyázás nélkül nem sok gabonát adhatott az, s még ezt a keveset is a vadrepce és egyéb gyom annyira elnyomta, hogy sokszor nem lehetett tudni, tulajdonképpen mit is vetettek a földbe. Ezen a nemrég még szűz földön még ugart sem hagytak a parasztok. Mikor egy földesúr Békésben az úrbéri földek felosztásánál a határ egy részét ugarnak akarta hagyni, 600—700 paraszt közt csak kettő volt, kinek ez tetszett, mivel az ugart többször kell felszántani. Nem csoda, hogy az enynyire kizsákmányolt földben alig egy vagy két arasznyira nőtt meg a gabona. Alföldszerte a mezőgazdaságnak csak azt a módját találjuk, mikor a nomád pásztornép letelepedik és kevés tapasztalattal megkezdi a földművelést. Fejlettebb volt a mezőgazdaság ezen ága a Bánságban és a Bácskában, hova a németországi bevándorlók évszázados szokásokat hoztak magukkal. De itt sem vetettek még el tiszta vetőmagot, miért is a gabona ugyancsak gazos, bár a temesvári „administratio“ nagyon buzgólkodott abban, hogy a parasztot a vetőmag megtisztítására szoktassa.¹³

A föld megművelésének kezdetleges módjánál még nagyobb baj volt, hogy a learatott gabonát nagyon sok helyen nem kezelték megfelelően. Győrmegyétől kezdve lefelé a Duna és a Tisza mentén, vagyis a régi török hódoltság területén, de különösen a Tiszántúl a gabona gyűjtésében és megőrzésében a lehető legrosszabbul jártak el. Miként egykorú megfigyelő írja, nemcsak a kilenced és tized vételéig, hanem azontúl is a gabonát sokáig künn hagyják keresztben, miért is az rothadni kezd az esőtől. Akkor aztán lassan szállítják be — mert a parasztnak csak egy szekere van —, asztagba rakják, végre kicsépelik, illetőleg ökrökkel vagy lovakkal kitapostatják és a nedves,

sáros gabonát vermekben elássák. Ezért nemcsak megfüled sok ezer mérő évente, hanem megtámadja a zsiszik, mégrothasztja a talajnedvesség, úgy, hogy rosszabb termés esetében semmi készlet nincs, amellyel a hiányt pótolni lehetne, hiszen az új aratásig még normális években is alig van elegendő gabona. A következménye volt ennek rossz termés idején az éhínség, mikor is, mint 1754—55-ben az Alföldön történt, a paraszt kénytelen volt a földesúrtól drága pénzen megvásárolni a több éven át veremben tartott, félig rothadt gabonát, ami mindenféle betegséget, különösen skorbutot okozott. Nem volt ez a Bán-ságban sem különben, hol különösen a rácok és az oláhok nem ismerték sem a kézi cséplést, sem a gabonának csűrökben történő elraktározását.¹⁴

Hogy az ilyen tisztátlan és rosszul raktározott gabonából jó lisztet őrölni nem lehetett, felesleges megemlíteni. Annyival kevésbé lehet erről szó, mert a molnárok malmaikat nem tartották tisztán, és finomabb liszt őrlésére sem voltak berendezve.¹⁵

A gabonafajták közül a mainál sokkal nagyobb szerepet játszott a kétszeres. Az Alföld déli részén a tengeri a maihoz hasonló fontossággal bírt. Országos terméskimutatásokat nem ismerünk, mert a központi hatóságok ily természetű kívánságaira a megyék csak igen hiányos összeállításokkal feleltek, melyekből még egy-egy megye termeléséről sem nyerünk világos képet. Összehasonlítás kedvéért közlöm három megyének látszólag teljes kimutatását.¹⁶

Év	Megye	Lakosok száma	Búza	Árpa	Zab	Csüves tengeri
			pozsonyi mérőkben			
1769	Arad	69659	187067	29895	22701	111143
1770	Arad	70156	186987	29895	22692	112861
1770	Esztergom	30900	9218	32909	61179	102787
1770	Veszprém	63950	138194	14998	26410	Kétszeres

Ebből a néhány adatból is látható, hogy megbízható statisztikát nem várhatunk e kor közigazgatásától. Szinte lehetetlen, hogy Aradmegyében két esztendőben csaknem pontosan ugyanannyi gabona termett. A hatóságok bizo-

nyára ugyanazt a jelentést küldték be 1770-ben minden lelkiismereti furdalás nélkül, mint 1769-ben.

A gabonatermelésnél nem állott különben a rétgazdaság sem. A Tiszántúl a rétekre Szent-Györgyig (ápr. 24.), vagy még tovább is ráhajtják a marhát, miért is, különösen ha a tavasz száraz, a fű csak nehezen tud megnőni. Ezért a kaszálás csak nagyon későn kezdődik, gyakran az aratással egyidejűleg. A magyar paraszt ekkor még hírből sem ismerte a mesterséges réteket. A legelők a legrosszabb állapotban, minden gondozás híján voltak.¹⁷

Ha kutatjuk, mi volt a mezőgazdaság visszamaradottságának az oka, nem lesz nehéz választ találnunk. Legelső sorban a paraszt jobbágyi helyzete. Annyi volt a paraszt úrbéri terhe, annyi robotot kellett teljesítenie, hogy nem jutott idejében saját mezei munkájának elvégzéséhez, hanem csak mikor robotját teljesítvén, munkarejeje és kedve már kimerült. Saját termelésén annyi teher volt, hogy még élete tengetésére is alig volt az elég. A rossz gazdasági helyzettel összefügg a szellemi visszamaradottság, a másik ok. A paraszt iskolába nem járt, vagy ha járt is, nem tanították ott gazdasági ismeretekre, miért is öröklött előítéletek, régi rossz szokások, hamis közmondások rontják el; ezekhez konokul ragaszkodik, minden újítást, reformot elítél, rossz szemmel néz és a legüdvösebb intézkedésektől is csak károsodását várja. Különösen a nagyobb birtokok termelését nem kevésbé hátráltatta a piac hiánya. Akár a szállítási viszonyok, akár a vámpolitika volt az oka, melyről még szólni fogok, a termelés feleslegének értékesítése csaknem lehetetlen volt. Annyit, amennyi az ország gyér lakosságának ellátására szükséges volt, a legkisebb fáradsággal is termelhettek. Legfőbb baj nem is annyira a külföldi piac hiánya, mint a csekély belföldi fogyasztás volt. Magyarországnak nem volt városi iparos lakossága, nem voltak olyan centrumai, melyek nagyobb vidékek termelésére lettek volna utalva.¹⁸

* * *

Ha már Magyarországon rossz volt a mezőgazdaság állapota, Erdélyben valósággal siralmasnak mondható.

A művelésre alkalmas föld itt sokkal kevesebb és nem is oly termékeny. A jobbágy birtoka még kisebb, adó és robot még súlyosabb. A községek határai csaknem kizárólag két fordulóra, őszi vagy tavaszi vetésre és ugarra voltak felosztva s ennek folytán a föld még kevesebbet hozott, mint Magyarországon s mint legkitűnőbb gazdasági történetírónk mondja, „az ősi falurendszer bilincseiben tengődött évszázadok óta mozdulatlanul”.¹⁹

A népelelmezésben a gabonánál itt fontosabb volt a tengeri. A paraszt — az oláh úgyszólván kizárólag — nem búza- vagy rozs-, hanem kukoricakenyeret eszik. Tengeriből azonban csak minden 3—4 évben szokott jó termés lenni s azért az ára ugyancsak változó volt. 1763-tól 1768-ig egy köböl ára 9 krajcárról 36-ra, vagyis négyszeresére emelkedett. A kukoricaterméstől függ a gabona ára, mely rossz termés esetében erősen emelkedett.

A földeket Erdélyben sem trágyázták eléggé, pedig a marhatenyésztés ezt lehetővé tette volna. Az ugart nem szokták felszántani, a vetőmagot nem tisztították meg, miért is alig lehetett valahol tiszta búzát vagy rozsot látni, hanem csak kevertet és rengeteg gyomot, mely a föld táplálóerejének jórészét elvonta. A bajok legfőbb oka itt is a túlságos robot volt. Emiatt vetette el a jobbágy a magot oly későn, mikor már a föld megfagyott s kellett aratnia akkor, mikor a földesúri kötelezettség már nem terhelte.

A gabona megőrzése a fejedelemségben minden kritikán alul állott. Legnagyobbbrészt szalmán hagyták, nagy asztagokba rakták, melyeket szalmával fedtek be s így maradtak a szabad ég alatt, egész télen az időjárás viszontagságainak kitéve. Felülről az eső, alulról a talajnedvesség támadja meg az asztagot, a gabona kihajt, megrothad és megfülled. Az egerek is, melyek az asztagban telelnek, sok kárt okoznak. De ha a gabonaszem megmaradt is, a szalma tönkremegy az esőtől és a naptól. — Magasabb fokon álltak a szászok, kik a gabonát kicsépték és részben faládákban, részben vermekben tartották.

Hogy ily viszonyok közt gyakori volt az éhínség, az nagyon természetes, hisz az akkori gazdálkodási mód

mellett még állandóan jó termés esetében sem láthatta volna el az erdélyi föld az egész lakosság szükségletét. Ne felejtsük el, hogy a burgonya még ismeretlen volt! Egykorú 1767. évi számítás Erdély lakosságát kb. másfél-millióra teszi, kiknek eltartására több mint $4\frac{1}{4}$ millió köből gabona lett volna szükséges. A vetés pedig

téli gabonából 356.689 köből

          tavaszi   — 252.157

összesen tehát 608.846 köből, a termést ötszörösen számítva volna 3 millió köből, tengeriből és kölesből a vetés 22.380 köből, a termés 223.280, úgy hogy a hiány a közszükségletnek csaknem egy negyede, 1 millió köből. Jóval nagyobb volt a hiány, ha a nemesek cselelétségének és a katonaságnak szükségletét, valamint a takarmányozásra és a pálinkaégetésre fordított gabonát — utóbbi évente kb. 100.000 köből! — figyelembe vesszük. Feltűnő ebben a hivatalos kimutatásban, hogy aránylag mily csekély a népélelmezést szolgáló tengeritermés. Az egykorú szemlélőnek feltűnik, hogy aránylag mily sok a rét Erdélyben. Minthogy a városi polgár nem szeret sokat törődni földjével, felszántás helyett rétnak hagyja meg. Nagyobb részét csak augusztus végén kaszálják le, mikor a fű már magba hajtott s a szála fás, a marhának élvezhetetlen. Szintén a szabad ég alatt boglyákban tartják a réten. Negyedrésze a késő kaszálás miatt, másik negyede meg a rossz megérés miatt pusztul el. De a megmaradó féltermés is elég szénát szolgáltatott, sőt felesleg is volt, mert 2—3 éves, sőt öregebb boglyákat is lehetett látni, melyeket az időjárás pusztított el, anélkül, hogy a termelőknél valami hasznuk lett volna belőlük.

A legelők elhanyagoltak, úgy a falvak mellettiek, melyeket gyom és pocsolyák tesznek tönkre, mint a havas-aljaiak, melyeket a szélviharok lehordta lombtól és rozstói nem tisztít meg senki.²⁰

Mezőgazdasági reformtörekvések.

Németországban a XVIII. század második fele az átmenet kora a tisztán empirikus gazdálkodásról a racionális gazdálkodásra. Felismerték, hogy a csupán tapasztalatokra

épített mezőgazdasági üzem hiányos, és kezdtek tudományos elveket megállapítani s azok alapján kísérleteket tenni. Ennek a folyamatnak két akadálya volt: a paraszt függése a földesúrtól és a természettudomány hátramaradottsága. Ezért a porosz királyok, és példájukon felbuzdulva más kormányok főtörekvése volt a paraszt jogi helyzetén javítani és ezzel anyagi érdekeit is előmozdítani. A természettudományokat a fellendülő egyetemek fejlesztették s az elméleti eredményeket a gazdatársadalom iparkodott társaságokba tömörülve kipróbálni és mindjobban elterjeszteni.²¹

A Habsburgok ebben is követték a porosz példát. Mária Terézia nagyon sokat tett a jobbágy helyzetének javításáért az örökös tartományokban s ő volt az első, ki Magyarországon az úrbér rendezését és legalább a jobbágy Kötelezettségeinek szabályozását keresztülvitte, habár nagy ellenállással találkozott a nemesség és az annak befolyása alatt álló közigazgatás részéről.

A mezőgazdaság keretébe tartozó újítások meghonosítására és ismeretük terjesztésére az udvar minden eszközzel törekedett gazdasági egyesületek (Agricaulturesellschaft) alapítását és működését előmozdítani. 1766 és 69 között az osztrák tartományok mindegyikében alakult ilyen egyesület, melynek tevékenysége az osztrák mezőgazdaságra jótékony hatással volt. Tekintettel üdvös működésükre, a királynő azt kívánta, hogy nálunk is létesüljenek ilyen testületek, melyek a kormány védőszárnyai alatt hazafias birtokosokból álljanak s autonómiával maguk válasszák védnökeiket, elnöküket és tisztviselőiket. 1766 után egymást érik a megyékhez intézett körrendeletek e kérdésben. A nemesi közönség azonban nemtörődésből vagy tudatlanságból nem értette meg a kormányzások szándékát. Egy 1770. évi újabb körrendelet azt kívánta, hogy minden megyében alakítsanak ilyen társulatot, mely a földművelés és az állattenyésztés terén eszközrendő javításokat kipróbálja, példát adjon, pályakérdéseket tűzzön ki, illetőleg a királynő kítűzte jutalmakat kiossza. A helytartótanács kész szabályzatot is közölt a megyékkel a társulatok számára.

1775-ig csak Sopronban és Debrecenben alapítottak

ily társulatokat, melyekhez ebben az évben Pozsony- és Tolnamegye járult. Működésükről nem tudunk semmit. Úgy látszik, érdeklődés hiányában csakhamar minden eredmény nélkül feloszlottak. Még legtöbbet egy 1769-ben alakult erdélyi egyesületről említhetünk meg, mely pályakérdésekül a következő tételeket tűzte ki. 1. Nem lehetne-e a Németországban házfedésre, használt palakövet Erdélyben is ily célra felhasználni? 2. Nem volna-e célszerű tüzianyag nyerésére a tőzeg-vágás vagy a kőszénkutatás? A társaságnak sikerült Nagyszeben környékén, Talmácsnál szénét találni, a fehérmegyei turfa használhatóságát is kutatták. A királynő évente egy-egy jutalmat adott nekik pályaművek megkoszorúzására, mely felváltva egyik évben elméleti munkának, a másokban meg praktikus megoldásnak volt odaítélendő. Ez a társulat sem működött sokáig egyrészt a kormányzések túlságos felügyelete, másrészt a közönség támogatása hiányában. 1772-ben megszűnt, illetőleg beleolvadt az erdélyi gubernium keretében munkálkodó gazdasági bizottságba.²²

Nagy baj volt, hogy a konzervatív szellemű magyar hatóságok semmi megértést sem mutattak a királynő reformtörekvéseivel szemben. A magyar kancellária pl. a királynő egy rendeletére, melyben megállapítja, hogy a gabonatermelés gyenge lábon áll Magyarországon és az őrlés módja rossz, büszkén megjegyzi, hogy a földművelés van olyan jó, mint az örökös tartományokban. Különbözik, hogy a paraszt nem nagyon buzgólkodik, annak az az oka, hogy a gabonának nincsen piaca, kiviteli lehetősége.²³ A gabona és a liszt minőségének javítására irányuló törekvések nem is vezettek eredményre. Mikor arról volt szó, hogy a parasztok udvarukban csűröket, pajtákát építsenek, miként az ország nyugati részeiben, pl. Mosonmegyében, vagy itt-ott már Fejér megyében is szokás volt. a tervet a helytartótanács gazdasági bizottsága (commissio oeconomica) visszautasította, mivel a fahiány ezt az Alföldön lehetetlenné teszi, de meg egy-egy tűzvész is sokat pusztíthatna el a gabonából. Különbözik sem látták még, írják, oly ember temetését, ki a penészes gabona miatt halt meg. Komárommegye meg általában kérdésesnek tartotta, jobb-e a gabonát magtárakban vagy vermekben

tartani.²⁴ A gabona kitaposása helyett a kézi cséplést a Bánságban a gazdasági intézők ellenkezése nem engedte megvalósítani.²⁵

A gabonatermelés mennyiségének fokozása érdekében nem ismerünk intézkedéseket. Annyi készlet, amennyi inség idején az örökös tartományok ellátására kellett, mindig volt Magyarországon, normális években meg nem iparkodtak az odairányuló magyar gabonakivitel előmozdítani. A készletek összeírására, a gabonastatisztika megalapozására találunk ugyan törekvéseket a bécsi hatóságok részéről, de ezek eredmény nélkül maradtak, holott Poroszország ez időben már megbízható termésbecsléssel rendelkezett.²⁶

Erdélyben, ahol, mint láttuk, a lakosság élelmezését állandó gabonahiány nehezítette meg, a porosz állami magtárrendszer utánzására gondoltak. Nagy Frigyes és közvetlen elődei állami gabonaraktárak felállításával segítettek az éhínségen, ezen az akkori rossz és a távoli vidékek termésének felhasználását megakadályozó közlekedési viszonyok mellett gyakran fellépő bajon. A jó termések idejében a raktárakban felhalmozott gabonával egyrészt az inséget enyhítették, másrészt a gabonaárak szabályozására voltak irányadó befolyással. Az államtanácsban merült fel a gondolat, hogy nagy magtárak építésével fogják elejét venni az Ínségnek és az ennek folytán egyre növekvő kivándorlásnak, de a terv bizonyára a befektetési költségek és a kormányzések nehézsége miatt nem valósult meg.²⁷

Következményeiben sokkal fontosabb volt, mert az Ínséget enyhítette, a burgonyatermelés elterjesztése. Ezt az Amerikából behozott növényt, mely nélkül ma a gazdasági életet el sem tudjuk képzelni, Németországban a XVII. században csak kertekben ültették, mint dísznövényt. Földeken csak a XVIII. század elején kezdték művelni, a bevándorolt hollandok és hugenották honosították meg. Ugyanezen század közepe táján még számos gazda nem is ismerte. Nagy Frigyes személyes érdeme, hogy a burgonyatermelés fontosságát felismerte. Uralkodása kezdete óta nagy súlyt helyezett elterjesztésére s ez ügyben egyik rendeletet a másik után adta ki. Eleinte nem sok volt az

eredmény, de az 1770—72. ínséges években megtanulták a parasztok a burgonyát megbecsülni, úgy hogy termelése általánossá vált Németországban és a népellátás gerincévé lett. Erdélyben 1767-ben rendelet parancsolta meg a kormányzéseknek, hogy különösen a hegyes vidékek lakóit figyelmeztessék a burgonya termelésére. A rövid ideig működő mezőgazdasági társulat népszerű ismertetést íratott róla. Különösen az erdélyi határőrvidék parancsnoksága működött nagy buzgósággal e téren. Már 1770-ben küldtek fel a haditanácsnak pusztán burgonyából és rozsszal kevert burgonyából készült kenyeret és burgonyából égetett pálinkát. Felhasználásának utóbbi módja volt egyik főoka a burgonya tömegesebb termelésének. Bár már ekkor több helyen szívesebben ették, mint a kukoricakenyeret, mégis beletelt négy-öt évtized, míg a burgonyatermelés igazi fontosságát felismerték.²⁸

*   *

Legtevékenyebbek voltak a bécsi hatóságok az ipari növények termelése körül, melyekre mint nyers-vagy segédanyagra az örökös tartományoknak volt szükségük. Lan-kadatlan buzgalommal és áldozatokat nem kiméivé fáradoztak e téren. A cameralisták, különösen Justi nem csekély befolyását látjuk ezekben a praktikus meggondolás mellett gyakran eleve is kilátástalan kísérletekben. Az államhatalom, a jó „Polizei“ mindenhatóságának hirdetőt a természeti akadályokat is legyőzhetőnek tartották. iNézetük szerint csak előítélet, hogy ez vagy az a növény csak egyik országban terem meg, a másikban nem. A bölcs kormány bátorítja az alattvalókat, hogy mindenféle növény-nyel kísérleteket tegyenek. Justi persze hozzáteszi, hogy az éghajlat is szab bizonyos korlátokat. Ezeket azonban Bécsben nem ismerték, mert még a bors termelését is-lehetségesnek tartották a Bánságban.²⁹

A Bácska és a Bánság kitűnő televényföldje volt a kísérletek színhelye. Mindkét területen óriási uradalmi voltak a királynőnek, aki az egyetlen földbirtokos volt még akkor a Bánságban. Amint az ottani közigazgatás mondja egy jelentésében: „Köztudomású, hogy Felsőgednek a Bánságban egészen sajátos országa van olyképen,

hogy minden hűbérjog vagy más földesúri jogok kizárásával, melyeket más országokban a nemesség élvez, Felséged magas személye az általános földesúr és védőaszszony, miért is az összes ezen országból eredő jövedelmek, szolgáltatások és minden haszon egyedül a kincstárba folynak . . .³⁰ Az iparnövények termelése tehát kétféleképp szolgálta volna az udvar gazdaságpolitikájának céljait. Olcsó nyersanyaggal az osztrák ipari tőke felgyülemelését volt hivatva előmozdítani és a Bánságból származó kincstári jövedelmet emelni.

1762-ben a királynő a gazdasági igazgatósághoz fordult felvilágosításért, vajjon a Bánság éghajlata nem elég meleg-e a gyapottermelésre, valamint nem volna-e hasznos komolyan a festőnövények termeléséhez fogni. A közvetlen indítóokot ezen kézirat kiadására az osztrák textilgyárak azon panasza adta, hogy felvirágzásuk főakadálya a külföldről behozott festőanyagok drágasága. Magyarország lett volna hivatva az olcsó anyagot szolgáltatni.

Különösen négyfajta növényre akartak súlyt fektetni. Ezek a vörös buzér (Krapp, *Rubia tinctorum*), melyet Kelet-Indiából a hollandok hoztak magukkal és Zeelandon termeltek szép sikerrel, honnan Elzászba került. Itt azonban nem tudtak megfelelő minőségű termést elérni. Továbbá a vörös színt adó „Röthe“ (*gallium mollugo*) és a sárga istenkorbácsa (Wau, *Reseda luteola*), melyeket Közép-Sziléziában termeltek. Legfontosabb lett volna azonban, ha a monarchiába nagy mennyiségben importált csülleng (*Weid, isatis tinctoria*, izacs) termelése terén érték volna el sikert, melyből eddig egyedül Thüningia húzott hasznot. Ezt a fekete, zöld, de főleg a kék kelmék festésére használták és az indigó ismerete előtt utóbbi szín előállítására kizárólag, majd miután az indigó Európában ismertté vált, azzal együtt használták. Igen nagy volt a kereslet Thüningia szorgalmas népének ezen terméke iránt. A festőnövények termelésével először a linzi posztógyár próbálkozott, míg Bécs környékén Schönbrunn holland kertésze tett velük kísérletet.

Magyarországon először egy Thüningiából bevándorolt kertész és selyemfestő termelt (1763-ban) a magyaróvári kamarai birtokon izacsot. A királynő anyagi és erkölcsi támo-

gátásban részesítette, mivel egy hold föld evvel a növényvel bevetve a búzatermés értékének ötszörösét ígerte. Míg egy hold 4 mérő búzával bevetve közepes esztendőben 20 mérőt hozott, ami az aratási és cséplési költségek számítása nélkül 20 fjt jövedelemnek felelt meg, 8 mázsa izacs-terméssel 96 fjt jövedelmet ígért.

A magyaróvári kísérletek megerősítették a királynőt azon szándékában, hogy a melegebb éghajlatú bácsi és bánási uradalmakban felkarolja a festőnövények termelését. Kapóra jött egy Lieblein Kristóf nevű patikus ajánlata, ki vállalkozott egyrészt arra, hogy az osztrák gyáraknak az eddiginél olcsóbb áron fog festőanyagot szállítani, másrészt meg a kelmefestőket fogja kioktatni, hogy bánjanak ezekkel. A gazdasági tanács megbízottja előtt végzett is próbafestést, mire rendes évi fizetéssel császári „festőigazgatónak“ (Farberei-Director) nevezték ki. Mária Terézia nagy örömmel vette az új igazgató alkalmazását tudomásul és elrendelte, hogy tervei megvalósítására akkora földet adjanak neki a Bánságban, amekkorát kíván. Tetszése szerint alkalmazhatott ezen munkásokat, kiknek mindegyike, ha a festőnövények termelési módját megtanulta, a királynőtől 100 fjt jutalmat kapott. A festőnövények termelésére vállalkozó parasztok felmentést a robot alól és telkük megkettőzésének ígérését kapták és a földesúri tized alól mentesek voltak. Liebleinnek, ha vállalkozása sikerül, megfelelő jó állást, és különösen ha az indigót meghonosítja a Bánságban, 100 arany jutalmat helyeztek kilátásba. Az indigó vagy anil-fű termelésére a gazdasági tanács elnöke, gróf Chotek hívta fel a királynő figyelmét, ki persze hiába kísérletezett a tropikus növényvel morvaországi birtokain, azonban meg volt győződve, hogy Dél-Magyarország meleg mocsaras földje alkalmas termelésére. Lieblein „plantage“-ában tényleg ép a legkevesebb kilátással kecsegtető indigóra fordította a legtöbb fáradságot (1766). pedig már 15 évvel korábban hiába kísérleteztek a Bánságban Indiából hozott indigómagvakkal. Első ültetése május elején elfagyott, a második meg nem érhetett meg, mert az augusztusi hideg éjszakák és a szeptemberi fagy tönkretették. Már két év múlva kénytelen beismerni, hogy a kincstárnak hiába okozott nagy kiadásokat, miért is állásától

felmentették. A báciai, aradi, bélyei és magyaróvári birtokokon is hasonló tanulsággal végződtek a kísérletek.

Ugyancsak az éghajlati viszonyok folytán járt nagy csalódással a gyapot termelése is, melyet Becsén egy örmény bérlő iparkodott kincstári támogatással meghonosítani, Temesvár mellett, Szent-Andráson pedig Lieblein és egy olasz abbé. 1770-ben, belátván Bécsben a költségek hiábavalóságát, egyenesen megtiltották a kamarai jószágokon a további ültetéseket.³¹

A mérsékelt klímához szokott festőnövények jobban megfizették a rájuk fordított fáradságot. A Bánságban a buzér termelése a temesvári plantage közvetítésével elterjedt, de különösen a Bácskában érték el kedvező eredményeket. Bécsből gyarmatosokat szállító hajó hozott magával palántákat, melyek szaporításával 1768-ben már 700.000 darabot osztottak ki a termelésre vállalkozók között. Szívesen foglalkoztak vele, mert a gabonánál 10—12-szer nagyobb jövedelmet ígért. A termelt növény oly jó minőségű volt, hogy a schwechati pamutárúgyár hajlandó volt a báciai kamarai igazgatósággal évi 1600 mázsá átvételére szerződni. A kékfestő csüllengből is ugyanakkor már évi 1000 mázsát termeltek a Bácskában, de könnyen lehetett volna a termelést a monarchia egész szükségletének ellátásáig fokozni.

Az ipari növények közül még Mária Terézia érdeme a kender meghonosítása a Délvidék fekete földjében, a Bánságban és a Bácskában, mely utóbbinak kendertermelése később magas fokra emelkedett. 1765-ben tették az első kísérletet Bolognából hozott kendermaggal Apatinban, honnan azután elterjedt a környéken. Már 1771-ben bőven termelt a kender a Bácskában, különösen Apatin, Szent-Iván, Filipova és Hódság vidékén. A Rajna vidékéről bevándorlóit telepések, kik értettek a vászonkészítéshez, minőségét ugyanolyannak találták, mint a hazájukban termeltet. A kenderbői a Bácskában vásznat és zsákszövetet készítettek a katonaság számára. Lennel is próbálkoztak s bár a magot a legszebb len hazájából, Rigából és Memelből hozatták, eredményt nem értek el. A len rövidszárú maradt, alig adott fonalat.³²

A Bánságban termelt kendert is szakértők a bolognai-

val egyenlő minőségűnek találták, miért is a termelés a bécsi hatóságok különös pártfogásában részesült, kik azt remélték, hogy a kendert nagy mennyiségben fogják a tengerpartra szállítani hajókötelek és vitorlavászon gyártására.³³

Kétségtelen, hogy valamennyi mezőgazdasági intézkedés közül a selyemtermeléshez elengedhetetlenül szükséges eperfaültetés feküdt leginkább a királynő szívéen, erről gondoskodtak legnagyobb buzgalommal a kormányhatóságok. Könnyen megmagyarázza ezt az a tény, hogy az örökös tartományok gyorsan felvirágzó selyemgyártása a nyersanyagot a külföldről volt kénytelen behozni. Ha Magyarországon sikerül a selyemtermelést elterjeszteni, olcsóbban jutottak volna hozzá az osztrák gyárak. Az első kísérletek e tekintetben is a Bánságban történtek. 1763-ban királyi kézirat rendelte el, hogy a magyar korona országában a hatóságok mindent megtegyenek a selyemtermelés érdekében és hogy valamennyi kamarai uradalmon eperfaiskolákat létesítsenek. A bécsi kezdeményezés a horvát határőrvidéken, de különösen Szlavóniában vezetett eredményre, hol egy rendes fizetéssel alkalmazott olasz szakember, Solenghi buzgólkodott ez ügyben. Szlavónia 1765-ben már 168 font nyersselymet termelt, mely mennyiség a következő években rohamosan emelkedett. A nyert selymet a prágai és a kremsi gyárakba szállították. Szlavónia után, zására királyi körlevél szólította fel a megyéket, de mint a selyemkultúra országos felügyelőjévé kinevezett Soienghi panaszából kitűnik, eredmény nélkül. Hiába bocsátott ki 1768-ban a királynő újabb buzdítást a megyékhez, hiába küldetett a helytartótanács útján ismertető füzeteket kiosztás végett a megyékbe és a városokba és iparkodott szakoktatást berendezni Eszéken, a megyék legnagyobb részében nem talált megértésre. Általános volt a panasz, hogy a parasztok semmi kedvet sem mutatnak a selyemtermeléshez. Egyedül Baranya számolhatott be sikerről, hol már 1769-ben csaknem 7 mázsa gubót váltottak be. 1771-ben kilenc megyében és négy város területén összesen 27.794 két-évesnél idősebb eperfa volt az országban, melyekkel 15.492 font gubót termeltek. A termelés élén Baranyamegye és Újvidék városa állottak.

A nagy kamarai uradalmak, minők a péterváradi,

budai, bélyei, aradi, visegrádi, a szlavóniai, magyaróvári és a bácsi voltak, természetesen szorgosan követték a földesúr, a királynő parancsát és ezrével ültették az eperfát. Eszék 1769-ben már 3000 frt-ot keresett a selyemtermeléssel, a Bánságban meg évente 4 mázsán felül is termeltek gubót, melyet Bécsbe szállítottak. Még szebb eredményt értek el a Bácskában, hol már a 60-as évek végén közel 20.000 eperfa állott rendelkezésre, mellyel több mint 20 mázsa gubót termeltek s így a további fejlődésre meg lett volna a biztos alap és a jogos remény, ha a költséges adminisztráció és Bécsben a selyemért fizetett alacsony árak miatt a kamarai igazgatásnak nem kellett volna állandóan ráfizetni a termelésre.

A magyar selyemtermelés ügyéről az uralkodó élte végéig nem feledkezett meg. Mikor 1776-ban a magyarországi gazdasági ügyeket a megszüntetett gazdasági tanács hatásköréből a magyar politikai és kamarai hatóságokéba utalta, legmelegebben a selyemtermelés ügyét ajánlotta figyelmükbe. E célból tájékozás végett összeállította az összes eddigi intézkedésekre vonatkozó aktákat. Elrendelte, hogy évente tegyenek jelentést a selyemtermelés állapotáról. A selymet ezután is a bécsi és a linzi gyárba kívánta beszolgáltatni. A gubók beváltására a kamarát kötelezte a királynő, a pénzt pedig, valamint a selyemtermelés személyi kiadásait az udvartartási költségek terhére kellett elszámolni mindaddig, amíg magánvállalkozók nem akadnak a selyem átvételére.³⁴

Kevésbé fontosak azok a kísérletek, melyek a rizstermeléssel történtek a hatóságok támogatásával a Bánságban. Egy olasz eredetű temesvári kanonok, Rossi, 1750 körül próbálkozott vele, nem is sikertelenül, de a parasztok semmi kedvet sem mutattak a rizstermeléssel járó fáradtságosabb munka végzésére. Húsz év múlva a bécsi banco-bizottság újra akarta kezdeni a dolgot, de a bánági helyi közigazgatás lebeszélte róla, — mivel a rizsültetvények a Bánság amúgy is rossz, mocsaras éghajlatát még elviselhetlenebbé tennék. Stahremberg Rüdiger gróf 1777-ben már 100 mázsa rizst termelt a Bánságban és Mantuából akart telepéseket behozni ültetvényei felvirágoztatására.³⁵

Ha még megemlítem, hogy a Bánságban Bécsből terjesztették el a repcetermelést — 1765-ben már repceolajmalom is volt Karánsebesen — és hogy a tőktermelés ismertetésére népszerű leírásokat osztogattak, úgy legfeljebb még azon érdemeikről kell röviden szólnom, melyeket Mária Terézia az Alföld befásítása körül szerzett. Eltekintve a katonai szempontból, védelmi célokra végzett erdősítésektől Titel, Obecse, Kanizsa, Becskerek vidékén, de főleg a Maros mentén Aradtól lefelé, a fűzfa és egyéb gyorsan növényöző fák ültetésére a helytartótanács és a magyar kamara kebeléből bizottságot küldtek ki, mely egy év alatt — 1756 — közel 300.000 fűzfa ültetéséről gondoskodott. A bánsági igazgatás meg bécsi utasításra szil-, jávor- és hársfaiskolát létesített 1770 körül, honnan ezek a fák a Délvidéken elterjedtek. A királynő uralkodása idejében kezdődött az erdők állami védelme is, ő bocsátotta ki az első erdőrendtartást és az erdők pusztításának megakadályozása céljából gondoskodott arról, hogy a kamarai erdőuradalmakat szakszerűen kezeljék.³⁶

Törekvések az állattenyésztés fejlesztésére.

Az örökös tartományok érdekei vezették a bécsi kormányzókat a magyar állattenyésztés ügyében tett intézkedéseikben is.

A szarvasmarhatenyésztés állapota Magyarországon a XVII. századdal, de a XVIII. első felével szemben is hanyatlás képét mutatja, amit könnyen meg lehet magyarázni. A török kiűzése után az egész Alföld óriási legelő volt, melyen a több négyzetmérföldnyi területtel megadományozott birtokosok gulyákat tartottak. Egy-egy nagy pusztát a marhatenyésztés céljaira évi 20—30 forintért lehetett bérbe venni, annyira nem volt munkaerő megművelésükre. A gulyák télen-nyáron megtalálták táplálékukat a feltöretlen földön növényöző buja fűben. Az erős, szabadban nőtt, szépen fejlett marhát azután nagy csoportokban terelték vagy a nyugatmagyarországi híres marhavásárokra Sopronba és Győrbe, hol az osztrák mészárosok összevásárolták, vagy pedig egyenesen Bécsbe hajtották Óváron keresztül.

Amint azonban a XVIII. század folyamán a települők egyik raja a másik után jött a Felföldről és Németországból a pusztákra és a népesség sűrűsödni kezdett, mind több és több terület került eke alá, annyival is inkább, mert, mint láttuk, a földművelés módja nem volt intenzív és kisebb lakosságú helységek eltartására is aránylag nagy területre volt szükség. Voltak azonban még Mária Terézia uralkodásának kezdetén is az országnak részei, hol a népesség gyér volt és óriási legelők álltak a marhatenyésztők rendelkezésére: a Duna-Tisza közének déli része, a Bácska, de főleg a Bánság. Az egész országból, de különösen Erdélyből nagy tömegben hajtották a marhát a bánsági legelőkre. Roppant kiterjedésű szállásokat béreltek ott olcsó pénzen görögök és örmények, és hizlalták rajta a marhát, melyet egyenként vásároltak össze a paraszttól. A felhizlalt állatot aztán a kecskeméti, pesti, váci és még távolabbi vásárookra hajtották. A hegyes vidékek lakói is vettek bérbe szállásokat és hajtották oda marhát hizlalás végett, mivel az a hegyekben nem nőtt meg annyira, mint a Bánság kővér legelőin. Ennek volt köszönhető a Bánság nagy kivitele állatokból és állati termékekből. 1760-ban pl. — hivatalos vámkimutafás alapján, mely bizonyára kevesebbet tüntet fel a valóságnál — közel 20.000 marhát, ugyanannyi sertést, 40.000 juhot, 4300 mázsa szalonnát és hájat és 30.000 forint értékű nyersbőrt vittek ki a Bánság területéről, pedig a kolumbácsi légy és a marhavész ugyancsak pusztított. Utóbbi úgy látszik állandóan elemi erővel dühöngött az ország területén és 1761-ben pl. kb. 72.000 marha és 1500 ló esett áldozatául.³⁷

Mária Terézia uralkodásának második felében azonban a Bánságban és a Bácskában is végbemegy az a folyamat, mely az Alföld északibb részeiben az állattenyésztés hanyatlását vonta maga után: a népesség az állandó betelepülés folytán egyre sűrűbb lett és a szarvasmarhatenyésztés rovására a földművelés kezd mind nagyobb teret elfoglalni. A mezőgazdaság két ága ugyanis akkor még nem egészítette ki egymást oly tökéletesen, mint ma, mikor minden gazdaság megfelelő takarmányt termel a marha számára. Még a fejlettebb kultúrájú

Németországban sem ismerték a megfelelő takarmányozást, mely a földművelés *mellett* művelt marhatenyésztést is jövedelmezővé tette volna. Az ugar és a legelő csak kevés táplálékot adott az állatnak, mely aztán télen csak szénát és szalmát, de főleg szalmát kapott. Nem volt ritka eset, hogy a marha télen a hiányos táplálkozás folytán annyira leromlott, hogy tavasszal nem volt képes saját erejéből a legelőre menni, hanem farkánál fogva szánra emelték és úgy vonták ki az új erőt adó zöld rétre. Mivel a földművelés kevés takarmányt szolgáltatott, a marhatenyésztés csak tengődött és kevés trágyát adott, aminek megint a gabonatermelés látta kárát. Ilyesformán a mezőgazdaság két *ága* állandóan hátráltatta egymást a fejlődésben. Nagy Frigyesé volt ezen a téren is a segítség érdeme. Neki köszönheti a német mezőgazdaság azt, amit legnagyobb haladásának tekinthetünk a XVIII. század második felében: azon növények termelésének elterjesztését, melyek az állat táplálására szolgálnak, a takarmányfűvek szakszerű művelését. Ekkor terjedt el a lóhere és a lucerna s adott módot a fokozottabb marhatenyésztésre. A lóhere elterjedésével vált lehetségessé az állat nyári istállószása, ami azelőtt ismeretlen volt.³⁸

Nálunk Magyarországon az előadottakon kívül még sok helyen a nép tudatlansága és műveletlensége is akadály volt a marhatenyésztés fellendülésének. Erdélyben pl., mint egykorú megfigyelő leírja, a marhát igen rozoga istállóban tartották, hol az időjárás viszontagságainak volt kitéve. Sohasem tisztították az állatot, úgy hogy a sártól még a színét sem lehet megkülönböztetni. A tehenet naponta csak egyszer fejjik. Mikor este hazatér, nem kap takarmányt s kérődzéssel segít magán. Mindezek és a legelők hitvány-sága miatt a paraszt tehene alig ad naponta 4 liter tejet. Az ökröt, mely amúgy sem nőtt fel kedvező viszonyok között, harmadik évében a legnehezebb munkára fogják, miért is elgyengül. 6—8 ökör vonszol Erdélyben egy ekét, melyet Németországban két ló mélyebben húz a földben. Az Alföldön meg sok kárt okozott a legelőkön az itatók hiánya. Az állattól beszennyezett pocsolyák, melyekben a marha szomját oltotta, valóságos melegágyai voltak a marhavésznek.³⁹

A bécsi hatóságokat a magyar marhatenyésztés első sorban s talán egyedül az örökös tartományok és főleg: Bécs húsellátása szempontjából érdekelte. Mikor a 60-as évek végén egy font hús ára 4—5 krajcárról 8—9-re emelkedett és félő volt, hogy 11-ig is fel fog emelkedni, nagy volt az ijedelem és megindultak a tárgyalások a kormányzések között. Kiadták a jelszót: a magyar marhatenyésztést emelni kell! A helytartótanács 1769-ben felsőbb utasításra körlevelet intéz a megyékhez azon felszólítással, nyilvánítsák véleményüket, illetőleg tegyenek jelentést arról: Mennyi marhát visznek ki Magyarországból Morván és Szilézián át Porosz- és Szászországba? Mi az oka az évek óta fokozódó drágulásnak? Minő eszközökkel lehetne a növekedő fogyasztással szemben a tenyésztést emelni? Minő rendszabályok volnának azon társaságok ellen alkalmazandók, melyek a marhakereskedést monopolizálják? A megyék feleleteiből kitűnik, hogy a bécsi hatóságok rosszul voltak tájékozva a marhadrágulás okáról, mert sem külföldi kivitelről, sem monopolizáló társaságokról nem tudtak a megyék semmit. A drágulás okait a megyék a népesség szaporodásával egyre emelkedő fogyasztásban, a marhavész fokozódó pusztításaiban és azon körülményben látták, hogy a tenyész bikák nagyon hitványak. Hivatkoztak még a sódrágaságra, illetőleg a sóhiányra is, a takarmányínségre és a szárazságra. Nógrád még azt is felhozta, hogy a városokban sok borjút esznek. A marhatenyésztés emelése céljából e törvényhatóságok a bővebb takarmányozást és a só árának leszállítását ajánlották. Tolna és több más megye a mocsarak lecsapolását kívánta, hogy réteket és legelőt nyerjenek, a határszéli megyék, mint Mosón, a marhakivitel megtiltását, mások a marhavész meggátlása céljából állatorvosi iskola felállítását, sőt olyan megye is nem egy akadt, mely a marhatenyésztés érdekében a benépesítés megszüntetését javasolta. Szatmármegye szerint az alföldi nagybirtokokon, melyeken azelőtt sok ezer marhát neveltek, már a régi marhaállomány egyharmadát sem lehet tartani. Ha a gulyákat megint szerte-széjjel lehetne tartani, úgy hogy a véstől fertőzött nem kerülne érintkezésbe az egészséggel, újból felvirágoznék a marhatenyésztés, mint 40 évvel azelőtt. Sopron-

megye és Győr városa azon naiv hitben, hogy a magyarországi húsdrágulás okoz gondot az osztrák kormányzéseknek, a kivitel, és a pozsonyi, győri, óvári, komáromi és soproni mészárosársulatok elővásárlásának megtiltását kívánták, mert ezek nemcsak a Bánságban és a békési nagy uradalmakban, hanem országszerte összevásárolják a marhát s aztán eladják az osztrák mészárosoknak.

A bécsi hatóságok persze nem követték a megyék elfogult tanácsát és nem szüntették be a nagyfontosságú telepítéseket. Nem akarták a csak marhatenyésztéssel foglalkozó nagy pusztákat helyreállítani, hanem igyekeztek a kisebb gazdaságok, a parasztság körében megkedveltetni a marhatenyésztés fokozottabb művelését. E célból a tejgazdaságnak iparkodtak mind több hívet szerezni, hogy a tejtermékek árusítása ösztönözze a parasztot a marhatenyésztésre, másrészt meg porosz példára a takarmányfüvek művelésének előmozdításával akarták a marhatenyésztést fokozni, egyszersmind a nagyobb trágyatermelés révén a földművelést is intenzívebbé tenni.

1767-ben a helytartótanács útján buzdították a megyéket a tejgazdaság propagálására, melyre a királynő oly nagy súlyt fektetett, hogy évente jelentést kért az ügy állásáról. 1771-ben újabb körlevelet intéztek a megyékhez, és jelentéseik vétele után még külön buzdításokat, hogy vegyék fel a harcot a paraszt lustaságával és nemtörődöm-ségével. Ügyeljének arra, hogy minden faluban legyen egészséges, nem öreg, de négyévesnél nem is fiatalabb tenyészbika. Különösen ajánlották a megyék figyelmébe az eddig ismeretlen lóheretermést. A szolgabírák kötelességévé tette a helytartótanács, hogy az évi körút alkalmával győződjenek meg személyesen a tehenészet állapotról és buzdítsák a népet takarmányfüvek, különösen a lóhere vetésére. 1774-ben újabb körlevél figyelmeztette a megyéket ily irányú kötelességeikre. Az évente, ha nem is minden megye részéről beküldött jelentések meggyőznek arról, hogy a tehenészet, ha nehezen is, fejlődni kezdett. Sok megye eleinte a legelők, rétek hiányára vagy a a nép túlságos terheire hivatkozott, melyek megakadályozzák a tehenészet fejlődését, illetőleg elveszik a paraszt

kedvét több tehen tartásától, mint amennyi házanépe el-
látására okvetlenül szükséges. De ezeket buzdította a hely-
tartótanács leginkább és magyarázta nekik, hogy épen a
nagy legelők hiánya teszi szükségessé a marha istállózá-
sát és tartását fejés céljából.

A sok buzdításnak lett is foganatja. Míg 1771-ben
Pestmegyében sem ismerték a lóheretermelést, 1774-ben
már Abaújban is vetik. Több megye, így Arad, Komárom
és Bihar, megállapítja, hogy a nép hajlandó több tehenet
tartani. Különösen azonban azokban a megyékben emel-
kedett leginkább a tehenészet, melyekbe német lakossá-
got telepítettek, míg a magyar nem kedvelte a tejgazdaságot,
és még mindig a marhatenyésztés ősi módjához ragaszkodott:
a gulyákban neveléshez, s a gulyaállatot csupán vágásra
használta. Pestmegye meg is írta, hogy a magyar paraszt
inkább szeret borjút nevelni, mely elissza a tejet, mint ezt fel-
dolgozni. Tolnában is, a svábokkal ellentétben, a magyarok
inkább szép nagy állatok nevelésével, mint a tejtermékekkel
törődtek. Színmagyar és gyér népességű megyék meg sem
értették a tejgazdaság hasznosságát. Csanádmegye sze-
rint pl. a parasztok nagyobb hasznot várnak a pusztán
vadon felnőtt tehenek borjaiból, mint a szelídek tejéből.
Tapasztalás szerint sem mennyiségben, sem minőségben
nem hasonlíthatók össze egy vad gulya borjaival a sze-
líd tehenekéi. De különben sem hiszik, hogy volna mód
a télen-nyáron szabadban élő vad barom megszelídítésére.
Csongrádmegye 1773-ban megállapítja, hogy területén
már tényleg vannak fejőstehenek is! Sokat kell a nép
azon hite ellen küzdenie, hogy borjas tehenet fejni annyi,
mint elcsenevészíteni az állatot. Statisztikai kimutatásaink
az állatállományról, sajnos, nincsenek. A megyei jelenté-
sek közül csak kettő tartalmaz adatokat: Bácsmegyének
1773-ban 15.670 tehene volt, mely szám 1779-ben 17.849-re
emelkedett, 334 bikával. Komáromban 1775-ben 6325, 1779-
ben a marhavész miatt már csak 6091 tehenet számlál-
tak össze 172 bikával.⁴⁰

A marhatenyésztés ezek szerint az átmenet képét
mutatja: az olcsó pénzen bérelt pusztákon tartott vad
gulyák helyett kezdetét veszi a marhatenyésztés a kis-

gazdaságban, a marha istállóban tartása, amit a takarmányfüvek művelésének elterjesztése tett lehetővé.

*
*   *
*

A marhatenyésztésnél nem kevesebb gondot fordítottak a királynő és a kormányzések a lótenyésztés, ügyére. Számos jelentésből meg lehet állapítanunk, hogy ez is siralmas állapotban volt. A lovak gyengék, csenevészek voltak, úgy hogy a katonaság lószükségletét — eltekintve az örökös tartományoktól, hol szintén nagy buzgalommal karolták fel az ügyet — csak külföldről, különösen Moldvából és Ukrajnából való behozatallal lehetett fedezni. Ezen akart elsősorban segíteni a királynő.

1766-ban a magyar udvari kancellária körlevélben buzdította a megyék nemességét és az egész lakosságot a lótenyésztés felkarolására és ennek érdekében nagyobb növésű csödörök beszerzésére. A parasztság megnyerésére a nagyobbfajta lovak nevelésére alkalmas tenyészállatoknak tízévi adómentességet biztosítottak. A magyar kamarának meg külön kéziratban hagyta meg a királynő, hogy minden jószágán állítson be fedezőméneket és erre biztassa a szabad kir. városokat is. A kamara azonnal be is akart szerezni tenyészállatokat, de mivel Magyarországon megfelelő nagyokat nem kapott, az udvarhoz fordult, hogy az udvari lovak kiselejtezésénél feleslegessé vált lovakból juttassanak Magyarországnak. Ezt azonban azzal utasították vissza Bécsben, hogy ezen lovakat — az örökös tartományok ménesei kapják.

Újabb utasítás a máramarosi és ungvári birtokokon kívánta a lótenyésztés megkezdését. Szerezzenek be néhány jó fedezőmént és azokkal, hogy a hitvány fajta teljesen kivesszen, csak a jobb lovak fedezését engedjék meg. A tenyészállatok Moldvából hozandók be. A tőlük származó csikókat csak kétéves korukig szabad a parasztnál hagyni, mert azok befognák őket. A csikók külön méntelepekben voltak nevelendők. Ilyen rendeletek elárulják, hogy ebben a kérdésben is a viszonyokkal nem ismerős bürokraták intézkedtek. Miért kellett volna ép a lótenyésztésre legkevésbé alkalmas Máramarosban és Ungban megkezdeni a fajnemesítést? A magyar udvari

kamara felszólalására sikerült a bécsi hatóságokat ettől a szándékuktól eltéríteni, és meggyőzni arról, hogy az említett utasítások nem megfelelők, mire általában a nagyobb kamarai uradalmakat jelölték ki a tenyésztés céljaira.

Bármennyire óhajtotta is a királynő a sikert, az a kamarai jószágokon bizony elmaradt. A nagy költség — a tenyészállatok beszerzésére öt év alatt 35.000 forintot fordítottak — hiábavaló volt. Kezelésük oly rossz volt, hogy 1772-ben a beszerzett mének fele volt már csak meg. Öt év alatt 2800 fedezésből összesen 441 csikó származott! A főbaj az volt, hogy az úrbéreseknek csak igáslovaik voltak, melyek a nehéz ménektől vagy nem fogamzottak meg, vagy munkaközben elvetéltek. A kamarai jószágokon a kísérletek 1774-ben véget is értek. Királyi elhatározás folytán a megmaradt tenyészállatok közül a legjobbkat a katonaságnak adták át, a többit meg a német örökös tartományok virágzó ménesei és a határvidék közt osztották meg.

A kamara, hogy a felelősségtől megszabaduljon, már korábban azt ajánlotta, hogy a megyékre bizzák a tenyésztés ügyét. Ezekhez 1771-ben ment utasítás a lótenyésztés előmozdítása érdekében, mely szerint a kézipénztárból támogassák a nagyobb lovak tenyésztésére irányuló törekvéseket és évente tegyenek az eredményről jelentést a helytartótanácsnak. Buzdítsák a birtokosokat, főleg a jobb módú parasztokat a tenyésztésre és győzzék meg a gazdaközönseget a lóheretermelés hasznáról. A törvényhatóságok felfogva az ügy fontosságát, elismerésre méltó buzgalommal láttak a dologhoz, de ugyanolyan rossz tapasztalatokat tettek, mint a kamara: a fedezett kancák a nehéz fuvarozások miatt elvetéltek. Már 1775-ben több megye kért engedelmet az akció beszüntetésére. Az is baj volt, hogy a tenyésztés vezetését itt sem szakértőkre bízták.

Az eredménytelenség okait a helytartótanács következőkép foglalja össze: Egy-egy megyében csak 6—10 jobb mén van, de 2—300 nagyobb gazdaság. Mivel a mének mind egy helyen voltak, a jobbágyoktól nem lehetett elvárni, hogy lovaikat nagy távolságról sok idővesztéssel behajtsák fedeztetés végett. A parasztnak külön-

ben sem maradt az úrbéres munka mellett sem ideje, sem kedve a lótenyésztésre. Minthogy nincs elég igásmarhája, sürgős esetben vemhes lovait is be kell fognia, néha egy nappal az elles előtt és sokszor, mint pl. katonai előfogatoknál, ostorral is kényszerítik gyors szaladásra, úgy hogy csikójukat gyakran elvesztik. A csikók gyakran már 3—4 napos korukban kénytelenek anyjuk mellett szaladni és így nem erősödhetnek meg. Alig születik annyi csikó, ahány kanca elles közben, vagy kevésbé utóbb gondozás hiányában elpusztul. A paraszt ennél fogva alig várja, hogy a csikót anyja helyett 2—3 éves korában befogja a nehéz munkára. Ezért a népnek csak satnya lova van. De különben is fél a paraszt attól, hogy ha erősebb lovai lesznek, elveszik a katonaság számára. Szóval a paraszt úrbéri terhe, függése, jobbágyi helyzete volt ezen a téren is a főakadály.

A királynő azonban az eredménytelenség miatt sem hagyta el ezt a fontos ügyet. 1776-ban elrendelte a lótenyésztés érdekében eddig kiadott szabályok és utasítások összegyűjtését és kihirdetését a törvényhatóságokban. A helytartótanács azután elrendelte, hogy minden nagyobb vagy gazdagabb község vegyen egy-egy kisebb és nagyobb tenyészállatot, melyet bizonyos díjak fejében a , szomszédos szegényebb községek lakói is használhassanak a tenyésztés céljára. Az apaállat gondozásáért a falu bíróját tették felelőssé. Az ilyen jobbfajta lovaktól fedezett kancák az elles évében és a következő tíz év alatt adómentesek. A bíró kötelessége ügyelni arra, hogy a vemhes lovakat — az adómentesség elvesztésének terhe alatt — be ne fogják. Ép így nem szabad a csikókat négyéves korukig befogni és együtt kell őket ménesekben tartani. A szolgabírák kötelességévé tették a népet meggyőzni a lótenyésztés fontosságáról, melynek ellenőrzésére minden megyében felügyelőt alkalmaztak és gondoskodtak arról, hogy minden járásban legyen egy lópatkoló kovács. Ezen szabályokat kinyomatlak különböző nyelveken, hogy a nép közt terjeszthessék. 1777-ben a magyar kancellár javaslatára még díjakat is tűzött ki a királynő a legsikeresebb tenyésztők számára.

Mindezen jóindulat mellett is a tenyésztés ügye se-

hogy sem akart fellendülni. A megyék jelentései szerint a paraszt inkább gondolt ökrök, mint lovak beszerzésére. A helytartótanács 1780-ban a törvényhatóságok közül csak Szegeden és Kassán tud sikerekre mulatni, ami annál szomorúbb volt, mert a török-orosz háború folyamán csaknem az összes lengyel és tatár ménesek elpusztultak, melyekből az osztrák lovasság szükségletét fedezni szokta. Akadt egy lengyelekből és görögökből álló szövetkezet is, melyet a viszonyok Lengyelország elhagyására kényszerítettek, s mely azt az ajánlatot tette, hogy 10.000 lóval bejön Magyarországra és hatalmas ménest szervez. A haditanács pártolására éveken át nagy birtokokat tartottak fenn Arad- és Csanádmegyében a szövetkezet részére. Jöttek is 1770-ben a vállalkozók közül néhányan, de félannyi lovat sem hoztak, mint ígérték volt és azok sem voltak jobb minőségűek, úgy hogy a nagyszabású ménes terve nem valósulhatott meg.⁴¹

*

*

*

A juhtenyésztés fellendítése, illetőleg nemesebb, finomabb és a külföldinél olcsóbb gyapjú termelése Magyarországon az örökös tartományok egyre jobban fellendülő szövőipara részére Bécsben kívánatos volt. A magyar és erdélyi juh gyapja, mivel a nyájak állandóan a szabadban tartózkodtak, durva volt és jobbfajta szövetek készítésére nem alkalmas. A finomabb gyapjú juhok két fajtáját terjesztették el. Az egyik a spanyol volt, melyből a Károly-út mentén Mercopailban létesítettek tenyészetet, honnan az egész monarchiába osztottak ki birkákat továbbtenyésztés céljából, a másik meg a macedóniai, melynek tenyésztését a kamara jószágain a királynő 1763-ban rendelte el és az intézők vonakodása mellett is erélyesen megmaradt mellette. Többszörös unszolással és ígérekkel sikerült is különösen az aradi és a bácsi kamarai birtokokon eredményt elérni. A néppel anyanyelvén írt ismertetésekkel akarok a gyapjútermelést megkedveltetni. Kétségtelen, hogy a XIX. század első felében virágzó gyapjútermelésünknek Mária Terézia uralkodása alatt vetették meg az alapját.⁴²

Nem csekély fontosságot tulajdonítottak a központi

hatóságok a méhészetnek is. És méltán! Abban a korban, mikor a viaszgyertya volt a legfőbb világító eszköz, a viasz mint jelentékeny értéket képviselő cikk szerepelt a kereskedelmi mérlegekben. A bécsi gyertyakészítőknek és mézeskalácsosoknak állandó óhajtása volt a magyar méhészet fellendítése. Egyik kalandos terv a másikat érte ezen a téren. 1767-ben a királynő méhészeti igazgatót alkalmazott a kamarai jószágokon. Ennek hivatása volt a méhészetet a parasztok közt is elterjeszteni, melynek művelésénél a királynő adózási kedvezményeket volt hajlandó adni. Az új igazgató vállalkozása csütörtököt mondott, 500 méhkasából a következő évben már csak egy tizedrészt volt meg, mire állását megszüntették. Nagyobb sikereket a Bánságban értek el, honnan a bécsi méhészeti iskolába küldtek ki embereket a szakszerű kezelés megtanulására. 1771—72-ben már 140.000 méhkast olvastak itt össze.⁴³

*

*

*

Bár a merkantilis politika célja az őstermelés terén tett intézkedéseivel az volt, hogy Magyarország az örökös tartományoknak olcsó élelmet és nyersanyagot szállítson és így csak közvetve szolgálta hazánk érdekeit, bizonyos, hogy a bécsi szándékok megvalósulása nem csekély hasznot jelentett volna az ország gazdasági életében. Az eredmény azonban a ráfordított buzgalomhoz viszonyítva nagyon csekély volt. Mária Terézia, majd utána fia József-is, e téren Nagy Frigyes példáját követték. A főbaj az volt, hogy nem voltak tisztában a magyarországi mezőgazdasági viszonyokkal, és már birodalmuk nagysága miatt is sokkal inkább a hivatalnokok tanácsára voltak utalva, mint Frigyes. Az osztrák bürokrácia pedig, de még inkább a magyar közigazgatás, képzettségben és fegyelemben messze elmaradt a porosz mögött.⁴⁴ A reformok legfőbb megakadályozói azonban a társadalmi viszonyok voltak. Az újításnak itt kellett volna megindulni, miként Poroszországban. A felszabadult, vagy terhei legnagyobb részétől megszabadított paraszt mindenütt többet és jobbat termelt, mint a robot alatt roskadozó.

III. A vámpolitika.

Az 1754—55. évi vámrendszer.

A merkantilizmus elveit követő állami hatalom legfontosabb eszköze, melyet a gazdasági fejlődés irányítására felhasználhatott, a vámpolitika volt. Gazdasági egységet, a külfölddel szemben elkülönített gazdasági területet vámpolitikai intézkedésekkel hoztak létre. A merkantilis vámpolitikának az egységes elzárt vámterület megalkotása volt a végcélja. Mily módon érte el a Habsburg-monarchiában ezt a célt, mikor tudjuk, hogy Magyarországot Ausztriától 1850-ig vámvonallal választotta el? Minő szerep jutott hazánkban a monarchia merkantilis vámrendszerében?

Mária Terézia uralkodása kezdetén a magyar korona országai több vámterületre oszlottak: a tulajdonképeni Magyarország, melyhez 1748-ban az eddig külön vámterületet alkotó három szlavóniai vármegyét is csatolták, azután Horvátország a katonai határőrvidékkel, továbbá külön-külön a Bánság és Erdély. A vámok tisztán pénzügyi szempontok szerint voltak megállapítva, tekintet nélkül azon hatásra, melyet a kereskedelmi viszonyokra gyakoroltak.

A királynő trónralépte óta tervezett vámreform kiindulópontja a kölcsönös kereskedelem volt Magyarország és az örökös tartományok között, „hogy a kereskedelem minél inkább fellendüljön ne csak a magyar királyság javára, hanem a többi örökös országokkal való kölcsönös összefüggésben az egész monarchia hasznára“. „A gazdasági igazgatóság állandó figyelme és lankadatlan gondoskodása arra irányul — miként az azt a tárgyalások megindítása alkalmával kifejti —, hogyan volnának a nélkülözhető idegen árucikkek, melyek a monarchiából semmi-

féle haszon nélkül nagy összegeket vonnak ki, távol tartathatók. Ehelyett egyik örökös ország a másikat saját cikkeivel a szükségnek megfelelően ne csak ellássa, hanem cikkei minőségét is úgy megjavítsa, hogy a felesleget vagy maga szállítsa a külföldre és adja el tiszteséges haszonnal, vagy a külföldiek jöjjenek értük; ez az egyetlen eszköz arra, hogy egyik ország sajátossága a másiknak hasznára váljék, a pénz és annak forgalma benne megtartassék, következőleg ne szegényebbé, hanem gazdagabbá váljék.“ Ezen elvek méltánylásánál jó lesz, ha megint arra gondolunk, hogy Szilézia elvesztésének következményeivel kellett leszámolni és ezen legfőbbkereskedő tartomány elvesztése után a vámintézkedéseket megtenni.

A gazdasági igazgatóság a királynő utasítására 1751-ben kezdte meg a tanácskozást a magyar kancelláriával a vámreform ügyében. Ha az ezen tanácskozásokon megállapított elveken végigtekintünk, úgy kitűnik, hogy a kancellária, a magyar érdekek védelmére hivatott legfőbb hatóság, inkább rendi szempontból nézte a dolgot, mint hogy — bizonyára kellő szakértelem hiányában is — a magyar kereskedelem védelmére törekedett volna az új vámtarifában. Elfogadták a tárgyalások folyamán, hogy a nemesség és a papság nem fizet vámot ezután sem azon cikkek után, melyeket saját használatukra, illetőleg háznépük ellátására be- és kivisznek. A magyar hatóságok ugyan azt is el akarták érni, hogy a kiváltságos rendek azon áru után se fizessenek vámot, melyet *saját terméskből* nyereszkesedés céljából (quaestus gratia) visznek ki. Bécsben természetesen elleneztek ezt a követelést, mely minden vámjövédelmet megsemmisített volna, mivel nézetük szerint a köznemesség teljesen a kereskedelemre vetette volna magát ily kedvező elbánás esetében. A nemességei egyenlő mentességet élveztek a szab. kir. városok mint jogi személyek és a plébánosok, de szintén csak a saját használatukra behozott áruk után. A nemesi vámmentesség nemcsak a napi fogyasztási cikkekre, hanem a drágakövekre, aranyra, ezüstre stb. is vonatkozott, melyek behozatalát az illetők rangja és állása megkövetelte.

A kancellária kívánságára Erdélyt — „mivel más az

alkotmánya“ — nem vonlak be a magyar vámterületbe. Úgy a nagyfejedelemség, mint a temesi Bánság, mint nem incorporált részek, továbbra is külön maradtak. A 13 szepesi város Magyarország felé nem, de Lengyelország felé fizet kiviteli vámot, vagyis a magyar vámterülethez tartozónak tekintetik. A kölcsönös forgalom emelésére megállapodtak abban, hogy a magyar harmincad ezután ne csak, miként eddig, Bécsben és Grácban, hanem Brünben, Olmützben, Nikolsburgban, és ha szükség van rá, egyebütt is tartson tisztviselőket az árúk elvámolása céljából, viszont az osztrák vámigazgatás főhatósága — a miniszteri banco-bizottság — Magyarországon tartson hivatalnokokat, hogy azok a transito-kereskedelmet irányítsák.

A vámtarifa megszerkesztése előtt 1752-ben a bécsi kereskedők testülete is felemelte szavát a hatóságok felszólítására, miután előzőleg már két emlékiratban is fejtegette, hogyan lehetne a magyar kereskedőket a bécsi piac számára megnyerni. Az ő szemükben a vámreform főcélja oly intézkedéseket tenni, melyek a magyar kereskedőket, kik eddig csak a lipcei és a boroszlói vásárokat látogatták, a bécsi piac számára megnyerjék, hiszen az utolsó lipcei vásáron is 400.000 forintot hagytak a magyar kereskedők, ami Bécsre nézve elveszett pénz. Bizonyos ugyan, hogy Ausztriát és Magyarországot belöldi iparcikkokkal nem lehet teljesen ellátni, hanem külföldi behozatalra is lesz szükség, mindazonáltal ötmillió forint hasznot vártak a Magyarországgal üzött kereskedelmi forgalom fokozásából, amivel szemben csekély összegű külföldi behozatalt megengedhetőnek tartottak.

A kereskedők grémiumának nézeteit magáévá tette a gazdasági igazgatóság is, mely az új vámtarifa kidolgozásának elrendelését az osztrák piac érdekében sürgette a királynőnél. Azt, hogy mennyire érdekében áll a monarchiának a tarifareform, nézetük szerint semmi sem bizonyította inkább, mint hogy a szász és a porosz követek, de főleg ez utóbbi, semmi iránt sem mutattak akkora érdeklődést, mint hogy minő vámintézkedések készülnek Magyarországon, ahol ez országok nemcsak iparcikkeket, hanem — az örökös tartományok és különösen a trieszti

kereskedelem nem csekély kárára — gyarmati és egyéb nem saját termelésű árúkat adtak el szép nyereséggel.⁴¹

1752 március havában szűkebb bizottság, mely a referenseken, Bartenstein alkancellár, br. Neffzer udvari és Weidinger magyar kamarai tanácsosokon kívül gróf Chotek Rudolfból, mint a gazdasági tanács elnökéből és a magyar kamara elnökéből, Grassalkovich Antalból állott, megegyezett azokban az elvekben, melyek a tarifa megalkotásánál irányadók voltak. 1. A tarifa az ugyanekkor készült cseh-morva tarifának megfelelően szerkesztendő. 2. A transito-vámot, mely eddig ismeretlen volt Magyarországon, be kell hozni. 3. A transito és a kiviteli cikkekre 5%-nál kisebb vámot kell kivetni. 4. Az Ausztriából behozott cikkeket is legfeljebb 5% behozatali vám terhelje, de a külföldről behozott cikkek között — igazi cameralista elvek szerint — különbséget kell tenni káros, csak élvezetet szolgáló, hasznos és szükséges árúk között, és azokat 20 — 15—10, illetőleg 5 % vámmal kell megterhelni. 5. Hogy a magyar kereskedők ne legyenek kénytelenek a külföldi árút Ausztriában drágábban vásárolni, hanem hogy olcsóbban szerezhessék be azokat, mint eddig, az örökös tartományok kiviteli vámtételei 1%-ra szállítandók le. 6. A főszempont az lesz, hogy a kereskedelmi forgalmat a monarchia két része között úgy mozdítsák elő, hogy a vámjövedelem, a kamara bevétele se csökkenjen s ezért, na a harmincadot némely cikknél le is szállítják, másoknál kell ezt emeléssel pótolni. Szóval a fiskális érdek még mindig korlátozta a kereskedelmit.

1753 április elején kész volt a vámtarifa, melyet a magyar kamara elnökének is megküldték hozzászólás, illetőleg betekintés végett. A tokaji bor vámjának leszállításán kívül csak egy, a magyar hatóságok gondolkozását élénken jellemző, szinte érthetetlen kívánságot fejezett ki Grassalkovich: a transito-vám ugyanakkora legyen, mint a behozatali, — mert a magyar törvények nem tesznek különbséget bevitt és csak keresztülvitt árúk között. Kaunitz államkancellár elnöklete alatt tartott minisztertanács 1754 elején úgy döntött, hogy az új tarifát pátenssel fogják bevezetni és kihirdetni. Hatása ugyan nem fog azonnal mutatkozni, mert idő kell ahhoz, hogy a magyar keres-

kedőket a boroszlói és a lipcei vásárokról elszoktassák, de elengedhetetlenül szükséges, mert épen az 1726. évi tarifa bírta a magyarokat a külföldi piacok szorgalmas látogatására.⁴⁶

Az új tarifát („Vectigal des Königreichs Hungarn und der darzu angehörigen Länder, Wien 1754“) bevezető pátens szerint a cél volt: az örökös országok s köztük főképp Magyarország javát és kereskedelmi boldogulását szolgálni. Ennek a célnak elérésére a vámrendszer megjavítása, illetőleg új szabályozása kereskedelmi elvek szerint annyival is inkább szükséges, mert az 1723: 116. törvénycikkben maguk a rendek kívánták, hogy a haszontalan és a káros árúkat tartsák távol Magyarországtól. (Ebbe a törvénycikkbe gyakran kapaszkodtak mindenféle önkényes intézkedés alkalmával.) A régi harmincad már azért sem maradhatott meg, mert nem tett különbséget káros, haszontalan és hasznos árúk között, hanem minden cikk után egyforma illetéket követelt. „Magyarország iránti szeretetből“ a kiviteli vámot 5%-ról 3%-ra szállítja le a királynő, a transito-vámot meg épen 1%-ra, nem törődve azzal a kárral, mely ebből a kincstárra származik. Azután röviden magyarzza a különféle tarifákat, melyeknél Magyarország és Ausztria egyenlő elbánásban részesülnek, míg a külföld hátrányban lesz. Több fejezet szól még az elvámolás módjáról és a vámentességről.

Maga a vámtarifa két részből áll: egyik a behozatalt és a kivitelt, a másik az átvitt árúkat tartalmazza, mindkettő nem csoportok szerint, hanem betűrendben. Minden cikknél négyféle vámtételt sorol fel: 1. ha a cikket mint külföldi árút egyenesen a külföldről, 2. ha mint külföldi árút az örökös tartományokból, 3. ha mint osztrák árút Ausztriából hozzák be, 4. ha mint magyar árút a külföldre vagy Ausztriába viszik ki. E két utóbbi esetben a vámtétel ugyanaz. A transito-tarifa csak két rovatból áll: 1. ha külföldi árút valamely külországból egy másikba, 2. ha külföldi vagy osztrák árút a külföldről vagy valamelyik örökös tartományból egy más örökös tartományba visznek Magyarországon át.

A tarifa becslésen alapult és minden árucikknél külön megjelölt becsértéknek bizonyos százaléka volt aszerint,

amint az illető cikket hasznosnak vagy károsnak tartották. Ennek az elvnek a megvalósítása természetesen nagy önkényességre adott alkalmat, mert károsnak tekintették mindazon cikkek behozatalát, melyek az alakulóban levő osztrák gyáriparnak támaszthattak versenyt, ha behozatalukból Magyarországnak mégoly nagy haszna is lett volna, hisz az összbirodalom érdeke alatt mindig Ausztriáét értették.⁴⁷

Az 1754 október 1-én életbelépett vámtarifa csakhamar a legnagyobb felháborodást keltette. A tarifa szerzője, Neffzer ellen oly nagy volt a gyűlölet, hogy egy tisztet, kit Neffzernak tartottak, meggyilkoltak Magyarországon és ő maga is csak nehezen került ki ezt a sorsot.⁴⁸

Részletes taglalás helyett, azt hiszem, jobb lesz, ha egy a viszonyokkal ismerős magyar kormányférfit szólaltatok meg, ki nevét elhallgatva nagyon találó megjegyzéseket tesz az új tarifára és felsorolja annak sérelmesebb intézkedéseit. Az osztrák ipar termékeivel versenyző külföldi árucikkeket oly módon tartotta az új vámrendszer a monarchiától távol, hogy az örökös tartományok gyártmányaira nemcsak a kivitelnél és a transitálás alkalmával vetettek ki Ausztriában mérsékelt vámot, hanem a magyar határon a behozatalnál csak 5% harmincadot fizettettek velük s így a külföldi árukkal szemben 5—15% kedvezményben részesítették. Hogy a magyar és az erdélyi kereskedőket az egyenes behozatalban Szilézián és Észak-Magyarországon át meggátolják, az örökös tartományokban vásárolt külföldi árukat a külföldön vásároltakkal szemben a behozatalnál 5—15%-kal kedvezőbb elvámolásban részesítették és így lehetetlenné tették a közvetlen behozatalt a külföldről. Ezzel az örökös tartományok vásárait és kereskedelmét is sikerülni fog fellendíteni, ha a bécsi és egyéb osztrák vásárokon kellő mennyiségben és minőségben lesznek az áruk. A vámrendszer, mely a kereskedelmi célok mellett a pénzügyi érdekeket sem tévesztette szem elől, az ezekkel járó terhekkal is Magyarországra nehezedett, mert az örökös tartományok a pénzügyi áldozatokat jóval meghaladó kereskedelmi előnyökben részesültek.

Magyarország kivitele, mivel semmi gyáripara nem

volt, pusztán nyersterményekből állott. Ezeket pedig az új tarifa az eddigi árnál jóval magasabbra becsülte; ha ezt nem tette, vagy nem sorozta a csak 2% kiviteli vámmal terhelt árú osztályába, vagy az örökös tartományokban, hová kivitelük irányult, oly magas illetéket kellett fizetniök, hogy kivitelük részben igen nehézé, részben lehetlenné vált. így pl. a hamuzsirt nagyon magasra, mázsánként 4 firt-ra becsülték és 5% kiviteli vámot vetettek ki rá, úgy hogy a harmincad emelkedett. A halra 3% volt a kiviteli vám az általános 2%-kal szemben. A nyersbőr kivitelét azzal, hogy csak 2% harmincadot fizetett, megkönnyebítették. A mézet és a gubacsot ellenben az eddiginél magasabbra is becsülték és 3% vámot is vetettek ki rájuk. A szarvasmarha után az új tarifa életbelépése előtt a kihajtásnál darabonként 2 firt 25 x vámot szedtek, de ha valamely kereskedő a Bánságból vagy Törökországból nagyobb mennyiségű marhát hajtott Magyarországon át Ausztriába, akkor a behajtásnál ez összegnek csak a felét fizettették meg s csak fél vámjegyet kaptak, míg a másik felét a kihajtásnál kellett megfizetni. Ez az új tarifával megszűnt s minden marha után, ha a Bánságból, Erdélyből vagy Horvátországból hajtják be Magyarorszába, a határon 1 firt-ot, a külföldről jövökért 2 firt 25 x-t és az országból kihajtásnál darabonként újból 1 firt 50 x-t kellett fizetni. A viasz kivitelét megnehezítették azzal, hogy nagyon magasra becsülték és 3% vámot vetettek ki rá. Általában csak néhány cikknél történt könnyítés, minők a nyersbőrök és a gyapjú volt, melyekre az osztrák iparnak szüksége volt, a terményeknél ellenben nem hajtották végre a kiviteli vámnak a pátensben megígért mérséklését 5%-ról 2%-ra, avagy magas becsléssel lerontották a mérséklés minden értékét.

De az új tarifa hátrányait Magyarország nem is annyira a kivitelnél, mint a behozatalnál érezte meg. A fogyasztókra a behozatali vámok lényeges emelése folytán háramló teher sokkal nagyobb volt, mint a termelőket sújtó, lényegükben nem erősen emelt kiviteli vámtételek. A behozatal cikkeit memorandumunk írója három csoportra osztja: 1. amelyek az örökös tartományok gyáraiból származnak: a vas-, faárúk és az apró árúk (Kramerei) jó része;

2. melyeket Ausztriában nem készítenek a kellő mennyiségben és minőségben: bőrárúk, vászon-, gyapot-, gyapjúárúk; 3. melyeket okvetlenül a külföldről kell behozni: fűszer, anyagárú, olaj, nyersselyem, cukor stb. Az első csoport behozatalát — érthető okokból — nem nehezítette meg az új tarifa és csak 5% vámot kívánt meg utánuk. A 2. csoport cikkeit kénytelenek a magyar kereskedők, hogy a fogyasztók igényeit kielégíthessék, a magas vámok ellenére is a külföldön venni és — lehetőleg becsempészni. Legigazságtalanabb volt az, hogy a 3. csoport árúit, még ha a mindennapi szükséglethez tartoztak is, 15—10% vámmal terhelték meg még akkor is, ha az örökös tartományokból hozták be azokat.

Bizonyos az, hogy Magyarország az új vámrendszerben az örökös tartományokkal szemben háttérbe szorult úgy bántak el vele, mint külfölddel. Terményeit a magasabb vámok miatt nehezebben viheti ki Ausztriába mindegyik s míg az örökös tartományok bizonyos termények után csak $\frac{1}{4}\%$ vámot fizettek, Magyarország 2—5%-ot ugyanazon cikkek után. Ehhez járult, hogy a cseh-morva vámtarifa szerint Magyarország nagyobb transito-vámot fizetett, mint a többi tartományok. Magyarországnak az új vámrendszer következtében mindent drágábban kellett venni Bécsben, mint Lipcsében és Boroszlóban megkaphatta volna. Szóval Magyarországnak kellett még busásan ráfizetni arra, hogy a porosz király oly megtorló vámintézkedéseket léptetett életbe Ausztriával szemben, melyek elsősorban, mint alább látni fogjuk, a legfőbb magyar kiviteli cikket, a bort sújtották.⁴⁹

A vámtarifával természetesen sem a magyar rendek, sem a magyar kereskedők nem voltak megelégedve. Még a pozsonyi kereskedők is, kik pedig ugyancsak közel voltak a főpiachoz, Bécshez, attól tartottak, miként Batthyány kancellár egy levelében írja, hogy az árúkat nem kapják a megfelelő mennyiségben és minőségben, és azonkívül teljesen ki lesznek szolgáltatva a bécsi kereskedőknek, kik az árakat tetszés szerint szabhatják meg. A rendek között is erős mozgalom keletkezett, hisz mindig követelték az országgyűlésen a vámok leszállítását, a szabadabb kivitt Ausztriába és egyre kaptak is ígéreteket.

Az új tarifa azonban felfogásuk szerint még a legszükségesebb cikkek vámját is lényegesen felemelte, azon cikkeknel pedig, amelyek vámját leszállították, nem lehet semmit sem elérni, míg a bevitelt az örökös tartományokba, illetőleg az átszállítást azokon ét tényleg meg nem könnyítük, a sokféle belső vámot Ausztriában meg nem szüntetik és az örökös tartományi tarifát is le nem szállítják. A megyék egyre-másra küldték is feliratban tiltakozásukat az új vámrendszer ellen.⁵⁰

Érthető, hogy ha Pozsonyban nem voltak megelégedve a „kereskedelem megkönnyítését“ célzó vámrendszerrel, az ország keleti részeiben még jobban érezték lesújtóan káros hatását. Hosszú idők óta szőtt tartós kereskedelmi szálak megszakításával fenyegetett az új rendszer. Jó kifejezést ad ennek a félelemnek Ungmegye felirata a helytartótanáchoz: Ha a magyar kereskedők csak Bécsből hozhatják be áruikat, meg fog szűnni a közvetlen kereskedelmi összeköttetés Magyarország és a külföld között és a magyar termékek eladása még nehezebbé fog válni. Míg ugyanis a magyar kereskedők a külföldiekkel maguk érintkeztek, gyakran vittek ki a behozandó cikkek ára helyeit., bort s így a pénz az országban maradt, Ausztriában azonban a magyar kereskedők mindent pénzzel kénytelenek megfizetni, mivel a bort csak nagy illetékek lefizetése mellett lehet oda bevinni. Az új vámrendszer a Lengyelországgal folytatott kereskedelmet is tönkreteszi. Legalább egy nagyobb piacot kellene szervezni északkeleti Magyarországon, hogy ne kelljen mindent Bécsből hozni, mert a szállítás többbe kerül, mint maga az áru.⁵¹

A következő táblázat mutatja, mennyivel terhelte meg az új vámrendszer a magyar kereskedelmet a régi vámtelekkel szemben (lásd a 53. oldalon lévő táblát).

*

*

*

Az 1754. évi vámtarifát csakhamar lényegesen megváltoztatták — az örökös tartományok javára. Az első módosítás volt az osztrák vasárúk behozatali vámjának leszállítása 2%-ra, hogy miként a pátens a magyar rendek kívánságát szándékosan félremagyarázva mondja, az

Az árucikk neve	Mennyiség, súlyegység	Vám-tarifa 1754 előtt		Vám-tarifa 1754 óta		Növekedés	A tartarfelemelés %-ban
		frt	x	frt	x		
Kávé	mázsa	2 50	10	—	7 50	300	
Vizahal	"	1	—	4	3	—	300
Hering	hordó	— 90	4	—	3 10	—	344
Halcsont	mázsa	7 50	24	—	16 50	—	220
Citrom	láda	— 75	3	—	2 25	—	300
Bors	mázsa	3	—	10	7	—	233
Gyömbér	"	3	—	4 40	1 40	—	47
Indigó	"	15	—	40	25	—	166
Szardella	"	1 50	6	—	4 50	—	300
Canari-cukor	"	3	—	8	5	—	166
Kristálycukor	"	4	—	8	4	—	100
Mandula	"	— 60	4	—	3 40	—	566
Tea	font	— 11	—	40	— 29	—	264
Székfűszeg	"	— 15	—	60	— 45	—	3 0
Fahéj	"	— 15	—	60	— 45	—	300
Rebarbara	"	— 30	2	—	1 70	—	566
Fel rása	vég = 22 rőf	— 22 ¹ / ₂	1 20	—	97 ¹ / ₂	—	433
Egész rása	"	— 75	3	—	2 25	—	300
Kaltun	vég = 21 rőf	— 40	2	—	1 60	—	400
Barchent	vég = 30—33 rőf	— 60	2	—	1 40	—	233
Közönségesebb barchent	vég = 15 rőf	— 12 ¹ / ₂	—	60	— 47 ¹ / ₂	—	380
Satin vagy szőrtalasz	vég = 14 rőf	— 27 ¹ / ₂	1	—	— 72 ¹ / ₂	—	300
Selyemszövet	"	— 9 ³ / ₈	—	50	— 40 ³ / ₈	—	403
Vászon	vég = 42 rőf	— 60	4 80	—	4 20	—	700
Silányabb vászon	"	— 40	2	—	1 60	—	400
Mousseline	"	1 25	6	—	4 75	—	380
Batizt	vég = 9 rőf	1 50	4	—	2 50	—	166
Fátyol	vég = 6 rőf	— 30	1 80	—	1 50	—	500
Ezüstfonál	font	1 57 ¹ / ₂	8	—	6 42 ¹ / ₂	—	407
Aranyfonál	"	1 54 ¹ / ₂	9	—	7 42 ¹ / ₂	—	480
Vaslemez	mázsa	— 15	—	70	— 55	—	366
Onnal bevonva	"	— 25	1 20	—	— 95	—	380
Vas	"	— 15	—	32 ¹ / ₂	— 17 ¹ / ₂	—	117
On	"	1	—	2	—	1	—
Olom	"	— 40	—	50	— 10	—	25

1723: 116 értelmében a káros külföldi vasáruat távoltartsák és a *belföldi* termelést fokozzák.

Egy 1755 január 4-én kelt királyi rendelet azután teljesen az örökös tartományok békőiba vetette a magyar kereskedelmet és betetőzte a részrehajló vámrendszert. „Hogy a magyar kalmárok a külföldi árukat, melyeket eddig közvetlenül a külföldről hoztak be, a német örökös tartományokban könnyebben és olcsóbban megkaphassák és megszűnjenek külföldi országokban bevásárolni, kegye-

sen elrendelte a királynő“, hogy: 1. Úgy a külföldről az örökös tartományokba behozott, mint az ott termelt, illetőleg előállítóit cikkek vámja újjáalakítandó. A transitóvám, mint felesleges, megszűnik, helyette csak 1% behozatali vámot kell fizetni. 2. Behozták a visszámot: ha osztrák kereskedők külföldről behozott árut magyaroknak eladnak, a behozatalkor fizetett vámot visszatérítik. Az ilyen, Bécsben vagy más osztrák piacon vásárolt külföldi árúk után a magyar kereskedők csak a közönséges behozatali vámot fizessék Magyarországon, vagyis 5%-ot. 3. Az osztrák gyártmányok azonban csak 3%-ot fizetnek a magyar határ átlépésekor. Mindennél fontosabb 4. Minden külföldi árut, ha magyar kereskedő közvetlenül a külföldről hozza be, ha az örökös tartományokon át is, 1755 április 1-től 30% vámmal terheltek meg, kivéve a török árúkat, melyek vámja ezután is 5%, és a lengyel vásznat, mely szintén az eddigi vámot fizeti. Utóbbi kivétel a királynő személyes kívánságára történt, ki ezen cikk fogyasztóit, az alsóbbrendű népet, nem akarta új teherrel sújtani.

Ezek az újabb intézkedések tényleg lehetetlenné tették a magyar kereskedőknek, hogy árúkat másutt szerezzék be, mint az örökös tarományokban. A külföldi árúk közvetítésének haszna ezután az osztrák kereskedők zsebébe folyt. Hiába tiltakozott a magyar kamara a 30%-os vám ellen. Nem használt az semmit. Egy 1755 márciusban tartott értekezleten már közölték a királynő által jóváhagyott osztrák árúbecslést a Magyarországra, Erdélybe és a Bánságba való kivitelnél, és értesítették a magyar kamarát a Bécsben, Linzben, Grácban, Prágában, Brünnben, Troppau és Laibachban — az ú. n. visszámipiacokon (Rückzoiipiáize) — vásárolt árúk vámjának visszatérítéséről 5°. c-ig. A magyar kereskedőnek, ha Ausztriában külföldi árut vett, a vétel helyén azt le kellett pecsételtetni és az első harmincad-hivatalnál bizonyítványt kérni arról, hogy az árut tényleg kivitte az örökös tartományokból. Ezt a bizonyítványt azután 4—6 héten belül be kellett küldeni a vám megtérítése céljából.

Az osztrák termelés a 3%-os vámmal teljes kiváltságot élvezett. Mikor a magyar kamara ezt a kedvezményt

csak a privilegizált gyárak cikkeire akarta szorítani, a gazdasági tanács erélyes felterjesztésére, hogy ez a vállalkozási szellemet megölné, nyomatékosan az összes gyártmányokra nézve megállapították azt, kivéve a kézműipar termékeit.⁶² ...

Az új vámrendszer elvei nemcsak Magyarországon, hanem Erdélyben is érvényesek lettek, hisz az erdélyi kereskedők ép oly szorgalmasan látogatták a lipcsei és a boroszlói vásárokat, mint a magyarok. A királynő elhatározására meghagyták az erdélyi kincstári hivatalnak, hogy minden külföldön vett áru után, akár az örökös tartományokon át, akár egyenest a külföldről hozzák be, 30%, az Ausztriában vett külföldi áru után 4%, az osztrák után meg 2% vámot szedjen, ami teljesen megfelel a magyarországi 5, illetőleg 3%-os vámnak, mert Erdélybe az örökös tartományokból csak Magyarországon át lehetett árút behozni, miért is az 1% transito-vámost is figyelembe kell venni.⁶³

A behozatali tilalmak uralma.

Az új vámrendszer elsősorban Poroszországot akarta sújtani, hisz főleg a sziléziai ipar kizárása volt a célja. Már a hétéves háború kitörése előtt megindult a vámháború a monarchia és Nagy Frigyes között, mely a Sziléziáért folytatott élethalálküzdelemben csak élesebbé, elkeseredettebbé vált. A kereskedelmi forgalom ugyanis a háborús országok közt sem szűnt meg teljesen, a határok nem voltak teljesen elzárva. Nagy Frigyes már az 1753. évi cseh-morva vámtarifa megtorlására oly magas vámokat vetett ki a magyar borra, hogy azokat bátran lehet behozatali tilalomnál mondani: egy akó hegyaljaira 31, ugyannyi alsómagyarországi (sopronvidéki, budai) borra pedig 23 tallért, ami a bor értékének több mint 100%-a volt. A magyar vámtarifára meg azzal felelt a porosz király, hogy az amúgy is már 100%-kal felemelt vámtételeket 1756 elején annyira felcsigázta, hogy a kereskedelmi forgalom csaknem lehetetlenné vált országgal, így a gyapjúra, melyet Sziléziából nagy mennyiségben szállítottak Csehországba, mázsánként 1 tallér 16 garas

helyett 3 tallér vámot vetett ki, vagyis megkészszerzte a vámtételt. Minden a monarchiából jövő árút 30% behozatali vámmal sújtott. A csehországi gyapjúsövetek bevitelét megtiltotta, úgyszintén azt, hogy a cseh félgyártmányokat Sziléziába hozzák elkészítés végett.

A bécsi hatóságok erre megtorlásképpen magas behozatali és transito-vámok kivetését javasolták a sziléziai textilárúkra, valamint magas kiviteli tételeket mindazon árúkra, melyekre Sziléziában feltétlenül szükség van, de az örökös tartományokban is elfogyaszthatok. Mivel a porosz király azon árúk beviteli vámját, melyeket alattvalói nélkülözhetnek, már úgyis annyira felemelte, hogy az már a tilalommal egyenlő, nincsen ok nézetük szerint újabb megtorlástól tartani porosz részről. A poroszországi behozatal megszűnte még nem jelentene semmit, mert az osztrák gyárak az állandó pártfogás révén úgyis olyan állapotba jutottak már, hogy a belföldi szükséglet legnagyobb részben fedezni tudják. A hiányt meg bőségesen lehet Szászországból és Svájcból pótolni. A szász udvart le is köteleznék azzal, hogy a szász árúkkal szemben a régi vámtételeket tartanak meg, míg a porosz cikket kizárnák. Azért is minthogy a porosz király a monarchiából jövő borra több mint 100%, a gyapjúárúra 99 $\frac{1}{3}$ %, a félgyapjúra 50%, minden egyébre pedig, ami alattvalóinak nem okvetlenül szükséges, 30% vámot vetett ki, az ő példájára 60% behozatali vám kivetését javasolták a porosz gyapjú-, vászon- és pamútárúra nemcsak az örökös tartományokban, hanem Magyarországon is, mely ezen árúk főpiaca volt és ahol eddig 30%-ot s azt sem a legnagyobb szigorúsággal, vettek meg. „Magyarország annál kevésbé panaszkodhatik emiatt — írják —, mivel Szászországgal és különösen Lipcsével úgyis élénkebb összeköttetésben áll, mint Poroszországgal és a szükséges árúkat onnan 30% vámmal, ha pedig az örökös tartományokon át hozza keresztül, még tekintélyes visszavámmal is megszerezheti.“ Mivel Poroszországra nézve a legsúlyosabb csapás azon árúk kiviteli tilalma volna, melyekre Szilézia iparának feltétlen szüksége van, leghatásosabb volna a fa és szén, valamint a hamuzsír kivitelét megtiltani, mely utóbbi nélkül a sziléziai fehérítők tönkremennek. Ezért egy miniszter-

tanácsi határozat értelmében a királynő elrendelte az összes porosz textilárúk behozatali vámjának felemelését 60%-ra, a fa, szén és hamuzsír kivitelét pedig 100 arany büntetés terhe alatt megtiltotta. A lényegében véve csak osztrák-porosz vámháborúnak tehát Magyarország adta meg az árát, a porosz intézkedések miatt a magyar termelő nem vihette ki borát, az osztrák retorzió következtében meg a magyar kereskedő szorult ki Sziléziából.⁵⁴

Mindez azonban, — sem a külföldi árúknak általános 30%-os behozatali váma és az osztrák gyártmányok alacsony vámtételei, sem a poroszországi árúkkal szemben gyakorolt különösebb szigorúság — még mindig nem nyújtott elegendő támogatást az örökös tartományok gyáriparának a külföldivel szemben, melynek gyártmányait a magyar piac megszokta, mert ezek jobbak és olcsóbbak is voltak az osztrák árúknál. Ezért még szigorúbb intézkedések következtek a monarchia vámterületének teljes elzárása céljából. A merkantilista bécsi tanácsosok nagyon is hajlandók voltak az „Osterreich über alles, wann es nur will“ szerzőjének tanácsát követni, ki nagyhatású sokat olvasott és ép ez időben újból megjelent munkájában kíméletlen elveket vallott — az osztrák ipar megalapozása érdekében. „Jobb . . . valamely árúért két tallért fizetni, mely az országban marad, mint csak egyet, mely azonban kimegy az országból.“ Avagy: „-Vannak, kik a belföldön gyártmányokat akarnak készíteni és *azután*, a külföldieket kitiltani. En azonban azt tanácsolom, hogy a külföldi gyártmányokat ki kell tiltani, hogy *azután* a hazaiak készítését meg lehessen kezdeni. Megmaradok állandóan azon véleményem mellett, hogy a külföldi gyárak cikkei tilalom alá kell venni, hogy a belföldieket felvirágoztathassuk . . .“⁵⁵

1759 március 12-én jelent meg az első behozatali tilalom a varrótűre és a nürnbergi sárgarézárúra a Bécs közelében létesült nadelburgi gyár érdekében, mely — a gazdasági igazgatóság szerint — már oly mennyiségben és oly tökéletesen gyártotta ezen cikkeket, hogy a külföldi behozatalt feleslegessé tette. Az örökös tartományokból mar az előző évben kitiltották a külföldi készítményeket. Vhvel azonban ezen árúk legfőbb piaca Magyarország és

a török birodalom volt, hasonló, Magyarországra is vonatkozó behozatali és transito-tilalom nélkül nem sokat lendítettek volna az osztrák gyártáson. Néhány fajta sárgarézárút még egyelőre szabad volt behozni, amíg a nadelburgi gyár nem készítette azokat. Csakhamar azonban általánossá vált a tilalom. A magyar kereskedőknek ez sehoggy sem volt ínyére és alkotmányos szempontból is joggal emelhettek ellene kifogást, mert a törvények a királynak ilyen intézkedésre nem adtak hatalmat. Az általános tilalom kiadása előtt a véleményük felől megkérdezett megyék egymás után küldték tiltakozásukat ez intézkedés ellen, melyben a nemesi szabadság megsértését látták. Felhozták, hogy a sárgaréz feldolgozó mesterelemek kénytelenek ezt a nyersanyagot Bécsben vásárolni, hová Magyarországból viszik ki, ahelyett hogy az 1723:117. te. szerint az országban gondoskodnának gyárak felállításáról. Nagy igazságtalanságot láttak a tilalomban azért is, mert a nürnbergi árúk (sodronyok, lámpa, gyertyatartó, gombok, körző, trombita stb.) jobb minőségűek voltak a nadelburgiaknál, nem veszítik el oly hamar fényüket, nem lesznek idővel vörös- vagy feketeszínűek, mint az osztrák árú, és sokkal tartósabbak is. De némely cikket nem is gyártottak Nadelburgban. Nürnbergi hajlítható rézből Abaúj- és Sáros megyében rojtokat készítettek. Mivel a bécsi anyag sokkal drágább volt és nem is alkalmas erre, ezen iparág megszűnésétől tartottak. A helytartótanács e feliratok alapján azt kívánta, hogy míg a belföldi gyárak nem termelnek elegendő mennyiséget, szabad legyen a külföldről is behozni az árúkat. Legalább azt szerette volna a magyar érdekek védelmében elérni, hogy a magyarok ne a bécsi kereskedőtől, hanem közvetlenül a gyáraktól vásárolhassanak, és hogy a Magyarországon termelt rézet az országban vehessék meg, ne pedig drágábban az országon kívül. Hiába hivatkozott a helytartótanács arra a sérelemre, mely a nemesi szabadságot a tilalom kibocsátásával éri, az örökös tartományok iparának érdeke megtiltotta a kívánságok meghallgatását, és 1761 október 1-től kezdve érvényes lett a behozatali tilalom elkobzás terhe alatt. Amely kereskedőnek nürnbergi árúja volt. félév alatt bármily módon túl kellett adnia

rajta. A behozott árú feljelentője az elkobzásnál annak egyharmadát kapja.⁵⁶

Az első behozatali tilalmat csakhamar követték mások, úgy hogy az osztrák gyáripár érdekében a legszigorúbb tilalmi rendszer fejlődött ki az 1754. évi vámtarifából. A hétéves háború különben is jó alkalmat szolgáltatott tilalmak kiadására. 1762 novemberben az arany- és ezüst-paszománt behozatalát tiltották meg, mely eddig főleg Franciaországból történt. A gazdasági tanács e tilalom kiadását javasoló felterjesztésében utalt arra, hogy egyéb cikkek behozatalát is meg lehetne tiltani, melyeket az osztrák ipar megfelelő mennyiségben és minőségben állít már elő. A királynő megjegyezte ugyan, hogy a tanácsnak gondosan ügyelni kell arra is, hogy a megtiltott, valamint a többi árúk is megfelelő olcsó áron kaphatók is legyenek, amiben az osztrák ipar jelenlegi állapota mellett kételyét fejezte ki, mégis magáévá tette a gondolatot és felszólította a tanácsot, nevezze meg mindazon cikkeket, melyek gyártását az örökös tartományok alattvalóinak a szorgalma már oly tökéletességre emelte, hogy behozataluk a külföldről Magyarországra megtiltható volna, mivel mindennek, ami e tekintetben hasznos volna, a háború folyamán kell megtörténnie.

A gazd. tanács megfelelő a királynő utasításának, az örökös tartományok gyáriparának két ágáról számolt be: 1. A textilipar. 2. Vas- és sárgarézárúk gyártása, mely két ág tulajdonképen az egész akkori gyáripárt magában foglalta. A vászongyártásban a cseh vállalatok már oly magas fokot értek el, hogy a külföldi árút könnyen lehetne nélkülözni, eltekintve a legfinomabb hollandiai és svájci vászontól, melynek azonban Magyarországon magas árai miatt amúgy is csak csekély piaca van. Magyarország⁵⁷ vászonszükségletének legnagyobb részét Alsó-Sziléziában fedezte. Mivel a cseh gyárak ezzel kárt szenvednek, a háborút fel kell a tanács nézete szerint arra használni, hogy általános behozatali tilalmat bocsássonak ki különösebb feltűnés nélkül. Ki kell azonban a tilalom alól venni a lengyel kendervásznat, melyből évente mintegy 60.000 véget hoznak be az alsóbb néposztály számára. A közönséges posztófajtákat Magyarország Cseh- és

Morvaországból veszi, hol époly minőségben és árban kaphatók, mint a külföldön. A finomabb szövetek gyártására is már megtörténtek a bevezető lépések az örökös tartományokban és sikerrel is kecsegtetnek. Kattunból a schwechati gyár 50.000, a sassini 20.000 véget termel évente a fogyasztást kielégítő minőségben. Ez azonban a magyar piac ellátására nem elég, úgy hogy a magyar kereskedőknek drága pénzen külföldről kell behozni az árút. A selyem és az ezzel rokon árúk, mint a bársony gyártása is felvirágozott már s így megkívánja a tilalmat. A vasárúk behozatalát nem kell külön megtiltani, mert úgysem hoznak be semmit sem a külföldről. A legjellemzőbb azonban ebben a sokféle tilalmat javasló jelentésben, hogyan nyilatkozik a tanács a sárgarézárúk már évek óta fennálló tilalmáról. Sajnálkozik afölött, hogy az osztrák gyártmányok úgy minőségben, mint árban a nürnbergiek mögött állanak, melyekhez pedig a nyersanyagot a monarchiából viszik ki!

Az egész vázlatból általában az tűnik ki, hogy egy még bölcsőben levő, a kezdet nehézségeivel küzdő ipar részére kell kiszolgáltatni a magyar piacot. A királynő hajlandó is volt tágaskörű tilalmi rendszert életbeléptetni, de kívánatosnak tartotta a megállapodást a magyar és az erdélyi udvari kancelláriával. A lengyel vászon behozatalát is kész volt megtiltani, amennyiben Magyarországon megfelelő mennyiségű vásznat gyártának. Ott tehát, ahol az örökös tartományok érdeke nem forgott kockán, Magyarország merkantilis érdekeire is hajlandó volt figyelemmel lenni.

1765-ben kir. kézirat szólította fel a gazd. tanácsot, hogy tárgyaljon a magyar kancelláriával és a kamarával, hogy az örökös tartományokban már érvényben levő tilalmak közül melyeket lehetne nálunk is éleibeieptetni. A gazdasági tanács azonban igen egyszerűen intézte el a dolgot, s ez eljárás Magyarország iránti rosszindulatáról tesz bizonyosságot: a magyar kancellária a helytartótanácsához fordult e kérdésben, az meg a törvényhatóságokhoz. Erre, mivel a törvényhatóságok kereskedői előreláthatólag semmiféle tilalommal sem értettek volna egyet, be sem várva azok feleleteit, beszüntették a tárgyalásokat és 1766 januárjá-

ban királyi határozat mondta ki, hogy Magyarországon, ugyanazon beviteli tilalmakat kell életbeléptetni, mint Ausztriában. Az 1766 április 10-én megjelent rendelet ugyancsak terjedelmes jegyzékben foglalja össze a tilalmas árukat, melyek közt csaknem az összes textilárukat megtaláljuk: így egész-és félkattun, pamut és babos kendők, félvászon- és félselyemárúk, zitz, barchent, mindenféle gyapjúárú, harisnya, kendők, kalapok, vászon, kivéve a lengyel árút, a selyemárúk számos fajtája, mindenféle ruházati kellékek, továbbá ón- és sárgarézgombok, üvegárúk, írószközök, mindenféle sárgaréz- és pakfongárú — szóval mindaz, aminek gyártásával az örökös tartományokban foglalkoztak.⁵⁷

A lengyel vászon behozatalát nem tiltották meg, mert a kormányzások egy értekezlete nélkülözhetetlennek mondta Magyarországon s mert a vászonnal és a magyar borokkal viszonos, (baratto) kereskedést űztek a lengyelek. Vámját azonban felemelték 5%-ról 15%-ra. Ezzel azt akarták elérni, hogy a magyar parasztot, aki egyedüli vásárlója volt ezen cikknek, a kender és len termelésére és szövésére bírják és kereseti forrásává tegyék, amit magas vám nélkül — ismervén a magyar paraszt húzódozását az ipari foglalkozástól — nem tartottak a kormányférfiak megvalósíthatónak. Ez volt egyszersmind az egyetlen általam ismert eset, melyben hajlandók voltak az örökös tartományok ipari érdekeit mellőzni, illetőleg a magyarok mögé helyezni, mert arra gondoltak, hogy ha Ausztria, mely Magyarország vászonszükségletének $\frac{5}{6}$ -át fedezte, a magyar piacról kiszorulna, finomabb minőségű vászon gyártásával az olasz és a spanyol piac megszerzésére törekedhetnék. Csak attól tartottak még a lengyel vászon vámtételének felemelésénél, hogy a magyar bor-kivitel, melynek értéke a vászonbehozatal értékét ötszörösen felülmúlta, károsodhatnék megtorló intézkedések révén. Ezt az aggodalmat azonban elűzte az a megfontolás, hogy a lengyel nemesség évszázadok óta úgy hozzászokott a hegyaljai borhoz, hogy a lengyel arisztokratikus kormányforma és a zilált politikai viszonyok miatt nem lehetne megtiltani a magyar borbehozatalt, mely kizárólag a nemességet sújtaná. A vámintézkedéseknek Lengyel-

országban különben is csak az országgyűlésen volt szabad történniök.

A lengyel vászon vámjának felemelését 15%-ra csakhamar követte az orosz (ukrainai) vászon 30%-os vámtételének megállapítása. Behozatalát csak azért nem tiltották el teljesen, mert oly gyenge minőségű és keskeny volt, hogy az örökös tartományoknak érezhető versenyt nem csinálhatott, a magas vámot ellenben kivetették rá, mert Oroszországgal baratto-kereskedés nem volt és a magasabb vámtételtől a jobb minőségű örökös tartományi árúk fogyasztásának emelkedését várták. Mivel már a lengyel vászon vámjának emelése ellen tiltakoztak a megyék, különösen melyekben bort termeltek, a magyar kancellária az orosz vászon ügyében felszólalt az emelés ellen, amivel a gazdasági tanács szemrehányását vonta magára: „A magyar udvari kancellária az alacsonyabb vámtétel mellett van, mert rendesen hajlandó a vámszabályokban nem a kereskedelem vezérfonalát és a gyárak buzdítását tartani szem előtt, hanem a fogyasztók ezidőszerinti kisebb vagy nagyobb panaszát.“ Ily esetben, mikor a magyar hatóságok a fogyasztók védelmére keltek, mindig a felsőbb kereskedelmi érdekre hivatkoztak a kormányzések Bécsben, mely azonban az ő magyarázatuk szerint csak az osztrák gyáriparé és kereskedelemé volt.¹⁰

Behozatali tilalmak, vámtételek emelése, külön illetek megállapítása bizonyos cikkekre a 60-as évek végén és a 70-es évek elején sűrű egymásutánban váltakoztak. 1770-ben a csipke behozatalát tiltották meg, kivéve Belgiumot, melynek mint Habsburgországnak csipkeiparát nem akarták károsítani. Ugyanebben az évben mindenféle tombak- és vaspléhárú, továbbá egész- és félselyemszövetek, a selyem- és bársonyszalagok behozatala is megtiltatott. Nem volt szabad 1770 óta behozni külföldi ólmot, valamint a cseh ónbányászat és ipar érdekében a nyers és feldolgozott ónt, úgyszintén a timsót sem az olaszeredeíű kivételével. Erre a cikkekre egy évvel előbb már kivetettek a rendes vámtételen kívül mázsánként 1 frt illeteket a cseh és a morva gyárak érdekében. Egyedül az abaposztónál gondolhatunk ezen csak egy év alatt kibocsátott behozatali tilalmaknál arra, hogy a magyar iparra is

tekintettel voltak, ha ismerjük azon alább vázlandó törekvéseket, melyek ezen népruházati cikk gyártásának meghonosítására irányultak Magyarországon. Egyetlen ipartelep felállítása elegendő volt arra, hogy valamely iparcikk behozatalát a külföldről megtiltsák, akár *fedezhette az az egész monarchia szükségletét*, akár nem. Mikor pl. Trattner Tamás 1760-ban betűöntődét alapított Bécsben, betiltották a külföldi betűk behozatalát.⁵⁹ Nem kevesebb mint 200 tiltó és nagyobb vámteteleket megállapító rendelet jelent meg 1771-ig. Miként a viszonyokkal annyira ismerős gróf Zinzendorf Károly, kinek nevével még gyakrabban fogunk találkozni, írja: „Minden évben olyan tömeg új rendeletet és tarifaváltoztatást küldenek a magyar vámhivataloknak, hogy egy vámszedő a magyar-erdélyi határon 90 darabot mutatott nekem, melyeket egy esztendőben kapott.”⁶⁰

A behozatali tilalmak célja az osztrák gyáripar fejlesztése volt, de ez még a kezdet nehézségeivel küzdve nem láthatta el az egész monarchia fogyasztását. Ezt jól tudták *Bécsben is s azért az örökös tartományok* gyárainak állandó buzdítása mellett termelésük emelésére, arról is gondoskodtak a kormányzások, hogy szabadlevelek kiadásával főleg a bécsi, de a gráci és brünni piacokat is ellássák a — tiltott árukkal. A bécsi kereskedők testületét maga a gazdasági tanács szólította fel 1766-ban, hogy szerezzenek be elegendő külföldi árút és kínálta meg behozatali engedéllyel, mivel — miként a tanács megállapítja — minden árút még nem lehet olyan mennyiségben és minőségben kapni, mint a külföldön. Behozatali engedélyeket pedig olyan arányban adtak nekik, amilyenben hasonló örökös tartományi árúk eladására kötelezték magukat. Azt várta a gazdasági tanács, hogy a magyarok a külföldi árúk kedvéért megismerkednek az osztrák cikkekkel is, de még inkább azt, hogy a bécsi nagykereskedők *attól* féltükben, hogy a magyar kereskedőknek az első beszerzési forrást elárulják, az osztrák gyárak árúiból raktárt fognak tartani. Magukat az osztrák kereskedőket is a külföldi árukkal kellett hát csábítani, hogy az osztrák gyárak cikkeiből raktárt tartsanak. A magyar kereskedő ezen külföldi cikkekhez is csak másodkézből, az örökös tartományok visszámhelyein jutott.

Hogy pedig egyrészt csak épen annyi árúra adjanak behozatali engedélyt, amennyit az örökös tartományok nem termelnek, de másrészt a kereskedelemnek se okozzanak túlságos nehézségeket, egy kiküldött bizottság javaslata alapján meg akarták állapítani Magyarország egész szükségletét ezen tiltott külföldi árúban az egyes kereskedők eddigi forgalma és az árúbehozatali tabellák kimutatásai alapján, azt az örökös tartományok gyártásának mennyiségével összevetni és Ausztria fogyasztásának levonása után csak annyi külföldi árúra adni behozatali engedélyt, amennyi hiány mutatkozik a termelés és fogyasztás között. A megtiltott cikkek árusításával akartak segíteni a városi kereskedőkön, akiknek a vidéken a földesurak védelme alatt egyre jobban szaporodó rác és zsidó szatócsok mindinkább érezhető versenyt okoztak, miért is a királynő utasítására ezeknek nem volt szabad ily külön engedéllyel behozott külföldi cikkeket árusítani. Célt ugyan nem érték ezzel az intézkedéssel, mert épen ezek az elemek voltak legjobban ellátva a külföldi árúkkal a csempészet révén.

A gazdasági tanács úgy gondolta, hogy az első évben az örökös tartományok az árúszükséglet $\frac{1}{3}$ -át, a következő esztendőben felét, majd $\frac{2}{3}$ -át fogják fedezhetni és a negyedik esztendőben teljesen be lehetne szüntetni az engedélyek kiadását. A zöldsztal mellett tehát négy évet elégségesnek tartottak az osztrák gyáripar olyan fejlődésére, hogy az a monarchia fogyasztását képes legyen fedezni.⁶¹ A valóságban pl. a gyapjúárúnál a következőket látjuk: 1767 augusztusában a gazdasági tanács utasítja a linzi gyapjúárúgyár igazgatóságát, hogy miután Magyarország szükséglete gyapjúárúban már fedezve van és az örökös tartományok gyárai képesek termelésüket úgy mennyiségileg, mint minőségileg fokozni, ezentúl csak annak adjanak behozatali engedélyt (ez tehát az osztrák gyár kezében volt), aki kötelezi magát ugyanannyi osztrák, mint külföldi árú vételére, amit az osztrák gyárnál tett rendeléssel igazolni tartozik. Ezen rendelet előtt még kétszerannyi külföldi árú vásárlására kapott engedélyt, aki rendelését egy osztrák gyárnál igazolta. Az 1: 1 arány megmaradt még 1771-ben is.⁶²

A tilalmi rendszer korántsem érte el teljesen célját,

az osztrák gyáripár felvirágoztatását. Kizárólagos uralma a monarchia piacán azt eredményezte, hogy a gyárak csak készletre dolgoztak és nem iparkodtak cikkeik minőségét is megjavítani, hiszen tudták, hogy a fogyasztók rá vannak utalva árúikra. A magyar kereskedőknek akarva nem akarva át kellett venni az osztrák árút, különben nem vásárolhattak külföldi gyártmányokat. Ehhez járult még az a hátrány is, hogy míg a külföldi gyárak hitelt nyújtottak a magyar kereskedőknek, a bécsi gyáripár ezt nem tehette meg, hanem csak készpénzfizetés mellett adta árúit s így a kereskedéshez jóval nagyobb tőkére volt szükség. Ennélfogva nem az lett a tilalmak következménye, amit reméltek tőlük, hogy Magyarország több osztrák árút vett, hanem az, hogy a magyar kereskedelem szatócskodássá vált és a kereskedők, a városi polgárság java, tönkrementek, ha nem adták magukat a csempészetre, kiteve magukat annak a veszélynek, hogy árúikat elkobozzák és csődbe jutnak.⁰³

De még inkább gondolkozóba ejthette a bécsi hatóságokat, hogy a behozatali tilalmak a bécsi piacot és az egész osztrák kereskedelmi életet is károsan befolyásolták. „Senki sem tagadhatja — írja egy alkalommal a 70-es évek elején Degelmann, a gazdasági tanács egyik legműveltebb és legbuzgóbb tagja —, hogy a túlhajtott tilalmak az az ok, mely miatt majdnem egész Magyarország és Erdély úgyszólván teljesen elhagyták a bécsi piacot, melynek annyi éven át legjobb vásárlói voltak. A kereskedő elvesztette azt az előnyt, hogy a drága bel-földi árúkat az olcsó külföldi árúkkal együtt vásárolhassa és a középaron mindkettőnek piacot találjon ... A legtekintélyesebb kereskedő cégek egy idő óta gyakran előforduló bukásainak igazi oka bizonyára a sokféle tilalom. Hogy a kereskedők megmaradt része még valamennyire fenn tudja magát tartani, azt külföldi árúk becsempészésevei érik el, melyeket boltjaikon kívül tudnak elrejteni“.⁰⁴

Ilyen megfigyelések, ele még theoretikus megfontolások is alaposan megingatták a tilalmi rendszerbe vetett hitet. A cameralisták merkantilis nézetei a 70-es években kezdik elveszíteni kizárólagos uralmukat a tanácsosok gondolkozásán. A fiziokratáknak a szabadabb kereskedelmet hirdető

tanai elől, melyek az előző rendszer túlzásai miatt gyorsan nagy népszerűsége tettek szert Franciaországon kívül is, nem zárkózhattak el Bécsben sem. 1773-ban a gazdasági tanács elnöke, gróf Kollowrat Lipót és vele bizonyára az egész terület kétségbe vonlak, vajjon a tilalmak kibocsátása helyes út-e az osztrák ipar fellendítésére: „Amenynyire nem lehet a tilalmi intézkedéseket általában ócsárolni — írja —, ép oly kevéssé lehet a monarchiában oly mértéktelenül kiterjedt tilalmakat dicsérni. A tilalmi intézkedéseknek lehet ugyan az a hatásuk, hogy az egyes országok elkerülhetetlen szükségleteik fedezésére az örökös tartományi árúkhöz kénytelenek fordulni — bárminők legyenek is azok. Ezzel azonban még nincs eldöntve, vajjon az államra nézve hasznos-e külföldi eredetű árúkra tilalmakat kibocsátni, melyek sem kielégítő minőségben vagy mennyiségben, sem megfelelő áron nem gyártanak az örökös tartományokban, vajjon a szabadlevelek (a tilalmas árúk behozatali engedélyei) segítségével nem kényszerkereskedelmet honosítottak-e meg, holott ezzel a kényszerrel az állam nagyobb részét alkotó fogyasztókat rosszabb és drágább cikkek fogyasztására kényszerítik és gyakran a dolgukat nem értő gyárosok vállalkozásának fenntartására, mintegy adófizetésre kényszerítik. Vajjon a tilalmak az igazi út-e arra, hogy a gyáratok tőkésítsék, vajjon nem épen az örökös tartományi árúk piacát rongják-e a viszonyos kereskedés megakadályozásával és a gyáraknak nem lehetne a vámemelések szelidebb eszközével előnyöket szerezni?”⁶⁵

Ezeket meggondolván a királynő 1774 október 14-én pátenssel az eddig tilos árúk legnagyobb részének behozatalát megengedte. Szabad volt ezután megint egyebek közt réz-, sárgaréz- és ónárúkat, leoni cikkeket, a textilárúk közül bársonyt, mousselinet, csipkét, de pokrócot, vásznat, asztali fehérneműt, posztót is behozni, a magyar kereskedőknek azonban ezután sem külföldről, hanem — a gazdasági tanács kívánságára — Ausztriából 5, illetőleg 3% vám mellett, miként az osztrák gyártmányokat, mivel az árúk Ausztriába belépve már megfizették a vámot s ezzel mintegy osztrák árúkká lettek. A tanács ugyanis attól tartott, hogy ha közvetlenül a külföldről hozzák be

az árut Magyarországra és az elvámolás a magyar vámbecslés alapján történék, sok esetben kevesebbet kellene fizetni értük, mint Ausztriában, ami a közvetítő osztrák kereskedelemnek nagy kárára lett volna.

A magyar vámjövendők csökkenését ezen a réven a visszám megszüntetésével pótolták 1775 május 1-től kezdve, mely már amúgy is számos visszaélésre adott alkalmat. Az osztrák kereskedők ugyanis, ha a kincstár megkárosításáról volt szó, összejátszottak a magyarokkal és nagy tömeg árút küldtek be velük Magyarországra. A visszámot megtérítette a kincstár nekik s azután visszavitték árújukat olyan ürügy alatt, hogy a magyar vásáron nem bírták eladni. Vagy pl. mikor a királynő a Triesztből és Fiúméből behozott külföldi cukorra mázsánként 15 forint illetéket vetett ki a 30% vámon kívül, a magyar kereskedők a cukrot Triesztből és Fiúméből Grácon át Bécsbe vitték, s onnan hozták be a 15 frt illeték nélkül és 8 frttal kevesebb vámmal a visszám megtérítése révén.⁶⁶

Tárgyalások egy új vámrendszer ügyében. Az 1775. évi osztrák vámtarifa.

Az 50-es évek vámrendszere, melynek az egész monarchiában egységes elvei és célja voltak, köztük a legfontosabb a monarchia elzárása kifelé az osztrák ipar fellendítése érdekében, számtalan külön intézkedésével chaotikus rendszertelenséggé alakult, melyben a szakemberek sem ismerték ki magukat. Már a 60-as években látták, hogy a monarchia vámszervezete ilyen állapotban nem maradhat, mert semmiféle egységesség, sem célszerűség nem volt a bürokratikus vámintézkedésekben. A következőképpen az volt, hogy az egyes tartományok kereskedelmileg elzáródtak egymástól. Egyiknek ipartermékei ismeretlenek voltak a másikban. Maga a hatóság sem ismerte az egyes tartományok cikkeit. 1766 óta az egyes tartományokba kiküldött felülvizsgáló biztosok jelentései bizonyítják, mily kicsiny volt a forgalom azok között, pedig éppen a kölcsönös forgalom emelése — az Universalcommercium — volt az 50-es évek vámrendszerének egyik célja, hiszen ettől várhatták a gyáripar fejlődését.⁶⁷

A vámok keveset is jövedelmeztek a monarchia terjedelméhez képest míg a kis osztrák Németalföldön 1767-ben a bevétel e címen 2,152.224 frt volt, addig a monarchia osztrák és magyar „örökös országaiban“ 2,142.786 frt. Ennek okát a magas vámtételekben találjuk, melyek miatt a semmiféle vámot nem fizető csempészet virágzott fel halhatlan módon. Sok vámintézkedés azt akarta elérni, hogy az egész monarchia kereskedelmét a fővárosba koncentrálja és a tartományoknak a külföld felé irányuló forgalmát lehetetlenné tegye. Ezért kapott Alsó-Ausztria 1755-ben oly alacsony vámokat és visszvámot, hogy az összes örökös tartományok, de különösen Magyarország Bécsből legyen kénytelen árúit hozni. Ez azonban megrontotta a tartományok és a külföld közötti viszonyos kereskedést, a monarchia külforgalmának legfontosabb részét. De a sok tilalom meg amellet, hogy a csempészetet mozdította elő és így nem csekély-mértékben járult ahhoz, hogy a vámjövendelmek csekélyek voltak, a főváros kereskedelmét is akadályozta a külfölddel. Több intézkedés arra célzott, hogy az örökös tartományok egész kereskedelmét Hamburgból Triesztbe vonja. Ez lehetetlen volt és sok kárt okozott az örökös tartományoknak és ellene dolgoztak a tilalmak és az a törekvés, hogy minden kereskedelmet a főváros felé vonjanak, mi a közvetlen kereskedelmi forgalmat Magyarországnak és Erdélynek a tengeri kikötőkkel lehetetlenné tette. így mondott ellen mindig egyik kereskedelmi elv a másiknak. A legnagyobb baj volt azonban és legjobban akadályozta a forgalmat az, hogy tíz különböző vámterület volt a monarchiában, köztük három a magyar korona országaiban.⁶⁸

A királynő már 1762-ben kiadta az utasítást tárgyalások megkezdésére az örökös tartományok vámrendszerének új, egységes szervezése céljából. Ezek a tárgyalások valóban bürokratikus lassúsággal folytak. Éveken át vitáztak a pénzügyi érdekek felett, melyeket a vámrendezés érintett, míg végre 1769-ben a fiatal gróf Cobenzl Fülöp megbízásával oly kezekbe került az ügy, melyeket a vámrendszer kérdésének megoldásánál kifejezetten csak a kereskedelmi érdekek vezettek.

Az osztrák vámtárgyalások idejében természetesen

önként felmerült a magyar vámrendszer megreformálásának kérdése is.⁶⁹ Az államtanács egyik tagja, báró Borié, ki mindig pártatlanul gondolkozott a magyar dolgokról, figyelmeztetett a magyar vámrendszer újraalkotásának sürgősségére. A királynő utalva az egész vámkérdés tűrhetetlen elhúzódására, azonnal felszólította (1768 jún. 20.) a gazdasági tanácsot, az udvari kamarát és a miniszteri banco-bizottságot, hogy 14 nap alatt legyenek készek az erdélyi és a magyar vámügy reformjának bizottsági tárgyalására, melyre a magyar és az erdélyi kancellária is meghívandók. A kormányiszékek azonban a szokott nemtörődomséggel kezelték az ügyet. Az udvari kamara augusztusban arról panaszkodik, hogy ők ugyan kiküldtek egy tanácsost az elrendelt bizottságba, de a gazdasági tanács mindaddig nem gondoskodott a bizottság összehívásáról. A tanács meg az udvari kamarát vádolta meg a királynő előtt, mint a késedelem okozóját. Az erdélyi tarifát — mint amely már 1714 óta volt életben és leginkább rászorult a reformra — már jó egy évvel előbb letárgyalták. Ezen ülések jegyzőkönyveit — mint a tanács írja — hozzájárulás végett 1768 januárban elküldték az udvari kamarának, mely többszörös sürgetésre májusban azzal felelt, hogy az akták nála elvesztek. Végre októberben felterjesztették az Erdélyre vonatkozó megállapodásokat.

A királynő meghallgatván az államtanácsot, mely tiltakozott a huzavona ellen, ennek javaslatát határozattá emelte. E javaslat nemcsak az erdélyi, hanem az egész új magyar vámrendszer alapjául volt hivatva szolgálni. E szerint az anyag- és fűszerárúk 30% vámmal terhelendők meg, ha egyenesen a külföldről jönnek, 20%-kal, ha Trieszten és Fiúmén keresztül. Minthogy Magyarországot és Erdélyt fogyasztási adók nem terhelik, ezt a vámot igazságosnak tartották, mert legnagyobb részben a nemessegre nehezednék. Ami a nyersanyagokat illeti, ebben a tekintetben Magyarországot és Erdélyt egyenlő elbánásban akarták részesíteni az örökös tartományokkal. A külföldi cikkek behozatalánál 30%, az osztrákokénál csak 2% vámot kell fizetni, mivel az új vámrendezésnél is a legfontosabb az volt, hogy az örökös tartományok gyártmányainak piacot szerezzenek. A kiviteli vám ¼% legyen,

kivéve olyan nyersanyagokat és árukat, melyek kivitele az örökös tartományok érdekében megnehezítendő. Ezek 5—10% vámmal is megterhelhetők. A lengyel árúk is 30% vámot fizessenek, még az eddig kedvezőbben elvámolt vászon is. A gyapjú és a gyapot kivitelét lehetőleg meg kell nehezíteni. Ezek az új elvek, melyeknek alapján a tárgyalásokat folytatták, mint látjuk, nem különböztek az eddigi vámrendszer elveitől. A cél, az örökös tartományok iparának fejlesztése és ennek eszköze, a magyar piac kiszolgáltatása, ugyanazok maradtak.⁷⁰

Magyarország és az örökös tartományok vámviszonya, valamint Magyarország és Erdély meg a Bánság közti vámvonalak kérdése természetesen szintén szóba kerültek az új osztrák vámrendszer tárgyalásai közben. Még a különben oly nehézkes gazdasági tanács is hajlandó volt e kérdésben — persze osztrák érdekből — könnyíteni a magyar kereskedelem helyzetén, és arra az álláspontra helyezkedett, hogy ha valamely az örökös tartományokba külföldről behozott árút Magyarországra, Erdélybe vagy a Bánságba kivisznek, vagy ha az utóbbiak egyikéből a másikba szállítják, vámmentesen lépje át az örökös tartományok és Magyarország közti határt, vagyis legalább a behozott árúkra vonatkozólag meg akarták szüntetni a közbeeső vámvonalat. Gróf Cobenzl, ki az osztrák vámrendszer újjászervezésében a döntő javaslatokat készítette, foglalkozott legbehatóbban az egységes osztrák-magyar vámterület kérdésével is és arra a meggyőződésre jutott, hogy a Habsburg-monarchiának kifelé egységesnek kell lenni és közös vámtarifával kell a szomszéd országokkal szemben fellépnie. „Teljesen el kell tehát felejtetni — Cobenzl szavait idézem —, hogy a monarchia több tartományból áll és csupán azt kell meggondolni, mily állapotban van az egészben a lakosság, a földművelés, az ipar és a kereskedelem és hogyan lehet azokat okos vámszervezettel a szomszédos idegen államokkal szemben előmozdítani.“ A monarchián belül azonban különbséget kell tenni azon tartományok javára, melyek több adót fizetnek s így kevésbé terhelendők meg, mint a kevesebbet fizetők, miért is Magyarországot, mint amely aránylag kevesebb adót fizet, mint Ausztria, el kell választani az örö-

kös tartományoktól és a vámvonalon okos tarifális intézkedésekkel meg kell akadályozni, hogy a magyar cikkek behozatala az osztrák földművelésnek és az iparnak ártalmára lehessen. A közös vámterület tehát az adóteher különbözősége, a nemesi adómentesség miatt nem jöhetett létre.

Nem így gondolkozott azonban Cobenzl a magyar birodalom területén létező vámsorompókról, mivel Magyarország, Erdély és a Bánság adózási rendszere azonos volt. A gazdasági tanács azonban már ezen vámsorompók megszüntetésében is az örökös tartományok megkárosítását is látta: Magyarország az egész Erdélybe és a Bánságba irányuló beviteli kereskedelmet magához vonná, ha a harmincad nem terhelné többé! Minthogy Magyarország nincs eléggé biztosítva a külföldi árúk közvetlen behozatala ellen, a vámvonal megszüntével elterjedésük még könnyebbé válnék. Ezen kicsinyes félelem sugalta gazdasági okokon kívül volt a tanácsnak még egy finánciális és egy politikai érve is: az első a vámjövedelem elvesztésének kárát hangoztatta, a másik meg, hogy nem szabad oly lépést tenni, mely gyengítené Magyarország elkülönítését Erdélytől és a Bánságtól.

Az udvari kamara elnöke, gróf Kollowrat Lipót, azonban megnyugtatta a királynőt a pénzügyi nehézségek kérdésében. Véleménye szerint a szóbanforgó közbenső vámvonalak megszüntetése maguknak az országoknak nem sokat használna, a kincstárnak pedig nem nagy kára volna belőle. A vámvonalakkal úgysem lehet a nemességen behajtani azt, amivel adómentessége folytán nem járul a közterhekhez, mivel a nemesség nem fizet vámot. Ezen belső vámvonalak jövedelme oly csekély, hogy még a kezelésükkel járó kiadásokat sem fedezi s a sokféle formalitással csak a forgalmat akadályozzák, miért is eltörlésük kívánatos volna. A királynőt, bár az államtanács „tekintettel Magyarország, Erdély és a Bánság egészen különböző alkotmányára“ más véleményen volt, az udvari kamara elnökének nézete megerősítette azon elhatározásában, hogy a belső vámvonalakat meg kell szüntetni, szándéka megvalósítását azonban arra az időre halasztotta, mikor a külső vámvonal kérdése rendezve lesz. (1774.)

A külön osztrák és magyar vámterület ügyében azonban minden hatóságon megegyeztek a vélemények. Az örökös tartományok mezőgazdasága és ipari termelése érdekében mindegyik a vámsorompók további megtartását tartotta szükségesnek. Az, hogy az osztrák mezőgazdaságot féltették a beözönlő magyar terményektől, megérthető. Mit szóljunk azonban ahhoz az okoskodáshoz, mely a magyar ipar versenyétől akarta megóvni az osztrák gyáripart!? A magyar ipar konkurrenciája azért hozhat veszedelmet az osztrákra ezen okoskodók szerint, mert Magyarország a legtöbb nyersanyagot vagy maga termeli, vagy könnyebben juthat hozzájuk, mint az örökös tartományok, továbbá mert az élelmicikkek árai, és ennél fogva a munkabérek is alacsonyabbak Magyarországon és azonkívül a magyar ipar termékei semmiféle adónak alávetve nincsenek. A magyar iparcikkek ezért ne csak az örökös tartományokban fizessenek behozatali vámot, hanem Magyarországon is kiviteli harmincadot.

Ezeket hallván a magyar hatóságok, természetesen belátták, hogy az új vámrendezésnek az ország nem sok hasznát fogja venni. A gazdasági ügyekben működő hatóságok tagjaiból összeállított bizottság elé 1770-ben került a magyar vámrendszer új tervezete, mely azt méltán indította panaszra a bécsi kormányzések szándékaival szemben. A régi vámtarifá elzárta szerintük a magyar kereskedőket a külföldi piacoktól, ami tetemes, kárt okozó nekik, minthogy a hasznot a külföldről behozott árúk után teljesen az osztrák kereskedőknek kelleit átengedniük. A készülő új vámtarifá — úgy látják — nem s gít ezen a visszászágon, mert a behozatalt ezután is csak az örökös tartományokból akarja megengedni a vámjövödelmek biztosítása és a kincstár jövödelmének emelt se érdekében, de ezen finaciális szempontból még magyarázgató okokon kívül azért is, hogy a kereskedelem haszna ne a magyar, hanem az osztrák kereskedők zsebébe folyjék. Ez pedig nagy sérelem, melynek következménye a szabad királyi városok kereskedő-polgárságának teljes tönkretétele. Egy példát is hoznak fel arra, mennyire háttérbe vannak a magyar kereskedők osztrák társaikkal szemben szorítva: a magyar szücsökre hivatkoznak, kik a vám-

intézkedések miatt, bár nem „káros“, hanem szükséges árukat hoznak be a lipcsei vásárokról, kénytelenek Bécsen át jönni s ezért cikkeiket drágábban árúsítani, mint az osztrák kereskedők.⁷¹ Megtoldhatom ezt még egy más hivatalos memorandumból vett példával, amely bizonyítja, mennyire különböző elbánásban részesült a magyar és az osztrák kereskedő. Ha egy magyar posztgyártó 1000 forint értékű posztót vitt Bécsbe a vásárra, 2% kiviteli és 10% behozatali vámot fizetett, összesen 120 forintot; míg az osztrák ugyanolyan áruért, melyet Bécsből Pozsonyba szállított, csak 34 forint 10 krajcárt, miért is magyar áruval az osztrák vásáron kereskedni nem lehetett. Ezen az állapoton kellett volna az új vámrendszerrel segíteni, de erről persze szó sem volt.⁷²

A bécsi hatóságok állásfoglalását elvi okaik mellett a bécsi kereskedőkörök érdekei is előre megszabták. Ezek szokva voltak ahhoz, hogy a magyar kereskedelem bizonyos ágai az ő monopóliumuk és minden könnyítést, mely a magyar kereskedőknek lehetővé tette volna, hogy ne másodkézből, hanem egyenesen a külföldről vásároljanak, mint jogos és természetes érdekeik legnagyobb sérelmét tüntették fel. Ha testületük véleményét a kormányzések valamely vám- vagy kereskedelmi intézkedés megteremtése előtt meg nem kérdezték, úgy értették a módját, hogyan járják ki kérvényekkel, szóbeli sürgetésekkel az udvarnál vagy a kormányzéseknel a maguk hasznára való döntéseket, vagy ha néha a magyar kereskedő javát szolgáló elhatározásokról volt szó, azok elodázását vagy megváltoztatását. 1771-ben pl. a bécsi kereskedők megtudták, hogy a kávé visszámját, melyet eddig az Ausztriából Magyarországra kivitt kávé után fizettek, a gazdasági tanács meg akarja szüntetni és hogy a magyar kereskedők a külföldről Trieszten és Fiúmén át behozott árujukért ugyanannyi vámot fognak fizetni, mint az osztrák kereskedők s így nem lesz okuk Bécsben vásárolni a kávé. Bár ez csak néhány nagyobb bécsi fűszerkereskedő érdekeit sértette, sikerült az udvarnál kérvényezéssel és kínálgatással kieszközölniük, hogy a magyar tarifa általános rendezéséig 5% visszámot hagytak meg az örökös tartományokból, de nem a Triesztből és Fiúméből kivitt kávé után

Nem szabad azonban megemlítés nélkül hagynom, hogy akadt Bécsben is. befolyásos kormányférfiú, kinek a részrehajló vámpolitika nem volt Ínyére és szerette volna Magyarországot ugyanolyan elbánásban részesíteni, mint az örökös tartományokat. Ez a vámtárgyalásokban nagy szerepet játszó gróf Zinzendorf Károly volt, ki nagy külföldi utazásai közben szerzett széleskörű ismeretei és tanultsága révén kiemelkedett a trón tanácsosai közül. Őt nem annyira az igazságszeretet vagy a magyarok iránti rokonszenv vezette, hanem a physiokraták szabad kereskedelmi elveinek hatása alatt szólalt fel a tárgyalásokban Magyarország mellett. Ezek a tanok a 70-es évek óta Bécs nem egy szélesebb látókörű és a nyugati irodalommal ismerős kormányférfiára gyakoroltak hatást. Különösen a nagy tekintélyű bécsi professzor, Sonnenfels József befolyását érezzük a tanácsosok nem egy nyilatkozatában, ki még bizonyos a merkantilizmusnak tett engedmények mellett is a szabad kereskedelem hívének vallotta magát. A bécsi tanácsosok azonban csak elvben hirdették a szabad kereskedelmet, ha Magyarországról volt szó, nem követték ezeket az elveket. Az egyetlen Zinzendorf fejtette ki ezen elveknek megfelelően 1773-ban a tárgyalások alatt nézeteit a magyar vámügyről, melyeket érdemes megismernünk, mint egykorú és elfogultnak nem mondható ítéletet a bécsi vámpolitikáról. Ismertetvén a magyar vámkezelés tökéletlen berendezését, szembeállítja a bevételekkel a magas kezelési költségeket és azt a következtetést vonja le, hogy Magyarországon ugyanazt a tarifát kell behozni, mint az örökös tartományokban és nemcsak az összes belföldi vámokat kell megszüntetni, hanem Magyarország és Ausztria között a teljesen vámmentes kereskedelmet kell megengedni, mivel a magyarok megadóztatása vámok útján igen rossz elv.

Az a vélemény, hogy Magyarország erejéhez mérten kevesebbel járul az állami kiadásokhoz, mint a német örökös tartományok, pusztá előítélet. Erveléséből, melyre más összefüggésben később visszatérek, e helyen csak azon ellenvetés cáfolását akarom felhozni, hogy a közbenső vámvonal megszünte az olcsóbban termelő magyar gyárak cikkeit rászabadítná az osztrák piacra. Magyar-

ország szerinte még sokáig nem lesz oly népes, hogy sok nagyobb üzemű gyárat eltarthasson. Azonkívül, ha a német örökös tartományok egyszer a kereskedelmi szabadságot élvezik, egy szomszédos állam sem lesz képes a természetadta előnyöket elvenni tőlük. Aztán meg minél olcsóbban kerülnek a magyar termékek Ausztriába, annál kedvezőbb az az osztrák gyáriparnak és a kereskedelemnek. Minél nagyobb lesz a magyar behozatal, annál inkább ki fognak egyenlítődni a piaci árak, és ezzel az ipari termelés előfeltételei. A magyar vámbevételek jövedelmi forrásának elvesztéseért bő kárpótlást nyújtana a forgalom emelkedése és a magyar kereskedők is szívesen fizetnének átalányösszeget a kereskedelmi szabadság megváltása fejében. Annyival is inkább ajánlotta a vámsorompók megszüntetését, mert a magyar termékek megvámolása nem Magyarországot, hanem a német örökös tartományokat terheli, melyek csak azt veszik Magyarországból, amire szükségük van. Nem kevésbé kárhoztatta azt, hogy a magyar kereskedők nem szerezhetik be közvetlenül a külföldről cikkeiket, hanem kénytelenek azokat a bécsi és gráci kereskedőknél vásárolni.

Ezek figyelembevételével a következőket kívánta meg Zinzendorf az új magyar vámrendszertől: 1. A vámhivatalok kettős láncolatát kell létesíteni a határon a csempészet megakadályozására.. 2. A benső vámokat meg kell szüntetni. 3. A szabad kereskedelem az örökös tartományokkal és Galiciával, mely ép úgy el volt választva Magyarországtól, mint Ausztria többi része, megvalósítandó. 4. A magyar bor kiviteli vámját, mely a legtöbb panaszra adott okot, le kell szállítani. 5. Csupán a meggyökeresedett előítéletek iránti engedékenységből az örökös tartományokban magasabb italadót lehetne kivetni a magyar borra és nagyobb fogyasztási illetéket a magyar gabonára. 6. A harmincad kezelését jobban be kell rendezni. 7. Minden ki- és beviteli tilalmat meg kell szüntetni. 8. Magyarországnak szabad legyen minden akadály nélkül közvetlenül úgy a külföldi országokkal, mint a tengeri kikötőkkel kereskedni. 9. Minden külföldi nyersanyag és szerszám vámmentes, vagy csak $\frac{1}{4}\%$ beviteli, de 5—10% kiviteli vámot fizessen. 10. Minden külföldi készárút 15% be-

hozatali vám terheljen, kifelé azonban szabadon mehet. 11. Minden fényüzési cikk 20—25% behozatali vámmal sújtandó. 12. A magánvámok a kereskedelem érdekeinek megfelelően rendeztessenek.

Magyar ember sem foglalhatta volna jobban össze Magyarország jogos kívánságait a vámrendezés alkalmából, mint ez az osztrák államférfi, ki olyan helyzetet óhajtott a magyar-osztrák vámügyben teremteni, minő csak 1850-ben jött létre. Magyarország gazdasági fejlődésére, a magyarok és Ausztria közti politikai viszonyra bizonyára nagy hatással lett volna, ha ezen akkor szinte forradalmi tervek megvalósultak volna. Csakhogy ehhez nagy elhatározás, szélesebb látókör és teljesebb pártatlanság lettek volna szükségesek, mint aminővel a bécsi bürokrácia dolgozott, mely nem tudta elképzelni Magyarország gazdasági felvirágzását Ausztria romlása nélkül.

József császárra Zinzendorf határozott fellépése ugyan gyakorolt némi hatást, de a tarifa-bizottság és főleg a vámkérdésben a legnagyobb tekintélynek örvendő Cobenzl ellenséges állásfoglalása nem hagyta e terveket valóra válni. A tarifa-bizottság — miként Cobenzl mondja — a kereskedelem megkönnyítésére törekedett ugyan Ausztria és Magyarország között, az összes vámtételek eltörlését mégsem ajánlhatta, mivel Magyarországon fogyasztási adók nincsenek és a hirtelen változás megrengethette volna az örökös tartományokat. Nézetük szerint jobb fokozatosan haladni és a tapasztalást bevárni, lehet-e tovább menni egy-egy lépéssel. Az összes tilalmak megszüntetésével túlmennének a kellő határon, csak azért, hogy a kereskedelmi szabadsággal kacérkodjanak. A magyarok csak bizonyos cikkeket vehessenek közvetlenül a külföldön, másoknál azonban mindkét ország érdeke megkívánja, hogy azok az örökös tartományokon át jussanak el Magyarországra.

A hosszas tárgyalások és ellentétes véleménynyilvánítások között a magyar vámrendszer ügye Mária Terézia uralkodása alatt a királynő minden sürgetése ellenére nem jutott dűlőre és csak fia, József idejében nyerte további éveken át húzódo megfontolások után azt a formáját, mely Magyarország gazdasági alárendeltségét véglegesen

biztosította. A Bánságot elválasztó vámvonallal ezen ország-rész visszacsatolásakor 1778-ban ugyan megszűnt, az anyaország és Erdély vámterületi egyesítése, valamint az egész vámtarifa újjáalkotása azonban azért halasztódott el, illetőleg maradt függőben, hogy megvárják, minő hatást fog gyakorolni a két ország közti forgalomra az 1775 június 15-én életbelépett új osztrák vámtarifa, biztosítja-e eléggé a magyar piacon az osztrák ipari termelés uralmát.⁷³

Az új osztrák vámtarifa pedig ugyancsak megmutatta, hogy Magyarország gazdasági helyzete az új vámrendezés folytán egyáltalában nem fog javulni, sőt hogy az újabb akadályokat fog az ország fejlődése elé gördíteni. Az osztrák tarifa, mely Tirol és Galícia kivételével egész Ausztriából egységes vámterületet létesített, több kedvezményt hozott Ausztriának Magyarország kárára. Míg a magyar termények a bevitelkor az örökös tartományokba ugyanakkora magas vámnak voltak alávetve, mint a külföldi termények, a magyar iparcikkek pedig a külföldiek vámtételének felét fizették, addig az osztrák árúk a magyar határ átlépésekor állítólag 5%, de ha az alacsony becslést tekintjük, alig 2—3% vámmal adóztak. A visszámot az új osztrák vámtarifa ugyan megszüntette, mert beláták, hogy az a vámilléteknél sok csalásra ad alkalmat és csak néhány nagykereskedőt tesz gazdaggá. Mivel azonban ilyenformán a magyar kereskedő egyenlő helyzetbe jutott volna az osztrákkal és megszabadult volna az osztrák függéstől, azért azon árúknál, melyek vámtételeit a német örökös tartományokban leszállították, a magasabb magyar behozatali vámokat meghagyták, azokra pedig, melyeknél a behozatali feltételek egyenlők lettek volna, Magyarországon külön illetéket vetéltek ki, hogy olcsóbb legyen az árú, ha Ausztriából hozzák be, mint egyenest a külföldről, a többi árú Magyarországra irányuló behozatalát pedig, — kivéve az osztrák főpiacokról (az eddigi visszámhelyek), — megtiltották.

Két példa ezt jobban meg fogja világítani. A cukor, melyért azelőtt visszámot fizettek, mindkét országban körülbelül ugyanazon elvámolás alá esett. Az 1775. évi tarifában 20 frt-ra szállították le a vámját, amivel szemben Magyarországon a közvetlen behozatalnál kül-

földről a 25 frt 36 kr-t meghagyták. Ez a cikk fizetett a behozatalkor a német örökös tartományokból Magyarországra 772 kr. osztrák kiviteli és 1 frt 36 kr. magyar behozatali vámot mázsánként, az osztrák behozatali vámmal együtt tehát összesen 21 frt 4372 kr.-t. Ennélfogva a magyar kereskedő, ki a cukrot közvetlenül a külföldről hozta be, 4 frt 8½ kr.-t vesztett az örökös tartományi tranzitívám beszámításával. Persze inkább Ausztriában vette meg a cukrot. De még a fiumei cukrot is olcsóbban — mázsánként 6 frt 5272 kr.-ral — lehetett Bécsből, mint a magyar koronához tartozó kikötőből beszerezni. A kávénál, mely előzőleg mindkét országban 17. frt 30 kr. vámot fizetett, továbbra is meghagyták ezt a tételt, ezért a magyar határnál 3 frt új illetéket vetettek ki rá, ha azt máshonnan hozzák be, mint a régi visszavámhelyekről, míg az utóbbiakból behozva teljesen vámmentes maradt.

Ez a két rendelet Magyarországnak Fiumével való kereskedelmi forgalmát is nagyon károsan befolyásolta. A cukor és a kávé voltak azok a cikkek, melyeket a Fiuméba magyar terményeket szállító szekerek visszafelé hozhattak volna. Mivel ez a vázolt okokból nem volt lehetséges, a szekerek többnyire üresen mentek vissza, ami a magyar kiviteli cikkek szállítási költségeit megkészezte, ami több volt, mint a kikötő felé megadott tarifakedvezmény. A vámpolitika Fiumének az országhoz csatolását is kereskedelmileg — legalább e korban — jelentéktelen eseménnyé fokozta le.⁷⁴

A Mária Terézia alatti vámpolitika tehát a királynő uralkodása végéig megmaradt azon teljesen elért célja mellett, hogy a monarchiát kifelé lehetőleg elzárja és a magyar piacot az osztrák iparnak minden versenytől mentesen kiszolgáltassa.

IV. Az iparpolitika.

Hajlandóság Ausztriának nem ártalmas iparágak megteremtésére.

Állami iparpolitikáról Nyugat-Európában általában a XVII., Közép-Európában és a Habsburg-monarchiában pedig csak a XVIII. század óta beszélhetünk. Az állandó hadsereg és a központosított kormányzás céljait szolgáló hivatalnokszervezet tartásának költségei késztették a fejedelmeket arra, hogy alattvalóik adózóképességének emelése céljából a gazdasági élet minden terén a termelés növelésére törekedjenek, az állami gondoskodás körébe a gazdasági élet minden ágát belevonják. Miként a középkorban egy-egy városi gazdasági terület minél nagyobb függetlenségre törekedett kívülálló tényezőktől, ép úgy törekedett a fejedelmi hatalom országát gazdaságilag önállóvá, nem a saját rendelkezése alá tartozó gazdasági erőktől függetlenné tenni és minél nagyobb területet országtól gazdasági függésbe hozni. Ezen cél elérésére legfontosabb eszköz a vámpolitikán kívül a nagyipar fejlesztése volt. Az ipari produkció vezetése, rendezése állami feladattá lőn és ép az állami gondoskodásnak köszönhette a nagyipar létrejöttét.⁷⁵

A fejedelmek iparpolitikájának eszközei mindenütt ugyanazok voltak és eltekintve Hollandiától, hol az államhatalomnak nem kellett a vállalkozó szellemet előmozdítani, főleg vállalkozók szerzésére és buzdítására irányult és e célból maguk a fejedelmek is vállalkozókká lettek. Az államnak úgyszólván nevelni kellett a vállalkozókat, gyárokat sokféle gondoskodással, odaadással, ahogy a pfälzi választó kifejezte: „miként a gyermeket a bölcsőben“.⁷⁶ Európaszerte mintaszerűvé, mert a legnagyobb sikert érte el, Colbert rendszere lett, mely Franciaországot képessé

tette nemcsak arra, hogy az azelőtt nagy mennyiségben behozott külföldi luxuscikkeket nélkülözze, hanem hogy maga vigyen ki nagy tömegben. Colbert létesített gyárat, melyek a király tulajdona voltak és főleg a királyi paloták berendezésén dolgoztak, mint a gobelin-, szőnyeg- és porcellángyárak. Magánvállalkozóknak meg, kiket gyakran a király tekintélyével kellett a gyáralapításra kényszeríteni, kizárólagos privilégiumokat adtak bizonyos cikkek gyártására. Egy-egy ilyen privilegizált vállalkozónak vagy társulatnak több helyen is lehetett gyára. A király nemcsak nagy vásárlásokkal, hanem szubvenciókkal is támogatta a gyárat. Látogatásával tisztelte meg őket, nemességet adott a tulajdonosoknak. Adókedvezményeket, sokszor adómentességet élveztek a gyárosok és magasabb rangú alkalmazottaik, a privilegizált gyárak munkásai meg általában mentesek voltak az adó- és a beszállásolás terhe alól. Bizonyos körzetekben egy-egy gyárnak valamely cikke kizárólagos eladási joga volt, azonkívül kiviteli prémiumokat is gyakran kaptak, úgyszintén vámmentességet a nyersanyagok és bizonyos gyártási kellékek behozatalára.“

A francia iparpolitika mindenféle utánpótlásra talált. Fejedelmi gyárak, privilégiumok, kiviteli prémiumok, szubvenciók, önző vámpolitika mindenütt kedvelt eszközei lettek a gyáripar alapításának. A hugenották kiülődző-e Franciaországból épen úgy szolgáltatott alkalmat Közép-Európában gyárvállalatok létesítésére, miként Franciaország Angliából és Hollandiából csábítóit szakmunkásokat több iparág meghonosítására. Előljárt a céltudatos iparpolitikában Nagy Frigyes és követte őt, miként csaknem minden belpolitikai intézkedésben, legnagyobb ellensége, Mária Terézia.

Ha valahol, úgy a Habsburg-monarchiában volt szükséges az alattvalók adózóképességét emelni. A XVII. század végén, majd a XVIII. században csekély megszakításokkal folytatott háborúk az államadósságot lényegesen megszorították. A hadsereg számban tetemesen megnövekedett. Fenntartásának költségei megsokszorozódtak, ennél fogva, különösen mióta a monarchia Sziléziában egyetlen gazdaságilag fejlett tartományát elvesztette, a pénzforgalom

növelése céljából a kereskedelem és ipar nagyarányú állami pártfogása elmaradhatatlan volt. A Lajtán túl megvolt a fogyasztás luxuscikkekben — gyáripár alapításánál első-sorban ezekről volt szó — a piac, mely szükségleteit eddig a külföldről fedezte.⁷⁸ Ugyanazon eszközökkel, minőkkel Colbert és Nagy Frigyes éltek, Mária Teréziának is sikerült a monarchiának vámpolitikailag elzárt fogyasztási területén a nagyipart megalapozni, illetőleg a már meglevő iparnak nagyiparrá fejlesztését megindítani.

Arra a kérdésre keressék a következőkben feleletet, hogy Mária Terézia merkantilista iparpolitikája Magyarországra mennyiben terjedt ki, minő szerep jutott hazánk-nak Bécsnek a nagyipar megalapozására irányuló törekvéseiben.

*   *

Nem mondhatjuk, hogy Magyarország az udvar részéről kezdettől fogva mellőzésben részesült iparpolitikai téren. A királynő uralkodásának elején alapított holicsijnajolika-gyár, sőt a sassini pamutgyár is ép úgy fejedelmi gyárak voltak, mint XIV. Lajos, vagy Nagy Frigyes királyi manufaktúrái. Fejlődésük történetét adatok hiányában, sajnos, nem ismerjük eléggé, hogy ítéletet alkothassunk arról, minő okok vezették az udvart alapításuknál és mik voltak későbbi sorsuk mozzató erői. A bécsi kormányshékek sem viseltettek eleinte teljes ellenszenvvel az iparpártolásban Magyarország iránt. Az államtanács egy tagja, báró Borié 1761-ben vetette fel az eszmét, hogy a kendertermelés előmozdítandó volna Délmagyarországon és a termelt kenderből vitorlavásznat és kötelet kellene gyártani.

Egy magyarnak, valami Torkosnak a királynőhöz beadott memoranduma szolgáltatott két év múlva alkalmat az államtanácsnak és javaslata révén a királynőnek a magyar iparpolitika terén állásfoglalásra. Ez emlékirat kifejti, hogy a hosszú és nehéz háborúban keletkezett sok adósság törlesztéséhez Magyarországnak is ép úgy hozzá kell járulnia, mint az örökös tartományoknak. Hogy azonban ezt az ország megtehesse, jobb anyagi állapotba kell jutnia. A contributiót a paraszt és a városi polgár már úgyis csak *nehezen tudja* viselni. Helyzetük javítására: 1. Az urbariu-

mot kell szabályozni. 2. A műveletlen területeket kell be-telepíteni. 3. Be kell hozni, hogy a contributio elsősorban fizetendő és csak azután a földesúri tartozás. 4. El kell tiltani Magyarországon új szőlők ültetését, mivel a bortermelés túlzásba megy, a sík földön levőket meg egyáltalában meg kell szüntetni. Régen csak a hegyvidéken volt bor, mely jobb és tartható volt. Ha nem lenne annyi szőlő, mást lehetne termelni, ami gyáripari anyagul szolgálhatna. 5. A szőlők helyébe a rétgazdaság kerülne, amivel a marhatenyésztés emelkednék, továbbá a lentermelés, ami a vászongyártást tenné lehetővé és eperfák ültetése, ami a selyemgyártásnak előfeltétele. A parasztot rá kell szoktatni, hogy a mezei munka bevégezése után családjával lent és pamutot fonjon. 6. *Gyárak alapítását kell előmozdítani.* 7. *Prémiumokat kell kitűzni gyár alapításra és a földművelés javítására.* 8. Miként az örökös tartományokban, jó utak építendőek. A már említett báró Borié volt az, ki e tervet megvitatása alkalmával melegen kelt Magyarország érdekeinek védelmére. Szerinte Magyarországnak két nagy baja van: 1. A népesség, az ipar és a kereskedelem hiánya. 2. A visszaélés a nemesi szabadsággal. Az első feladat volna a nagykiterjedésű kamarai jószágokat benépesíteni, melyeken több mint 20.000 családot lehetne letelepíteni. Azután meg a gyárak alapítását Magyarországon nem szabad megakadályozni, hanem inkább elő kell mozdítani. De olyan gyárakat kell alapítani, melyek az örökös tartományok iparának nem árthatnak. Hiszen gyárak Magyarországon úgyis fognak keletkezni, miként az a Szilézia felé eső vidéken már meg is történt s ha keletkezésüket nem irányítják, megtörténhetik, hogy ép olyan gyárak fognak felülkerekedni, melyek az örökös tartományok iparának legtöbbet árthatnak.

Magyarország részére alkalmas gyártmányok volnának a *vitórlavászón*, melyet az örökös tartományokban nem gyártnak, de nem is gyárthatnak, mert nincs kender a kívánt mennyiségben, mivel a gabonatermelés és a finom vászon szövésére szolgáló lentermelés a gazdák-nak jobban fizet. E cikkből nem is gyárthat Magyarország annyit, amennyit a tengeren ki lehetne vinni. *Pamutfonat* (Gespunst) az osztrák kattungyárak számára sem állítható

elő kellő mennyiségben. Kötött *pamutharisnyák* és *főkötők* csak az olcsó Karintiában készülnek, de a kicsiny, kevésbé népes tartomány nem elégítheti ki az örökös tartományok szükségletét. Ép így ajánlatos volna a *pamutköpenyek* és *lópokrócok* gyártása. Az előbbit a horvátok és a határőrök hordják és több mint félmilliót adnak ki értük évenként, az utóbbit pedig csaknem kizárólag Törökországból hozzák, holott saját szükségletünk fedezésén kívül Európában évente több millió értékben volna e cikk elhelyezhető. Kifejti még Borié, hogy azon gyáriparágak fejlődnek ki legkönnyebben, melyeknek nyersanyaga az országban vagy annak közelében bőségben van. Amely gyáriparhoz valamely ország hozzászokott, amellett rendszeren meg is marad. Az említett iparágak megalapítására nem kell sok pénz, ami a tőkében szegény Magyarországon szintén nagyon fontos. „És végre is — mondja — Magyarország ép oly örökös ország, mint a többiek, melyeknek valamennyinek őfelsége közös anyja és uralkodója, ennél fogva ezen országok az anyai gondoskodásból nem zárhatók ki, hanem inkább arra kell ezt a gondoskodást irányítani, hogy a munkában hasznos beosztás legyen.“ A bortúltermelésből is hasznot lehet húzni. Miként azt a tengerparton teszik, likórt kell belőle égetni, melynek Lengyelországban, meg Oroszországban biztos piacot lehetne találni. Borié azon nézete mellett, hogy Magyarországon sem szabad meggátolni az ipar fejlődését a jelzett irányban, következetesen megmaradt s megvédte azt a Magyarországgal szemben e téren teljesen elutasító álláspontot elfoglaló gazdasági tanáccsal szemben. Nem csekély gúnnyal foglal állást egy alkalommal e hatóságnak egy felterjesztésével szemben: „Ez a felterjesztés a régi nótát fújja, hogy Magyarországon nem szabad gyárak” keletkezését megengedni.“

Következetes mérsékelt politikájával megnyerte az államtanács legfontosabb tagját, Mária Terézia nagyhatalmú kancellárját, Kaunitzot is. Még 1761-ben, mikor Borié alkalomadtán azzal az indítvánnyal lépett fel az államtanácsban, hogy a kendertermelést a Száva mentén vitorlavászon és kötelek gyártása érdekében elő kell mozdítani s e célra a termelőknek elzászi magot ingyen rendelkezésre bo-

csátani, Kaunitz tiltakozott hasonló cikkek gyártása ellen, mert a gyárak az örökös tartományokban talán károsodnának e miatt. Utóbb azonban a nagyhatalmú kancellár is felhagyott túlzott féltékenységével s a Borié javasolta felsőbb helyről irányított, korlátozott gyáripar-támogatást nem tartotta veszélyesnek, mert nézete szerint a monarchia oly nagy gonddal őrzött gazdasági egyensúlyát ezen kísérletek nem ingathatták meg.

„Teljesen az a meggyőződésem — írja Kaunitz —, hogy céltudatos támogatás nélkül Magyarország egészen az örökös tartományok fölé kerekednék és ezzel az egész monarchia jóléte veszélybe kerülne. Csak meg kell gondolni, mennyi pénzt húz nevezett királyság a német örökös tartományokból, ellenben mily keveset ezek amabból, következésképp mily nagy különbség van a kölcsönös mérlegek közt. Ha rövid időn belül és komolyan nem történik gondoskodás oly eszközökről, melyek az örökös tartományokra ártalmas iparágakat Magyarországon meggátolják, úgy azok bizonyára észrevétlenül néhány év alatt ki fognak fejlődni. És bár Öfelsége közös anyja valamenyny országának, mégis elsősorban azon gyermekeiről kell gondoskodnia, kik az anyát leginkább támogatják.“ Azért csak azon gyárakat kell támogatni, melyeket báró Borié ajánlott. Minthogy az államtanácsban működő trónörökös is ugyanazon véleményen volt, mint Kaunitz, 1763 június 28-án a királyné kéziratot intézett a gazdasági tanács elnökéhez Andler grófhhoz, melyben kifejti, hogy a birodalom érdeke megkívánja, hogy Magyarországon is alapítsanak gyárakat, illetőleg azok alapítását ne akadályozzák meg, de csak olyanokét nem, melyek az örökös tartományoknak nem ártalmasak. Ajánlja tehát a vitorlavászon, pamutszövetek, harisnyák, köpenyek, lópokrócok gyártását, továbbá a likőrégetést a felesleges bortermésből, mert a likőrből Lengyel- és Oroszország, meg az északi államok felé erős kivitelre lehet számítani. A gazdasági tanács tegyen jelentést, hogyan liehetne a jelzett irányban célhoz jutni.

A gazdasági tanács szerint gyárak alapítására csak a magánvállalkozás alkalmas, melyet azonban Magyarországon előbb fel kell kelteni és ha ez megtörtént, irá-

nyítani. Neki erre nincsenek megfelelő eszközei, mert nem nyújthat oltalmat és előnyöket azoknak, kik gyárat alapítanak, és — miként ravaszul hozzáteszi, — legkevesébbé tudja a vámrendszert és az alkotmányt a kereskedelmi szándékoknak megfelelően szabályozni, legfeljebb tanácsokkal szolgálhat azoknak, kik gyárat akarnak alapítani. „Közvetlen befolyás a királyság gyáripari életébe nagyobb ellentmondást és gyűlöletet kelthet, mint hasznot az ügy javára.“ A gazdasági tanács tehát a magyar ipar pártolására magát képtelennek tartotta, illetőleg mondotta akkor, mikor másrésről mindent megtett az örökös tartományok s különösen Csehország iparának emelésére. Itt azonnal közjogi aggályai támadtak, melyek nem engedik meg neki a magyar ügyekbe való beavatkozást, holott tényleg nem volt fontosabb magyar gazdasági ügy, melyben döntő szava nem lett volna. Ezért is a magyar kancelláriát és a bécsi, valamint a pozsonyi udvari kamarát ajánlja, mint amelyek legtöbbet tehetnek a magánvállalkozás felkeltése érdekében. Nézete az volt, hogy a magyar kancellária különféle előnyökkel és kegyadományozásokkal a vállalkozó szellemet felkeltheti Magyarországon és a helytartótanács útján a megyékben elérheti azt, amit a német örökös tartományokban a tartományi hatóságok és a gazdasági bizottságok elérnek.

A kamarát meg, mint a legnagyobb földbirtokost, arra tartotta hivatottnak, hogy jószágain gyárat alapítson s e célra hozzáértő tisztviselőket alkalmazzon gazdaságain és úgy a jobbágyoknak, mint a szomszédoknak követendő példát adjon. Ez annyival is könnyebb — a tanács szerint —, mert Magyarországon a gyártás nem egészen ismeretlen dolog, hiszen sok helyen a közönséges posztógyártás és kenderszövés eléggé virágzik.

Ha tehát a két említett kormányzék ezzel törődik, es *különösen azon gyártmányokra irányítja figyelmét, melyekkel az örökös tartományoknak nem ártanak*, s amelyekre Magyarország leginkább alkalmas, kender- és vitorlaváson-szövésre, úgy minden felvilágosítást szívesen megadnak nekik. Fődolog tehát, hogy az örökös tartományok érdekei semmi módon se legyenek veszélyeztetve.⁷⁹

A királynő magáévá tette az eszmét, hogy az ipar-

pártolás a kamarai jószágokon vegye kezdetét. Elrendelte, hogy a magyaróvári és a bácsi kamarai jószágigazgató-ságok kezdjék meg kerületükben a gyapotfonás terjesztését, amire a hivatali pénztárból 3—4000 firt-ot felhasználhatnak. A sikerben, úgy vélte, nem lehet kételkedni, hiszen a magyar bányavárosokban amúgy is foglalkoznak ezzel és az osztrák iparnak szüksége is volna a fonásra, mert a hiány fedezésére még Törökországból is hoznak be.

Komolyabb kísérlet igazi gyáralapításra csupán a bácskai kamarai jószágokon történt. 1763-ban, mikor a királynő a selyem és a festőnövények termelését a Bácskában elrendelte, a sziléziai eredetű Modersfeld Ferenc Józsefet bízta meg az ügy vezetésével. Ő került 1767-ben a gyár- és ültetvényügy élére és vezette be a Bácskában a posztógyártást, a pamutfonást, a lenfonást és vászonkészítést, a selyemtenyésztést és a festőnövények ültetvényeit. Sajnos azonban, Modersfeld, ki régi hazájában adószedő volt, sem a gyár-, sem az ültetvényüghöz nem értett és tudatlanságával, valamint gondatlanságával a kincstárnak több ezer forint kárt okozott, pedig a bácsi és a bélyei uradalmak nagyon alkalmasak lettek volna gyárak alapítására, mivel egyrészt a szükséges nyersanyag: len és kender bőségben termett ott, másrészt meg a gdbonabőség és a virágzó állattenyésztés a munkások igen olcsó megélhetését biztosíthatta volna.

Mikor Modersfeld Apatinba jött, talált a telepések közt néhány posztókészítőt. Ezeknek szövőszékeket rendezett be és elkezdte velük a munkát, majd minden felsőbb felhatalmazás nélkül kis szövőgyárat állított fel, holott ez bizonyára nem volt a bécsi udvari kamara szándéka. 1767-ben, mikor Kempelen Farkas, a bácsi kamarai jószágok igazgatója, kamarai tanácsos, meglátogatta a gyárat, már jó csomó posztót talált, melyek belső minőségük szerint ugyan jók, de külsejük oly silány volt, „aminőt csak el lehet képzelni“. Fonásban teljesen egyenlőtlenek, rosszul nyírták és rosszul préselték őket. Festésük oly rossz volt, hogy 14 nap múlva a belőlük készült ruha eredeti színét fel sem lehetett ismerni. Az előállítási költségek értékük 4—5-szöröse volt s így a kezdő gyár egyáltalában nem örvendett jó hírnévnek. Modersfeld halála után utóda szorgal-

mával és szakértelmével nemcsak rendbe hozta a gyárat, hanem minőségileg is képes volt a hadsereg stockeraui raktárából küldött mintáknak teljesen megfelelő merev posztót gyártani. Az előállítási költségek is kisebbek voltak, mint a hadsereg eddig használt posztójánál, de ajánlatot még sem mertek tenni szállításra, főleg azért, mert nem állott elég szakképzett munkás rendelkezésre nagyobb mennyiségű posztó készítésére.

1771-ben névtelen feljelentés érkezett a bécsi udvari kamarához, hogy az apatini gyárban a kincstár nagy kárával gazdálkodnak és hogy bár csak posztókészítésre alapították, szőnyeget és flanellt is szőnek stb., ami az örökös tartományi érdekekkel ellentétben állott. A gyárigazgatóság beismerte, hogy veszteségek ugyan voltak, mint minden kezdő gyárnál, de a gyárat nem volna tanácsos megszüntetni, mert eddigi munkásai kereset nélkül maradnának. A királynő beleegyezett, hogy még 5000 frt-ot adjanak ki a gyárra és Grassalkovich kamarai elnök döntésére bízta, hogy tovább is folytassák-e a gyártást, avagy szüntessék meg. A gyárüzem megvizsgálására kiküldött Kempelen kamarai tanácsos az előbbi mellett foglalt állást. Bár már általánosan elfogadott elv, hogy ne a fejedelemnek, hanem a polgároknak legyenek gyáraik, mégis Magyarországot illetőleg kivételt kell tenni. Egy országban, melyben oly kevés az ipar, nem remélhető, hogy gyárak maguktól fognak keletkezni, ha a fejedelem nem jár elől jó példával. A gyárat illetőleg javasolja, hogy tartsák fenn, miután már annyit költöttek rá s annyi embert szoktatlak a posztógyártáshoz. Szükséges volna ez a jövőre munkásnevelés érdekében, nem pedig nagy haszonért. A gyár főrendeltetése volna a kerületében levő takácsokat gyapjával ellátni és az abból készített árút készpénz ellenében átvenni, azt a gyárban teljesen elkészíteni, hogy az iparosok biztos piacra dolgozhassanak. Szóval az igazi manufaktúra lebegett a tanácsos szeme előtt: sok kézműiparosnak egy központ körüli egyesítése. Csak oly cikket kellene nézete szerint gyártani, melyek az ott élő emberek ruházatához szükségesek, köpenyegposztót, csak amennyiben finomabb gyapjú is kerülne feldolgozásra, finomabb posztót is, elsősorban flanellt, mely a német parasztok főöltözéke,

azután szőnyeget és lópokrócot, hisz az ottani juhok gyapja másra úgy sem alkalmas. Ép úgy gyártandók volnának a félgyapjú- és félvászonárúk, melyeket az ottani asszonyok általában viselnek. Ezen árúkra már 40.000 frt megrendelést kapott.

A bácskai kamarai textilgyárat nagyobb áldozatok árán, minőket a kormányzések az örökös tartományokban gyakran hoztak, szakértő vezetők esetleg kifejleszthették volna. Baj volt a szakképzett munkások hiánya, hiszen a telepítéseknél ügyeltek arra, hogy oly ipari munkásokat ne hozzanak be az országba, kik esetleg az Ausztriával versenyző gyárak megalapításában segédkezhetek, azok szakmunkásainak törzsét alkothatták volna, mint ahogy más országokban és a Lajtán túl is csak idegen munkások behozatalával lehetett új iparágakat meghonosítani.

Mikor a magyar kamara ilyenek verbuválása iránt akart lépést tenni, a bécsi kamara ezt az örökös tartományok érdekéből meg nem engedhetőnek tartja. Ott pedig, ahol lett volna elegendő munkaerő, piac hiányában kellett félbehagyni az ipari munkát. 1764 január 30-án, mint már említettem, királyi leirat rendelte el, hogy a kamarai jószágokon a gyapotfonást honosítsák meg a felsőmagyarországi bányavárosok mintájára, melyekben a bányászat lehanyatlásával sok család kereste ezzel a házi munkával a kenyerét. A Bácskába hozattak is a bányavárosok egyikéből egy fonáshoz értő asszonyt, kit oktatónőnek alkalmaztak s aki rövid idő alatt néhány száz fonóasszonyt képezett ki. Mikor már mázsaszámra volt a kész parul-fonál a raktáron, félbe kellett hagyni az egész akciót, mivel nem volt gyár, amely átvehette volna további feldolgozásra. A schwechati és sassini gyárak bőven el voltak látva anyaggal, más pamutcikkekre berendezett gyár pedig nem volt Magyarországon vagy közelében. Felállítására pedig nem volt szabad az örökös tartományok miatt gondolni.⁸⁰

Ép egy újabb pamutfeldolgozó gyár, a cseklézi kartongyár szabadalmának megadása szolgáltatott alkalmat a legfőbb kormányzéseknek a magyar iparpártolás ügyében újból állásfoglalásra. A királyi kézirat, melyben a privilégium megadását a gyár részére tudatják a gazda-

sági tanács elnökével, elárulja azt a féltékenységet, melylyel a gyáralapítást, mint az örökös tartományok érdekeivel ellenkező tényt kísérték: a gyártáshoz szükséges anyagok szigorú megvásárlását, illetőleg mindenféle vámkedvezmény meggátlását kívánja, pedig az osztrák gyárak, mint a merkantilizmus korában minden kezdő nagyipar, ép ezen a téren élveztek igen nagy előnyöket.

A gazdasági tanács ez ügyben 1767 február 12-én telt felterjesztésében felveti a kérdést, vajjon tanácsosabb-e Magyarországon a gyárak féléllítását szándékosan megakadályozni, vagy pedig észre sem vett intézkedésekkel a német örökös tartományoknak az iparcikkek eladásában ha nem is előnyöket, de legalább is az egyenlőséget biztosítani. „Az egész jelenlegi gazdasági rendszer alapelveinek tekintik, hogy *Magyarország az első- és másodrendű, gyári anyag — félgyártmányok — gyártására adja magát és abban keresse lakosságának boldogulását, a finomabb gyártmányok készítése ellenben és azok eladása is Magyarország felé a német örökös tartományoknak legyen fenntartva.*“ Ezt a célt akarták elérni a Magyarország és Erdély számára készítendő tarifarendszerben azon elv kimondásával, hogy az összes, anyagok, melyek finomabb gyártmányok készítésére szolgálnak, magasabb beviteli vámmal terhelendők meg Erdélyben és Magyarországon, mint az örökös tartományokban. Ha azonban mindennek dacára keletkeznék Magyarországon néhány gyár, melyek finomabb cikkek gyártásában az osztrák gyárakkal versenyezhetnének, úgy sem a politika elveivel, sem az uralkodó szándékaival nem volna megegyeztethető, azokat szándékosan tönkretenni, hanem csak azzal kellene törődni, hogy ezek a gyárak az osztrákokat a versenyből ki ne szorítsák.

A textilgyáraknál — a gazdasági tanács szerint — az osztrák gyárak előnyére válik az a körülmény, hogy míg a magyar gyárak a külföldről behozott nyers- és festékanyagok után a közvetlen behozatalnál 20%, az örökös tartományokból való behozatalnál 5% vámot fizetnek, addig az osztrák gyárak ezen 5% alól is mentesek. A gazdasági tanács nézete szerint ez az új vámszabályozásnál is meghagyandó, hasonlóképen megmaradhatna

az 5% vám néhány örökös tartományi gyáryanag-, fonál- és félgyártmányánál. Más kérdés azonban, milyen eljárást kell követni a magyar gyártmányokkal szemben az örökös tartományok piacain és ép e tekintetben kell az osztrák gyáraknak segítségére lenni megfelelő intézkedésekkel.

De még ebben a kérdésben is kétségei támadtak a gazdasági tanács tagjainak, hogy nem lenne-e a magyar iparcikkek kizárásának következménye az örökös tartományokból az, hogy a magyar gyárak minden áron a honi piacot biztosítanák maguknak s így több volna a kár, mint a haszon. „Mindkettőt — az osztrák és a magyar gyártást — meg kell tehát egymással versenyben és a már létezőt természetes előnyében tartani.“ Más szóval a magyar gyáripar termékeit — a csak ezután alapítandó gyárakéit — nem akarták Ausztriába beereszteni, de az osztrák gyártmányoknak Magyarországon is előnyököt akartak egyszerűs mindenkorra biztosítani a honi iparral szemben.

Féltékeny gonddal hasonlítják ezután össze a még alig létező magyar és a már működő osztrák textilipar termelési feltételeit. A kattungyárak — egy előre csak ezekről lehetett szó — a nyersanyagot Magyarországon és Ausztriában is egyforma feltételek mellett szerezhetik be, mert a gyapotot mindkét országba Törökországból hozzák be egyenlő vámtétel (5%) mellett. A háziiparilag készült pamutfonalak eleinte többre fognak kerülni a magyar, mint az osztrák gyáraknak, de később — ha a fonálkészítés ismerete jobban elterjedt, a kisebb előállítási költségek folytán — a magyar gyáripar mindenesetre előnyben lesz az osztrákkal szemben, ennél fogva bizonyára olcsóbban fog termelni és a magyar piacot meghódítani. Annyival is inkább, mert a külföldről behozott festőanyagoknál a vámkülönbözet Magyarország hátrányára nem oly lényeges, hogy ezzel az osztrák gyártmányok után fizetett magyar harmincad ki lenne egyenlítve. Mindazonáltal elismerik, hogy a vámtételek néhány olyan kisebb módosítása után, mely az osztrák gyártmányok behozatalát Magyarországra olcsóbbá tenné, a magyar gyárak előnye nem volna oly nagy, hogy a már meglévő és jó hírnek örvendő gyárak cikkeinek eladását a magyar piacon

befolyásolhatná. Szintén vámtarifaemeléssel kell a magyar gyártmányok térfoglalása ellen főképp Alsó-Ausztriában védekezni, hol leginkább lehet tartani a magyar cikkek versenyétől. A gazdasági tanács végső következtetése az, hogy a cseklézi kattungyár felállítása ellen nem kell akadályokat gördíteni, hanem az általános vámszabályozásnál kell a megfelelő intézkedéseket a magyar gyáripár versenyképessége ellen megtenni. „Ha tehát a szándék általános intézkedésekkel, melyek a küszöbön álló tarifaszabályozásoknál más magyar cikkekre is alkalmazandók, keresztülvihető, úgy nem tanácsolják, hogy az első magyarországi gyáralapításnál külön intézkedést tegyenek fellendülése ellen, mivel versenyétől egyhamar nem kell tartani. Ez annyival is gyűlöletesebb volna, mert másoknak is elrettentő például szolgálna és a közvélemény az egyes eset felőli nézetét általánosítaná.“

A gazdasági tanács tehát nem akarta meggátolni mindjárt az első, sőt a későbbi gyáralapításokat sem, bár ez sokkai őszintébb eljárás lett volna, mint később, miként ez a tanács szándéka volt, vámintézkedésekkel, melyeknek célját a közvélemény nem látta volna át, a fejlődő ipart tönkretenni, neki a már fejlettebb osztrák ipar részéről leküzdhetetlen, egyenlőtlen versenyt támasztani. Az államtanácsban a Magyarországgal szemben követendő gyárpolitikát illetőleg ismét az a nézet nyilvánult meg, hogy Magyarországgal szemben nem lehet más iparpolitikát követni, mint az örökös tartományokkal szemben. Igaz ugyan, hogy létrejöhetnek finomabb cikkeket gyártó vállalkozások, melyek idővel annyival is inkább árthatnának az osztrák iparnak, mert egyrészt különböző nyersanyagok magában Magyarországon megvannak, vagy más országokból, mint Török- és „Olaszországból kisebb szállítási költségekkel megkaphatók, másrészt pedig az élelmickek sokkal olcsóbbak, ami oly gyárnál, mely sok embert vesz igénybe és foglalkoztat, a cikkek árában nagy különbséget okozhat, továbbá a vallásszabadság is nagy előnnyel járhat, mindazonáltal nehéz lesz a gyárak alapítását megakadályozni, vagy azokat úgy korlátozni, hogy a német-osztrák gyárak bizonyos előnyt, vagy akárcsak a versenyképességet is megtarthassák.

Győzelemre az államtanácsban végül Borié politikája jutott, kinek nézetei — úgy látszott — a legközelebbi időre irányadókká váltak az iparpolitikában. Magyarország különböző részeit egyenként veszi. Nincs semmi ok arra, miért ne lehetne a Bánságot, ami a gyáratok illeti, az örökös tartományokkal egyenlően kezelni, hiszen ott ugyanolyan fogyasztási adókat lehet szedni, ugyanolyan adóviszonyokat létesíteni, mint az örökös tartományokban. Erdély adóval még inkább meg van terhelve, mint az örökös tartományok. Ezen ország népessége számosabb, mint amennyit a földművelés képes foglalkoztatni. Ezen népességi többletnek kenyérkeresetet kell teremteni, különben ki kell vándorolnia, amint a kivándorlás már meg is kezdődött. Nincs ok, miért ne lehetne az ipart illetőleg ez országgal úgy bánni, mint az örökös tartományokkal. A határőrvidék gazdagodása is fontos, mert minél vagyonosabbak a határőrök, annál kisebb a kincstár kötelezettsége velük szemben. Magyarországra vonatkozólag pedig Borié szerint a következőket kell megfontolni:

1. Magyarország is örökös ország, melyben igaz ugyan, hogy a nemes adómentes, de az államra nézve mindegy, hogy a vagyon, melynek adója az állam jövedelme, kinek a kezében van. A legfőbb fogyasztási jövedelem, a só, Magyarországon is megvan. Minél jobban nő az alattvalók vagyona, annál inkább nő az adózóképesség. Pénzügyi okok tehát nem kívánják meg, hogy Magyarországgal szemben más politikát kövessenek.

2. Ép a magyar birodalom az, mely az uralkodóházat nagyobb erő kifejtésére képessé tehetné. Területileg is nagyobb, mint a német örökös tartományok. Veszélyes volna a nagyobb részt a kisebb miatt figyelmen kívül hagyni. A magyar birodalmon azonban másként, mint az ipar megalapozásával, nem lehet segíteni. A földművelő nem élhet meg fogyasztók nélkül. Ezek a fogyasztók pedig a katonák, a bányászok és a gyármunkások.

3. Magyarországon a gyáratok keletkezésétől különösen a ruházati cikkek fogyasztásának emelkedése várható. A megvagyonosodott polgárság a parasztnak, ki ma még csak darócban jár és semmiféle kényelemtől fogalma sincs, példát adna az igények emelkedésében.

4. A magyarok látják, mennyit használt az örökös tartományoknak a gyárak keletkezése. Nem lehet őket sem a gyárak alapításában megakadályozni. Ha azonban a dolgot tetszés szerint hagyják fejlődni, lehet, hogy gyártás oly ágai fognak meghonosodni Magyarországon melyek az örökös tartományok iparának ártanak. Míg az irányítást kezükbe vesszük, el lehet érni, hogy csak olyan cikkeket gyártsanak, melyek az osztrák iparnak különösebb versenyt nem okoznak.

5. Gyárat nem lehet alapítani, míg nincs több nép mint amennyi a földművelésre szükséges. Megfelelő népesség és ipar nincs Magyarországon. A pénzláb is oly magas, hogy a gyáraknak, melyek nem tudnának hitelezni, nem volnának eladók. Gyárak nem jöhetnek létre s ahol alkalom van a pénzt mezőgazdaságban vagy másként nagyobb haszonnal gyümölcöztetni. Ahol a közönséges napszám magas, nem jöhet létre ipar. Magyarországon pedig a napszám nagyobb, mint az örökös tartományokban. Szintúgy nehezen keletkezhetik oly országos gyáripar, ahol, miként Magyarországon, az élelmiszerek túl olcsók, mert az olcsóság lustaságot szül, de meg nincs is meg Magyarországon a megfelelő közigazgatás és politikai rendszer, mely a gyáripar keletkezéséhez szükséges és nincs elég műértő iparos. Mindezekből világos, hogy nem kell gyárak alapításától félni.

6. Durvább cikkekből nagy a kereslet, úgy hogy nagyon sok gyár találhat még vevőkre, minélfogva a gyár-alapítást nem kell megakadályozni, hanem előmozdítani, de olyan cikkekre kell szorítani, melyek az örökös tartományoknak nem lehetnek ártalmasak.

Magyarország foglalkozzék tehát az államtanács nézete szerint is „*az első- és második gyári anyag*“ készítésé-
vei. Ha mégis létrejönne oly gyárak Magyarországon, melyek az örökös tartományokkal versenyeznetnek, úgy az államtanács szerint szabad fejlődésükben nem kell őket gátolni. Az osztrák gyárak fogják maguk is tudják, mit tegyenek. Ha a magyar gyártás egy és más cikkben az elsőbbséget érne él, ez sem volna baj, a külföldön lehetne piacot találni. Semmiesetre sem helyeselték gazdasági tanács azon javaslatát, hogy a finomabb cik-

kek gyártását azzal iparkodjanak megakadályozni, hogy a festékekre és a nyersanyagokra magas behozatali vámo-
kat vessenek. A festékanyagok Magyarországon amúgy is
megvannak. A legfontosabb nyersanyagok pedig: a selyem,
a gyapot és a spanyol gyapjú. Selymet Magyarország
maga is termel és a gyapot úgyszólván határain nő.
A spanyol juhok tenyészlését meg Magyarországon inkább
meg lehet honosítani, mint másutt. A magyar ipar verse-
nyétől nem is kell félni, mert a finomabb cikkek gyártá-
sához sok műértés és nagy piac szükséges. A magyar
gyáripart azonban nemcsak a pártolást illetőleg kell az
örökös tartományokéval egyenlő bánásmódban részesíteni,
hanem a terheket illetőleg is annyiban, hogy a Magyar-
országon készített cikkek is épúgy megfizessék a be-
hozatali vámot, mint az osztrákok, bélyegzési illeték neve
alatt.

Az államtanács tehát ekkor, 1767-ben, a teljes méltá-
nyosság alapján állott a magyar gyáriparpolitika kérdése-
ben. Ennek felelt meg a királynő elhatározása is ez ügy-
ben, aki hangsúlyozta, hogy minden országról egyenlően
akar gondoskodni és utasította a gazdasági tanácsot, hogy
tegyen jelentést, vajjon felmerülhetnek-e aggályok az ellen,
hogy ugyanazon kedvezményeket, melyekben a német
örökös tartományok részesültek a gyári anyagok termelése
és a gyáripar emelése érdekében, Magyarország, Erdély,
a Bánság és a határőrvidék javára is alkalmazzák, mégis
azon koriáto/ással, hogy az iparpolitikában a monarchia
egészére lesznek állandóan figyelemmel és az egyes ré-
szekben gyártandó anyagokat és a gyártás irányát meg-
állapítják, anélkül azonban, hogy ebből az illető orszá-
gokra kár származnék. A gazdasági tanács megnyugtató-
sára közölte vele a királyné, hogy hajlandó az örökös
tartományi árúknak ugyanazt a vámmentességet biztosítani
Magyarország felé, melyeket azok az örökös tartományo-
kon belül élveznek, viszont a magyar cikkeknek is ezt a
kedvezményt a magyar birodalom területén megadni.
A magyar iparcikkek azonban épen úgy fizessenek bizo-
nyos fogyasztási illetéket, melyet, mivel Magyarországon
és mellékországaiban nincs alap (Commercial-fundus) a
gyárak és egyéb gazdasági intézkedések támogatására,

minden egyes országban ily alap létesítésére fognak felhasználni. Különben is a magyar ipar kezdetben csak anyag és durva cikkek gyártására szorítkozzék. A gyárak pedig, hogy a mezőgazdaságnak, e legfontosabb foglalkozási ágának — munkáskezek elvonásával — ártalmára ne legyenek és hogy anyag és szakmunkások hiányában kárt ne szenvedjenek, a városokban alapítandók. A gyártmányokat kellően felül kell vizsgálni és csalások elkerülése végett szabályszerűen meg kell bélyegezni.

A gazdasági tanács csak nehezen nyugodott bele abba, hogy Magyarországon ugyanazon gyáripari politikát kövessék, mint az örökös tartományokban. Számos érvet sorakoztatott fel ez ellen. A német örökös tartományoknak körülbelül 6 millió lakosával szemben Magyarországnak alig van 3 milliója (!), az előbbiek több mint négyszer annyi adót fizetnek, mint az utóbbiak. A számarány szerint — tekintetbe véve a kereskedelmi forgalom kimutatásait — a magyar birodalomra a monarchia gyáriparának körülbelül 10—12-ed része eshetnék. Magyarországon tulajdonképpen a földművelésnek van jövője, mert még nagy területek vannak műveletlenül. Oly országban pedig, hol a lakosság a mezőgazdaságra sem elegendő, káros dolog még ipar alapításával is munkáskezeket elvonni tőle, mert a mezőgazdasági vagyont nagyobb terheket visel, mint az ipari. Ha az ipari vállalkozási kedv fel van keltve, ki tudja, lehet-e neki korlátokat szabni, különösen Magyarországon, hol minden földbirtokos szabadon űzhet ipart és még jobbágyai keze munkáját is felhasználhatja rá és vájjon a jobbágyoknak szánt előny nem csupán a földesúrnak válnék-e hasznára?

A gazdasági tanács tehát a királynőre, kiről már az az urbárium behozatalánál bebizonyosodott, menmire szívén viseli az adózó jobbágy sorsát, azzal is akart hatni, hogy a tervezett iparpártolás Magyarországon a jobbágyoknak csak munkatöbbletet, a földesúrnak meg hasznot jelentene anélkül, hogy az adójövedelmet e révén lényegesen emelni lehetne.

Hogy azonban a királynő parancsának engedelmeskedjék, javaslatot tesznek, miként lehet Magyarországon az örökös tartományok kára nélkül eredményes iparpoli-

tikát üzni. Ennek főcélját ép az osztrák ipar előmozdításában látja a gazdasági tanács az ipari nyersanyagok előállításával. A kárt nem okozó ipari tevékenység Magyarországon főleg abból álljon, hogy minél több és jobb anyagot termeljenek Ausztria számára, elsősorban selymet, gyapjút, kendert és jent. Ebben a tekintetben a kamarai jószágoknak kell jó példával előljárni, hogy a többi földesúr kövesse őket. Az ipart a gazdasági tanács úgyszólván csupán a háziiparra akarta korlátozni. Legalkalmasabbak a gyártást illetőleg Magyarország számára azok az iparágak, melyek a szegény ember ruházati cikkeket „háziiparilag“ mesterséges gépek nélkül állíthatják elő, mint pl. a közönséges lenvászón, ábaposztó, mindenféle közönséges kötött árú, flórok, bőrárúk, egészen közönséges félgyapot és félvászonszövetek, melyekből kendőket készítenek, és törülközők, aminőket nagy mennyiségben Török- és Oláhországból hoznak be. Itt tehát azokra a cikkekre gondolt a gazdasági tanács, melyek jó részének háziipari készítése különösen a hegyes vidékeken Magyarországon még ma is általánosan elterjedt. Ezek olyan cikkek voltak, melyek gyártása az akkori technikai eszközökkel csekély áruk miatt az örökös tartományokban nem járhatott megfelelő haszonnal és amelyekről ennél fogva könnyen lemondhattak Magyarország számára. Más iparcikkek gyártásának elterjedése Magyarországon veszéllyel fenyegetné a fennálló „rendszer“t, mert Magyarország, melynek nyersanyaga az örökös tartományok ipara számára feltétlenül szükséges, a gyártás nyereségét is megszerezné. Hiszen már úgysis annyira jutottak, hogy minden tartomány mindenféle cikket állít elő, miért is a kereskedelem közüük meg fog szünni és a vámjövédelmet az államkincstár el fogja veszíteni. Az említett nem káros gyártmányok készítése érdekében ajánlják fonó- és szövőiskolák felállítását. Mivel pedig nehéz volna bizonyos, ugyancsak határozatlan irányban a gyáripar érdekében adott ösztönzést Magyarországon és Erdélyben visszavonni, azért megfelelő intézkedésekkel biztosítani kell a piacot az örökös tartományi cikkek számára Magyarországon, ami kétféle eszközzel történhetik, ú. m. egyrészt a külföldi cikkek távortartásával, amit a szigorú behozatali tilalmakkal, illetőleg meg-

felelő súlyos vámtételekkel lehet elérni, másrészt az osztrák cikkek behozatalának megkönnyítésével.

A gazdasági tanács ezek szerint az igazi gyáripar alapítását Magyarországon tulajdonképpen meg akarta akadályozni és csak az ipari *anyagok* termelését és a *háziipart* juttatni számára. Ezen álláspontja, mely minden alkalommal megnyilvánult, végre az államtanács tagjait is két pártra szakította. A teljesen egyenlő, bár bizonyos szempontok szerint irányított bánásmódot továbbra is Borié vitatta a leghatározottabban. Figyelmeztette az uralkodót Magyarországgal szemben való kötelességére, mely feltétlenül megkívánja, hogy az ország anyagi javáról épúgy gondoskodjék, mint a többi tartományokról. „Magyarország ép olyan örökös ország, mint a német tartományok. Felsőged valamennyi országának uralkodója és közös anyja. Uralkodói kötelessége, mely Felsőgedet a német alattvalók anyagi javának és boldogulásának előmozdításában vezeti, Magyarországgal szemben ugyanaz. Irigység és gyűlölködés kárhuzatos, alacsony szenvedélyek, csak az erény lehet az uralkodók sajátsága.“ Nyíltan szemére vetette a gazdasági tanácsnak iparpolitikája igazságtalanságát: „Az én véleményem szerint azon ellenszenves nézetekkel, melyeket a gazdasági tanács hangoztat, semmi jót, de igen sok rosszat lehet elérni.“ Nem szabad Magyarországot a gyárak alapításában gátolni, hanem irányítani kell a már többször említett célzattal. „Ily módon Magyarország gyárakhoz fog jutni — mint mondja — és olyanoktól visszatartatni, melyek az örökös tartományoknak kárt okozhatnak. Ha ellenben Magyarországot általában vissza akarják a gyáripartól tartani, úgy ez a nemzet, mely sok tekintetben okosabb és talpraesettebb más nemzeteknél, épen olyan gyárak felé fordulna, melyek a németeknek a legveszélyesebbekké válhatnak.“ — Voltak azonban az államtanácsban olyanok is, kik a gazdasági tanács politikájának adtak igazat.

A királynő, ki hivatva volt a kérdésben dönteni, igazat adott a gazdasági tanácsnak abban, hogy ipari anyagok termelése érdekében a kamarai jószágokon kell elsősorban a megfelelő intézkedéseket tenni, és kéziratot intézeti 1768 augusztus 8-én az udvari kamara elnökéhez,

melyben a dolog szervezését kötelességévé tette. Egy hozzáértőt meg kell bízni a kamarai jószágok állandó felügyeletével. A gyáripart illetőleg is megállapította, hogy különbséget kell tenni az egyes országok közt; és Magyarországon csak a gazdasági tanács javasolta iparágakat kell meghonosítani, de azzal a különbséggel, hogy míg a tanács nem annyira a központosított, tulajdonképeni gyár-
iparra, „manufaktúrákra“ gondolt, addig a királynő ily gyárak alapítására számított a szabad királyi városokban, főleg a hegyvidéken és a kamarai jószágok nagyobb helységeiben, különösen Mármarosban és egyebütt, hol sűrűbb a népesség, mint amennyit a föld eltarthat. A városokban a gyáralapítást a kamara egy bizottsága végezze, mely gondoskodik arról, hogy mindegyik városban egy-egy iparágat meghonosítsanak, mely célra a városok megtakarított pénzeiket fordítsák. A nagyobb kamarai helységeiben ugyanúgy kell eljárni és a gyári vállalkozókat előleggel kell támogatni. Ép így tartozik a Banco-bizottság a Bán-ságban a gyáripari vállalatokat támogatni. Azon tisztviselőknek, kik e téren eredménnyel működnek, a királynő soronkívüli előléptetést helyezett kilátásba.⁸¹

A hosszas tárgyalás és a sok javaslat tehát lényegében semmit sem változtatott a helyzeten. 1768-ban is, miként 5 évvel előbb, a kamara lett volna hivatva a meghatározott cél felé irányított iparpolitikát megvalósítani. A magyar kormányzások szervezete, köztük a kamaráé, mely alsóbb rétegeiben kis látókörű hivatalnokokból, vezetőségében pedig a birtokos nemességből kikerült, a gazdasági kérdésekkel szemben közönyös tanácsokból állott, nem felelhetett volna meg még akkor sem ennek a feladatnak, ha Bécsből tétovázás nélkül mindig őszinte politikát folytattak volna és tényleg minden feltékenység nélkül melegen karolták volna fel a magyar gyáripar ügyét.

A magyar kamara a hozzáérkezett utasításra a gyáralapítások érdekében azt felelte 1768. szeptember 20.-i jelentésében, hogy bár a gyárak az ország előnyére volnának és a kamara mindenképen meg akarja valósítani az udvar szándékát, mégis meg kell jegyeznie, hogy a mármarosi jószágokon nem lehet vászongyárat felállítani, mert a talaj és az éghajlat a len- és kendertermelésre nem alkalmas

és a népnek egész más kereseti forrásai vannak. Ajánlják ellenben a len- és kenderbőség folytán a bácsi kerületet, főleg Apatint. Épúgy nem lehet Mármarosban az abaposztó gyártására gondolni, bár volna elég nyersanyag, gyapjú hozzá, de hiányzanak a szakértő szövömunkások, hacsak Törökországból vagy Erdélyből nem hoznak ilyeneket. De ha nem is volnának a gyáralapításnak akadályai, a kamara, nem javasolja, hogy nagy költségekkel kincstári gyárat alapítsanak, „bárminő legyen is a kamara által alapítandó gyár, ha a nagy költségeket, melyeket megkíván, rá is szánják, mégis csak későn, avagy soha sem volna sikere.“ Például felhozzák az apatini posztógyárat, mely, bár már 50.000 forintot fizettek rá a zombori pénztárból, az eddigi rossz vezetés miatt nem tudott zöld ágra vergődni. Más jövőjük van a magángyáraknak, melyeket hozzáértők saját tőkéjükkel alapítanak, mert ők buzgólkodnak is hasznuk érdekében. Példa az Esterházyak cseklézi jóságán alapított pamutgyár, mely, bár csak egy éve keletkezett, mégis haszonnal dolgozik. Azért is ha a legfelsőbb szándék az volna, hogy kamarai birtokon állítsanak fel vászongyárat, úgy azt ajánlják, hogy a kamara csak felerészben legyen alapító és keressen üzlettársakat, az épületeket a kamara emelje, de az üzemvezetésben csak az ellenőrzést gyakorolja. Bécsben nem is akartak egyebet, miként a kamarát ezután értesítették, mint hogy az tanulmányozza, hogy hol és minő gyárak volnának a legalkalmasabbak és hogy a hozzáértőket a gyáralapításban megfelelő előlegekkel támogassa.

Mindazonáltal a magyar kamara részéről nem sok történt. 1768-ban Kempelen Farkas kamarai tanácsos lett az összes kamarai jóságokon levő gyárak igazgatója, ilyenekről azonban — az apatini gyárat kivéve — nem tudunk. Már 1769-ben alkalma volt az államtanácsnak megállapítani, hogy a gyáripar fejlődése Magyarországon nem kielégítő, a kamarai jóságokon néhány megghiúsult próbálkozás a gyapotfonás terén és a selyemtermelés körül való buzgólkodás volt az egész, miről beszámolhattak, a városokban pedig igazán semmi. A kamarai igazgatást és a városi elöljáróságokat okolták e miatt, melyek meg nem értve az ügy fontosságát, semmiféle buzgalmat nem

tanúsítottak. A következő évben a királynő információt kért, hogy mi történt eddig a gyáralapítás terén, találtak-e már alkalmas embereket, kiket pénzbeli segélyben lehet részesíteni, minő az iparosok megoszlása a szab. kir. városokban és a kamarai jószágokon, találtak-e már az abaposztó szövéséhez értő embereket és hol telepítették le őket gyáralapítás végett. A magyar kamara azonban nem tudott egyebet felelni, mint hogy Kempelennek adtak 20.000 forint előleget, másnak nem és felterjesztett egy kimutatást a szab. kir. városokban levő különféle mesteremberekről. Az államtanács remélte, hogy legalább azon városokban, hol sok az iparos, sikerülni fog a városok pénzbeli támogatásával gyárat létesíteni.^{s2}

Ha a hivatalos szervezet nem is felelt meg a beiehelyezett várákozásnak, a magánvállalkozás kezdte bontogatni szárnyait azon hírek hallatára, melyek az udvar és a bécsi kormányzések iparpártoló szándékáról forgalomba kerültek. Nem egy gyáralapító fogott hozzá vállalatához — ép az udvar és a kormányzések támogatásában bízva, — melyekhez bizalommal fordult. Már 1764-ben három nagyszombati polgár posztógyárat rendezett be, melybe nagy összeget fektettek és adómentességet kértek rá, hivatkozva a királynő iparpártoló szándékaira. 1767-ben a fentemlített Kempelen Farkas több társával Pozsonyban fehérnemű-, kattan- és szövetyomógyárat állított fel, amire kizárólagossági privilégiumot kért tíz évre és adómentességet, valamint támogatást a kamara részéről. Ugyancsak hatósági személy, a magyar udvari kamara elnöke, gróf Grassalkovich Antal Hatvanban állított fel 1768-ban posztógyárat és kért rá privilégiumot. Gyáranak készítményei helyben és a környéken nagy keresletnek örvendtek. Gróf Forgách János Gácson ugyanez időben egyszerre több gyári épületet emeltetett, egyet gyapjú feldolgozására mindenféle szövetre, egy másikat aranyfesték, egy harmadikat pedig iróngyártásra. A 25.000 firt alaptőke felét önmaga, másik felét pedig társai jegyezték. Forgách a magyar kamarához fordult támogatásért, hivatkozva arra, hogy az örökös tartományokban kamatmentes kölcsönökkel, új gépekkel és vámkönnyítésekkel támogatja az új gyárat a külön e célra rendelt gazdasági bizott-

ság (Commerz-Consess). Minthogy Magyarországon ily célt szolgáló alap nincs, a kamarához fordul gyára támogatása érdekében, melynek készítményei legalább is oly jók, mint a külföldiek, hiszen még Bécsbe is visznek ki belőlük. Kéri, hogy a kamara lépjen be a gyárakba társul ugyancsak 25.000 frt tőkével. Á kamara, hivatkozva a királynő elhatározásaira, azt javasolta Bécsnek, hogy engedjék meg neki Forgách kívánsága teljesítését. A gazdasági tanács azonban elutasította az új gyár támogatását: 1. mert az nem volt kamarai birtokon; 2. mert a kamarának Magyarországon a belföldi gyárak támogatásából semmi haszna, sőt a behozatali vámokat elvesztvén, fogyna vele a jövedelme; 3. mert a kamara pénzét nem szabad kétes vállalatokba fektetni. A magyar kamarát tehát Bécsből először a gyáripár támogatására utasították, mikor azonban erre az első alkalom meglett volna, nem engedték azt meg. Igaz, hogy a . fejlődés egészen más irányban indult meg, mint ahogy Bécsben tervezték. Ép azon iparágakra alakultak gyárak, melyeknek alapítását az örökös tartományok érdekeire való tekintettel legkevésbé óhajtották Bécsben, de hogy főleg a gazdasági tanács volt az oka a következtelen iparpolitikának, mely a királynő óhajta ellenére sem pártfogolta a magyar gyáripárt, azt nemcsak én állítom, hanem egyidejűleg már Bécsben is megállapították. Mikor ugyanis 1768-ban az erdélyi gazdasági bizottság (Commerzien-Consess) felállítására vonatkozó javaslat a gazdasági tanácsnak volt kiadandó, a már gyakran említett báró Borié azt kívánta, hogy adjanak a tanácsnak négyheti határidőt jelentése megtételére, mivel a gazdasági tanács ellenszenvvel viseltetik a gyárak alapításával szemben Magyarországon és Erdélyben. Ennél fogva a dolgot lehetőleg halogatná.⁸³

Erdélyben sem jutottak tovább — ugyancsak a bécsi féltékenység miatt — a gazdasági bizottság, egy helyi iparpártoló szerv, megalapításánál. 1766-ban felszólítást intéztek az erdélyi kormányzósághoz, hogy mondjon véleményt, mit lehetne tenni a commercium fellendítésére. 1769-ben pedig a fent ismertetett tárgyalások folyománya-képen, elrendelte a királynő, a kereskedelem és ipar érdekében a kormányzóság és a thesaurarius tagjaiból

bizottság alkotását, melyet még az év folyamán tényleg fel is állítottak a hasonló osztrák bizottságok szervezetének mintájára. Működésének azonban a bécsi kormányzások, főleg a gazdasági tanács akadékoskodása már előre is gáncsot vetett, mely csakhamar földre terítette a királynő kezdeményezésére megalkotott intézményt, holott az kellő támogatás mellett bizonyára legalább is olyan szövő-fonóipart létesíthetett volna, mint bármelyik örökös tartományban, hisz ugyanazok a viszonyok megvoltak, sőt a szász városokban ez ipar nem egy ága, ha kis üzemekben is, virágzott.

Az erdélyi gazdasági bizottság, nem látván át fenhatóságát, a gazdasági tanács igazi szándékain, jutalmakat tűzött ki a királynő engedelmével közönséges posztó, mousseline, gyapjú- és lenszövetek gyártására, nem rossz eredménnyel. Bár az államtanácsban elismerték, hogy különösen a finom szövetek gyártásától németalföldi mintára ott sokat lehet várni, csak a kender és lenfonás terjesztését engedték meg a bizottságnak. Pedig a királynő itt is hajlandó lett volna egyenlő mértékkel mérni. Báró Bruckenthal, hivatkozva az említett pályázat jó eredményére, kifejtette, hogy Erdélyben, hol oly kitűnő textilcikkeket készítenek, különösen a vászonfonás és a gyapotszövetek gyártása volna magasabb fokra emelhető, ha elegendő tőke állna rendelkezésre nyersanyag vásárlására és a mesterek nem volnának, épen piac hiányában, annyira vagyontalanok, miért is, különösen egy Spindler nevű segesvári mester üzeme részére kamatmentes kölcsönt kért. A gazdasági tanács erre azt jegyezte meg: „Semmi ok sincs arra, hogy a nagyfejedelemség oly külföldi nyersanyagból való gyártásra utaltassék, amelyben a német örökös tartományok már annyira vitték, hogy a monarchia belföldi szükségletét eléggé és elfogadható áron el tudják látni anélkül, hogy a külföldön az olcsó keletindiai szövetek miatt tekintélyes piacra találhatnának.“ Utalt továbbá a tanács arra, hogy Erdélyben sok len van és így főleg a vászonkészítést kellene ott fellendíteni. A királynő azonban inkább hallgatott ez alkalommal kedvence, Bruckenthal tanácsára és felszólította a tanácsot, hogy az erdélyi gyapotszövetek vásárlására mintákkal buzdítsák a

bécsi kereskedőket. Spindler pedig 4000 forint előleget kapott.

Ugyancsak elrendelte a királynő, hogy Erdélyben a bírósági pénzbüntetések bizonyos fajtáit, miként az örökös tartományokban, az iparpártolásra kell fordítani, de a viszonyok nem engedték meg ezen szándék végrehajtását, mert a büntetéspénzekben meghatározott mértékben az ügyészség és a bíróság részesültek. Az erdélyi gazdasági bizottságnak a rendi alkotmány mellett nem állottak egyrészt anyagi eszközök rendelkezésére, másrészt szándékait keresztették Bécsben. Mikor javaslatára 1770 május 1-től kezdve megtiltják az abaposztó behozatalát, mivel Erdély maga többet termel, mint amennyit elfogyasztani képes, az erdélyi kancellária azt az utasítást kapja, hogy terjesszen fel mintákat az Erdélyben készült posztókból a gazdasági tanácsnak Bécsbe az árakkal együtt, ez meg az örökös tartományok gyárainak küldjön a bevinni eltiltott abaposztókból mintákat — gyártás végett. A védelem tehát, melyet az erdélyi bizottság az ottani ipar számára akart teremteni, végeredményben az örökös tartományok iparának volt hasznára válandó.

Miként a magyar, úgy az erdélyi gyáripar fejlődését is lehetetlenné tette ez a folytonosan megnyilatkozó féltékenység, mely a színleléstől sem riadt vissza. 1771-ben pl. egyik államtanácsos következő megokolással tiltakozott az ellen, hogy a vasgyártásnak olyan ágai is ismertekké váljanak Erdélyben, minők pl. a kaszagyártás, melyek eddig csak Stiriában és Karintiában voltak honosak. „Tudjuk, mennyit fáradoznak a külföldiek, még külön megbízottak kiküldésével is, hogy ügyes vasmunkásokat csaljanak magukhoz. Ki fogja Erdélyben kiköltözésüket megakadályozni?” Bizonyára nem ez, hanem a konkurrenciától való aggodalom nyugtalanította a tanácsosokat. Mikor aztán, mint alább látni fogjuk, a királynő is változtatott politikáján, a gazdasági bizottság 1776-ban feloszlott.

A Bánságban is az erdélyivel egyidejűleg rendelték el gazdasági bizottság felállítását, de a helyi hatóságok, valamint az udvari kamara javaslatára elálltak ettől a gondolatától; ezek nézete szerint ugyanis a Bánságban a lakosság csekély száma miatt nem lehetett gyáripar léte-

sítéséről szó, mivel az sok munkáskezet vonna el a mezőgazdaságtól, hanem csak a földművelés fellendítéséről és legfeljebb olyan cikkekről, melyeket a lakosság saját használatára készít legnagyobb részt durva gyártmányokból, mint abaposztóból, durva vászonból, lenből, kenderből és bőrből.⁸⁴

Ilyen viszonyok mellett nagyon kevés volt az a gyár- ipar, melyet a magánvállalkozás itt-ott létesített. Mostoha földbe ültetett csemete volt az, melyet azonban a kertész gondozó keze helyett rossz szomszéd nyesegetett, nem csekély örömmel, ha egyik-másik ágát sikerült terméketlenné tenni. Egy 1770-es évek elején nyújtott kép szerint a szövő-fonóipar foglalta el, mint mindenütt, nálunk is az első helyet. A nép házilag készítette öltözékét, a durva posztót és vásznat, különösen a földművelésben szegény Felső-Magyarországon. Gyárak voltak Hatvanban évi 600 vég posztótermeléssel, 13 munkással, Kisbéren, hol karasiaposztót készített 10 ember, Gácson, mely gyapjuszöveteken kívül félselymet, plüst és egyéb finomabb cikkeket készített. Igen sok posztószövő, több munkással dolgozó kisiparos volt Felső-Magyarországon, épúgy kalap- és süvegkészítő, valamint szücs és takács, utóbbiak főleg az ország nyugati részeiben, ahol a gombkötőipar is szépen virágzott. A pamutiparban első volt a régibb keletkezésű sassini gyár mellett a cseklézi gróf Eszterházy-féle kartonszövetgyár, melynek Pozsony-, Győr- és Komárommegyékben évente 25.000 font pamutot fontak, amiből körülbelül 3000 vég kartont és 5000 vég „zitz“-et szőttek, amiből mintegy 5000-et Magyarországon adtak el, a többit pedig Bécsben, Brünbnben, Grácban és Prágában. 600 vég közönséges házilag készített vásznat is festettek kékre Cseklészen.

A textiliparon kívül egyedül a bőripar volt fellendülőben. Zurányban (Mosonm.) 2500 marhabőrt dolgoztak fel, melynek legnagyobb részét Csehországba szállították. Lajtafalván egy év alatt több mint 10.000 marhabőr került feldolgozásra, melyek nagyobb részét a stockeraui katonai bizottság vette át, a többit pedig az örökös tartományokba szállították további kikészítés végett. Ezekon kívül még Teplicen foglalkozott Windischgrätz herceg gyára bőr és szőrme kikészítésével.

Nagyon elmaradt volt a fémipar. Gyár csak Kislődön volt, Veszprémmegyében, hol évente 1000 mázsa vasat dolgoztak fel edényekre, kemencékre, vastáblák- és mozsarakra, szóval öntéssel. A kisiparban a kovács, fegyverkovács, késes, réz- és ércöntő mestersége virágzott.

Üveggyár volt Lókúton, Veszprémben három olvasztókemencével, Városlődön (Veszprémm.) két gyár is volt 3—3 hutával, úgyszintén Zólyommegyében volt három huta. Holicson kitűnő majolikát készítettek, melyet részben Bécsben adtak el. Néhány kis papírmalom egészíti ki a gyáripar szegényes képét.

Az erdélyi gyáripar képe pedig ez volt 1771-ben: Legfejlettebb a posztógyártás, mely főleg Nagyszebenben, Brassóban, Segesvárott, Medgyesen, Kolozsvárott és Szászsebesen virágzott és a posztónak mindenféle fajtájára kiterjedt. Piaca azonban nem igen volt, mert a posztó a magas gyapjúárak miatt túlsókba került. A nagyszebeni fogházban volt egy pokrócgyár, melyben 30 fegyenc évente 1800 pokrócot készített. De mint kézműipart is üzték a brassói kerületben a pokrócgyártást. Segesvárott a legényekkel és inasokkal együtt 30 iparos foglalkozott kartongyártással. Nagyszebenben vasdrótot, Brassóban jó vasszerszámokat, kaszát, kapát és konyhaedényeket készítettek. Jobbminőségű áru gyártásának útjában állott a jól tisztított vas hiánya. Bőrgyártással 530 iparos foglalkozott, kik évente több mint 30.000 drb marha- és ló bőrt, ugyanannyi báránybőrt és több mint 4000 borjú- és kecskebőrt dolgoztak fel. A fogarasi kerületben volt két papírmalom, úgyszintén Nagyszebenben és Görgényben egy-egy, melyekben összesen három mester, 13 legény és inas dolgozott, tehát kisüzemek voltak, melyek nem voltak képesek a keresletnek, különösen levélpapírban, megfelelni, rongyok hiánya és a mesterek járatlansága miatt. Teljes üzemben csak két üveghuta volt 20 munkással. A szövést és fonást csak céhbeli mesterek végezték. Mint látjuk, csaknem kizárólag kisüzemekről van szó valamennyi iparágban.“

A szigorúbb irány győzelme a magyar iparpolitikában.

Ez a szegényes és fejlődésében amúgy is erősen gátolt gyáripar sem hagyta a bécsi kormányzéseket nyugodni addig, míg rá nem vették a királynőt, ki eddig, mint láttuk, eléggé méltányos és igazságos volt a magyar gyáripari törekvésekkel szemben, hogy iparpolitikáján változtasson, teljesen az örökös tartományok vélt haszna érdekében. A mérleg, melynek serpenyőiben a Magyarország iránt mindig bizonyos vonzalmat tanúsító uralkodó két országa érdekeit lehetőleg kiegyenlíteni iparkodott, e törekvések folytán teljesen hazánk kárára billent fel. Az okot és alkalmat személyes politikájának erre a megváltoztatására egy, úgylátszik, a gazdasági tanács valamelyik tagjától 1770-ben fogalmazott emlékirat szolgáltatta, mely kifejti, hogy Magyarország, bár, miként eddig, most is marhával és terményekkel látja el Ausztriát, nem vásárol annyi iparcikket az örökös tartományokban, mint azelőtt, mert maga is már több gyárat alapított. Ha Magyarország tovább halad ezen az úton, úgy a nyersterményekért fizetett pénz nem folyhat vissza onnan az örökös tartományokba. Ezért fontos dolog, hogy Magyarországnak tartozási és követelési rovatát a mérlegben egyenlővé tegyék és „hogy a magyar gyárat elnyomják, vagy legalább is újak keletkezését megakadályozzák“. A gazdasági tanács tett ugyan már intézkedéseket, melyekkel meggátolják, hogy Magyarország iparcikkeket hozzon be az örökös tartományokba. Nézete szerint azonban nem az a fontos, hogy mit hoznak be, hanem, hogy annnyival kevesebbet vásárol Magyarország Ausztriától, amennyivel többet gyárt maga is. „Azt hiszem — úgy mondja az emlékirat —, a gazdasági tanács intézkedéseivel sokkal eredményesebb lesz, ha az összes tartományoknak megparancsolják (anélkül, hogy Magyarországot, bár főleg róla van szó, külön megemlítenék), hogy a jövőben minden gyár cikkeit külön bélyeggel lássa el, hogy árúját a külfölditől meg lehessen különböztetni.“ A bélyegzők engedélyezése az udvari kamara elnökére bízassék, „hogy azt a látszatot keltsék, hogy csak a harmincad és a vámjövedelem biztosításáról van szó“. A bélyegzők lenyomatai a harmincadhivataloknak

is megküldendők. Ha ezt végrehajtják, a magyar cikkek nem jöhetnek gyári jegyek nélkül sem az örökös tartományokba, de még Magyarországon sem a vásárokra, melyek nélkül azonban nincsen piacuk. „Ha a magyar-nak — folytatja a szerző —: az itteni udvari kamaránál folyamodást kell beadni, úgy ki is kell fejtenie, hol van a gyár, minő cikket akar gyártani, kik az érdekeltek a gyárban és mekkora tőkét szántak rá, mert ellenkező esetben nem lehet bélyegzőt adni, hogy kontármunkákra visszaéljenek vele. Ily módon nemcsak azt fogjuk tudni, hogy hol és minő gyárak vannak Magyarországon, hanem azok teljesen Béctől válnak függővé oly módon, hogy százféle nehézséget lehet okozni nekik.“ A gyári bélyeg tehát nem a gyártmányok eredetének megkülönböztetésére szolgált volna a szerző szerint, hanem arra, hogy engedélyezése alkalmával a gyáralapítás körülményeit és különösen azt megtudják, várható-e a gyártól verseny az örökös tartományok kárára és eszerint adják vagy tagadják meg a gyári bélyegnek, az árucikkek forgalombahozatalához elengedhetetlen kelléknek engedélyezését.

Ezen Magyarországgal szemben nem épen jóindulatú emlékiratot a királynő azzal a meghagyással küldte meg Choteknek, a gazdasági tanács elnökének, hogy azt titokban tartsa és terjessze be róla javaslatát, legfeljebb valamelyik igen ügyes tanácsosával beszélvén meg a dolgot. Ismerve a gazdasági tanács véleményét a fentiekből, nem csodálkozhatunk rajta, hogy elnökének nem voltak valami kedvező nézetei a magyar gyáriparról. Chotek nem csekély örömmel ragadta meg az alkalmat, hogy meggyőzze az uralkodót a magyar gyáripár keletkezésének káros következményeiről, szemrehányást tegyen neki és a magyarok iránt túlzott jóindulattal, illetőleg az örökös tartományokra névé sérelmes következetlenséggel vádolja meg a gyáripárpolitika kérdésében. Röviden következőkben vázolja a nézeteinek meg nem felelő iparpolitikát. A „vámrendszernek“ régóta az volt a célja, hogy a magyar kereskedelmet az örökös tartományoktól függővé tegye és Alsó-Ausztriában megteremtse a Magyarországnak szánt külföldi árúk lerakodóhelyét (Stapelplatz), még pedig mivel 1748 előtt a linzi posztó- és a schwechati pamutgyáron

kívül az örökös tartományokban más gyárak nem voltak, az iparcikkekre vonatkozólag is. A királynő uralkodása alatt tartott országgyűlések alkalmával Magyarországot is, „melynek akkor érdemei voltak“, részesíteni akarták az élénk gyáripar jótéteményében, mire az országgyűlések több határozata céloz. A királynő elhalt férje a holicsei uradalomhoz tartozó Sassinban kartongyárat alapított, mely utóbb részvényesek kezébe jutott. A felséges példa, a magyar kancellária és az udvari körök biztatása következtében a gyáralapítások egyre jobban szaporodtak Magyarországon, amiben több osztrák kereskedő is hibás. Ennek okát azonban nem nehéz megtalálni. A Magyarországra is kiterjedő behozatali tilalmak, melyeket az enyhébb magyar vámkezeléssel könnyebben ki lehet játszani, a főurak birtokain élvezett védelem és bizonyos mértékű függetlenség ösztönöztek embereket arra, hogy Magyarországon telepedjenek le és régebbi kereskedésüknek legalább egy részét, ameddig csak lehet, megtartsák.

„Azonkívül — folytatja Chotek — (kimondhatom, sőt kötelességem kimondani) a felséges trónnál bizonyos határozatlanság uralkodik abban a kérdésben, hogy vajjon Magyarország és melléktartományai gyárakkal ép úgy benépesítendők-e, mint azt az örökös tartományokban a sokkal nehezebb megélhetési viszonyok megkívánják; majd azt mondják a leküldött királyi döntések: az anyai gondoskodásnak egyformának kell lenni valamennyi örökös országgal szemben. Végeredményben ki is tagadta ezt valaha? De ki meri ezt az eszközök kiválasztásában is általánosan állítani. Majd meg a magyar kamarai jövedelmekből kiharátanak egy alapot, hogy ipari vállalkozásokra használják. Díjakat tűznek ki Erdélyben finom iparcikkek készítésére. Az ipari fehérítők mindenfelé behozatnak, a posztógyártást nagyobbítják. Erdély kereskedését Magyarország felé megkönnyítik, ellenben a német örökös tartományok Magyarország felé irányuló kereskedésének fontos segédeszköze, gyors segély az adóssági perekben, oly intézkedés, mely a váltójoggal azonos vagy hozzá hasonló, sokáig késedelmeskedik. Néhány gyárnak privilégiumot adnak, másoknak pedig megtagadják oly megokolással, hogy ez vagy az az iparág szabad és hozzá

privilegium nem szükséges. Ezzel azonban elveszti a korona legfontosabb jogát, hogy Magyarországon a gyáripart az általános szándékok és a többi örökös tartományok megélhetési viszonyai szerint irányítsa.“

„Ha ellenben rendszeresen megállapítanák az elvet, hogy Magyarország inkább a természeti produktumok, mint az iparcikkek felé forduljon és hogy utóbbiak nem pártolandók ott nagyobb mértékben, mint amennyiben a nép fiának szükségletéhez tartoznak és még a külföldről hozatnak be, és hogy az általános gondoskodás megosztása úgy helyes, ha Magyarország kezére járnak abban, hogy a németosztrák örökös tartományok iparcikkeihez az anyagot termelje, ezek viszont Magyarországon találják meg piacukat, ha mindez szigorúan megtartatnék és a rendszabályok általában és különös esetekben aszerint igazodnának, úgy találhatók volnának olyan eszközök, melyekkel a gyárak túlságos elszaporodásának Magyarországon útját lehet állni.“

Az árúbélyegzés eredményében Chotek nem bízik. Megütközést keltene az egész országban, de meg hogyan is lehetne a bélyegző engedélyezését megtagadni. Szabad-e a politikai rendszer egy részét „chicaneokra“ alapítani? Inkább felhasználható nézete szerint az apostoli királynak az a joga, hogy privilegiumokat adjon, vagy megtagadjon. Nem átalotta a gazdasági tanács elnöke a következő javaslatot tenni: A földesuraknak nem lehet megtiltani, hogy birtokaikon gyárakat állítsanak fel. A legtöbb gyári munka azonban Magyarországon céhbeli és a kereskedelem a városokban bizonyos testületekhez van kötve. Ezért van szükségük a gyáraknak privilegiumra, melyet azonban meg lehet tagadni. Az első lépés volna a magyar kancelláriának és a helytartótanácsnak értésére adni, hogy mivel Őfelsége tudomására jutott, hogy számos gyár felállításával a polgári rend és az iparosok életfeltételeit megtámadják, utóbbiak adózóképességének fenntartása érdekében a királynő nem hajlandó további privilegiumokat adni. Erre vonatkozólag be is terjeszti a kancelláriának megküldendő királyi leirat szövegét. Ettől ő kettős eredményt várt: 1. a magyarok megtudnák, hogy az udvarnak nem járnak a kedvében azzal, hogy gyárakat alapítanak, 2. a privilegium-

mok ellenőrzésével meg lehet akadályozni azt, hogy Magyarország a gyáripár terén is az örökös tartományok fölé kerüljön. Míg tehát mindenütt Európában a gyáripár megerősödése együttjárt a polgári osztály vagyonosodásával, persze a kisipár egyrészenek háttérbeszorítása mellett, addig Magyarországon a gyáripár felvirágzásának megakadályozását ép azzal akarta a gazdasági tanács elnöke urbi et orbi megindokolni, hogy tönkretenné a polgári osztályt. Mindezt azon az alapon, hogy egy-két főúr jószágán alapítottak gyárat, részben szintén polgáremberék. A privilégiumok rendszerét pedig, mely másutt épen arra szolgált, hogy vele a gyárost és munkásait a szűkkeblű céhek ellen megvédjék, nálunk a céhek védelme érdekében akarták kezelni, illetőleg ezen ürügy alatt segítségével az örökös tartományok javát szolgálni.

A királynőt a javaslat tényleg meggyőzte arról, hogy az egyenlő bánásmód a gyáripárpolitika terén az örökös tartományokkal és Magyarországgal szemben az előbbiek nagy kárával járna, ennél fogva a gyáripár megerősödését Magyarországon meg kell akadályozni, de az eszközökben nem érteit egyet sem a gazdasági tanács elnökével, sem a névtelen emlékirat szerzőjével, hanem inkább vámintézkedésekkel akarta a célt elérni annak figyelembevételével, hogy 1. nem minden magyarországi gyár okozna kárt az örökös tartományoknak, mint pl. az abaposztó, durva kendervászon, vitorlavászon és kötelek gyártása, amint ezekről már korábbi királyi határozatokban szó volt, 2. más textilgyáraknak nem szabad többé privilégiumot adni, sőt 3. mindent meg kell akadályozni, ami fejlődésükre vezetne, 4. minden magyar gyártmány magas kiviteli vámmal terhelendő meg, 5. ép így magas vámmal sújtandók a gyári festék- és nyersanyagok és egyéb cikkek, melyekre a gyártásnál szükség van. Ezzel a királynő szerint el lehetne érni azt, hogy a magyar gyártmányok Magyarországon drágábbak lennének, mint az osztrák iparcikkek s így nem lennének versenyképesek, különösen, ha utóbbiak bevitelét Magyarországra még inkább megkönnyítik. Mielőtt azonban végleges határozatot hozott volna ebben a Magyarország gazdasági fejlődésére nézve oly fontos ügyben, meghagyta a gazdasági tanács elnökének, hogy a legnagyobb

titokban, csupán a kamara elnökével beszélje meg a dolgot és terjesszék fel nézetüket. A gazdasági tanácsnak meg össze kellett állítani azon cikkek jegyzékét, melyeket az örökös tartományok iparcikkei érdekében Magyarországon magas behozatali vámmal kell megterhelni.

1771 január 2-án terjesztették be Chotek főkancellár és az udvari kamara elnöke jelentésüket a királynőnek arról, hogyan lehetne a legfelsőbb utasítás szerint a gyárak virágzásának Magyarországon útját állni és ezzel a német örökös tartományok gyáriparának nagyobb piacot biztosítani. Javaslatuk első pontja általános intézkedés leple alatt szolgálja ezt a célt: 1. A királynő adjon az államgazdasági bizottságnak utasítást, hogy a jövőben az egész monarchiában nem szabad gyárat felállítani királyi engedély nélkül. Ez annyival is inkább megtehető, mert, mint a gazdasági tanács kifejtette, túlsók gyár van bizonyos fajtából, úgy hogy már nagyobb a termelés, mint a kereslet. így aztán az uralkodótól függ, hol engedi meg új gyárak alapítását és a gazdasági tanács minden esetben megfontolhatja, hogy minő gyártmányok és mily mennyiségben szükségesek a fogyasztók szempontjából. Ha pedig Magyarországon néhány földesúr állítólagos jogával akar élni, hogy saját birtokain szabadon járhat el, úgy részben az országban törvényesen fennálló céhek segítségével, részben árúiknak más örökös tartományokba küldésénél, részben pedig azok eladásánál lehet nekik akadályokat támasztani.

2. A festő és egyéb gyári anyagok és nyersanyagok behozatali vámjának nagyfokú emelése, nézetük szerint, tényleg meggátolná a magyar gyárak fejlődését, de egyrészt féltek ilyen radikális eszközök alkalmazásától az ország közvéleményére való tekintetből, mely megütközne azon, hogy bizonyos régebbi gyárak, mint a cseklészi, a sassini, a privilégium révén előnyöket élveznek, az újabb gyáraktól meg megtagadnák őket, de még inkább felháborodnék azon, ha — mint mondják — „*a régi gyárakat is belerántanák az általános összeomlásba*“, melyet tehát az újabbak részére tervbe vettek. Bizonyos festékanyagokra pedig, miként az indigóra és a galluszra, úgy a gyáraknak, mint a kisiparnak szüksége van. Ha

ezeket 30% vámmal megterhelik, megakadályozzák ugyan Magyarországon a finomabb posztógyártás létrejöttét, de sok kalapos- és takácsmester tönkretétele révén. Másrészt attól féltek, hogy e rendszabályok nem vezetnek célhoz, mert Magyarország maga amúgyis termel különféle nyersanyagot és a magas vámmal csak további buzdítást nyerne erre, ami megakadályozná a szándék megvalósítását. Az érvényben levő vámszabályok szerint a külföldi festő és egyéb anyagok után Magyarország eddig is 57-±%-tel több vámot fizet, mint az örökös tartományok. Szerintük nem lehet a vámtételt egyszerre túlzottan felemelni, hanem e helyeit inkább a megvámolás alapjául szolgáló becsérték emelését és a vámnak lassanként fokozatos növelését ajánlják. A nyílt erőszak helyett tehát a titkos, de épúgy életveszélyes mérget. „Úgy látszik — írják —, ebben az ügyben csak lassanként kell eljárni, hogy a feltűnést elkerüljük, ami veszélyessé tenné, hogy legfelsőbb helyről nyilatkozatot adjanak ki a gyárak korlátozásáról.“

Az örökös tartományok — nézetük szerint — úgyis védve vannak a magyar iparcikkokkal szemben, mert minden Magyarországból jövő áru, a sassini és a cseklesi pamutgyárakat kivéve, az osztrák határon visszautasítatik, ha nincs rajfa gyári jegy. A magyar kancellária mindeddig nem látta be — a bécsi hatóság örömeire — ennek az intézkedésnek az értelmét. Az új kamarai — bizonyára az apatini — posztógyárnak is már több árúját az osztrák határon visszautasították. A jövőben pedig az általános vámrendezéstől várják az örökös tartományok iparának védelmét, melynek segítségével részben kiviteli vámmal Magyarországon, részben behozatali vámmal Ausztriában kell megakadályozni a magyar ipar versenyképességét az örökös tartományokban, anélkül azonban, hogy a teljes kizárás miatt volna oka Magyarországnak panaszkodni. Viszont azonban minden akadályt el kell hárítani, mely az örökös tartományok gyártmányai behozatalának Magyarországon bármi tekintetben útjában áll. így el kell törülni az alsó-ausztriai behozatali vámot, melyet minden Magyarország felé továbbírányított árúnak is meg kell fizetni, de különösen mentesíteni kell a magyar-

országi harmincad alól mindazon árukat, melyek Ausztriában a behozatali vámot egyszer már megfizették. Mind ezen eszközök alkalmazása esetében remélhető, hogy Magyarországon a gyáralapítási kedv le fog szállni.

Az államtanács most már nem emelte fel szavát a magyar gyáripár elnyomása ellen. A derék Borié ekkor már nem volt tagja. Kétélyek azonban merültek fel, hogy célravezetnek-e az ajánlott intézkedések. Az egyik tanácsos véleménye szerint a kül- és belföldi közönség különösnek fogja találni, hogy egyszerre korlátozni akarják a gyáripárt, holott eddig minden eszközzel előmozdításán fáradoztak és a vállalkozóknak anyagi támogatáson kívül különös kegyeket ígértek és adtak is. Ugy vélték, hogy a magyarok nem fognak lemondani jogaikról, hogy mindenki behozhat birtokára ipari anyagokat, de meg az országot többször buzdították gyárak alapítására anélkül, hogy finom és durva gyártmányok közt különbséget tettek volna. Ha lehetséges volna is nagy összevont gyárakat korlátozni — az e korbeli textilgyárak tulajdonképen számos kisiparosnak egy központ körül való csoportosításából állottak —, nem lehet megakadályozni, hogy egyes műiparosok a városokban letelepedjenek, iparukat üzzék és finomabb árukat gyártsanak, melyek az osztrák gyáraknak ugyanazt a kárt okozzák, mint az összevont gyárak. A magyar iparcikkek kiviteli vámjának emelése nem sok haszonnal járna, mert Magyarország még sokáig nem lesz képes saját szükségletén felül iparcikkeket gyártani. A főkárt nem is ez okozza, hanem az, hogy Magyarország gyárai egyre nagyobb mértékben képesek a belföldi piac szükségleteit fedezni.

Az államtanács nézete általában az volt, hogy legfontosabb a jövőre vonatkozólag határozott szabályokat megállapítani, melyek röviden így foglalhatók össze: minden magyar gyár és gyártmány, mely az örökös tartományok kárára van, lehetőleg meggátlandó, minden azonban, ami a német örökös tartományoknak nem árt és Magyarországnak előnyére szolgál, előmozdítandó. Okos mérséklettel kell a dologhoz fogni és mindazt, ami a magyarok szemében túlzott és gyűlöletes, lehetőleg el kell kerülni. A magyar gyárról nemcsak tökéletes tájékozódást kell

szerezni, hanem azokat hatalmukba is kell a bécsi hatóságoknak keríteni. Magyarországot, mint Európa legtermékenyebb országainak egyikét, inkább a természeti produktumokra, mint a gyáriparra kell utalni.

A királynő el is fogadta ezen vélemény alapján Chotek és Hatzfeld javaslatait, ami annyit jelent, hogy ez időtől, 1771-től fogva a magyar gyáripár fejlődésének feltűnés nélkül, tehát nem erőszakosan, hanem különféle vámintézkedésekkel elérendő megakadályozása lett a bécsi iparpolitika vezérelve. A bécsi kormányzások a még alig kezdődő magyar gyáripárt ellenségnek tartották, mely ellen védekezni kötelességük. Az első volt az ellenséges állásokról tájékozódást szerezni: 1771 június havában királyi leirat ment a nádorhoz, mint a helytartótanács elnökéhez azon tartalommal, hogy *a kereskedelem előmozdítása szempontjából* szükséges volna tudni, miféle iparcikkek készülnek és milyen gyárak vannak Magyarországon, 1772-ben ezt egy másik rendelet egészíti ki¹ annak kipuhatólása érdekében, hogy minő cikkeket szállítanak Magyarországból Ausztriába. Mint legveszedelmesebb gyárak, az ilyenek készítői várhattak elsősorban ellenséges intézkedéseket.

Másfelől pedig az örökös tartományok iparának megkönnyítésére 1772 május 1-től kezdve a szalagok, pamutárúk, zsinórok, keztyűk, kalapok, bőr- és vászon-, selyem-, bársony-, csipke-, szőnyeg-, posztó- és általában a gyapjúárúk, amennyiben az örökös tartományokban gyártották őket, a csekély kiviteli vám megfizetése után, mint láttuk, szabadon mehettek Alsó-Ausztrián és Bécsen át Magyarországra, Erdélybe és a Bánságba.⁸⁶

Az osztrákkal versenyképessé válható iparág volt a bőrpar, mely épen az osztrák határ közelében két gyárral volt képviselve: Zurányban (Zorndorf) és Lajtafalun (Potzneusiedl). Ellenük még Borié is kikelt az államtanácsban, mivel a német örökös tartományok gyáraitól a nyersanyagot elvonják és azok piacát kisebbítik, sőt még attól is tartott, hogy a magyar gyártmányok az örökös tartományokban is meghódítják a piacot. E két gyár létezése elég volt arra, hogy a királynő kéziratot intézzen Chotekhez, a gazdasági tanács elnökéhez, hogy mivel a bőr-

gyárak Magyarországon szaporodnak, tárgyaljon az udvari kamarával, minő intézkedéseket kell tenni a külföldről Magyarországra hozott nyersbőröket, azok Magyarországból való kivitelét és Magyarországból az örökös tartományokba kivitt bőripari cikkeket illetőleg. A gazdasági tanács szerint a bőrgyártás a monarchiában három ágra oszlik: 1. a nehézbőrök vagy a talpbőr készítése, 2. a gyengébb vagy felsőbőr készítése és 3. mindkettőnek lágy vagy „sämisch“ bőrré való feldolgozása timsóval. Nehézébőrből úgy Magyarországon, mint a német örökös tartományokban többet gyártanak, mint amennyi kell s azért sokat ki is visznek. Ellenben felső és finom bőrt nagy mennyiségben hoznak be külföldről, Törökországból: borjú-, juh- és kutyabőrt, pergament, kordovánt és a török bőrök különféle fajtáit. A bőrgyártás Magyarországnak a gazdasági tanács szerint alkalmas iparág, mivel bőven van nyersanyag és a kikészítéshez szükséges egyéb anyagok is rendelkezésre állnak. A bőrgyártást tehát támogatni kell. Ezt az elvet azonban az örökös tartományokra való tekintet oda módosítja, hogy csak azok a gyártási ágak támogatandók, melyeknek az örökös tartományok hiányát érzik.

Mégis mit látunk? A zurányi gyár tulajdonosai 1771-ben panasszal fordultak a gazdasági tanácshoz, hogy a királynőnek a helytartótanács által közzétett rescriptumán, melyben a commerciumra biztatott és kedvezményeket ígért, felbuzdulva, összeadtak 200.000 forintot, berendezték a gyárat, hol igen jó minőségű bőrt gyártottak. Miután az örökös tartományokban a piacot is megtalálták, egyszerre 1770-ben jött a legfelsőbb parancs, mely megtiltotta a bőr kivitelét az országból. Ez a tilalom tönkreteszi a gyárat, minek következtében ők hazafias szándékból befektetett pénzüket elvesztik, ha nem részesülnek ugyanolyan bánásmódban, mint Windischgrätz József gróf teplici gyára, melynek szabad kivinni. Ugy a helytartótanács, mint a kancellária erélyesen kelt a gyár védelmére. Utóbbi felhasználta az alkalmat, hogy a bécsi iparpolitikának már ekkor érezhetővé vált nyomasztó hatása ellen felszólaljon: „A commerciumnak minden más ágát is békóba verik, a legtöbb cikk kivitelét eltiltják vagy korlátozzák, úgy hogy

az örökös tartományok polgárai bíraskodnak afelett, hogy melyik magyarországi termék vihető vagy nem vihető ki. Felségednek ismételten megértett szándékát az ország lakói követték és már mindenütt buzgólkodtak gyárak alapításán, de másfelől akkora akadályokat emeltek, hogy minden kezdett elpusztulni, megfűlni, az üdvösen gondolkodók pedig szükségképen minden hasznos üzleti vállalkozástól elállni voltak kénytelenek.“ A királynő ugyan beleegyezett, hogy a teplici gyárhoz hasonlóan megengedjék a kivitel a börgyárnak, de a dolog illetén elintézése az ismert szándékok mellett nem lehetett végleges. Fontos ebből ránk nézve az, hogy Magyarországon már ekkor tudatában voltak a bécsi iparpolitika veszélyes szándékainak.

1773-ban a lajtafalusi gyár panaszkodik, hogy Bécsbe kivitt bőrárújára magas illetéket vetettek ki, amit csakhamar azzal az intézkedéssel toldottak meg, hogy csak annak szabad bőrárút bevinni az örökös tartományokba, aki a behozott árúnak megfelelő nyersbőrt is visz ki magával. A következő évben folyamodványt ad be a gyár igazgatósága a királynőhöz, melyben előadja, hogy ők meghonosították a börgyártást angol módra, Angliából hozott munkásokkal — ami kívülük a monarchiában senkinek sem sikerült. Gubacs nélkül, pusztán cserzéssel gyártottak is már mindenfajta bőrt époly minőségben, ahogy eddig a bécsi kereskedők adták a drága angol árúkat. Az angol munkásokkal hosszú szerződést kötöttek. Kérik, hogy ugyanolyan elbánásban részesítsék gyártmányaikat a kivitelnél, mint az osztrák gyárakéit és adják meg nekik a jogot, hogy az örökös tartományok városaiban raktárakat állítsanak fel, hol angol gyártmányaikat árusíthatják. Ezen utóbbi kérésüket teljesítette is a királynő. A következő évben behozott osztrák vámtarifa azonban ismét súlyosabb teherrel illette a magyar bőripar kivitelre szánt cikkeit. Csak nehezen sikerült a gyárnak elérnie azt, hogy cikkeit az eddigi feltételek mellett vihetze ki és csak azért, mert a királyné bízott benne, hogy a készülőben levő magyar vámtarifánál sikerülni fog a bőripari cikkek kivitelének kérdését is az udvari iparpolitika szándékainak megfelelően elintézni.“⁸⁷)

Míg tehát az örökös tartományok gyárait előlegekkel, mindenféle vám- és egyéb kedvezésekkel pártfogolták és erősítették, addig a magyar gyáraknak örökösen attól kellett tartaniok, hogy valamely váratlan vámrendelet keresztülhúzza számításaikat.

Ezzel a rendszerrel virágzó és megerősödött iparú ország talán dacolhatott volna, de ott, hol, mint Magyarország, oly nehezen lehetett a tőkét egy-egy gyár alapítására előteremteni s ahol a csak gyéren jelentkező vállalkozókedvnek ugyancsak szüksége volt a támogatásra, ahol a tőkében félig-meddig erős nagybirtokos arisztokrácia csak akkor vett volna részt a gyáralapításban, ha ezzel az udvarnál érdemet szerezhetett, ennek fejében királyi kegyekre számot tarthatott volna, nem maradhatott káros hatás nélkül. A magyar gyáripar gyenge vetése Mária Terézia alatt elsorvadt, mielőtt igazán kisarjadzhatott és jó termést ígérhetett volna, hiányzott hozzá a kormánytámogatás jótékony pénzesője és az uralkodó kegyének melegítő napja, melyek mindenütt szükségesek voltak a gyáripari termelés megindítására. Új gyári kiváltságokat az udvar nem adott, tönkremenő gyárakat nem támogattott. Mikor Windischgrätz József grófnak teplici bőr- és vászongyára leégett és előleget kért az udvartól, vagy egyesítést valamely örökös tartományi gyárral, elutasították.⁸⁸ A cseklézi pamutgyár, melyet pozsonyi kereskedők alapítottak Esterházy Ferenc gróf birtokán annak minden irányú támogatásával 1765/66-ban, mikor már meglehetősen eladósodott, 1772-ben vámmentességet kért a királynőtől. Bár a helytartótanács ajánlotta a vámmentességet néhány évre, a királynő elutasította a kérést és egy évre moratóriumot adóit a gyárnak, mely azonban a csődöt már nem háríthatta el.⁸⁹ Még a régi és valóban fejedelmi égisz alatt megindult gyár is, mint a Lotharingiai Ferenc, a királynő férje alapította sassini kartongyár is, megérezte az iparpolitikának Magyarországra nézve káros megváltozását. 1774-ben kénytelen panaszt emelni, hogy 1760-ban kapott vámszabadságát azon kartonárúkra, melyeket az örökös tartományokból behozott félgyártmányokból készít s oda ismét ki- szokott vinni, megszüntették. Még a gazdasági tanács is amellett volt, hogy a gyár csak

¼% beviteli vámot fizessen azon cikkek után, melyekhez az anyagot vagy a félgyártmányt Ausztriából vitte ki, az uralkodó azonban a pénzügyi kormányzások meghallgatása után, melyek ellenezték, hogy egy magyar gyár ugyanazt a kedvezményt élvezze, mint az osztrákok, sajátkezűleg jegyezte meg a javaslatra, hogy a gyár ügye őt különösebben nem érdekli, csak annyiban, hogy sok ember él belőle — Ausztriában. Ennélfogva a gyár panaszai meghallgatására bizottságot küldött ki, melynek meghallgatása után a királynő úgy döntött, hogy a gyár a behozatali vámok felét fizesse. A gyártulajdonosok erre azzal fenyegettek, hogy az üzemet megszüntetik, amit a kormányzások nyugodtan tudomásul vettek.⁹⁰

Csak egy iparág volt, mely felé a királynő változatlan jóakaró figyelemmel fordult, az abaposztó, illetőleg ennek pótlására a karasia gyártása, mert ezzel sem ártott az örökös tartományok gyárparának. Ezt a közönséges ruházati cikket ott nem gyártották, hanem Törökországból hozták be nagyobb mennyiségben. 1768-ban a helytartótanács körlevelet intézett a megyékhez, melyben közölte velük, hogy a királynő meg akarja tiltani az abaposztó behozatalát, mihelyt megfelelő mennyiséget termelnek a belföldön s azért küldjenek tudósításokat, hol és hogyan lehetne a gyártást meghonosítani, hol és milyen mennyiségben gyártják már az abaposztót? Buzdítsák egyszermind a lakosságot ilyen gyárak alapítására. A helytartótanács a beérkezett jelentések alapján arról értesítette az uralkodót, hogy az abaposztót oly kevésbé viselik az országban, hogy könnyen lehetne más posztóval pótolni. A következő évben tényleg megtiltották az abaposztó behozatalát, anélkül azonban, hogy sikerült volna ezzel az abaposztó gyártásának az országban lendületet adni. Hiába intézte a helytartótanács egyik körlevelet a másik után a megyékhez ez ügyben és főtt évről évre jelentést a királynőnek a beérkezett információkról, ezekből csak az derült ki, hogy a karasia-posztó kisipari készítése, mellyel a hiányzó abaposztót pótolni akarták, Alsó-Magyarországon eléggé el volt terjedve — fővásárhelye Nagyszombat volt, — de gyárilag nem állították elő.⁹¹ Hogyan is jöhettek volna létre gyárak, mikor a gyáralapítók

mindenütt azt tapasztalhatták, hogyha törekvésekben az örökös tartományok érdekeivel szembekerültek, sem támogatásra, sem jóakaratra nem számíthattak?! A Törökországból behozott posztónak a kisipar útján való pótlása, mint azt a helytartótanács, úgylátszik, tervbevette, nem sikerülhetett az egyre jobban fellendülő és tőkében erősödő cseh-morva posztóiparral szemben.

Az iparpolitika jellemzése.

Ha végig tekintünk Mária Teréziának a fentiekben vázolt iparpolitikáján, úgy meg kell állapítanunk, hogy Bécsben nagyipar, gyáripar alapítását Magyarországon komolyan sohasem akarták — ha ezt az 1760-as években a kormányzások kevésbé élesen juttatták is kifejezésre, mint a királynő uralkodásának utolsó évtizedeiben. A XVIII. századnak nagyüzemű iparát, gyáriparát, mint azt Sombart Werner megállapította,⁹² elsősorban a luxuscikkeket és a hadsereg felszerelésére szolgáló cikkeket termelő üzemek alkották, ezek voltak az első és e korban csaknem egyetlen kapitalista ipari vállalatok. A fényűzés nagyarányú emelkedése, a luxuscikkek intenzívebb és extenzívebb fogyasztása, nem pedig a tömegcikk, a gyarmatokba szállított árúk teremtették meg, miként azt Marx hitte, a kapitalista ipari üzemet, a gyáripart. A nagypiacnak ez a másik lehetősége, a kisebb értékű javak tömegfogyasztása csak jóval később következett be. Míg Ausztriában a merkantilista iparpolitikának sikerült ugyanazon luxusiparágakban nagyüzemeket teremteni, miként egyebütt, és létrejöttek a selyem- és vele rokon gyárak, azután kalap- és harisnya-, üveg-, porcellán- és posztógyárak, és megalakult a későbbi hadiiparnak is az alapja, addig Magyarországnak, miként láttuk, még akkor is, mikor kevésbé ellenségesen gondolkoztak ipari fejlődéséről, éppen csak a durvább cikkek, a köznép ruházati szükségletének gyártását engedték volna meg, ami sehol sem folyt még azidőben nagyüzemekben, hanem csak házilag. Ezért az ily irányú törekvés nem is vezethetett gyáripar alapítására. Legfeljebb még az osztrák luxusipar részére félgyártmányok — pamutfonatok, selyemfonalak — készítéséről, vagyis oly

ipari ténykedésekről volt Magyarország részére szó, melyek a háziipar keretén belül mentek végbe. Sőt gyakran, amikor magyar *iparpártolásról* beszélnek a kormányzések, csak az osztrák ipar üzemeit szolgáló nyersanyag termeléséről szólnak.

Az ipar nacionalizálása volt mindenütt a merkantilista ipari politikának a célja, a luxusfogyasztás függetlenné tévése a külföldi ipartól és a külföldi ízléstől.⁹³ De mit érthettek a monarchiában az ipar nacionalizálása alatt? A monarchiát Bécsben nemcsak politikailag, hanem gazdaságilag is egységnek fogták fel és az ipart erre alkalmasabb részében akarták a külföldtől függetlenné tenni és ez kétségtelenül az örökös tartományok voltak. Magyarországnak pedig ezen gazdasági egységen belül ugyanazt a szerepet szánták, melyet Colbert egész Közép-Európának Franciaországgal, utánzója, Nagy Frigyes pedig Lengyelországnak Poroszországgal szemben: a nyersanyagszállító és az iparcikkek vásárlójának, vagyis a gazdaságilag kiszákmányoltnak szerepét.⁹⁴

Létrejöhethet volna-e ez időben Magyarországon gyár-
ipar épúgy, mint az örökös tartományokban? A lakosság bizonyos fokú sűrűsége az industrializálódásnak elengedhetetlen feltétele, mert enélkül nem keletkezhetik ipari verseny, a vállalkozóknak legfőbb ösztönzője. A XVIII. századi iparnak forradalmasító fogyasztói, a nagyipar megteremtői a nagyvárosok lakói, a gazdagok, a hadseregek s a nyugati államokban a hajóépítők és a gyarmatok lakói. Úgyszólván az összes kapitalista szervezetű iparok ezen csoportok valamelyikének állítanak elő szükségleti cikkeket.⁹⁵ Ha a fogyasztók szempontjából vonunk párhuzamot Ausztria és Magyarország között, kétségtelen, hogy az örökös tartományok voltak előnyben. Hazánkban nem volt ezidőben nagyobb város, míg Bécs már Európa legnagyobb városai sorába emelkedett, 1720-ban már 120.000 lakosa volt, a század végén pedig 200.000-en is felül. A nagy városok egyesítik magukban a legnagyobb fogyasztókat: a fejedelmi udvart, a papságot, az arisztokráciát, a hadsereg jelentékeny részét és a központi hivatalok nagyszámú alkalmazottait, illetőleg éppen ezek alkotják a nagy várost.⁹⁶ Hogy mit jelentett az ipari fogyasztás

szempontjából, hogy a Habsburgok udvara állandóan Bécsben volt, azt száz évvel később is nem egyszer állapították meg nálunk, bár ekkor már korántsem volt ennek a kérdésnek akkora fontossága, mint Mária Terézia korában. A Habsburgok udvara körül csoportosult az egész monarchia arisztokráciája, a mi legnagyobb ipari fogyasztóink abban az időben, főuraink is udvarukkal és a központi kormányzások ekkor aránylag nagyon jól fizetett hivatalnokserege.⁹⁷ Bécsben voltak ekkor is eltekintve a nagy helyőrségtől, a legfőbb katonai hatóságok, melyeknek magasrangú tisztjei a fényűzési cikkek fogyasztóinak bizonyára számottevő részét alkották. A luxuscikkek fogyasztása szempontjából bizonyára még a tartományok fővárosaihoz: Prágához, Gráchoz, Brünnhöz sem mérhetjük a mi kis városkáinkat, vagy fejlődni kezdő alföldi nagy faluvárosainkat. Jellemző, hogy magánvállalkozók alapította néhány gyárunk csaknem mind az osztrák határon volt, számolva a bécsi fogyasztással és ezért volt fontos rájuk nézve, miként a börgyáraknál láttuk, hogy Ausztriába való kivitelük elé akadályokat ne gördítsenek.

Kétségtelen, hogy Ausztriában inkább meg voltak a nagyipar létesülésének előfeltételei, mint Magyarországon. Ennélfogva hazánknak nagyipari üzemek létesítésében az udvar és a kormányzások fokozottabb támogatására lett volna szüksége, mint Ausztriának. De számíthatott-e erre? Franciaországban az angol, Poroszországban a francia ízlés luxuscikkeit kellett a merkantilista politikának kiszorítani. De lehetett volna-e szó az ismert felfogás mellett Magyarországon a bécsi luxuscikkek kiszorításáról? A XVIII. század végén egy jószemű megfigyelő arról panaszkodik, hogy — amint azt más forrásból is tudjuk — a honi áru nem kell a magyar közönségnek. A bécsi gyáros annyira biztos magyar fogyasztóiban, hogy cikkének eladásáért egy percig sem aggódik, ha még oly hanyagul is van készítve.⁹⁸

Részben kárpótolhatta volna az udvar Magyarországot a másik nagy fogyasztó, a hadsereg szükségleteinek beszerzése körül. De nemcsak száz évvel utóbb panaszkodtak arról, hogy a hadsereg szükségleteit kizárólag

Ausztriában fedezték. A magyar kisipart és a békóba vert magánvállalkozást Mária Terézia korában is mellőzték e tekintetben. A királynő uralkodásának utolsó évében a magyar kancellária Bécsnek e miatt megérdemelt szemrehányásokat tesz: a királynő ismételten hozott oly irányú elhatározást, hogy a katonaság ruhaszükségletét, ha azt megfelelő minőségben és jutányos áron lehet tenni, az országban kell fedezni. A kancellária szerint ebben bízva a posztó- és bőrgyárak, valamint a kalapgyártók száma annyira megsaporodott, hogy legalább az Alföldön állomásozó csapatokat lehetett volna állandóan Magyarországból ruházati cikkekkel ellátni, amint az kezdetben a gyárosok, iparosok és kereskedők nem csekély hasznára meg is történt. Az erről szóló akták mellékleteikkel bizonyítják, hogy a ruházati cikkek Magyarországon megfelelő mennyiségben és olcsóbb áron is beszerezhetők, mint' az örökös tartományokban, sőt a magyar posztó még jobb és tartósabb is. Miután azonban posztóraktárakat állítottak fel Bécsben és másutt az örökös tartományokban, ahonnan az ezredeknek a ruhákat venni kell, a magyar iparosok csak üres ígéreteknek kapnak, aminek következményeképp a hazai posztó- és egyéb felszerelési gyárak megszűntek, az iparosok elvesztették keresetüket s az ország ipari termelésének több százezer, avagy millió forintos üzlete megszűnt.⁹⁹ Mit jelent a magyar kancelláriának ez a panasz? Minthogy láttuk, hogy nagyobb számú gyár Magyarországon kezdettől fogva nem létesülhetett, a kancellária gyári üzemek alatt jobbára a több munkással dolgozó kisipari üzemeket érti. Arról panaszkodik tehát a magyar kancellária, ami Európaszerte történt, hogy a hadsereg tömegszükségletének fedezésére a kisipartól a gyárüzemhez fordult, mert az olcsóbban és egyformábban állította elő a szükségelt cikkekét. E fejlődés folyamán a kézműipar mindenütt visszaszorult, de a gazdasági életet bőven kárpótolták másutt a hadsereg tömegfogyasztására berendezett kapitalista gyárak. Nálunk azonban ilyenek létrejöttét Bécsben megakadályozták és mikor a magyar kisipari üzemek Erdélyben és Felső-Magyarországon tönkrementek, termelésüket nem hazai, hanem osztrák kapitalista üzemek pótolták.

Magyar nagyipari üzemek létesítésére a merkantilista iparpolitika még a szokottnál is önzőbb támogatása, részrehajlás Magyarország javára az örökös tartományokkal szemben, lett volna szükséges. A vállalkozókat nagyobb jóakarattal kellett volna felkarolni, mint bárhol másutt. És ehelyett hogyan jártak el Bécsben, mikor mégis akadtak vállalkozók, kik félreértve a buzdításokat, melyeket a királynő kívánságára országszerte kihirdettek, bízva a kormánytámogatásban, a magyar kapitalista iparnak meg akarták vetni alapját? Jó feleletet ad erre a magyar kancellária, mikor imént említett felterjesztésében párhuzamot von Bécs eljárása között az osztrák és a magyar iparral szemben. Megállapítja, hogy az osztrák gyárak felvirágoztatása érdekében a bécsi kormányzések nem győztek eleget fáradni. A gyárosoknak és a munkásoknak minden támogatást megadtak. Több milliót adtak a gyárak támogatására, az idegen árúkra 30%-os és még nagyobb behozatali vámokat is vetettek. Magyarországon pedig alighogy akadtak gyáralapítók és alakultak részvénytársulatok, irigységből avagy „a gazdasági rendszer folyományakép“, az árúknak nemcsak kedvezményeket nem adtak, hanem mindenféle akadályt gördítettek útjukba, lehetetlen vámokat vetettek ki rájuk, nemcsak szakmunkásokat nem szereztek nekik, hanem a már meglévőket is mindenféle fondorlattal elcsalták. Ilymódon a gyárak tönkrementek, mivel egyrészt a gyártáshoz szükséges anyagokat a nagy vámok miatt nem tudták megszerezni, másrészt mivel nem voltak használható munkásaik. „Mindenkinek arra a gondolatra kellett jutnia, hogy az örökös tartományok gyárait féltették a magyar konkurrenciától.“ így ír a királynő iparpolitikájának eredményéről az annak megítélésére legelső sorban hivatott kormány szerv.

Mária Terézia iparpolitikájának következményekép Magyarország a nyugati fejlődéstől elmaradt, a merkantilista politika nyomán támadt gazdagodásban részt nem vett, a külföldi gyáripar adózójává lett. Már egykorúak érezték ennek a hatását: „Az ily államnak, melynek nincsenek gyárai — írja egy közel egykorú megfigyelő —, a folyton emelkedő fényűzés mellett szükségképen el kell

szegényednie.¹⁰⁰ Hiába van nyersanyagunk bőségben, úgy fogunk járni, mint a spanyolok és a portugálok.

A merkantilista iparpolitika Magyarországgal szemben tényleg gyarmatpolitika volt. Ha a bécsi tanácsosok által sokat olvasott „cameralista“ Justi nézeteit a gyarmatokkal szemben követendő gazdasági eljárásról olvassuk és az ismertetett politikával, valamint a gazdasági tanács kifejezett nézeteivel összehasonlítjuk, lehetetlen igazat nem adnunk azon magyar történetíróknak, kik azzal vádolják a királynőt, hogy az ő uralkodása alatt kezdődött meg az országnak olyan gazdasági kihasználása, minőt más európai országok gyarmataikkal szemben szoktak követni. Jusii szerint: „A gyarmatok végcélja, hogy az anyaállamnak távoli világrészek nyersanyagát és terményét szolgáltatassák ... Nem szabad önálló kereskedelmet üzniök, az anyaállamnak kell őket minden európai áruval ellátni és állandó függésben tartani.“ Legjobban érdekel bennünket ehelyen az, mit Justi a gyarmatok javára megenged: „Ezeket a rendszabályokat azonban nem szabad igazságos korlátaikon túl terjeszteni. Mindazt, ami az élelmicikkekhez és a *legközöségesebb ruházódáshoz* tartozik, szabad legyen magukban a gyarmatokban előállítani.“¹⁰¹

Teljesen ennek a nézetnek hatása alatt áll a gazdasági tanács, midőn azt mondja a Magyarországgal és Erdéllyel szemben követendő iparpolitikáról szólva: „Mindent, ami a pompához és kényelemhez tartozik, a többi örökös országokból kell beszállítani, nekik pedig ezek részére a hiányzó nyersanyagot kell adni. Ez az egyetlen igazi arány, melyben oly országok megélhetési viszonyai vannak és amely szerint javíthatók, melyek népességben és adózásban egymástól elütnek. Mindegyiket kis monarchiának tekinteni és benne mindazt létesíteni, ami független önállóságukhoz megkövetelhető, hasonlítna oly anya eljárásához, ki 14 gyermekét ugyanarra a mesterségre akarja fogni és így valamennyit szegényé tenni.“¹⁰²

Mária Terézia iparpolitikájában a 14 gyermek — az örökös országok — közül Magyarország és Erdély a mostohák voltak.

V. A kereskedelmi politika.

Bécs kereskedelmének fellendítése Magyarország rovására.

A vázolt vám- és iparpolitikával legszorosabb összefüggésben állnak a kereskedelem terén tett intézkedések. A merkantilizmus mindhárom téren ugyanazt akarta elérni: a külföldi tőke károsítását és a hazai kapitalizmus erőgyűjtését. Ennélfogva a kereskedelemből kizárt minden versenyt, mellyel külföldi kereskedők a hazaiaknak kárt okozhattak, tőkéjük gyarapítását megakadályozhatták volna. A monarchia e kérdésben is, miként a vámpolitikában, csak kifelé volt ugyanazon érdekeket szolgáló egység, befelé azonban Magyarország az örökös tartományoknak alá volt rendelve. Ezek a tőkét gyűjtötték, annak meg a kizsákmányolt szerepe jutott, csak eszköz volt arra, hogy az osztrák kereskedelem megerősödjék, illetőleg hogy osztrák ipari és kereskedelmi kapitalizmus keletkezzék.

Seholsem tűnik ki jobban ez a Magyarországnak annyira káros törekvés, mint azokban a tárgyalásokban, melyek Mária Terézia uralkodásának első éveiben egy az angolokkal kötendő kereskedelmi szerződés érdekében Bécsben folytak. Az angolok ugyanis gazdaságilag ki akarták használni azon jó politikai szövetséges viszonyt, melyben Mária Teréziával az örökösödési háború idejében állottak. Meg akarták maguknak szerezni a döntő szerepet a monarchia külkereskedelmében. Elsősorban hazánkra gondoltak, melynek nyersterményeit jól fel tudták volna használni, azután meg hazánkon keresztül — már ekkor! — a dunai kereskedelem meghódítására. Magyarországnak gazdasági elmaradottságában kétségtelenül nagy előnyére vált volna az angol kereskedelem, az angol tőke térfoglalása. Kitűnik ez azon 1742. évi tervezetből, mely

az angol-osztrák kereskedelmi tárgyalások középpontjában állott. Az angolok mindenféle szövet- és selyemárú bebocsátását kívánták alacsony vámtételek mellett a monarchiába. Ennek ellenében ugyanezt a kedvezményt hajlandók voltak az osztrák és a magyar termékeknek megadni, még ha eddig meg is volt tiltva bevitelük a szigetországba, amennyiben Trieszten át vinnék ki azokat. A kereskedelem fejlesztése érdekében nézetük szerint sokat lehetne tenni a Dunán, a Dráván és a Száván. Anglia és gyarmatainak áruí, így cukor, halak, bors, dohány, vas-, arany- és ezüstárúk előnyös elvámolásban részesíüendők más államok termékeivel szemben a monarchiába irányuló behozatalban, az osztrák és magyar termékek közül pedig a réz, kénéső, faáru, hamuzsír, vas, acél, viasz, olajok, antimon és arzén az Angliába való bevitelkor. Kívánták még angol részről a pamut és pamutárú bebocsátását vám nélkül Triesztbe, amivel a monarchia semmit sem veszített volna. Legfeljebb az a több százezer forint, melyet eddig Lipcsében hagytak a magyar és az erdélyi kereskedők, vándorolt volna Angliába. Kérték még a vámok állandó megállapítását áruíkra minden egyéb illeték nélkül és hogy a vámok csak egyszer, a határ átlépésekor legyenek fizetendők, ha az áruí azután mégannyi belső vámvonalon mennek is keresztül — amely kedvezményt a passarovitzi szerződés óta (1718.) a török alattvalók élveztek. Ha ez a szerződés valóra vált volna, Magyarország olcsón jutott volna a jó angol ipari termékekhez, jó piacot szerzett volna saját áruínak, de — az osztrák kereskedelem haszna nélkül s ez volt az a körülmény, melyen a szerződés megkötése múltott. Az angolok ugyanis, mint ez egy memorandumukból kiderül, Magyarországon irodákat és raktárakat akartak létesíteni, melyek Triesztből egyenesen kapnák áruíkat. Ezt pedig a bécsi közvetítő kereskedelem meg nem engedhette.

A szerződés ügyében 1743 november 12-én minisztertanácsot tartottak. A jelenvoltak egy része okvetlenül meg akarta az angoloknak engedni a közvetlen kereskedést Magyarországgal, mert megfelelő csereárúkat csak onnan kaphatnak és mivel nézetük szerint Bécsnek úgyszem lehet megszerezni a magyar kereskedelmet. (1743!)

De volt olyan hang is, mely a többszázéves elv mellett szólalt fel, mely szerint „semmilyen transitkereskedelmet vízen nem szabad megengedni Magyarországra, még pedig azért, mert az egész kereskedelmet Bécsbe kell vonni és Bécsset a magyar kereskedelem gócpontjává tenni.“ Ez sikerült is 1726-ig, az akkor behozott nagy vámok azonban a magyarokat a lipcei vásárookra kényszerítették. Ha az angolokat beengednék, a még meglévő kereskedelmet is elveszítenék. Felmerült az a terv is, hogy az angolok csak a bécsi kereskedőknek adhassák el áruikat, a magyarok meg csak ezektől vehessenek. Ezt azonban az angolok, mint érdekeiknek meg nem felelőt, nem fogadták el, hiszen ép a közvetlen összeköttetés Magyarországgal feküdt a szívükön. Bécsben pedig félték, hogy ebben az esetben a magyar kereskedők elhagynák a bécsi piacot, ami, miként egy szakvélemény mondta, szükségképpen számtalan csődöt okozna, „mert a bécsi piac ereje inkább a magyar kereskedelemben, mint a helyi fogyasztásban gyökeredzik“. Egy másik, bár több oldalról visszautasított ellenvetés a szerződéssel szemben az angol kereskedők protestáns vallása volt. Hiába hangoztatta egy szakember, hogy az angol kalmároknak inkább az üzletre, mint a magyar vallásügyre lesz gondjuk. Méltányosságra ily kérdésben nem lehetett számítani és hiába vetette egy *osztrák* tanácsos Bécs szemére önzését: „Bécs városa bizonyára nem panaszkodhatik jövedelmi források hiánya miatt, mivel azon szerencsés helyzetben van, hogy az udvar ott tartózkodik, aminek következtében a többi országokból évente néhány millió folyik oda, és ezért méltányos lehetne és más országoknak is engedhetne át valamelyes hasznot.“¹⁰ A bécsi kereskedelmi érdekek támogatása volt az irányító elv és Mária Terézia uralkodásának első felében a főcél a magyar kereskedőket a lipcei és a boroszlói vásároktól a bécsi piacra szoktatni. A bécsi kereskedők testülete úgy vélte, hogy ennek fő akadályja a linzi gyapjúfonógyár kizárólagossági privilégiuma volt, mely miatt a külföldi gyapjúárúk behozatala eltiltatott, bár a gyár a szükségelt árúk jórészét egyáltalában nem, többet meg nem a megfelelő minőségben állította elő. Ezért mentek a magyar, az erdélyi és a török kereskedők a külföldre.

Azt kívánták a bécsi kereskedők, hogy a linzi gyár hagyjon fel azon cikkek gyártásával, melyeket nem állít elő a közönség igényeit kielégítően, ezeket azután szabad legyen behozni a külföldről 8% vám mellett. A finomabb pamutárúk, mint általában a külföldi cikkek behozatalát Ausztriába meg kell könnyíteni. Ha azután a magyar kereskedőknek megadják a módot, hogy Bécsben vásárolt árúik után a harmincadot ott fizessék meg és eltörlik a Bécs és Magyarország közti földesúri vámokat és illetékeket, különösen a schwechati vámot, úgy biztosra vették, hogy Bécs lesz a magyar kereskedelem beszerzési forrása. Lehetetlen helyzetet teremtett az, hogy az osztrák kereskedőnek 18—40% behozatali vámot kellett fizetni és Bécsből Pozsonyig még 6%-ra rúgtak az illetékek. Több bécsi kereskedő azzal is tett kísérletet, hogy Pozsonyban nyitottak üzletet, de hasztalanul, mert csak a kiskereskedők vettek tőlük, míg a nagyobbak első kézből, Hollandiából, Hamburgból és Szászországból szerezték be árúikat. Annak az oka, hogy a magyar kereskedők hosszú időn át a lipcsei, boroszlói és az oderamenti frankfurti piacokat a bécsivel szemben előnyben részesítették, az volt, hogy ott az árút első kézből, tehát olcsóbban kapták, bő hitelt élveztek és hogy tudták a módját, hogyan lehet a felemelt magyar határvámot vagy egészen kikerülni, vagy az elvámolásban lényeges kedvezményeket kieszközölni. A bécsi kereskedő nem adhatta árúját olyan olcsón, mint a lipcsei és nem is hitelezhetett a magyaroknak még egyik vásártól a másikig sem, mert nem bízott meg a magyar igazságszolgáltatásban. Mivel a magyarok Lipcsében több mint kétmillió forinttal voltak adósok, nem is lehetett egykönnyen otthagyniuk ezt a piacot. Legkevesebbé remélhették azt, hogy a felsőmagyarországi és az erdélyi kereskedőket rábírák arra, hogy ne az első kézből vegyék árúikat, hisz nekik jóval rövidebb volt az útjuk Szilézián és Lengyelországon át, különösen mikor Sziléziában minden könnyítést megadtak a külföldi árúk transitója érdekében, hogy a szállítással járó haszon ott maradjon. De meg ezek a kereskedők Boroszlóban első kézből posztót és vásznat vettek és annak fejében bort, mézet stb. adtak el. Ilyen előnyöket Bécs nem tudott

nyújtani, megalkotta hát az 1754. évi vámrendszert, hogy a magyar kereskedők útját Lipcsébe és Boroszlóba megnehezítse és behozta a visszvámot, hogy a magyarok csak az örökös tartományok piacain találják meg hasznukat és kényszerűségből oda szokjanak.¹⁰⁴

A magyar piac meghódításához az örökös tartományok gyártmányai számára szükséges volt mindenekelőtt annak helyzetét, igényeit, kereskedőinek összeköttetéseit megismerni, szóval viszonyaiba minél jobban behatolni. A gazdasági igazgatóság úgy a monarchia, mint a külföld kereskedelmének megismerésére szakértőket küldött ki utazásra, kik tanulságos jelentésekben számoltak be tapasztalataikról, rámutatva arra, hogy az örökös tartományok gyárai hogyan foglalhatnának tért a kérdéses piacokon s hogyan lehetne ezekkel összeköttetésbe lépni. Így küldték ki Magyarországot, Erdélyt, valamint Lengyelországot kereskedelmi viszonyainak megismerése céljából a fiatal, tehetséges gróf Haugwitz Ottót, Mária Terézia nagyrabecsült miniszterének fiát és a brünni iparhivatal (Manufakturamt) felügyelőjét, Procop Lajost. 1755 május havában kezdték meg útjukat, mely gyors egymásutánban vezetett Magyarországot és Erdélyt összes számottevő piacain át. Sopron, Pozsony, Győr, Komárom, Székesfehérvár, Buda, Pest, Eszék, Zimony, Pétervárad, Temesvár, Nagyszében, Brassó, Segesvár, Ebesfalva, Meggyes, Gyulafehérvár, Kolozsvár, Szamosújvár, Debrecen, Tokaj, Kassa, Eperjes, Lőcse, Beszterce, Selmec, Körmöcbánya és Zsolna voltak útjuk állomásai. Jelentésükben felemlítik a felsorolt piacok fontosabb kereskedőit, azok beszerzési forrásait, valamint a piacon dívó kereskedelmi szokásokat, mértékeket stb. A legnagyobb figyelmet persze a textilárúknak szentelték. Ahol csak lehet, közlik, hogy ezekből a kereskedők minő fajtákat tartanak, sőt az árúk mintáját is mellékeltek, hogy az osztrák gyárosok utánuk igazodhassanak és a végek hosszát és árát is közlik, hogy az osztrák ajánlatokat a jövőben azok szerint tegyék. Ezek a minták az általános ipartörténetnek és a magyar kereskedelem történetének nagybecsű emlékei.

Az utazásból kiderült, hogy az ország kereskedői, úgy a régi német városi polgárok, mint a mind nagyobb

jelentőségre emelkedő görög és rác kalmárok szükségleteik legnagyobb részét akkor még a monarchián kívüli piacokról szerezték be. A védővamos rendszert, mint láttuk, csak épen akkor alkották. Magyarország és Erdély textilipari behozatalát következőkép foglalják össze a jószemű utazók: francia, leideni, görlitzi és boroszlói, de főleg aacheni posztó minden magyar piacon megvolt, továbbra is nagyon kedvelt cikk a schweidnitzi és boroszlói, kisebb mennyiségben a szász rázsa. Hoztak be még neurodi és silberbergi (sziléziai) félrázsát és félcastort. hamburgi nyomott flanell és kisebb mennyiségben szász flanell minden magyar kereskedelmi helyen található volt. Ezeken kívül az angol és a szász eredetű szövetek (satin, barcan, quinet, callmang, tabouret, floretas, struck), valamint a sziléziai és a szász vászon, kanavász, barchet, ágy- és asztalnemű, battist, a sziléziai fátyol és a lengyel vászon a leggyakoribb cikkek. Elég sok helyen volt, főleg nyugaton, a morvaországi posztó és a linzi gyapjúárúgyár több terméke található. Nem csekély volt a behozatal svájci, és olasz selyemárúból, arany- és ezüstpaszomántból és csipkéből, ép így gyakori importcikk volt az angol, francia és a hamburgi plüs, a bolognai és a svájci íiór, a török atlasz, valamint a szász és a sziléziai kalapok. Az iparcikkek közül a textilárúkon kívül csupán a nürnbergi sárgarézárú behozatala tarthat utazóink szerint nagyobb jelentőségre számot.

Haugwitz és társa nem csekély jövőt jósoltak az osztrák iparnak a magyar piacon. Úgy vélték, hogy a görlitzi és a boroszlói posztót, esetleg a leidenit és az aachenit is ki fogja a morva és cseh árú szorítani, a sziléziai és a szász vászonárút pedig nem lesz nehéz csehországi és felsőausztriai termékekkel pótolni. A rázsát is megfelelő minőségben gyártják Linzben és Morvaországban. Ok ajánlották azt, hogy mivel az osztrák gyárak nem tudnak elég árút készíteni, engedjék meg nekik a megtiltott külföldi árúk behozatalát ipari termelésük arányában. Alighanem az ő tapasztalataik indították meg a szigorúbb vámszabályok és tilalmak kiadását is, mert a 30% védővámot ők nem találták elegendőnek arra, hogy a belföldi gyáraknak előnyös árat biztosítson. Sziléziában ugyanis

Frigyes intézkedései folytán a gyapjú ára felére szállt le, úgy hogy egy vég sziléziai félrázsán a nyereség 35%-ra is felemelkedik; a pénzen — agio révén — 6—7% és a hitelezés folytán 5—6% a kereskedő nyeresége, úgy hogy a 30% vámmal szemben 46—48% nyereség áll. Sok más árút is felhoztak, mely olcsóbb, mint az osztrák, ha tekintetbe veszik, hogy a magyar kereskedők a boroszlói és lipcsei piacon hitelbe vásárolhatnak. Ők vették észre azt is, hogy a rossz magyar vámkezelés folytán mennyire virázkodik a csempészet. Pozsonyban pl. az aacheni posztó rőfjét 2 frt 48 kr-ért adták el, mely magának a kereskedőnek 3 frt 24 krajcárjába került volna, ha megfizette volna a teljes vámot. Ajánlották, hogy a kormány a kereskedőknek olcsó — 3%-os — hitelt adjon, hogy azok is hitelezhessenek magyar vevőiknek.¹⁰⁵

*

*

*

A *hitelezés* kérdése állandóan foglalkoztatta a bécsi hatóságokat, mivel ennek a kérdésnek az elintézésétől függött csaknem első sorban, hogy sikerül-e a magyar kereskedőket az osztrák piac számára megnyerni. A bécsi kereskedők nem hitelezhetek a magyaroknak, mert ha ezek nem fizettek, nem volt módjukban jogorvoslást keresni. A *gyors* jogorvoslás adja pedig meg a hitelképességre az alapot. Hogyan hitelezhetett mégis a lipcsei és a boroszlói piac a magyar kereskedőknek? A túlzott nyereség tette ezt a külföldi hitelt lehetségessé, mivel a Magyarországgal való kereskedés módja: abban állott, hogy a magyar vásárlótól a vételár $\frac{2}{3}$ -ának megfizetését kérték meg, míg a nyereséget kitevő $\frac{1}{3}$ -ot hitelezték neki. Ha a magyar vevő — vegyünk fel egy rossz esetet — kétszer fizet, a harmadik esetben a lipcsei hitelező könnyen elviselhette a nemfizetés folytán előállott kárt, illetőleg az elmaradt 33% hasznot. Ilyen alapra azonban nem akarták Bécsben az örökös tartományok és Magyarország kereskedelmi összeköttetéseit fektetni. De nem is tehették. Az osztrák gyárak, mint minden a kezdet nehézségeivel küzdő ipar, drágán termeltek s így nem dolgozhattak akkora nyereséggel, mint a szász és a sziléziai, de a bécsi kereskedőkben hiányzott a vállalkozó szellem is. Az osztrák

rák-magyar kereskedelem fellendítésének szükséges feltétele volt a hitelezők érdekeinek megóvására a váltótörvényszékek intézményének meghonosítása.

A gazdasági tanács szerint a Bánságban és Erdélyben semmi akadály sem volt annak, hogy osztrák mintára behozzák a váltójogot. Magyarországon azonban szigorúan be kell tartani a törvényes formákat. Megkönnyíti azonban itt is a váltótörvény behozatalát az 1492. 1. dekrétum 92. cikke „a szembevaló“ adósról, kit el lehet fogni. Mindenki, aki váltót ír alá, ilyennek tekintendő. Továbbá a magyar jogszokás szerint mindenki alávetheti magát egy ránézve nem illetékes tekintélyes, bíróságnak. Aki váltót állít ki, azzal egyszersmind elismeri a váltótörvényszék illetékességét. Ezért 1766-ban azt javasolta a tanács, hogy a királynő intézkedjék ideiglenesen az országgyűlés utólagos jóváhagyása reményében, amit annyival inkább meg fognak kapni, mert a váltótörvényszékek hasznossága csakhamar látható lesz. Csak az alsó-ausztriai váltójogot akarták lefordítani és megfelelően átalakítani, és négy kereskedelmi gócpontban — Pozsony, Sopron, Pest és Kassa — a törvényszékeket felállítani.

A királynő ezen javaslat elvei alapján elrende e a tárgyalást a magyar kancelláriával, és Erdélyt meg a i. uiságot illetőleg az illetékes kormányiszékekkel. Ha Magyarországgal lennének is nehézségek, az utóbbi országban meg lehetne valósítani a reformot, még pedig legelőször a Bánságban. Ha a nemesekkel szemben nem is volna a váltójog alkalmazható, úgy legalább a sz. kir. városok polgáira kellene kötelezővé tenni a tárnokjog kibővítése alakjában.

A tárgyalások 1767-ben meg is indultak. A magyar kancellária elismerte ugyan a tervezett intézkedés hasznosságát, mint amely pusztán a kereskedelem fellendítésére és a hitel biztosítására irányul, de e reformot országgyűlés nélkül nem tartotta megvalósíthatónak. A váltó ugyanis — nézete szerint — nem egyéb, mint „folyó adósságnak átírása“, melyre a törvényes eljárás elő van írva, ép így az illetékes bíróságok, melyek másokat területükön meg nem tūrhetnek. Ezen pedig az országgyűlésen kívül nem lehet változtatni. A legnagyobb akadály azonban a váltó-

jog behozatalának az ősiség, mely nem engedi meg a birtok lefoglalását végrehajtás útján. Különösen a kincstár szenvedhetne nagy kárt, mert az utolsó birtokosok, kiknek magvuk szakad, váltóra pénzt és árúkat szereznének, melyekkel szabadon rendelkezhetnek, míg a birtokkal ezt nem tehetik; a hitelezők meg kénytelenek volnának a kincstárral hosszadalmas perekbe bonyolódni. De még ha e nehézségek nem is volnának, nem volna az új törvényszékeknek semmi hatásuk, mert a végrehajtást a tervbevett tényezők — a megyei és városi hatóságok — nem vállalnák, a fellebbviteli bíróságokul kijelölt fórumok — a kerületi és a királyi tábla — pedig úgyis csak az ország törvényei szerint ítélnének.

A magyar udvari kancellária emelte nehézségek látára a királynő ugyan elrendelte a Bánságban a váltójog azonnali behozatalát. az örökös tartományok mintájára, Erdélyt és Magyarországot illetőleg azonban további tárgyalásokat kívánt. Az erdélyi gubernium szerint semmi akadálya sem volt ennek, mire Nagyszebenben, Szamosújvárott, Brassóban és Erzsébetvárosban fel is állították a törvényszékeket, Szebenben még egy fellebbviteli széket is, az alsóausztriai vagyonbukási és csődrendszabályokat (Falliten und Cridaordnung) pedig néhány módosítással 1772 augusztus 1-én jóváhagyták.¹⁰⁶

Általános, a kereskedelem és a hitel szempontjából lényeges fontosságú intézkedésnek hát Magyarországon az ősiség, az elavult rendi alkotmány állotta útját. A váltótörvényszék hiánya pedig igen károsan érezte hatását. Megfelelő magyar fórum nem lévén, mindinkább lábra kapott az a szokás, hogy a magyar kereskedőket bécsi kötelezettségeikből kifolyólag az alsóausztriai kereskedelmi és váltótörvényszék megidézte, elítélte és a magyar kancellária úján végrehajtatta. Minthogy ez minden adósságból eredő ügyben előfordult, a magyar kancellária a pesti kereskedők panaszára tiltakozott ezen eljárás ellen a legfelsőbb osztrák igazságügyi hatóság (Oberste Justiz-Stelle) előtt, hisz a kereskedelmi bíróságok olyan adósságokat is hatáskörükbe vontak, melyek magyar kereskedők szerződésein, adósságlevelein alapultak, melyekben bírósági kiváltságaikról egyáltalában nem mondtak le. A kancell-

láda kijelentette, hogy a jövőben csak akkor fog a váltótörvényszék végzése alapján végrehajtást foganatosítani, ha a váltót a végzéshez csatolják. A bécsi kereskedők testülete meg arról panaszkodott, hogy a bécsi kereskedők úgylis sokat károsodnak a végrehajtás hosszas és nehézkes módja miatt, pedig számításaik gyors igazságszolgáltatáson alapulnak. Ha a magyar kereskedő nem esnék ugyanazon elbírálás alá, mint az osztrák és nem vetné magát alá a váltótörvényszék ítéletének, úgy elvesztené hitelét Bécsben és a kölcsönös kereskedelem lehetetlenné válnék. Hogy azonban a „kölcsönös“ kereskedelem tulajdonképpen kinek volt érdeke, arról nem beszéltek, hisz a magyar kereskedőket, mint láttuk, szinte kényszeríteni kellett az osztrák piacra.

A magyar hatóságok és a bécsi váltóbíróságok közti hatáskör kérdésének tisztázására a királynő rendeletére 1779 szeptember havában közös értekezletet tartott a cseh-osztrák és a magyar udvari kancellária, meg az osztrák legfelsőbb igazságügyi szék. Utóbbi elismerte, hogy a váltótörvény egész terjedelmében Magyarországra nem alkalmazható, „mert ezen királyság alkotmánya, ami a törvény-hozás hatalmát illeti, az osztráktól teljesen eltér“. Az értekezlet a következőkben egyezett meg: 1. A magyar alattvalók, pénzváltók, kereskedők és mások különbség nélkül alá vannak vetve a bécsi váltótörvényszéknek, ha formális váltókat, vagyis olyanokat állítanak ki, melyeknél a fizetés nem a kiállítás helyén, hanem más piacon történik. 2. Az úgynevezett szárazváltók (trockene Wechsel) esetében is, ha a bécsi váltóbíróságok hatásköre bennük kifejezetten ki van mondva, vagy 3. ha ez ugyan nincs meg, de a fizetésnek Bécsben kell történnie. 4. A magyar kereskedők és pénzváltók akkor is alávetvék a bécsi váltóbíróságnak, ha a bécsi kereskedőkkel áruforgalomba lépnek és reverzálissal vagy hiteles kereskedelmi levelezéssel bizonyítható a követelés. 5. Ha az osztrák és magyar kereskedők társasági szerződést kötnek és abból keletkezik a per. 6. Ha egy magyar kereskedővel vagy pénzváltóval szemben osztrák kereskedőnek szerződés folytán követelése van és a magyar kereskedő személyét vagy árúit a bécsi piacon megfoghatja.¹⁰

Miután hazai váltótörvényszéket nem sikerült felállítani, a bécsinek a hatásköre bizony elég bő biztosítékot nyert.

*

*

*

A magyar piac kizárólagos megszerzésére a már vázolt vámintézkedéseken kívül még egy eszköz szolgált: az *árülebélyegzés*, mellyel az ország külkereskedelmét teljesen az örökös tartományok békóiba akarták verni.

Először Ausztriában alkalmazták a merkantilis kereskedelmi és iparpolitikának ezt az egyebütt is kedvelt eszközét, melynek célja a szoros elzárkózás a külföldtől, a behozatali tilalmak szigorú végrehajtása és ezzel a honi gyárak felvirágoztatása volt a monarchia piacának teljes kiszolgáltatása árán. 1764 március 24-én pátens rendelte el, hogy a kereskedők hat hónapon belül kötelesek készleteiket azon árukból elkobzás terhe alatt a külföldre kivinni, melyek behozatala a különböző és a pátensben összefoglalt rendeletek szerint tilos volt. A denunciánsok az ily árúk felét megkapják, de szintén azzal a kötelezettséggel, hogy tartoznak azokat a külföldre kivinni. A rendelet megtartásának ellenőrzésére kötelesek a kereskedelmi hatóságok időről-időre a kereskedők árúit úgy az üzletekben, mint a vásárokon ellenőrizni és a tiltott árúkat lefoglalni. Hogy a külföldről behozott árút a belfölditől meg lehessen különböztetni, minden ilyen árút a határ átlépésekor a vámállomás pecsétjével kell ellátni. A belföldi gyártmányok közül azoknál, melyek a fogyasztók védelme érdekében úgylis ellenőrzés alatt állnak és a gyár elhagyása előtt lebélyegeztetnek — miként a legtöbb textilárú —, ez a bélyeg az árú ismertetőjegye. Azon árúknál pedig, melyek nem állnak ilyen ellenőrzés alatt, a gyár vagy a hatóság bélyege igazolja a honi eredetet. A bélyegzés olyan legyen, hogy a pecsét köriratából úgy a tartományt, melyben az árú készült, valamint a mester, illetőleg a cég nevét meg lehessen tudni. Hat hónap leforgása után semmiféle bélyegnélküli árút nem szabad forgalomba hozni.

Az osztrák piacnak ilyen természetű elzárása azon Nyugat-Magyarországon alapított néhány gyár kivételét tette lehetetlenné, melyek fogyasztóikat főleg Bécsben iparkodtak megtalálni. Egy panaszból kifolyólag a gazdasági tanács

megállapította és 1770 aug. 14-én közhírré telte, hogy a tiltott és lebélyegzésnek alávetett árúkat nem lehet behozni Magyarországból Ausztriába bélyegző nélkül, kivéve a közönséges vásznat és bőrt, de ezeket is le kell a határ átlépeése után bélyegeztetni, különben nem hozhatók forgalomba. A magyar kormányzéseket ily módon akarták rávenni — mivel rájuk parancsolni úgy látszik nem mertek —, hogy segédkezet nyújtsanak az általános magyarországi árúbélyegzéshez, mely elsősorban az osztrák iparnak és kereskedelemnek volt az érdeke. Ennek kettős célja volt, ú. m. a különösen török alattvalók üzte csempészetnek véget vetni és így a magyar piacot az örökös tartományok iparának kizárólagosan biztosítani, továbbá a féltékenységgel nézett csenevész magyar gyáripár haladását megakadályozni, aminek elérése közvetve szintén az első célt szolgálja. A magyar gyár, mely cikkeit forgalomba akarja hozni, kénytelen lesz gyári jegy engedélyezéseért a gazdasági tanácshoz folyamodni, mely ily módon akarta a magyar hatóságok megkerülésével az ellenőrzés jogát a magyar gyárak felett magának biztosítani és azok versenyét az osztrák iparral még a magyar piacon is megakadályozni. Miután a magyar kamara elutasította az árúbélyegzést, a gyárakat egyenként akarták annak kérésére rávenni.

Mikor egy magyar gyár panaszt emelt az 1770' évi rendelkezés ellen, a gazdasági tanács minden kétségéi kizáró módon megállapítja: „A szándék a hivatkozott intézkedésnél nem volt más, mint a német örökös tartományokat részben a tiltott árúk becsempészése ellen Magyarországon, Erdélyben és a Bánságon át biztosítani, részben pedig az utóbbiak azon gyártmányainak ismeretét megszerezni, melyek az előbbiekkal versenyezhetnek.“ Kapott is a panaszkozó teplici bőrgyár kereskedelmi bélyeget, mely a magyar címerből, a köriratban a gyár és a megye nevéből és egy csak a gazdasági tanácsnak ismeretes titkos jegyből volt összeállítva. A gyárnak kötelessége volt ennek fejében összes gyártmányai jegyzékét, a gyártott és az eladott árúk mennyiségét évről-évre bejelenteni a tanácsnak, mely ilyesformán ellenőrzést gyakorolhatott felette.

A nagyarányú külföldi csempészetek megakadályozása szolgáltatta az alkalmat 1772-ben előbb Magyarorszá-

gon, azután Erdélyben ugyanolyan általános lebélyegzés elrendelésére, mint néhány évvel előbb az örökös tartományokban. Ezek szerint háromféle lebélyegzésű árú volt Magyarországon: 1. a külföldiek, melyeket az örökös tartományokban részint a vámhivataloknál alkalmazott tisztviselők (Commercial-Waaren-Beschauer), részint külön bélyegző hivatalok, Magyarországon pedig a harmincadhivatalok bélyegezték meg. 2. Belföldi árúk, melyeket a kivitel osztrák érdekekben álló ellenőrzése céljából láttak el a különböző gyáraknak adott és, mint láttuk, titkos jegyekkel is bíró bélyegzőkkel. 3. Az országban levő árukészletet is lebélyegezték. Ezt 1773 végéig kellett végrehajtani. Mikor azonban 1775-ben az új osztrák vámtarifát életbeléptették, a háromféle bélyegzés közül csak a másodikat tartották meg, mint amely az iparcikkek előírásos minőségét is jelezte. Az új tarifa annyival is inkább nyújthatott biztossítékot az osztrák hatóságoknak a magyar határ ellenőrzésére, mert Lengyelország első felosztása óta Galícia felől is az osztrák vámvonal övezte Magyarországot.¹⁰⁸

Külkereskedelmi áruforgalmunk.

Kereskedelmünk Ausztriával.

A merkantilizmus korában az egész állami gazdasági politikának alapja és lényege a küzdelem a nemesfémekért, melyek birtoklásától függ állítólag az ország kereskedelmének emelkedése, polgárainak gazdagodása, az egész anyagi jólét. A XVIII. század világkereskedelme azon a folyamaton alapszik, hogy Spanyolország amerikai gyarmatainak bőséges ezüstje Hollandiába, majd Franciaországba és Angliába, a portugál Brazília gazdag aranybányáinak termése és a nyugatafrikai partok aranya Angliába áramlott, ezen nyugateurópai államokból pedig Indiába és a távolabbi keletre, kisebb részben pedig Oroszországba került.¹⁰⁹ A nemesércek áramlásának irányítása nagyon ravasz és előnyös kereskedelmi szerződésekkel, nyílt erőszakkal és a rendes kereskedelem csatornáin át történt. A nyugati országok gazdagodásának mértékét a kedvező kereskedelmi mérlegek mutatják meg. A külkereske-

delem és ennek fokmérője, a kereskedelmi mérleg fontosságát talán sohasem hangoztatták annyit, mint épen ebben a korban, mivel a külkereskedelem volt az egyetlen mód nemesérc szerzésére azon államokban, melyek azt maguk nem termelték. „Miután az aranyat és az ezüstöt minden áru általános fizetési eszközzéül elfogadták, az ország kereskedelmének olyannak kell lennie, hogy annak révén több pénz jöjjön az országba, mint amennyi kimegy, vagy hogy a pénz be- és kiáramlása egyenlő arányban álljon. Ezt nevezik kereskedelmi mérlegnek és ez minden kereskedelem alapelve“ — írja Justi.¹¹⁰

Annak az éber figyelemnek és féltékenységnek, mellyel Bécsben hazánk gazdasági fejlődését kísérték, köszönhetjük, hogy Magyarország külkereskedelméről évtizedekkel előbb készültek statisztikai kimutatások, mint az örökös tartományokéről. Jellemző a központi kormányhatóságok rövidlátására, hogy megelégedtek azzal, hogy Ausztria és Magyarország kereskedelmi viszonyának vizsgálatában — hisz a kimutatásoknál főleg erről volt szó — csak Magyarország forgalmának adatait ismerjék és azokból vonjanak le, mint látni fogjuk, többé-kevésbé hibás következtetéseket. A magyar kereskedelmi kimutatások bevallott célja az volt, hogy eszközt nyújtsanak a bécsi kormányzatnak a magyar piac ellenőrzésére és az osztrák kereskedelem számára leendő megszerzésére. Mikor az első kimutatás elkészült 1764-ben, a királynő kívánságára megküldték azt az összes tartományi gazdasági bizottságoknak, „hogy gondolkozzanak azon, mely árukból lehetne többet termelni és Magyarországra eladni, vagy mit lehetne az ottani piacról szerezni“. De megkapták rendszeren a kimutatás egy-egy példányát a bécsi, a brünni, a gráci és a trieszti kereskedőtestületek is, hogy a Magyarországgal folytatott kereskedelemben hasznukra fordíthassák.¹¹¹ Avagy nem a magyar kereskedelem ellenőrzését eredményezték-e a kimutatások, mikor a velük foglalkozó tanácsosok egyike 1772-ben a posztó és bőr kivitelének emelkedéséből, ellenben a gyapjú és a nyersbőrök kivitelének csökkenéséből a magyarországi gyáripár gyarapodására következtet, aminek megakadályozása pedig, mint láttuk, a kormányzók hivatása volt?¹¹²

A magyar vámhatóságok már a királynő uralkodásának első éveiben tudtak a maguk készítette terv szerint legalább nagyjában elég világos képet nyújtó külforgalmi kimutatást Bécsbe felterjeszteni. A hétéves háború utáni korból, melybe a királynő gazdasági politikájának fontosabb intézkedései esnek, szakadatlan sorban vannak kimutatások Magyarország külkereskedelmi forgalmáról, értve alatta mindig az anyaországot Horvát-Szlavonországgal, Erdély és a Bánság nélkül, melyek, mint tudjuk, külön-külön vámterületet alkottak.

Ezen kimutatásokat az egyes harmincadhivatalok lajstromai alapján állították össze, tehát lényegükben véve azon árúk mennyiségének, illetőleg 1767-től kezdve értékének kimutatásai, melyeket a vámállomásoknál elvámolás végett bejelentettek. A kimutatások tehát csak relatív megbízhatóságra tarthatnak számot és kritikával kezelendők. A mai áruforgalmi statisztikát sem mondhatjuk feltétlenül megbízhatónak, mert csak a törvényes módon elvámolt forgalom van meg benne, de nem a csempészett. Ez pedig a XVIII. században Európaszerte, de nálunk még inkább, lényeges része volt a külkereskedelmi forgalomnak. Nincsenek benne kimutatásainkban azon árúk sem, melyeket a nemesség saját használatára vámmentesen hozhat be, ami szintén lehetett az összes forgalomnak 10%-a, az első évek kimutatásai alapján, melyek megközelítőleg megjelölik ezen vámmentes forgalom összegét. Minthogy az árúk tényleges értéke a kereslet szerint változott, a kimutatások, melyek évtizedeken át azonos becslési értékeken alapultak, nem adják a külforgalom igazi értékét, pedig, miként említők, 1767 óta a kimutatások csak az árúk értékét adják, de nem a mennyiséget. Mivel azonban ezen hiányok évről-évre ugyanazon forrásokból fakadnak, a kimutatások „Magyarország kereskedelmi emelkedésének, illetőleg sülyedésének, ennél fogva az azzal mérendő népesedésnek és az ország ezzel összefüggő anyagi jólétének megítélésénél a vezérfonalat“ nyújtják, miként a gazdasági tanács 1773-ban megállapítja, amely nézetét józan megfontolás után el kell fogadnunk, ha nem is tévesztjük szem elől a már említettek szerint gróf Kollowrat megjegyzését sem róluk: „Csak kivonatok a vámlajstromokból és csak azt mutatják,

ami a vámhatóságok könyveiben áll; minél inkább javul a vámkezelés, minél pontosabbak a hivatalnokok és minél inkább gátolva van a csempészet és gondosabban kezelik a vámokat, annál több jelenik meg a vámkönyvekben az igazi kereskedelemről. A magyar vámkezelés javulásával növekedhetik tehát a kereskedelem anélkül, hogy tényleg több árú kerülne forgalomba.¹¹³

*

*

*

Az áruforgalmi kimutatások eléggé világos képet adnak Ausztria és Magyarország kölcsönös forgalmáról, amint az a bécsi gazdasági politika következtében kifejlődött.¹¹⁴ Behozatalunk legfontosabb csoportját a textilárúk és egyéb ruházati cikkek alkotják, értékük szerint a következő sorrendben. 1. *Vászonárúk*: a) sima vászon, b) csíkos és egyéb vászon (asztal- és ágynemű, damaszt, trillich, zwillich, törülköző, vászonkendők), c) vászon- és cérnaszalagok, d) battiszt, e) barchet. 2. *Posztóárúk*, ú. m.: mindenféle finom és közönséges posztó, abaposztó, szőnyegek stb. 3. *Szövetek*: a) barcan, plüs, crepon, koronarázsa, griset, satin stb., b) közönségesebb szövetek, rázsa, félrázsa, c) félgyapjú és félvászonárúk, d) finomgyapjú és harras-szövetek. 4. *Selyem*: a) egészselyem (atlas, selyemzsinór, rojt és csipke, gase, moiré, bársony, selyemkendők és harisnyák stb.), b) fél-selyemárúk, c) selyemszalagok, d) flór és crep, e) virágos és csíkos selyemszövetek. 5. *Pamútárúk*: főkötők, harisnya, baboskendők, vatta stb. 6. *Prémek*. 7. „*Ruházati cikkek*“: kalap, csákó, gombok, cipő, férfi és női kész ruhadarabok. 8. Len- és gyapj úfond/ és cérna. 9. *Selyemfonál*. 10. *Arany és ezüstsújtások*, rojtok, csipke. 11. *Harras- és gyapjú-harisnyák és főkötők*.

Ha az egyes árucikkek számoszlopán végigtekintünk, valamennyinél — a kisebb hullámzásoktól eltekintve, melyek a hivatalos statisztika akkori szervezete mellett könnyen érthetők és a XVIII. századi hasonló kimutatásokban általánosak — a behozatal állandó emelkedését kell megállapítanunk, mely egyeseknél szinte óriási méreteket ölt. még ha figyelembe vesszük is, hogy 1743-tól, illetőleg a rendszeres kimutatások első évétől 1764-től 1780-ig a kimutatások már az állandó gyakorlat folytán is egyre ponto-

sabbak és kevésbé hiányosak lettek. A selyemárúk behozatala egy emberöltő alatt megtízszereződött, hasonló arányban emelkedett a szövetek és vászonárúk behozatala is, és alig van textilárú, melynek behozott mennyisége négyötszörösére nem nőtt vagy legalább meg nem kétszereződött volna 16 esztendő alatt. Magyarország textilipari behozatalának ez az emelkedése csaknem kizárólag az osztrák ipar erősödésére szolgált és főképen a bécsi kereskedelmet gazdagította. A kimutatásokból ugyanis az is kitűnik, hogy a behozott árúk osztrák vagy külföldi eredetűek voltak-e és melyik örökös tartományból kerültek Magyarországra. Apró részletekbe nem bocsátkozhatom és nem hozhatok fel — bár lehetséges volna, évről-évre részletes kimutatásokat az összes cikkekről —, mert ez a statisztikai táblázatok teljes közlését jelentené. Álljon tehát itt csupán néhány példa!

A selyemárúknál 1769-ben a behozatal $\frac{2}{3}$ -a osztrák és $\frac{1}{3}$ -a külföldi készítmény. A viszony a 70-es évek folyamán 75—80%-ra tolódik el az osztrák ipar javára. Úgy az osztrák, mint a külföldi selyem túlnyomó részben Bécs közvetítésével került Magyarországra, ami a selyemfonálról is áll, bár ez csaknem egészen a külföldről beszerzett cikk volt. A vászonárúk csaknem kizárólag osztrák gyárakból kerültek a magyar piacra, még pedig felerészben Bécs közvetítésével, mert 45—55% Bécsből, 20—25% Morvaországból, tehát Brünnből és kb. 25—35% Osztrák-Sziléziából hozatott be, vagyis mivel Bécsben és környékén vászongyár alig volt, a cseh tartományok ipari termelése is Bécs közvetítésével és kereskedelmi előnyére került a magyar fogyasztókhoz. A posztónál is erősen előtérbe nyomult az osztrák ipar, mert míg 1768 és 69-ben 35—40% volt a Bécs közvetítésével behozott külföldi árú, a 70-es években 20—25%-ra csökkent. Az osztrák posztó 70—75%-a egyenesen Morvaországból került a magyar piacra. Szövetekben is mindjobban kiszorította az osztrák gyártmány a külföldit és némely évben a behozatal 90%-ára rúgott (1770, 1777). A pamutfonál- és a cérnánál 80—85% a bécsi kereskedők közvetítette osztrák árú, épúgy a pamutárúknál is. Ezen cikkek nagyon csekély része jutott egyenesen Morvaországból hozzánk. A kész „ruhá-

zati cikkek“ 80—90%-a osztrák gyártmány, míg a prém-árú természetesen csak Bécs útján a külföldről behozott cikk. A kizárólag osztrák gyárakban készült harisnyák 30—50%-a Stájerországból hozatott be, míg a zsinórok és csipkék tisztán bécsi eredetűek.

Mindezen készgyártmányok mellett elenyészően csekély az, amit Magyarország saját textilipari termelése számára behozhatott. Tulajdonképen csak az indigót számíthatjuk ide, mely túlnyomóan (80—90%) Bécsből került hozzánk. A len- és kenderárúk rovatának legjelentékenyebb részét bizonyára a zsinég- és kötélárú alkotta.

A textilipari cikkek fontosságát meg se közelíti értékében a többi Ausztriából behozott készárú. a) Az *apró árúk* (Kramerei-Waaren), melyek közé a vámhivatali statisztika a legkülönbözőbb cikkeket csoportosította, ú. m. pl. kefekötő- és optikai cikkek, kávédaráló és esztergályosárúk, vasaló, gyűszű, nyakravaló, fésűk, gombok, fülbevaló, lámpa, evőeszköz, tű, rózsafüzér, gyöngyök, olló, csattok, óralánc, szalmakalap, dobozok, óra, fogkefe, körző, hegedűhúr, cipész- és csizmadiaárúk, szóval minden apró tárgy, mely egy félíg-meddig jómódú ház felszereléséhez és lakóinak mindennapi kényelméhez tartozott. Ezen árúk 75—80%-a osztrák készítmény volt, mely Bécsből, kisebb részben Grácból jutott Magyarországra, (b) *A faárúk*, mely fogalomban mindenféle asztalos-, fűrész-, kádár- és szer számárú foglaltatott össze, mint pl. külföldi bútorfá, hordók, kertieszközök, épületfa, léczsindely, seprű, kosarak, szita, fapapucs stb. Ipari függésünket talán egy árucikk behozatala sem bizonyítja annyira, mint ez a rovat, amely alatt szereplő árúk 1768 és 1769-ben még csak % részben osztrák eredetűek, míg korszakunk vége felé már teljesen kiszorult a külföldi „faáru“, melyet ekkor már túlnyomóan Bécsből és nem mint a 60-as években, Stíriából hoztak be. A behozatal mennyisége ezen hazánkban is könnyen előállítható cikkekből egy emberöltő alatt megháromszorozódott, c) *A galanterie-árúk* behozatala, melyekhez ugyanazon cikkek tartoztak, minőket ma is e fogalom alatt szoktunk összefoglalni, 16 év alatt megkétszereződött és túlnyomó részben (75—90%) az osztrák ipart gazdagította. Hasonló mértékben nőtt a *bőr- és a papírárúk* beho-

zatala, az előbbi csaknem teljesen, az utóbbi emelkedő irányzattal (65—80%) osztrák gyártmány volt. Erős behozatalunk volt *könyvekből* is, mely felerészben Ausztriából, felerészben Bécs közvetítésével a külföldről származott. Nem tesznek kivételt az *üvegárúk* sem, melyek teljesen osztrák gyárakból kerültek ki, és pedig 60% Bécsből, a többi meg Morvaországból és Sziléziából jutott hozzánk. A *kőárúkban* — kréta, márvány, malom- és köszőrűkő, kőedények — a 70-es évek végén az osztrák gyártmány csaknem teljesen kiszorította a külföldit, épúgy kizárólag Bécsből elégitettük ki szükségleteinket majolika- és cserép-edényben.

A behozott vegyi anyagok és gyártmányok legfontosabbjai külföldi készítmények voltak: az *anyag- és ásványárúk* (drogéria-cikkek), valamint a *festékárúk* 70—80%-a, míg a *gyógyszereknél* az osztrák gyártás egyre jobban tért hódított. A külföldi cikkeket túlnyomó részben a bécsi piacon voltak kénytelenek kereskedőink vásárolni.

Még nagyobb volt függésünk Ausztriától a *fém piac* — terén, ahol idegen áru még közvetett úton sem jött a magyar piacra. Jellemző, hogy a vas félig feldolgozott állapotban (kovácsolt vas, vasrúd, lécsín, öntöttvas, pléh) és a vasgyártmányok nem egyenesen termelőhelyükről, a belsőausztriai kohókból jutottak a magyar piacra, hanem a behozatal 50—75%-ában itt is megfizette a bécsi közvetítő kereskedelem hasznát a magyar fogyasztás. A stájer fegyveripar termékei ugyan nagyobb részben (60—75%) közvetlenül a gyárakból kerültek hozzánk, de már a híres belső-ausztriai kaszák és sarlók eladását, melyeket nagy mennyiségben szállítottak Magyarországon túl is az orosz síkságra és a Balkánra, bécsi kereskedőcégek közvetítették körülbelül felerészben, ami annál előnyösebb volt a császárváros kapitalistáinak, mert a fogyasztás e cikkekből — ha nem is olyan mértékben, mint a textiliparnál — az általunk ellenőrizhető 16 éven át az általános európai irányzatnak megfelelően állandóan emelkedett. Nagyon kevés volt ezen árucsoportból is az, ami mint nyersanyag jött a magyar piacra, hogy a Kisipar műhelyeibe vándoroljon. Leginkább az ólom- és az önbehozatalnál gondolhatunk erre. de nagyon kevés a sárgarézárúnál, mely

téren, mint már láttuk, különös védelemben részesült az ezen köznapi, a mainál akkor sokkal fontosabb szerepet betöltő cikketek készítő gyáripár. Csak a XIX. század acélipara, mely, miként a megfelelő táblázat sovány oszlopából is kitűnik, ekkor még csekély szerepet játszott, szorította ki sok téren a sárgarézgyártmányokat.

Teljesen uralta a magyar piacot a bécsi közvetítő kereskedelem a *fűszerek és a levantei cikkek* eladásában. Ezen állításom igazolására összeállítottam az alábbiakban, hogy az ide tartozó fontosabb cikkekből Magyarország behozatalának hány százalékát fedezte Bécsből. Az összes behozatról és csak Bécsről, de nem a többi osztrák piacokról is van szó, melyek eladásának hozzászámítása esetében a százalékszám jóval magasabb volna.

Év	Kávé	Cukor		Bors	Cvám- bél	Cukor- bél	Saffrány	Hering	Tőke- hal
		a) kül- földi	b) fiu- mei						
1768	50	51	—	69	44	73	73	63	44
1769	49	52	—	78	63	87	58	56	53
1770	30	45	—	73	41	78	65	53	50
1771	34	70	56	79	50	60	—	62	46
1772	60	57	—	75	62	83	40	55	56
1773	77	76	—	83	71	74	36	72	58
1774	83	83	63	76	85	76	58	74	79
1775	87	37	84	79	81	78	57	54	66
1776 jan. 1-től } 1776 okt. 31-ig }	62	77	81	49	74	80	28	65	55
1776 nov. 1-től } 1777 okt. 31-ig }	65	89	35	83	89	75	58	64	60
1777	81	87	80	94	97	90	74	72	73
1778	70	86	50	68	56	80	36	65	62
1779	73	88	50	90	89	82	51	61	70

A bécsi kereskedelmi és vámpolitika sikere sehol sem volt akkora, mint ezen a téren. Gondoljuk meg, hogy a Fiumében gyártott cukor nagyobb részét is Bécsben kellett megvenni kereskedőinknek. Közvetlenül a tengeri kikötők-
ből csak a faolajat és a déligyümölcsöt hoztuk be, mely utóbbihoz a ma is ide sorozott cikkekén kívül a rizst, továbbá a mandulát, birsalmát stb. is számították. A többi *élelmicikkekből*, melyeket Ausztriából hoztak be Magyarországra, megemlítendők a hering és a tőkehal, java-

részben Bécs közvetítette áru; nagyobb mennyiségű, bár a fogyasztásban visszafejlődő cikk volt az osztrák tengerparton égetett pálinka és a tengerből főzött só, melynek behozatala csak Horvátországban volt megengedve, mint a sóellátásnak az akkori közlekedési viszonyok mellett legegyszerűbb módja. Tisztán osztrák eredetű volt a behozott — bizonyára alsóausztriai és morvaországi — lencse és borsó, és az alsóosztrák bor, melyről alább még lesz szó.

Ha behozatalunk kimutatásain végigtekintünk, szembeötlő, hogy a legfontosabb cikkek, melyekért a legtöbb pénz ment ki az országból (s itt elsősorban a textilárúkra kell gondolnunk), fényűzési, luxuscikkek voltak. Az összes behozatali kereskedelemben elenyészően csekély az, ami a köznép szükségletének, a tömegfogyasztásnak a céljaira szolgált. Ez pedig azért fontos, mert, mint említettem, a növekvő luxusingények kielégítése volt Európaszerte a XVIII. században keletkező gyáriparnak egyik legfőbb ösztönzője. A magyar fogyasztók luxus-szükségei emelkedésének, mely a birtokososztálynak az általános európai színvonalnál alacsonyabb keretek közt mozgó életmódja mellett is megvolt, köszönhette az osztrák ipar és kereskedelem a kapitalizmus irányóban megkezdett fejlődését. A kereskedelmet is említtem és itt azon behozatali cikkekre is gondolok, melyek nem voltak ipari készítmények. A kávé és a cukor ez időben még épúgy nem a fogyasztók nagy tömegétől igényelt luxuscikkek voltak, mint a ma már régen általános használatba átment pamut- vagy vászonipari cikkek.

Állítsuk ezzel szembe kivitelünket Ausztriába! Ezt tulajdonképen két nagy csoportba oszthatjuk: *a) élelmezési cikkek, b) ipari nyersanyagok*, melyek közül az első a fontosabbik. Magyarország kivitelének leglényegesebb részét az *állatforgalom és* ebből is a szarvasmarha kihajtása alkotta. Az ökörkivitel értékben sokkal nagyobb összes gabona- és lisztkivitelünknel, holott pl. 1913. évi forgalmunkban utóbbi az előbbinek kétszerese. Nem csodálandó ez, hiszen ebben a korban az élőállat a legkönnyebben szállítható kiviteli cikk: a maga lábán lépi át az országhatárt. Bizonyoságot tesz ez a körülmény mezőgazdasági kultúránk primitív állapotáról is, melynek legfőbb ága még

a szarvasmarhatenyésztés volt. A magyar marhának az osztrák városok, főleg Bécs, állandó biztos piacát alkották, a kivitel 65—70%-a irányult Bécs, jelentékeny rész, 18—30% pedig Morvaország, felé, míg sertéskivitelünk 50—65%-a került a bécsi piacra, 20—45%-a pedig Morva- és Csehország felé vette útját. Míg az utóbbi irányban legnagyobbbrészt hizott sertést szállítottak, addig Bécsbe főleg soványát hajtottak ki. Juhkivitelünk, melynek értéke 350.000 forint körül ingadozott, még nagyobb részben (30—40%, u) irányult a cseh Korona országai felé. Ezek mellett ló kivitelünk teljesen eltörpült. Korántsem Írándó azonban az egész állatforgalom a magyar gazdasági termelés előnyére, mert miként alább kitűnik, nagy állatbehozatalunk volt a Balkánról, főleg sertésekben, mely utóbbi elérte, sőt néha meg is haladta kivitelünket Ausztriába.

Gabonakivitelünk Ausztriába, eltekintve az inségesesztendők ugrásszerű emelkedésétől, csak lassan növekedett. Lépést kellett azért ennek tartani Ausztria iparosodásával és lakosságának szaporodtával, melyet saját mezőgazdasági termelése nem tudott ellátni. A fejlődés nagyon csekély volt, ha Magyarország termelésének lehetőségeire gondolunk és korántsem állott arányban az iparcikkek behozatalának növekedésével. Nagyobb lisztkivitelünk nem lehetett, hisz a magyar malmok még nem voltak képesek szállításra alkalmas lisztet őrölni. Ami kivitelünk e cikkből volt, kevésbé finom lisztből állott, melynek túlnyomó része (90%) a bécsi piacra került.

Jelentékeny kivitelünk volt még *borból* és *dohányból*. az utóbbiból különösen korunk vége felé az amerikai szabadságharc miatt, mely a tengerentúli dohány behozatalát megakadályozta, erősen megnőtt mértékben. *Hal-* és *vadkivitelünket* egészen a bécsi piac fogyasztotta el, melyet *zsírral* és *tejtermékekkel* is (70—75%) elláttunk. Számottevő volt még a kivitelünk *mézből* (60—70% Bécs, a többi Morvaország felé), *hüvelyesekből*, melynek körülbelül fele Stájerország felé vette útját és—az ú. n. *szárazgyümölcsökből* (dió, mogyoró és mindennemű szárított gyümölcs), melynek nagyobb része (60—70%) Morvaországon át került bizonyára a cseh iparterületeken piacra.

Ausztriába irányuló kivitelünk másik főcsoportját az

ipari nyersanyagok alkották. Ezek között az első helyet a *gyapjú foglalta* el. Állandóan több mint egymillió forintért vittünk ki évente gyapjút, nagyobb részét (50—75%) természetesen a morva, cseh és sziléziai gyárak részére, melyekből aztán feldolgozott állapotban jó áron vásároltuk vissza. Nem kevésbé jelentős és a bánági, valamint az erdélyi bányák feltárása folytán erősen emelkedő irányzatot mutat *réz kivitelünk*, mellyel szemben, mint láttuk, tetemes behozatalunk volt sárgarézárúkbán. Az osztrák fémipart Magyarország látta el rézzel. Szolgáltattunk továbbá *lent és kendert* a vászonipar részére és kivitelünk e cikkből persze jórésztben Morvaország és Szilézia felé lépte át a határt. Nagy mennyiségben vittünk ki *nyersbőrt és gubacsot* az osztrák bőr-, *viaszt és fagyút* a gyertyaipar részére, mely utóbbinak fontossága akkor a mainál jóval nagyobb volt. Ugyancsak kivittünk Ausztriába különösen korszakunk vége felé nagy arányokban *hamuzsirt* oly sok iparág fontos segédanyagát, továbbá *salétromot*. Míg a kivitt élelmiszereink túlnyomó része Bécsbe került és az iparcikkekben beállt szükségleteinket is az ottani piacon fedeztük, addig nyersanyagkivitelünk az osztrák gyáripar helye szerint elég arányosan oszlott meg és jelentékeny része került a bécsi kereskedelem közvetítése nélkül egyenesen a cseh-morva-sziléziai gyárak feldolgozásába.

Ausztriával folytatott kereskedelmünknek, úgy a kivitelnek, mint a behozatalnak kétharmada a bécsi viszonylatban folyt le, a többi a következő sorrendben oszlott meg az egyes határos tartományok között: Morva-, Stájerország, az osztrák tenger mellék és Szilézia, mely sorrendben azonban az első kettő és az utolsó kettő egymás közt gyakran váltakozott.

*   *

Ausztria és Magyarország kereskedelmi forgalmának mérlege a kimutatások értékelése szerint lényegesen előnyös volt hazánkra. Kivitelünk állandóan 30—80%-kal felülmúlta behozatalunkat a Lajtán túlról és a többlet — a XVIII. század kereskedelmi mérlegeinek általánosan megfelelő ingadozással — 1½ és 5½ millió között hullám-

zott. Csak egy évben — 1774 — hoztunk be többet, mint amekkora kivitelünk volt az örökös tartományokba. A kereskedelmi kimutatásoknak ezt a tanulságát évről-évre növekvő, éber figyelemmel kísérték Bécsben. A gazdasági tanács egész politikáját lényegesen befolyásolta a statisztika hivatalosan megállapított eredménye. Az 1764—66-ig terjedő három év forgalmáról megállapítja a tanács, hogy hazánk oly szerencsés ország, hogy kereskedelme révén évente kétmillió forinttal lesz gazdagabb, holott ezen gazdagodás jórésze az örökös tartományokat illetné meg. „Az egyensúlyt tehát nem lehet máskép fenntartani — írják —, mintha Magyarország a passzív résznek több nyersanyagot, ez pedig annak több készárút szállít. Ezért, tekintettel az egész monarchiára, túlkorai a gondolat, hogy a gyáripari szellemet fel kell kelteni Magyarországon. Csak a legközhörségesebb cikkekre vonatkozólag engedhető ez meg, és pedig csak abban az esetben, ha a többi örökös országban nem állítják elő azokat.“ Vázolt ellenséges iparpolitikáját a tanács tehát a kimutatások eredményeivel okolta meg, ami annál különösebb, mivel gyakran kételkedett azok megbízhatóságában. Minden esztendőben összehasonlították Magyarország „tartozik“ és „követel“ rovatait Ausztriával szemben és szomorúan nézik Magyarország „gazdagodását“. Mikor pl. 1771-ben rájön a nevezett kormányzék, hogy — az akkori európai inség miatt — a magyar gabonakivitel emelkedése folytán az ország kereskedelmi aktívuma lényegesen megnőtt, felsóhajt a királynőhöz intézett beadványában: „Mily szerencsés esemény volna ez, ha csak a külországokat és nem az örökös tartományokat is érintené!“ Magyarország kereskedelmi aktívuma Ausztriával szemben volt az az érv, melyet mindenkor sikerrel szegezhetett a gazdasági tanács minden olyan törekvés ellen, mely Magyarország békóba vert gazdasági viszonyain segíteni akart. S ez az érv, mivel a jogos méltányosság köntösét viselte, ritkán tévesztette el hatását a trónnál is, mely annak megfontolása után a nézete szerint rosszabb helyzetben sínylődő osztrák kereskedelem támogatását tartotta szükségesnek. A tanács imént idézett elmélgedésén elindulva, József, mint királyi anyjának helyettese, azon óhajtásának adott kifejezést, hogy a

tanács tegyen javaslatot arról, hogyan lehetne az osztrák kereskedelmet Magyarországgal szemben lehetőleg kedvezésben részesíteni és támogatni.¹¹⁵ Hogy ez az említett érv megfelelt-e a valóságnak, nem épült-e hamis alapokra a bécsi kormányzések következtetése, erre a kérdésre csak alább adhatok választ, ha Magyarország kereskedelmi viszonyaival minden irányban megismerkedtünk, mert az szoros összefüggésben áll Magyarország és mellékországi, valamint az egész magyar birodalom teljes forgalmának statisztikai kimutatásaival.

Áruforgalmunk Ausztrián kívül.

Magyarországnak Ausztrián kívül csak két állammal volt számottevő kereskedelme: a török birodalommal és Lengyelországgal, melyek közvetlen szomszédai voltak. A kettő közül az előbbi, mely akkor az egész Balkánt és a mai Romániát is magában foglalta, a fontosabbik és Magyarország belső kereskedelme szempontjából is nagyjelentőségű, miként látni fogjuk. Mindamellett a forgalom a déli határon csak csekély hányada volt a magyar-osztrák forgalomnak.¹¹⁶

Behozatalunknak legnagyobb részét Törökországból az állatforgalom alkotta, mely XIX. századi balkáni kereskedelmünkre is jellemző volt. Elsősorban sertést hoztunk be évente $\frac{1}{2}$ és $1\frac{1}{2}$ millió közt hullámzó értékben, még pedig, különösen a 60-as években, javarészt hízott állapotban. Úgy ezt a fajtát, mint a soványát és a malacot nem Magyarország fogyasztotta el kizárólag, hanem az előbit mindjárt, az utóbbiakat a nagy szlavóniai és bakonyi tölgyesekben való felhízalás után tovább hajtották Ausztriába. Ugyanez történt a szarvasmarháival, melynek behozatali összege a 100.000 forintot csak ritkán érte el. Még csekélyebb — körülbelül 10.000 forint — volt juh-behozatalunk értéke, ami körülbelül ugyanannyi darabnak felelhet meg. Az élelmicikkek közül nevezetesebbek a levantei déligyümölcs, az olaj, melynek csak csekélyebb része — $\frac{1}{3}$ — jött be a szárazföldi úton a monarchia területére, a többi pedig a trieszti kikötőn át.¹¹⁷

Ezen utóbbi cikkek azonban értékben teljesen háttérbe

szorulnak a keletről behozott iparcikkokkal „szemben; Évente“ átlag 150.000 forintért hoztunk be Törökország felől bőrárút, melynek nagyobb része orosz eredetű volt, épúgy, mint a behozott nyersbőrök és a körülbelül 20.000 forintra értékelt prémek.¹¹⁸ Hoztunk be még Törökországból, mely akkor Közép-Európa egész gyapotszükségletét fedezte, nyersgyapotot és gyapotfonalat, de sokkal nagyobb értékben kész gyapotárút. Az iparcikkek közül említésre méltó mennyiségben voltak még a posztó, főleg abaposztc, a vászonárúk és apró szükségleti cikkek (Kramerei) a behozatal tárgyai. Jelentősebb mennyiségű — körülbelül 15.000 forint — volt még a behozott nyersselyem, mely alighanem Ausztria felé vette tovább útját, míg a nyersvas a magyar kovácsiparnak szolgáltatott anyagot.

Kivitelünknek a török birodalomba — ha eltekintünk a csak rövid időre fellendült sókiviteltől — csak két fontosabb cikke volt: a réz, melyet feldolgozatlanul gyakran 100.000 forintot is meghaladó értékben vittünk ki, aminek előmozdításán a bécsi kormányzések az exportöröknek adott kedvezményekkel munkálkodtak. Nagymennyiségű magyar rezet vittek ki Trieszten és Fiúmén át a Levanteba. Mikor az orosz-török háború (1771 —1774) a tengeri forgalmat bizonytalanná tette, lendült fel a szállítás a szárazföldi úton és ez megmaradt aztán a háború befejezése után is. Az erdélyi higanytermelésnek csak csekély része jutott Törökországba, bár a kormány mindent elkövetett érdekében. Oka ennek a boszniai gazdag higanytelepek termelése volt, mely még a velencei piacon is sikerrel szorította háttérbe az idriai kénesőt.¹¹⁹ A másik fontosabb kiviteli cikk a posztó volt (évi átlag 40—50.000 forint). Minthogy Magyarország posztógyártása a legnagyobb nehézségekkel küzdött, valószínűnek tartom, hogy a posztókivitel lényeges részét az örökös tartományokból behozott árú alkotta. Ugyanezt mondhatjuk a többi kevésbé jelentős iparcikkekről, melyekből kivitelünk volt a török birodalomba: apróárú, ruházati cikkek és vászonárúról, kevésbé a prémekről.

A mezőgazdasági termelés csak kis mértékben járult hozzá kivitelünk emeléséhez, ami természetes is, mert Törökország velünk határos részei agrárterületek voltak

kevés fogyasztással, melyet saját termelésükből könnyen fedezhettek. Gabonából csak árpát vittünk ki, némely esztendőben felemlíthető mennyiségben. Vittünk még ki némi dohányt, bort és bizonyára a délvidéken égetett pálinkát.

Kiegészíti a balkáni és levantei kereskedelem képét, ha tekintetbe vesszük azt a néhány adatot, mely a török birodalom és az erdélyi vámterület kölcsönös forgalmáról szól. Erdélynek legnagyobb behozatala gyapotból volt, szövőipara céljaira. Míg Erdély évente majdnem 200.000 font gyapotot hozott be körülbelül 150.000 forint értékben, addig 20.000 forint értékű lent és kendert vitt ki, aminek oka abban keresendő, hogy a nép, különösen az oláhok, e termékek feldolgozásának a módját nem ismerték, a lennel egyáltalában nem törődtek, hanem legnagyobbbrészt félpamut- és félvászonárút viseltek. Némely vidéken, mint például Hunyadmegyében, a lent csak a magvából készítenő olajért termelték, míg rostjait hagylak elrothadni.¹²⁰ Hoztak be még Erdélybe nagyobb tömegű gyapjút is (körülbelül 20.000 forint), amivel szemben ennek megfelelő értékű posztó hagyta el az erdélyi határt Moldva és Havasalföld felé. A nyersanyagokon kívül a feldolgozott bőrárú volt a legfontosabb behozatali cikk, miként Magyarországon. Erdély élelmezése déli és keleti, Magyarországtól távolabb eső részeiben a törökországi behozattól függött. Hüvelyeseket, szalonnát és főleg nagyobb mennyiségű bort hoztak be Moldvából és Havasalföldről (60—70.000 forint), eltekintve az élőállatbehozattól, melyet Erdély megint nyugat felé értékesített. Kiviteli cikk az említetteken kívül csak a vászon és a faárú volt, mindkettő évi 10—15.000 forint értékben.

Az egész behozatal a török birodalomból a magyar vámterületre átlag egymillió forintra rúgott évente, ha hozzávesszük az Erdélybe és a Bánságba irányuló bevitelt, úgy körülbelül 1,500.000 forintra, amivel szemben a kivitelt az egész magyar birodalom területéről alig becsülhetjük többre félmilliónál, úgy hogy a török-magyar kereskedelem évente mintegy egymillió forinttal volt passzív hazánk kárára. Körülbelül ugyanennyi volt a tranzitó-kereskedelem passzívuma is, mely legnagyobb részben bizonyára az osztrák örökös tartományok mérlegét rontotta. Ha a

gazdasági tanács az egész monarchia passzívumát a török kereskedelemben évi kétmillióra becsülte — ennyit vittek ki ezüst tallérban a Levantéba —, úgy ez megfelel a valóságnak kimutatásaink tanúsága szerint.¹²¹ A trieszti kereskedelem adatai e korból ismeretlenek és nincs okom feltenni, a kormányzések aktáiban nem találtam arra vonatkozó adatot, hogy a levantei kereskedelem — miként azt egy kutató újabban állítja — aktív lett volna.¹²²

A török kereskedelem passzívumát könnyen érthetőleg rossz szemmel nézték Bécsben és a merkantilista elveket valló tanácsosok mindenáron iparkodtak a kérdésnek olyasvalami megoldását találni, mely megakadályozhatná a készpénz kivitelét az országból. Már gróf Haugwitz és Procop is észrevetlék 1755. évi utazásuk alkalmával a balkáni kereskedelemnek ezt a káros oldalát, és olyan tervet javasoltak, mely szerint a baratto-kereskedést kell meghonosítani és az osztrák kereskedőknek lehetővé tenni, hogy olyan jóminőségű árukkal mehessenek a Levantéba, milyenre a törököknek szükségük volt, és hogy főleg a törökországi kereskedők szabadságát, melyről még szó lesz, meg kell nyirbálni. Ezen cél elérésére szükségesnek tartották, hogy a portai rezidensek és a konzulok, vagy más ezzel a feladattal megbízott egyének mindazon cikkek minőségét és árát puhatolják ki, melyeket a török birodalomban szívesen vásárolnak, melyek közül egyeseket a monarchiában kellene gyártani, másokat pedig esetleg kereskedelmi úton kell beszerezni. Elsősorban a textilárúra gondoltak, kelmékre, mousselinera és fátýolra, azután a különféle selyem- és vászonárúkra. Ez a terv, mely alkalmas lett volna a passzívumot csökkenteni, nem valósulhatott meg, mert az osztrák textilipar még képtelen volt oly árúkat előállítani, melyek a Levantéban az évszázados múltra visszatekintő hollandiai és főleg a francia iparral felvehették volna a versenyt.¹²³ Az osztrák ipar piacot talált ott, hol nem kellett semmiféle versennyel megbirkóznia, mint a monarchia tilalmakkal és vámszabályokkal csaknem légmentesen elzárt területén, de versenyre a nyugati nagymúltú iparokkal nem kelhetett, legkevesebbé a Levantéban, hol minden állam legjobb termékeivel kísérte meg a jól fizető piac megszerzését. Ha valóra vált

volna is ez a terv, Magyarországnak, melynek iparát minden módon gátolták fejlődésében, úgysem lett volna haszna belőle.

De tulajdonképpen káros volt-e ez a passzívum a monarchia, illetőleg, ami bennünket közelebből érdekel, Magyarország gazdasági fejlődésére? Erre a kérdésre, ha mindent fontolóra veszünk, határozott nemmel kell felelnünk, mint már azt az erdélyi kancellária 1782-ben, mikor a nagyfejedelemség kereskedelmi passzívumának megszüntetéséről tett jelentést, bölcsen megállapította. A Törökországból Erdélybe behozott árúk nagyobb részét vagy feldolgozták, mint a gyapjút és a pamutot, vagy pedíglén tovább eladták. Ugyanez áll azonban Magyarországra vonatkozólag is. A balkáni állatbehozatal tette lehetségessé az erősebb kivitelt nyugat felé. A balkáni nagy sertésbehajtás nélkül nem vihettünk volna ki oly jelentékeny mennyiségű sertést Bécs és Morvaország felé. Az sem véletlen, hogy ép a Törökországból nagyobb mennyiségben behozott bőrgyártmány volt egyedüli iparcikkünk, melyből nagyobb kivitelünk volt Ausztriába. Az az áru is, melyet csak átvittek a magyar területen, részben nyersanyagul szolgált az örökös tartományok iparának, melyet feldolgozván, kivittek Ausztria területéről, részben pedig egyenesen ment ki tovább Szászországba, Sziléziába és Németország egyéb részeibe, valamint Svájcba és a vámon kívül a szállítási költségekkel gyarapította a monarchia lakóinak anyagi jólétét. Ha mindezt tekintetbe vesszük, úgy a török kereskedelem passzívuma, ha nem tűnik is el teljesen, lényegesen összezsugorodik. Pontosabb számítás, sajnos, nem állott módomban, egyrészt, mert Ausztria és így az egész monarchia forgalmi statisztikájáról nincsenek adatok, másrészt meg nem tudom megállapítani, hogy mi volt abból külföldi eredetű, ami a magyar kimutatásokban mint kivitt áru szerepel.¹²⁴

*

*

*

Északi szomszédunkkal, Lengyelországgal üzött kereskedelmünk aktív volt. A mérleg 1767—68-ban 150.000 ft kiviteli többletet tüntet fel, mely azonban a 70-es évek végén a félmillió is jóval felülemelkedik. Kivitelünkben

az első helyet a bor foglalja el. A hegyaljai bornak Lengyelország volt évszázadok óta a biztos piaca. Fontosságban követte a dohány, melyet a felsőtiszai vidékről szállítottak ki. Korszakunk vége felé a kivitel megcsappant és teljesen meg is szűnt — az osztrák dohány-appaldo (bérbeadott monopólium) behozatala miatt Galíciában, mely a szabad kivitel megtiltását vonta maga után. Ez különösen a Bodroγκözt érintette, melynek fő kereseti forrása épen a dohánykertészet volt. Mivel az évenként kétszer is bekövetkező áradások miatt gabonát nem termelhettek, a mocsaras fű és széna folytán gyakran fellépő marhavész pedig a marhatenyésztést tette lehetetlenné, a szabad dohánykivitel megakadályozása a vidék anyagi romlását okozta. A galíciai appaldo-bérlők ugyanis, mivel más nem vásárolhatta a dohányt, tetszésük szerint szabták meg az árakat, Zemplénmegye panasza értelmében olcsóbban, mint amekkora a termelési és szállítási költségek összege volt. Míg tehát Galícia nem tartozott a monarchiához, szabadon kereskedhettünk vele. Mihelyt azonban, miként a magyar kancellária Zemplénmegye panaszát felterjesztve megjegyzi, a tartomány „a magyar szent korona jogán“ visszacsatoltatott, ennek a nyomorgó magyar jobbágy fizette meg az árát.¹²⁵

Jelentékenyebb kivitelünk volt még a mezőgazdaság termékei közül: dió-, mogyoró- és szárított gyümölcsből, méz- és méhsörből és nyersbőrökből. Vittünk ki még bányatermékeket, rezet nyers és feldolgozott állapotban, továbbá nyersvasat és vasárút a felsőmagyarországi kohókból.

A behozatalnak csak két nagyobb csoportja volt: az állatforgalom és a közönséges vászon. Hoztunk be szarvasmarhát, valamint juhot, lovat és nyersbőröket. A lengyelországi behozatalnak legfontosabb cikke a Felső-Magyarországon nagy kedveltségnek örvendő lengyel és orosz vászon volt, melyet a lengyel kereskedők „baratto“ gyanánt hoztak be a Hegyalján beszerzendő borért. A behozatalnak ez az ága ugyan szálka volt a bécsi hatóságok szemében, de mint láttuk, kénytelenek voltak nélkülözhetetlenségét elismerni.

A többi külfölddel folytatott kereskedelmünk az eddig tárgyaltakhoz viszonyítva nagyon csekély volt. Magyar-

ország helye a nemzetközi piacon bizonyára a legutolsók közt lehetett, még ha tekintetbe vesszük is, hogy Ausztriába irányuló kivitelünk egyrésze — az állatforgalomra nézve ez biztos — tovább folytatta útját a külföldre. Valamennyire számottevő nemzetközi kereskedelmi cikkünk csak néhány volt. Elsősorban a dohány, melyet különösen 1770 óta vittünk ki nagyobb tömegben, mióta a tengerentúli területekről a háborúk miatt a behozatal nehéz lett, 1776 és 1780 közt évente átlag 250.000 forint értékben, ami 2½—3 millió fontnak felelt meg. Vítettünk még ki bort is Ausztrián át Németországba, bár jóval csekélyebb összegért, mint kívánatos lett volna, azon vámintézkedések miatt, melyekkel a magyar borkivittelt sújtották. Ugyanezt az utat követte az osztrák kivitelhez viszonyítva aránylag kismennyiségű gyapjú. Csodálkozva kérdezhetjük, hogyan engedte meg Bécs e fontos magyar nyersanyagának értékesítését a külföldön. A Bajorországba irányuló kivittelt — az eddig vázolt kereskedelmi politikával látszólagos ellentétben — azért nem akadályozták meg, mert az örökös tartományok érdeke az volt, hogy azt a magyar gyapjút, mely már nem talált piacot Ausztriában, inkább a külföldre szállítsák, mint hogy Magyarországon kerüljön ipari feldolgozásra. Mikor 1765-ben a gyapjú vámjának lényeges felemeléséről tárgyaltak, a gazdasági tanács ezt a következő megokolással utasította vissza: „Felsoroltuk már . . . mindazon okokat, melyek ezidőszerint nem teszik ajánlatossá, hogy egy olyan nyersanyagot, melyet az országban még nem dolgoznak fel és amelynek feldolgozását kész iparcikkekre nem látnók szívesen, oly jelentékeny kiviteli vámmal terheljék meg, hogy abból az anyagnak az országban való ipari felhasználása következék be.“ A királynő pedig a tanács ezen nézetéhez annak hangsúlyozásával járul hozzá, hogy az örökös tartományok gyártmányainak eladására lakói anyagi jólétének emelése érdekében ügyelni kell.¹²⁶

Kiviteli cikk volt még Trieszten és Fiúmén át a hamuzsír, melynek nagyobb mérvű kivitele ellen Bécs, mint látni fogjuk, részben indokoltan, részben indokolatlanul akadályokat emelt, és a viasz, mely főleg Olaszország felé irányult.

A külföldi eredetű és nem Ausztria közvetítette behozatal még kisebb volt és csak cukorból, meg olajból állott. Az előbbit javarészt török alattvalók hozták be és Velencéből, Hollandiából, Angliából meg Franciaországból származott, honnan nagymennyiségben szállították a Levantéba.¹²⁷ Az olaj Olaszországból Trieszten át került hozzánk.

*

*

*

Hogy az egész Magyarország külkereskedelméről képet alkothassunk magunknak, szükséges még Erdély és a Bánság kereskedelmi viszonyait is legalább nagy vonásokban, amennyire ezt a rendelkezésünkre álló adatok megengedik, megismerni. Az anyaország és leszakított két területének kereskedelmi viszonyára jellemző, hogy a forgalmi mérleg Magyarország kárára erősen passzív. Erdély — a vámbecslés értéke szerint — állandóan 250.000—500.000 frttal többet vitt ki Magyarországra, mint hozott be onnan, kivéve az 1773. évet, mikor a magyar piac a rövid időre fellendült gabonakivitel révén, úgylátszik, annyi külföldi árút volt képes felvenni, hogy a kimutatások szerint jóval több iparcikket vitt ki Erdélybe, mint a normális években, ami a mérleget javára billentette, Erdély egyrészt állattenyésztésének feleslegét értékesítette Magyarországon és több százezer frt árú szarvasmarhát szállított oda, továbbá nagyobb mennyiségű juhot (50—100.000 frt), lovat (20—50.000 frt) és sertést (10—25.000 frt). Az, hogy Erdély ily mennyiségű élőállat kivitelére képes volt, bizonyítja, hogy mezőgazdasága még a magyarországinál is inkább az állattenyésztésre volt fektetve, melynek termékeit a magyarénál olcsóbb árakon tudta piacra vinni. Másrészt azonban bizonyos iparágak nagyobb fejlettségéről tesz tanúságot az a körülmény, hogy iparcikkekből is volt kivitele Magyarország felé, még pedig faárúkból, ami a gazdag erdőségek mellett természetes volt, valamint bőr-árúkból és posztóból, melynek nyersanyaga Törökországból került Erdélybe. Hozott be még Magyarország Erdélyből, hogy csak a jelentékenyebb cikketek említsük, prém-árút, nyersbőröket és szappant.

Az erdélyi kivitel tárgyai nagyjából iparcikkek voltak. Magyarország a közvetítő szerepét játszhatta az

osztrák és az erdélyi piac között, mely azonban a testvérország ipari szükségleteinek csak kisebb részére szorított. Bizonyára nem magyar készítmények voltak azok az apróárúk, posztó, ruházati cikkek és a vászon, melyek Magyarország határait Erdély felé elhagyták, nem szólva azon számos egyéb iparcikkről, melyek kivitele csak hébe-korba öltött nagyobb arányokat. A magyar bornak jóval kisebb volt a keletje Erdélyben, mint a moldvai és havasalföldinek. A dohánykivitel sem volt jelentékeny, évi 8—10.000 frt, nagyobb a nyersbőröké, alig számbavehető a rézé. Feltűnően csekély volt a gabona, melyet Erdély Magyarországból vitt be, az évi átlag alig 18.000 frt, ami körülbelül ugyanannyi pozsonyi mérőnek felel meg, csak a már említett 1771—1772. években ért el a kivitel Erdélybe 45—55.000 mérőt.

Nem kevésbé passzív volt Magyarországra nézve a Bánsággal való kereskedelmi forgalom mérlege, méhnek élénksége az erdélyi forgalmat állandóan felülmúlta. A mérlegnek az erdélyinél jóval nagyobb tételei bizonyoságot tesznek egyrészt az anyagi jólét egyre nagyobb emelkedéséről a Bánságban, másrészt pedig azon egyre fontosabb szerepről, melyet ez az *újonnan* betelepített és művelés alá vett országrész játszott hazánk kereskedelmében. Ha a Bánságból behozott, bizonyára török eredetű bőrárúktól eltekintünk, úgy itt is a mezőgazdasági termelés produktumai, még pedig elsősorban az élőállatok és az állati termékek voltak a behozatal főtételei. A bánsági „szállások“ bizonyára nem csekély hányadát szolgáltatták annak az állatkivitelnek, mely magyarországból az örökös tartományok felé irányult. Legfőbb behozatali cikk volt a szarvasmarha, évente félmillió frt értékben, a sertés, a juh és a ló, az állati termékek közül a szalonna (évi 29.000 frt, körülbelül 2500 mázsa), azután a nyersbőrök, besózott hús és faggyú. Hoztak be még a Bánságból nagyobb mennyiségű rozsot a 70-es évektől kezdve, azután kevesebb búzát, hüvelyeseket és a bánsági közigazgatás által nagyon pártfogolt méhkertészet eredményéül mézet. Kivitelünk csaknem teljesen ugyanazon tételekből állott, mint Erdélyben, azon különbséggel, hogy nagyobb összegekről volt szó. A Bánságnak nagyobb volt a vásárlóképessége.

A piacot ott a magyar bor uralta. Meg kell még említenem, hogy a kimutatások nagyobb szarvasmarha behozatalról is tudnak. Ez alatt aligha érthetünk mást, mint a felnevelés és hizlalás céljából a bányászati nagy szállásokra hajtott gulyákat, mely feltevésemet igazolni látszik az a körülmény, hogy a behajtott marha mennyisége az utolsó esztendőben, mikor a földművelés a betelepülés sűrűsödésével egyre jobban kezd előnyömulni, rohamosan csökkent. A bányászati vámterület mérlege a 60-as években, melyekből kimutatásokat ismerek, aktív, míg 1775-ben már erősen passzív, nem annyira a kivitel csökkenése, mint a behozatal lényeges emelkedése miatt, mely legnagyobb részben iparcikkekéből állott. A kiviteli cikkek közt az első helyet foglalja el a réz, melyet oly nagy mennyiségben vittek ki a Bányászból Ausztriába, hogy az összkivitel értékének a 60-as években több mint 30, 1775-ben pedig 20%-át tette.¹²⁸ Az erdélyi vámterület mérlege, bár mint láttuk, Magyarország felé lényegesen aktív volt, mégis állandóan passzívummal zárult, nem annyira a törökországi behozatal, mint az osztrák iparcikkek beözönlése miatt. A kereskedelmi mérleg passzívumát az erdélyi kancellária az 1769—1778 közti tíz évben 6,643.254 frtra, vagyis évente 650.000 írtnál többre becsülte, miért is folyton orvoslást sürgetett az ország anyagi romlásának megakadályozására.¹²⁹

A kereskedelmi és fizetési mérleg.

A merkantilis politikának az áruforgalmi mérleg volt vezérlő kalauza. Bár a XVIII. századi kezdetleges statisztikai táblázatokban, miként azt Schmoller megállapította, de jómagunk is láttuk az előzőekben, ép a részletek voltak a legértékesebbek, az érdeklődés a hatóságoknál és a gazdasági kérdésekkel foglalkozóknál mégis mindig főösszegük felé irányult, melyből a legfőbb kérdésre keresték a feleletet, kedvező vagy kedvezőtlen-e a mérleg, veszteséggel avagy nyereséggel zárult-e, más országok hasznára-e vagy kárára. Ezt a merkantilis gazdasági politika sohasem tévesztette szem elől, mert valamely ország gazdasági fellendülésének más ország károsodását tartotta előfeltételül.¹³⁰

Magyarország áruforgalmi mérlegének megítélésénél csak Ausztriára gondoltak Bécsben, annyival is inkább, mert a forgalom túlnyomó része Ausztriával bonyolódott le. A főelvet a végleges következtetések levonásánál világosan formulázta meg a gazdasági tanács: „Általános nézet szerint kívánatos, hogy egy ország aktív kereskedelmét (kivitelét) gyarapítsa, a passzívot (behozatalát) pedig csökkentse. Ez a vélemény azonban Magyarországra vonatkozólag, tekintettel a többi örökös országra, korlátozást szenved, melyek szempontjából az óhajtott, hogy Magyarország aktívumát az idegen államokkal, passzívumát pedig az örökös tartományokkal szemben gyarapítsa.¹³¹

A magyar vámterület aktívuma a kimutatások szerint 1767—1780 közt évente átlag kétmillió forint volt. Az ország tehát évente kétmillióval gazdagodott, jóléte állandóan emelkedett volna, mint azt a bécsi kormányzások meg is állapították. Ezért jogtalanoknak találták azon panaszokat, melyeket a magyar rendek és a kormányzások az ország válságos gazdasági helyzete miatt emeltek.¹³² Bécsben ezt bizonyára nem rosszakaratból tették, hanem tudatlanságból. Nem tudták kritikus szemmel nézni a mérleg eredményeit, bár a kimutatások megbízhatóságát nem egyszer. vonták kétségbe.¹³³ Pedig a kritika nagyon is helyénvaló a statisztikával szemben, melyet különben nem kell megbízhatatlannak tartanunk.

A kétmillió forintos aktívum csak a behozatal és a kivitel összegeinek egybevetéséből ered. Nem vették figyelembe Bécsben a tranzitó kereskedelemről készített kimutatások tanulságait, melyek az aktívumot csökkentik, sőt ha az egész magyar birodalmat tekintetbe vesszük, felére szállítják le. Magyarország gazdasági helyzetének megítéléséhez pedig feltétlenül szükséges nemcsak a szoros értelemben vett magyar vámterület, hanem Erdély és a Bánság forgalmának mérlegeit is alaposan szemügyre venni. Ezeknek az elhanyagolása annyit jelentene, mint ép azon részekről feledkezni meg, melyek gazdaságilag leginkább visszamaradtak és legjobban voltak a behozatalra utalva.

A tranzitó-forgalomban behozott áruk nagy része a

magyar birodalom mérlegének aktívumát rontotta, mert részint bennmaradt a szűkebb magyar vámterület sorompóin belül, mint az pl. az átfutó árú gyanánt behozott prémek- és nyersbőrökről megállapítható, részint pedig Erdélybe, csekélyebb mértékben a Bánságba vitték tovább az ily tranzitáló cikkeket, mint a vásznat, prémeket, selyemanyagot és nyersbőröket. Az egész magyar birodalmat tekintve, igazi tranzitó-árú a balkán-levantei forgalmon kívül, melyről külön táblázatot közlök és amelynek tárgyai túlnyomó részben Ausztria felé tényleg elhagyták a határt, alig volt: a Lengyelországból behozott viasz, melyet tőlünk Trieszten át szállítottak a tengerentúlra, viszont az osztrák tengerpartról nem nagy mennyiségű déligyümölcs, rizs és külföldi selyemszövetek, Bécsből apró árúk és a stájer kovácsipar termékei mentek ki Magyarországon át Lengyelországba.¹³⁴

A magyar áruforgalmi mérleg kétmillió aktívumából le kell tehát vonni a szorosan vett magyar vámterületnek a tranzitó-forgalomból eredő passzívumát, azután az erdélyi vámterületnek a magyar tranzitó-kimutatásokból megállapítható passzívumát. Ez utóbbi kisebbedik az Erdély és Magyarország közti közvetlen ki- és beviteli forgalomnak különbözetével. A Bánságnak is lényeges passzívuma volt a tranzitó-kimutatások tanúsága szerint, melyet azonban elhanyagolhatunk, mert csaknem teljesen megegyezik összegben a Bánságnak Magyarországgal folytatott kereskedelmében elért aktívumával, mely „a magyar vámterület“ aktívumát csökkentette a bécsi számítások szerint.

De más tényezők is apasztották a magyar mérlegnek Bécsben kiszámított aktívumát. Nincsen meg a mérlegben mindazon árú, amit vámmentesen hoztak be az országba, ami pedig a nemességnek emelkedő igényei és főurainak gyakori utazásai miatt Bécsbe, honnan fényűzési szükségleteiket fedezvén, sok, különben vámköteles árút hoztak magukkal, jelentékeny összegre rúghattak.¹³⁰ Ennek hozzávetőleges megállapítása szinte lehetetlen. Vám nélküli *kivitel* hiányáról a kimutatásokban nem lehet szó, mert erről Bécsben sohasem tesznek említést, holott bizonyára nem hagyták volna ezt szó nélkül, mint oly körülményt, mely a mérleget még jobban rontotta Ausztria kárára.

vagy legalább is oly jelentéktelennek kellett a kivitelnek lenni, hogy nem érdemelt említést. Tekintve azt, hogy az 1743. és az 1748. kimutatások a vámmentes behozatal és kivitel értékét *együtt* körülbelül 600.000 forintra tették, az 1750—51. évek pedig körülbelül 350.000 forintra¹³⁶, úgy azt hiszem, nem eshetem túlzásba, ha figyelembe véve az 1754. tarifában felemelt becsértékeket és a forgalomnak minden téren csaknem kétszeres megnövekedését, valamint a fényűzés emelkedését, azt az összeget, melyet kivitelünk többletéből a vámmentes behozatal miatt le kell írunk, minimálisan 300.000 forinttal veszem számításba. Annyival is kevésbé tévedhetek, mert *egész* Magyarországról szólván, az erdélyi nemességnek az előbb említett hozzávetőleges becslésekben nem szereplő vámmentes behozatalát is figyelembe kell vennem.

Van azonban még egy körülmény, mely nem csekély mértékben szöktette fel a kivitel értékét a behozattal szemben és járult ahhoz, hogy az aktívum lényegesen nagyobbnak látszott a passzívumnál. A behozatalnál és a kivitelnél ugyanis lényegesen eltérően értékelték ép az áruforgalom legjelentékenyebb tételét, az élőállatokat, mint az egy bizonyára a magyar kamarától a bécsi gazdasági tanácshoz beküldött vámbecslési táblázatból látható.¹³⁷ Ennek fontosabb tételei:

	Becsési érték a behozatalnál		Becsési érték a kivitelnél	
	frt	kr.	frt	kr.
Tehén és üsző	8	—	12	—
Ökör, bika és tinó . .	20	—	30	—
Gazdasági ló	10	—	15	—
Jobbfajta ló és öszvér	30	—	45	—
Juh, kos és kecske . .	1	20	1	80
Hizott sertés	12	—	12	—
Sovány v. közepes sertés	4	—	6	—
Malac	2	—	3	—

Az állatforgalom összes tételei tehát ezen 1767-ben szabályként közölt táblázat szerint 50%-kal magasabb becslési kulcson alapultak a kivitelnél, mint a behozatalnál, ami bizonyos rovatokban, mint a szarvasmarhánál és a sertésnél, már 1767 előtt is világosan kimutatható

azon statisztikai táblákból, melyekben mint az 1764—66. években a forgalom tárgyát képező állatoknak nemcsak az értéke, hanem a darabszáma is ismeretes. Hogy tehát az egyenleget a behozatal és a kivitel között megállapíthassuk, az állatforgalmi tételekből, külkereskedelmünk legjelentékenyebb rovatainak kiviteli oldalából le kell vonnunk 33%-ot, mert egyáltalában nem okolható meg, miért lett volna a Balkánról behajtott sovány sertés vagy malac, a moldvai juh, a lengyelországi ló behajtásakor Magyarországra értékesebb, mint kihajtásuk alkalmával Magyarországból Ausztriába. A szarvasmarha-kivitelnél a különbség részben megokolható, mert a kivitt marha bizonyára hizlalt állat volt, míg a Balkánról behozott jórészt épen a kihajtott sőrék pótlására szolgált. Ezért a szarvasmarha tételénél a különben levonandó összegnek önkényesen csak $\frac{1}{3}$ -át állítottam be a következő, 14 év kimutatásából kiszámított átlagok alapján készült összeállításba, mely minden adatában minimális számításon alapszik és azon *legkisebb* összegeket foglalja magában, melyeket okvetlenül le kell vonnunk a kiviteli végösszezből, hogy az egységes és méltányos becslési kulcsot a mérleg tartozik és követel rovatában helyreállítsuk:

Átlag levonandó évente a szarvas-	
marha-kivitel révén.....	300.000 frt
a ló kivitel révén.....	20.000 „
a juh kivitel révén.....	100.000 „
a sovány sertés-kivitel révén.....	100.000 „
a fiatal sertés-kivitel révén . . .	<u>50.000 „</u>
az évi átlagos kiviteli többletből	
tehát összesen levonandó	550.000—600.000 frt.

Van végül még egy körülmény, mely a behozott árúk értékének végösszegét a kivittel szemben kisebbitette: a Törökországból behozott árúkat más, az 1754. évi „vám-tarifa“ kulcsánál alacsonyabb árakon becsülték fel az 5%-os elszámolásnál és vették be a kimutatásokba, az állatforgalom kivételével, melynél a török alattvalók semmiféle kedvezményt nem élveztek.¹³⁸ Minthogy Magyarország behozatala az örökös tartományokon kívül legnagyobb-részt Törökországból eredt, ez is jelentékenyebb összeg volt, melyet a törökországi behozatalnak legalább 10%-ában,

körülbelül 100.000 forintban állapíthatunk meg, ami azonban inkább a tény, mint akár megközelítőleg is a behozatalhoz hozzáadandó, illetőleg a kiviteli többletből levonandó összeget akarja jelezni.

Ezek szerint az átlagos kiviteli többletből a következő összegeket kell leszámítani, ha nemcsak a „magyar vámterületre“, hanem az egész egységes Magyarországra vagyunk tekintettel:

1. Erdélynek Magyarországgal üzött áruforgalmából és a tranzitó kimutatásokból kiszámítható évi átlagos passzívuma (700.000—300.000 forint, mely utóbbi összeg Erdély kiviteli többlete Magyarországgal szemben)	400.000 forint.
2. A magyar vámterület tranzitó forgalmából eredő passzívum	300.000 „
3. A vámmentesen behozott áruk minimuma	300.000 „
4. Az állatforgalomnál a kivitel magasabb becslési kulcsa révén.....	600.000 „
5. A török áruk alacsonyabb becslése miatt.....	<u>100.000 „</u>
Összesen.....	1,700.000 forint.

A magyar áruforgalmi mérleg többlete ezen — mint ismételten hangsúlyozom — minimálisan felvett összegek alapján átlag évi 300.000 forintra zsugorodik össze, mely számítás mellett azonban egy nem kevésbé fontos, talán a legfontosabb tényezőt hanyagoltam el teljesen: a csempészet révén behozott cikkeket.¹³⁹ Hogy mily fontos szerepet játszott ez a XVIII. századi áruforgalomban, már említettem. Hogy mennyire virágozhatott épen a magyarországi forgalomban, azt, ha a kormányisékek aktáiban nem is olvasnók az örökös panaszokat, könnyen beláthatjuk, ha meggondoljuk, hogy Magyarország a magas védővámok és behozatali tilalmak áthatolhatatlannak látszó bástyájával volt körülveve. Már pedig a csempészet ott virágozik legjobban, ahol érdemes a magas vámtételeket kijátszani. A csempészet pedig a mérleg behozatali serpenyőjét terhelné, ha számbelileg meg lehetne állapítani az ezen a réven az országba jutott árucikkek értékét. Az országból kifelé üzött csempészet — a már ismert

gazdasági viszonyoknál fogva — nem jöhet számításba a becsempészett árukkal szemben. Hogy a csempészzel behozott árúk értéke elérte, sőt minden bizonnyal felülmulta a fentemlített kiviteli többlet maradványát, azt nem kell bizonyítanom, hisz mindenütt az értékes és nagy vámmal megterhelt luxuscikkeket, a kameralisták szerint „nélkülözhető“ és ennél fogva eltiltott árúkat csempészték be elsősorban. Ez a tényező számban ugyan ki nem fejezhető, de az előadottak alapján a tényleges áruforgalmi, nem a kimutatásokban szereplő mérleget bizonyára egyensúlyba hozta, sőt meggyőződésem szerint erősen a passzívum oldalára billentette.

Csaknem teljesen ugyanezen szempontok irányadók az *Ausztria és Magyarország közti forgalomban* mutatkozó kiviteli többlet megítélésénél, mely kimutatásaink szerint átlag évente körülbelül 2,900.000 fitra rúgott. Ha itt is nem a szűk értelemben vett magyar vámterületet, hanem egész Magyarországot tekintjük, le kell vonnunk Erdély és a Bánság passzívumát, mely a magyar tranzítótabellák segítségével meghatározható. Minden ugyanis, ami tranzító-áru gyanánt ment keresztül Magyarországon Erdély és a Bánság felé, szükségképen osztrák ipari és fényüzési cikk volt, mert eltekintve az igen csekély, Lengyelország felől bejövő forgalomtól, csak Ausztria és a török birodalom felől érkezett tranzító-áru. Mivel nem tételezhető fel, hogy Törökországból, mely közvetlen szomszédja volt Erdélynek és a Bánságnak, Magyarországon keresztül vittek volna ki árúkat ezen országrészekbe, vagy ha ez meg is történt néhány esetben, a forgalomnak csak jelentéktelen része vehette ezt az utat, mindaz, ami mint tranzító-áru ment ki Erdélybe és a Bánságba, csak osztrák eredetű lehetett. Ezen kiviteli forgalom összegéből le kell vonni azon árúk értékét, melyek tranzító gyanánt jöttek a két országrészből Magyarországra, mert ezeket viszont csaknem kizárólag Ausztria felé vihették tovább. Kiviteli többletünkből ezen alapon levonandó összeg Erdélynél átlag 700.000 fit, a Bánságnál 400.000 fit. Az állatkiviteli forgalom magasabb becslése révén az *általános* kiviteli többletből levont félmilliót itt sem szabad elfelejtenünk, mert az állatkivitel csaknem kizárólag az Ausztriával folytatott kereskedelem-

ben szerepelt. Levonandó volna még az is, ami az osztrák tranzitóként behozott árukból Magyarországon maradt. Ezek összegét azonban egyáltalában nem lehet megállapítani, mert nem tudom, hogy abból a 300.000 forint értékű áruból, mely, miként fent megállapítottam, a tranzitóból a magyar vámterületen maradt, mennyi volt osztrák eredetű. A csempészet, ha mint minden relációban, Ausztria felől is bizonyára meg volt, jelentéktelensége miatt alig vehető számba, mert főiránya Szilézia és Lengyelország felől vezetett Magyarországra a lipcsei és boroszlói, Magyarországon kedvelt, de tiltott árukkal.

Marad az említett levonások után körülbelül másfélmillió, mint az osztrák-magyar áruforgalom aktívuma Magyarországra javára. Azt, hogy az örökös tartományokból behozott áruk jórésze külföldi eredetű volt és így nem tekinthetjük őket az osztrák kereskedelem aktívumának, amint ezen nézetet a gazdasági tanács kifejezésre juttatta,¹¹⁰ nem fogadhatjuk el, mert viszont az Ausztriába kivitt magyar áru jórésze sem került az örökös tartományok piacán eladásra, hanem tovább szállították őket eredeti állapotban, avagy feldolgozva iparcikkek formájában.

A látszat tehát, mely a bécsi kormányzéseket rendszeresen megtévesztette és gazdasági politikájuknak hamis alapot adott, az volt, hogy Magyarország a kereskedelmi forgalom révén jelentékenyen gazdagodott Ausztriával szemben. Nem rosszhiszeműségből irányították a gazdasági politikát ezen meggyőződés alapján, hanem az emberek akkor általában nem gondoltak arra, hogy van a vagyoni, vagy mondjuk pénzvándorlásnak az áruforgalmon kívül más módja is, ha meg is kell engednünk, hogy ez akkor a mainál is nagyobb szerepet játszott. Még Angliában is azt hitték a merkantilizmus korában 1670 óta, hogy mivel Franciaország többet szállított a szigetországba, mint onnan kivitt, megengedhetetlen módon gazdagodott ezzel szemben, és áruimport tilalakkal akarták távoltartani. Nem tudtak különbséget tenni, mint ma, kereskedelmi és fizetési mérleg között. Az utóbbi, mely a vagyoni vándorlás minden fajtáját figyelembe veszi, adja meg tulajdonképpen az igazi képét valamely ország javuló vagy rosszabbodó gazdasági helyzetének.¹⁴¹

Néha, úgy látszik, még Bécsben is felmerült az a gondolat, hogy az áruforgalmi kimutatásokból, levont tanulmányok még sem felelhetnek meg a tényeknek. A cseh-osztrák udvari kancellária 1780-ban szokatlanul mély belátásról tesz tanúságot, mikor Magyarországnak a kimutatásokból kiderülő aktívumáról szólva, így ír az államtanácsnak: „Ha kiszámítnók, mit termel Magyarország nemes ércekből, ami a kimutatásokban nem fordul elő, mennyit szállít vert pénzben a német örökös tartományokba, a mérleg a két fél közt kiegyenlítődne, ha ugyan nem lenne még passzív Magyarország kárára az örökös tartományokkal szemben.”¹⁴² Ez a vélemény nagyjában fejtélen talála a szeget.

A vagyonvándorlás módjai egyik országból a másikba az illető államok közti politikai vonatkozások szerint különbözők voltak.¹⁴³ A Magyarország és Ausztria közti vagyonátzivárgás módjait éles szemmel látta, meg már a kiváló magyar nemzetgazdász, Berzeviczy Gergely, aki nyomtatékosan mutatott rá arra, amit korának gazdasági élete már ugyancsak érzett, hogy nem Magyarország gazdagodik Ausztria rovására érdemetlen módon, hanem ellenkezőleg, a pénzvándorlás óriási arányokban folyik Magyarországból Ausztriába. Szerinte, hogy az igazi aktívumot a két ország közti forgalomban megismerjük, nem elégedhetünk meg az áruforgalmi kimutatásokkal, mivel míg bennük a Magyarországra irányuló *pénzbehozatal* egy rovata sem hiányzik, addig sok pénzt visznek *ki* Magyarországból, melynek a kimutatásokban nincs nyoma. Hiányzik szerinte a kimutatásokból azon összegek, melyek a magyarországi és az erdélyi bányászat — vert pénz, urbura, ércebeváltási haszon — révén kerülnek Bécsbe. Ezt Berzeviczy az ő korában, vagyis a XVIII. század utolsó éveiben hárommillió forintra becsülte, ami magában véve bőségesen kiegyenlítette volna a kimutatásokból kiderülő árukiviteli többlet értékét. Ez a becslés azonban túlzott. Átlagosan megállapíthatjuk Mária Terézia uralkodásának utolsó évtizedéből azt az összeget, mely a bányajövedelmek és a pénzverés révén Bécsbe vándorolt évente.

Ez az összeg volt:

1761-ben	933.000	frt,	1776-ban	1,096.000	frt,
1772-ben	1,027.000	„	1777-ben	1,017.000	„
1773-ban	905.000	„	1778-ban	1,265.000	„
1774-ben	981.000	„	1779-ben	1,492.000	„
1775-ben	1,205.000	„	1780-ban	1,802.000	„

A magyar bánya- és pénzverési jövedelmet tehát Mária Terézia idejében évente jó egymillió forintra becsülhetjük.

1793-ban Berzeviczy munkájának megjelenése idejében, sem lehetett sokkal nagyobb, mert adataim szerint az egész monarchia ezen jövedelmi forrása tisztán nem egészen kétmillió forintot hozott a kincstárnak.¹⁴⁴

Egyéb csatornáit is látta Berzeviczy a pénz átfolyásának Bécsbe: sok magyar pénzt hagytak Bécsben ékszerekért, drága ruhákért és különféle árúkért. Ez a vámmentesen behozott árúk rovatában figyelembe vett összeg. Elveszett Magyarországra nézve az a pénz, melyet a Bécsben élő magyar urak költöttek el. Ennek összegét természetesen megközelítőleg sem tudjuk ugyan megállapítani, de a magyar nagybirtok jövedelmének igen jelentékeny része vándorolt Bécsbe, hol a legnagyobb latifundiumok urai, az Eszterházyak, Pálffyak, Koháryak, Erdődyek, Schönbornok stb. költséges életmódjukkal, bőkezűségükkel állandóan a legnagyobb fényt kölcsönözték az udvari életnek. Egy-egy ily nagy főúri család e korbeli vagyoni mérlegéből kiderülhetne, mennyit köszönhet Bécs gazdasági fellendülése, nagyvárosiasodása a magyar arisztokráciának. Vegyük még hozzá azon nagybirtokok jövedelmét, mellyel a dinasztia nagy érdemeket szerzett „indigenáinkat“ jutalmazta, kik szintén állandóan az udvar körül éltek, továbbá azt a szintén nem csekély összeget, melyet a Bécsbe csak szórakozni feljáró magyar arisztokraták és középbirtokosok elköltöttek, úgy aligha tévedek, ha azon meggyőződésnek adok kifejezést, hogy az ily módon Bécsbe vándorolt magyar pénz a fizetési mérleget egymagában Ausztria javára billentette.

Megközelítőleg megállapíthatjuk azonban azt a pénzösszeget, mely — mint Berzeviczy felsorolásának 4. rovata — a só-, harmincad- és egyéb kamarai jövedelmek révén Bécsbe vándorolt, amihez hozzászámítjuk azt az ő emlí-

tette kevésbé jelentékeny tételt is, mely taksák, donatiók, armalisok és tisztségek fejében Bécsben fizetett összegekből állott. A rendelkezésemre álló költségvetésekből, illetőleg kamarai kimutatásokból összeállítottam, hogy mennyi pénzt szolgáltatott be a magyar udvari kamara, az erdélyi kincstár és a bánsági kormányzóság a bécsi központi kamarai pénztárnak (Universal-Cameral-Zahlamt) különböző címeken. Ezen pénztár kiadási rovataiból megállapítható, hogy ez a pénz csaknem kizárólag Bécsben, illetőleg Ausztriában költetett el és az osztrák gazdasági élet javára szolgált. A központi pénztár kiadási rovatának legfőbb tételei: az udvartartás költségei, melyek az összes kiadások jó egyharmadára rúgnak. Megközelítik összegeikben a központi kormányiszervek, az udvari pénz- és igazságügyi kormányiszervek alkalmazottainak fizetései, nyugdíjai és dologi kiadásai. Ezeken kívül a központi pénztár a neki beszállított pénz kisebb részét bizonyos hadügyi kiadások fedezésére és az államadóságok kamatainak fizetésére más pénztáraknak adta át. Beszámítottam az alább közölt összegekbe még azt a 300.000—400.000 forintot is, melyet a magyar udvari kamara az udvari titkos kamarai pénztárnak fizetett évente s amely az udvar rendelkezésére állott a kormányhivatalok elé nem tartozó kiadások fedezésére.

Megjegyzem még, hogy a következő összegek korántsem foglalják magukban mindazt a pénzt, ami az abszolút monarchia kiadásainak fedezésére Magyarországból Bécsbe vándorolt és inkább minimális összegeknek tekintendők: nincsen meg bennük például a magyarországi postajövedelem pontosan meg nem állapítható feleslege, valamint a magyarországi contributióknak, vagyis a katonai célokra szánt adóknak azon része sem, melyet nem Magyarországon költöttek el. A hadsereg céljaira fordított kiadásokból sokkal többet költöttek el Ausztriában, mint amennyivel Ausztria ezen kiadások fedezéséhez hozzájárult. Ezt mindenkinek be kell látnia, aki tekintetbe veszi azt, hogy a hadsereg felszerelése kizárólag az osztrák iparvállalatokat gazdagította, és miként mindenütt Európában, nem csekély része volt' az osztrák kapitalizmus keletkezésében és megerősödésében. Meg kell még gondolni azt is, hogy az állandóan

fenyegető porosz veszély miatt a hadsereg túlnyomó része a szudetai tartományokban volt elhelyezve és így eltartásának költségei is jobbra ezek javára szolgált. Az élelmezés a szállítási nehézségek miatt legfeljebb a húsellátás terén válhatott a magyar gazdasági élet előnyére, aminek költségei végeredményben meg sem közelíthették azt az összeget, mellyel Magyarország a hadsereg fenntartásához járult. Bécsbe vándorolt, számításom szerint, a magyar birodalom állami pénzeinek feleslegéből:

1752-ben 1,993.654 frt,	1771-ben 3,174.171 frt,
1754-ben 21221.649 „	1772-ben 3,326.423
1755-ben 2,509.231 „	1773-ban 4,121.033
1757-ben 2,594.000 „	1774-ben 4,119.273
1768-ban 2,785.975 „	1775-ben 4,148.099
1770-ben 3,185.385 „	1778-ban 4,024.671

Ezen kis összeállításból kiderül, hogy a fizetési mérleg ez az egy tétele bőségesen megszüntette és passzívummá változtatta Magyarország kereskedelmi mérlegében az örökös tartományokkal szemben mutatkozó aktívumot.

Megemlíthetem végül még a fizetési mérlegnek az osztrák tartományok és főleg Bécs javára eső azt a tételét, mellyel az mint tőkében erősebb, gazdagabb, a mesterségesen is hozzáfűzött és egyedül ráutalt Magyarországból kereskedelmi és egyéb adóssági kamatok fizetése révén gazdagodott.

Mindezt meggondolva, világos, hogy az osztrák-magyar gazdasági viszonylatban Magyarország volt a károsodó, szegényedő és kizsákmányolt fél, akár a szándékos gazdasági politika, akár a sajtósági politikai kapcsolat rovására írjuk ezt a szerepét. Mindenkinek érthetővé válik ezek után a magyar kancellária panasza, hogy bármily sok pénzt vertek, a készpénz az országban szemlátomást fogyott, holott Bécsben az a hit volt elterjedve, hogy felhalmozódott.¹⁴⁵ Oly panasz, mely évtizedeken át Berzeviczytól Széchenyiig újból és újból felhangzik az ország gazdasági helyzetével foglalkozó honfiak szájából. Nem hozhatjuk fel ezek nézete ellen, hogy teoretikus okokból a magyar gazdasági viszonyokat hamis színben látták, hogy túlbecsülték a pénzkészlet befolyását a nemzet gaz-

dagodására és nem látták be, mint a merkantilis felfogás idejében ez rendesen megtörtént, hogy „egy“ nemzet gazdagodása végső okaiban produktív erőitől, gazdasági organizációjától és produktumainak egyre növekedő piacától függ“. A bécsi gazdasági politika azonban Ausztria produktív erejét gyarapította Magyarország kárára, amint azt a magyar kormányzések idejében észre is vették.¹⁴ Magyarország gazdasági organizációja pedig belső alkotmányos viszonyai folytán teljesen visszamaradt volt, termékeinek részben természetes okok, részben ugyancsak a bécsi gazdasági politika miatt nem szerezhettek egyre növekedő piacot.. Miután már láttuk, hogy ipari termelésről Magyarországon ezidőben nem lehetett szó, csak annak vizsgálata van még hátra, minő politikát követett a központi kormány Magyarország mezőgazdasági termékeinek értékesítésében, ami még inkább meg fogja világítani az imént vázolt tények eredő okait.

A gabonakereskedelmi politika.

A nemzetközi gabonapiac.

A bécsi gazdasági politikának aligha van fontosabb fejezete ennél. Magyarország, miként az eddig előadottak bizonyítják, Mária Terézia korában még primitív agrárállam volt extenzív földműveléssel, melynek termelése megfelelt a lakosság szükségleteinek, melyek nem emelkedtek olyan arányban, mint egyebütt a nagyipar létesülteivel és terjeszkedésével. A bécsi gazdasági politikától függött Magyarország mezőgazdaságának magasabb fokra emelkedése. Mivel az ország tényleges és könnyen fokozható gabonatermelésének, jórészt a bécsi gazdasági politika folytán, városi ipari lakosság hiányában, belső piaca nem volt, Magyarország gazdasági boldogulásának kérdése attól függött, akartak-e az udvari hatóságok, és ha akartak, sikerült-e nekik a magyar mezőgazdasági termékeknek és különösen azok legfőbbjének, a gabonának külföldi piacot teremteni.

A merkantilis elveket követő államférfiak a XVIII. században Anglia kétségtelenül fényesen bevált gabonapoli-

tikájának hatása alatt állottak. Angliában 1689-ben — jobbára az Orániai Vilmos érdekeit előmozdító földbirtokosok megjutalmazására — törvényt hoztak a gabonakivitel fellendítésére, úgy hogy ha a gabona ára a kiviteli kikötőkben, bizonyos a törvényben megállapított összeget meg nem halad, akkor prémiumot adtak a kivitelre, amely természetesen vámmentes is volt. Anglia ekkor még túlnyomóan agrárállam volt. A törvény megakadályozta egyrészt azt, hogy jó termés esetében, mint az 1729—1756-ig csaknem megszakítás nélkül állandó volt, a gabona ára annyira leszálljon és ezzel a megélhetés oly könnyűvé váljék, hogy a munkások elforduljanak az ipartól, mely még a kezdet nehézségeivel küzdött, másrészt meg lehetségessé tette a kivittel a mezőgazdaság nagyarányú emelkedését. A kiviteli prémium folytán a földművelés óriási lendületet vett és a legfontosabbá vált kiviteli cikket termelte, míg a XVII. század folyamán csak bőséges termés idejében jutott valami kivitelre. A nagy gabonakivitelnek lényeges része volt a hajózás nagyarányú emelkedésében és a hajóépítő, valamint a mindezzel összefüggő iparágak felvirágzásában. Az egész kontinens irigységgel és csudálkozással tekintett Anglia mezőgazdasági fejlődésére.¹⁴⁸

Az angol példa, a szigetország gazdagodása az említett intézkedés folytán Bécsre is hatott. Miért ne lehetne a monarchiát hasonló politikával gabonaexport révén aranyhoz juttatni? Ezen cél megvalósításánál elsősorban Magyarországra kellett gondolniok. Ausztria ezidőben szintén agrárállam volt, mely lakosságának gabonaszükségletét normális években, miként az az áruforgalmi kimutatásokból kitűnik, legnagyobb részben maga fedezte. Az iparosodás még nem öltött olyan arányokat, hogy a lakosság kenyérszüksége túlnyomóan a behozattól függött volna, bár a magyar behozattal-már ekkor sem tudta teljesen nélkülözni. Kivitelre azonban nem maradhatott semmi. Arra is gondoltak Bécsben, hogy Magyarországot esetleg ilyen módon kárpótolhatják azért, hogy a gazdasági politika egyéb terén Ausztria mögé szorították, miként ennek a nagy befolyású alkancellár, Bartenstein ad kifejezést gróf Chotekhez, a gazdasági tanács elnökéhez intézett,

1759-ben írt levelében. „Mihelyt ezen külföldi kereskedelmi ágnak lehetőségét és hasznosságát a tapasztalat bebizonyította, el fognak hallgatni a panaszok Magyarország részéről háttérbe szorítása felől, melyeket az udvar méltányos kívánságainak megnehezítésére minden országgyűlésen oly jól tudnak érvényesíteni.“¹⁴⁹

Sikerrel kecsegtethetett-e a nagyobb mérvű kivitel megteremtésére irányuló törekvés? Volt-e a gabonának olyan nemzetközi piaca, melyen a kivitel elhelyezést találhatott volna? Sombart megállapítása szerint a korai kapitalizmus idejében minden ország lényegében saját termékeiből élt: Franciaországban a XVIII. század végén is a marhakivitel még nagyobb a behozatalnál, míg a gabonánál a kivitel és a behozatal kiegyenlíti egymást. Olaszország *egészében* normális években nem szorult behozatalra. Még az iparilag annyira fejlett Svájc is megőrizte földművelőország jellegét és gabonaszükségletének Vo-át maga fedezte. Voltak azonban országok, melyek természeti helyzetüknél és éghajlati viszonyaiknál fogva már régóta gabonabehozatalra szorultak: Spanyolország, Portugália, Hollandia és Norvégia. Ezen országok szükséglete, valamint az egyre növekedő állandó hadseregek élelmezése, a lakosságnak az ipari foglalkozások terjedésével folyton emelkedő igényei a gabonának olyan piacát teremtették meg, melynek forgalmát évi 4½—5½ millió hektoliterre becsülik a XVIII. század végén. Gabonát kivivő országok voltak a XVIII. század folyamán Skandinávia Norvégország kivételével, Anglia, Németország és különösen II. Katalin cárnő uralkodása óta Oroszország, de főképen Lengyelország.¹⁵⁰ A XVIII. század közepe óta azonban lényeges eltolódások történtek a nemzetközi gabonapiac helyzetében. Poroszország, mely a század elején, mikor a háborúk a Kelet-tengeren a rendes hajóforgalmat megakadályozták, sokat exportált, egyre jobban megszűnt gabonakiviteli ország lenni. Magdeburg, mely a Hamburgon át űzött gabonakereskedésből óriási hasznot húzott, kiszorult a nemzetközi gabonaforgalomból, mióta Anglia annyi gabonát dobott a piacra. A néhány évtizeddel előbb még oly jelentős forgalom az Elbén nem éledhetett fel többé, de nem is volt rá szükség, mert I. Frigyes Vilmos, és főleg Nagy Frigyes

céltudatos gazdasági politikája folytán a gyáripar emelkedésével megszorodott lakosság fogyasztása nagyon megnőtt. Hasonlóan megszűnt a stettini kivitel, mely az Oderán szállított gabonát hozta forgalomba. Kelet-Poroszországban exportált még Königsberg, de jobbra csak lengyel eredetű gabonát. Szóval Nagy Frigyes alatt Észak-Németország a csak saját szükségletüket ellátó országok sorába lépett. Számításba sem jött többé a porosz kikötők kivitele a Visztula mellett fekvő Danzigéval szemben. Ez a lengyel gabonát hozta piacra, melynek legjobb híre, legnagyobb keletje volt.

Lengyelország gazdasági fejlődése a XVII. században megállott, nem érte el azon fokot, melyre az európai nagy államok a XVIII. században jutottak. Míg a merkantilizmus elveit egész Észak-Európa átvette a nyugati államoktól, addig Lengyelország továbbra is agrár síksági ország maradt ipar, hajózás és tengeri kereskedelem nélkül, mely minden árúját nyersen vitte ki. A nemes mindenható volt az országban, csak ő vihette ki gabonáját vámmentesen és míg a külföldnek egész búza- és rozstermését eladta, parasztjait kényszerítette árpa- és zabkenyeret enni. A földművelés a paraszt kizsákmányolása miatt elhanyagolt állapotban volt, a csűröket — akárcsak nálunk — nem ismerték és a paraszt télen közel állt az éhhalálhoz. A nemes mindazonáltal még rossz termés után is exportált és parasztja gabonáját és fáját drága ruhákkal és ékszerekkel cserélte be Danzigban. Árúját, nem ismervén a piaci viszonyokat, olcsó pénzen adta el, míg mindent jó drágán fizetett meg, aminek vásárlására a danzigi kalmárok, pompaszeretetét és élvhajzását kihasználva, rábeszélyték. A hollandusok, akik a danzigi közvetítőktől a lengyel gabonát megvették és elszállították Nyugat- és Déleurópába, mindenkor biztosan számíthattak a lengyel kivitelre, mert Lengyelország a gabonakereskedelmi politikát teljesen a birtokos nemesség kedve szerint folytatta. 1532 óta nem fordult elő gabonakiviteli tilalom, bár sok rossz termés megkövetelte volna.

Fontos változást jelentett a nemzetközi gabonapiacra az a döntő fordulat, mely 1765-ben az angol gabonakereskedelmi politikában és az egész angol nemzetgazda-

sági életben beállott. Rossz aratások és a lakosság számának rohamos emelkedése folytán a gabonaárak roppant emelkedtek Angliában, úgy hogy a gabonabehozatal nagyobb lett a kivitelnél. A kivitelt azután be is tiltották és gyakran váltakozott a gabonakiviteli és behozatali tilalmak kibocsátása, amit a kereskedelem és a mezőgazdaság sínylették meg, melynek érdekei azonban egyre jobban háttérbe szorultak az ipari lakosságéival szemben. Anglia helyét a gabonapiacon az északamerikai államok kezdték elfoglalni gyarapodó kivitelükkel.

Sokkal fontosabb lehetett azonban magyar gabonakiviteli piac szerzése szempontjából az olasz félsziget mezőgazdaságának helyzete, mely a XVIII. század közepe táján katasztrofális jellegű volt. A pápai államban, melyet a XVI. században még mint termékeny országot dicsértek, a földművelés és különösen a gabonatermelés a pápák rokonságának és a korrupció bürokráciájának szemérmetlen gabonauzsorája miatt hihetetlen módon lesülyedt és a legalacsonyabb fokon tengődött. Az udvar egyes tagjai, és épen az inség megakadályozására alkotott hivatali szervek, üzérkedtek a kiviteli engedélyekkel, és még a legrosszabb termések éveiben is százezrekkel gazdagodtak. A XVIII. század közepén már napirenden volt az inség és mikor a hatvanas években három termés egymásután nagyon rossz volt, nyílt forrongás tört ki. A pápai kormány, mely kétszáz évvel előbb exportálni tudott, hajórakományszámra kellett a gabonát külföldön vásárolni, de a hivatalnokok romlottsága még ekkor is hihetetlen visszaélésekre vetemedett.

Hasonlóak voltak a viszonyok a nápolyi királyságban, hol a korrupció folytán elcsenevészedett testü ország vállain óriási fő nyugodott, az 1766—70-ben már 350.000 lakost számláló Nápoly városa, melynek eltartása volt a célja a szerencsétlen kézzel irányított agrár- és kereskedelmi politikának. A főváros teljesen elnyomta a tartományok jólétét, nem hagyta Őket virágzásra jutni, és mégis gyakran előfordult a rossz közlekedés, a magas belső vámok és a kormány ostoba intézkedései miatt, hogy Nápolyban kenyérhiány volt, míg a tartományokban a megtiltott kivitel miatt nem tudtak mit kezdeni a gabonafelesleggel. A ga-

bonakereskedelem ismételten lelketlen üzerek kezeibe került, kik teljesen uralták a piacot, gazdagodtak és az inséges esztendőket mesterségesen hosszabbították meg. Rettenetes éhínség dúlt a királyságban 1764 óta, mely évben félmillió ember gyűlt össze a fővárosban. Hiába volt minden erőszakos rekvirálás a falun, az éhínséget, melynek ezrek estek áldozatul, nem lehetett megszüntetni.

Szicíliának, mely egykor Rómát látta el gabonával, a XVIII. század végén volt ugyan számbavehető kivitele, ebből azonban csak a földesuraknak volt hasznuk, míg a paraszt a legnagyobb nyomorral küzdött. Mivel aratás után egyszerre bekövetelték tőle a súlyos földesúri és királyi adókat, gabonáját mindjárt el kellett adnia az aratás után olcsó pénzen, úgy hogy később kénytelen volt azt méregdrágán visszavásárolni a földesúrtól, hogy a jövő termésig megélhessen. Amennyiben ezek a viszonyok nem tették tönkre a parasztot, a bürokrácia haszonlesése és romlottsága tette meg a magáét. — Génua és Velence persze állandóan csak behozatalból éltek.

Egész Olaszországban tehát a XVIII. század második felében a legszomorúbb agrárviszonyok voltak. A parasztot elnyomták a kormányok és a földesurak, a lakosság nagy tömegét kiszipolyozták a lelkiismeretlen hivatalnokok és a falánk üzerek, aminek következménye a földművelés oly nagyfokú lesülyedése volt, hogy Olaszország nagyrésze gabonabehozatalra szorult. A szabadulás módját az inség karjaiból Toscana fiatal nagyhercege, a mi későbbi II. Lipótunk, mutatta meg, aki az 1764. évi nagy inség tanulságain okulva, megengedte a vámmentes gabonabehozatalt és a szabad gabonakereskedelem minden akadályát megszüntette, amivel országa jólétének alapját vetette meg és a physiokrata-elveket követő nemzetgazdasági írók sokat dicsért mintaképe lett.¹⁵¹

Törekvések a magyar gabona tengerentúli kivitelére.

A világpiacon helyzete tehát korántsem lett volna kedvezőtlen Magyarország gabonakivitelének elhelyezésére, de hazánk természeti fekvése a legnagyobb nehézségeket gördítette oly törekvések útjába, melyek a világpiacon

akartak fogyasztókat szerezni gabonájának. Az összes gabonát kivivő államok, melyekről fent szoltam, a tenger mellett fekszenek, melyet könnyen hajózható folyókon érhetnek el a gabonaszállítványok. Anglia és a Keleti-tenger melletti országok ezért uralták a XVIII. században az európai piacot és csak ezért uralhatták. Tengelyen olyan tömegárút, minő a gabona, nem tudtak szállítani, mert a szállítási költség nagyobb távolságra lehetetlenné tette a gabona értékesítését. Németországban — Schmoller számítása szerint — még a XIX. század első felében is mázsánként és mérföldenként 8—10 fillerre ment a szállítás költsége. 100 font búzáért, melynek értéke Berlinben 9.2 márka volt (1800—1850), Berlintonól 10 mérföldnyire csak 8.2, 20 mérföldnyire csak 7.2 márkát fizethettek a termelőnek. 15 mérföldön túli távolságról oly piacok számára, melyeknek, mint Berlinnek, alacsonyabb gabonaárak voltak, nem lehetett szállítani. Egy más számítás szerint, Észak-Németországban még 1826-ban is a szállítási költségek 50 mérföldre a gabona teljes értékét felemésztették. A vasút a szállítási költséget mázsánként mindjárt 1.5—5 fillerre szállította le, amivel valamely piac szállítási körzete 4—5-szörösére növekedett sugarában. A XIX. század végén *tonnánként* és kilométerenként a szállítási költség tengelyen az országúton 30—50 fillér volt, száz évvel előbb tehát, mikor az utak, különösen nálunk, sokkal rosszabbak voltak, a költség jóval nagyobb lehetett.¹⁵² Nálunk — 300 kilométeres átlagos távolságot véve alapul — a gabonaküldemények után a XIX. század végén a vasúti szállítás költsége tonnánként egy kilométerre 3.8 fillér volt, a vízi szállításé pedig ugyanabban az időben 1.2 fillér, a XX. század első évtizedében 1.7 fillér volt.¹⁵³

A vízi szállítás tehát ma is sokkal olcsóbb és a világpiacra ma is legnagyobb részt csak a vízen szállított gabona kerül. Mennyivel inkább áll ez a XVIII. századi viszonyokról! Nagyobb távolságra gabonát akkor még inkább csak vízen lehetett szállítani.

Hazánk folyórendszere nem ad közvetlen összeköttetést a tengerrel. Főfolyónk, a Duna, Magyarországot elhagyván, oly területeket fut át, melyek ma is bővében vannak a mezőgazdasági termékeknek és exportállamok.

Arról szó sem lehetett, hogy a Dunán lefelé a Fekete-tengerről úzhessünk kereskedelmet gabonával. A török birodalom rendezetlen közbiztonsági viszonyaitól és a kalózok rablásaitól eltekintve, már a nagy távolság miatt sem lehetett ezúton hasznos hajtó összeköttetést találni a nyugati, gabonát importáló országokkal, a Levante maga pedig gabonát exportált — Triesztbe. Nem merülhetett fel ennél fogva más gondolat, mint az Adriai tenger felé kísérelni meg a gabonakivitel lebonyolítását. Az út erre sokkal rövidebb, de a természet még a mai viszonyok mellett is ugyancsak számottevő akadályokkal nehezítette meg ezt az egyedüli közlekedési módot az akkori európai piaccal. A felső folyásában erősen összeszűkülő, nagyésésű Száva a belé torkoló Kulpával folyásukkal ellentétes irányban Károlyvárosig nem alkotnak ideális víziutat. Károlyvárost meg még a kietlen, lakatlan Karszt magas hegyvidéke választja el a kereskedelem kapuitól, a tengeri kikötőktől. A nagy távolság miatt, ha ezúton elérhető is volt valami, csak az ország déli vidéke jöhetett számba a gabonakivitelnél.

1756-ban egy nyugalmazott kapitány, valami Schley Tódor, 100 mázsa füstölt és egyéb árút szállított a Bánságból négy hatökrös szekéren Eszék-, Verőce-, Zágráb-, Károlyvároson át Fiúméba, de mire odaért, a szekerek és az ökrök a sziklás Karszt tönkrementek s így a tengerpartról visszafelé nem volt rakomány, amitől pedig vállalkozásának gyümölcsözése függött. A következő évben a víziutat választotta, melyen aztán 1758-ban a bécsi hatóságok megbízásából, melyek a bánsági kormányzóság útján élénk figyelemmel kísérték a merész úttörő minden vállalatát, sikerült is neki egy szállítmányt fényes eredménnyel lebonyolítani. 2300 mázsa búzán, és valamivel kevesebb beszózott marhahúson, melyet a Bánságból a Száván, Kulpán és a III. Károly építette úton vitt a Karsztot át a tengerpartra, valamint a visszafelé hozott szállítmányon, mely cukorból és levantei árukából állott, 2856 forint befektetés mellett a kincstár javára tisztán 3076 forintot keresett. A jelentést tevő hatóságok megemlítik ugyan, hogy gabonahiány volt a tengerparton, de a fényes anyagi eredmény nem hagyott senkit sem elmélyedni annak ku-

tatásába, nemcsak egy jól sikerült alkalmi üzletről van-e szó. A királynő a kapitánynak öröme és megelégedése kifejezésére száz körmöci aranyat adott jutalmul.¹⁵⁴

Schleynek útjáról tett részletes jelentéséből kiderült ugyan, hogy a kereskedelmi útnak nagy akadályai vannak, melyeket csak szívós munkával lehet eltávolítani, de felcsillogott az a remény is, hogy Magyarország földművelését a gabonakivitellel úgy fel lehet virágoztatni, amint az Angliában sikerült. Miért ne termelhetne a magyar és a horvát paraszt is többet, ha módja volna a kivitelre és ha kioktatnák, hogyan javíthat az eddigi termelési módon? Angliában 1689 előtt ugyanolyan viszonyok voltak, mint Magyarországon. A paraszt elhanyagolta a földművelést és csak az állattenyésztésnek élt. A gabonakiviteli prémiumok rendszerével mégis oly nagyszabású kivitelt tudtak létesíteni, hogy ezen a réven 1746—50 között több millió forinttal gazdagodott a szigetország. Miért ne gazdagodhálnék hasonló módon Magyarország is?! Ezek voltak Raab Ferencnek, az ügyes trieszti helytartósági tanácsosnak a bécsi kormányhatóságoktól is helyeselt gondolatai, akit a királynő a horvát rendek egy megbízottjával együtt már a Schley vállalkozását követő évben, 1759-ben kiküldött annak tanulmányozására, hogyan lehetne Magyarország és a tengerpart közt a kereskedelmet fellendíteni.

A magyar gabona, miként azt Raab egy trieszti malom őrlésének eredményeivel bizonyította, felvehette a tengerparton a versenyt az olasz gabonával, mely nagyobb szemű ugyan, de nem ad oly szép lisztet, mint a bánsági. A magyar lisztből sütött kenyér ugyan valamivel feketébb, de ízletesebb volt az olasznál és jobban kelt meg, úgy hogy egyenlő súlyú olasz és magyar lisztből sütött kenyér közül a magyar jóval nagyobb volt. Két nagy hibája volt a magyar gabonának, mely a versenyt a nemzetközi piacon eleve megnehezítette neki: földszaga, mivel, mint említettem, vermekben őrizték és hogy a búza — a kivitelnél csak ez jöhetett szóba — nem volt tiszta, hanem rozsszal és konkollyal kevert. A Bánságban ugyan mindent megtettek a tisztítás érdekében, de az olasz és a német búza tisztaságát mégsem tudták elérni. Ha a magyar exportbúza ezen hibáit sikerül megszüntetni azzal, hogy

a vermek falát, miként az Toscanában szokásban volt, szalmával takarják be, és szántás meg boronálás után a gazt elpusztítják, a vetéshez tiszta szedett magot használnak, amit a hatóságok a tiszta gabonáért fizetendő nagyobb ár ígérésevel véltek elérhetőnek, úgy a magyar búzának — Raab szerint — nem voltak rossz kilátásai. Mindennek elérése azonban, a földművelő lakosság konzervatív gondolkodását ismerve, rövid időn belül alig volt valószínű, amint azt a nagy reményeket tápláló tanácsos hitte.

Még nagyobbak voltak a szállítás akadályai. A magyar gabona két úton érhetette el a tengert: a Száván Sziszekig és innen vagy a Kulpán felfelé Károlyvárosig s aztán a Károly-úton Fiúméba, vagy pedig Sziszekről a Száván tovább felfelé Laibachig és onnan az országúton Triesztbe. A Kulpán a hajózást számos malom és duzzasztók céljából a folyam medrébe vert cölöpsor akadályozta. Ezeket okvetlenül el kellett távolítani, mert különben a hajók vontatása lóval a legnagyobb idővesztéssel és csak nagy veszélyek közt volt lehetséges. Sredickónál a folyó kiszélesedett, sekély lett és medrét sziklák tették különösen alacsonyabb vízállás idején nehezen járhatóvá. A Száva a Kulpa torkolatáig különösebb áldozatok nélkül volt hajózhatóvá tehető, csak a balpartot kellett megtisztítani a vontató út számára. A Fiúméba vezető úton a nagy nehézségek Károlyvárosnál a szárazföldi útnál kezdődtek, hol a szekéren való szállítást nem lehetett lebonyolítani, mert a vad vidéken rendes fálvak nem voltak s így vállalkozó a szállításra nem akadt. Csak néhány morlák-telep volt ott. Ezek azonban nem dolgoztak semmit, hanem a mi vándorcigányaink módjára, lopásból és rablásból éltek. Sem ők, sem a közeli Boszniából gyakran átlátogató rablóbandák bizony nem csábíthatták a kereskedőket értékesebb árú szállítására, nagyobbarányú vállalkozások lebonyolítására ezúton.

A másik út, mely a Száván vezetett felfelé Laibachnak és onnan Triesztbe, még kevésbé volt alkalmas nagyobbarányú szállításokra. A minden esőzés után előforduló áradás, ezek nyomán, de a víz sebes folyása miatt amúgy is gyakori partomlások, az úttalan partok, a folyam

felső medrében fel-felbukkanó sziklák elijesztették a hajókat. A hajózás a Kulpán felfelé főleg azért volt előnyösebb a szávai útnál, mert jóval rövidebb volt. A nagyobb magyar hajó, mely körülbelül 1000 mázsát szállított — ellentétben a kisebb és legfeljebb 100—120 mázsá gabonát hordó krajnai hajóval —, Sziszeztől Salachig 19 nap alatt tette meg az utat, míg Károlyvárosig 8—9 nap alatt. A fődolog nagyobb szabású kereskedelmi vállalkozás megindításánál az a kérdés volt, biztosan jövedelmező lesz-e az. A kiküldött bizottság erre a következő feleletet adja, melyet egy két évvel későbbi jelentés is igazol és kiegészít: 1 mérő búza (= 80 font) kerül a Bánságban 30 krajcárba. A gabonának a tengerparton és Olaszországban használt mértékegysége 1 star (stajo) = 115—120 font. Eszerint 1 star búza beszerzési ára 45 krajcár. Tekintetbevéve azt, hogy a búzát még meg kell tisztítani, mely eljárás mellett körülbelül negyedrésze elvész,

1 star búza beszerzési ára	56	kr.,
a szállítási költség a vízen Károlyvárosig	30	„
a szállítási költség a Károly-úton Porto- Réig vagy Fiuméig	48	„
1 star búza tehát loco Fiume	2	frt 14 kr.
A másik úton szállítva		
1 star búza beszerzési ára	56	kr.,
a szállítási költség Salachig	48	„
a szállítási költség Salachtól Ober-Laibachig	5	„
a szállítási költség Ober-Laibachtól Triesztig	29	„
1 star búza loco Trieszt	2	frt 18 kr.

A jóminőségű búza átlagos ára volt normális időben Fiumében staronként 14, Triesztben 147a líra. Mivel 1 líra akkor 11½ krajcárt ért, 1 star búzáért lehetett számítani Triesztben 2 frt 44 krajcár, Fiumében pedig 2 frt 39 krajcár. Ez bizony nem volt akkor haszon, melyért érdemes lett volna nagy vállalatokba fogni. Csak a legelső minőségű búzáért — minőt akkora Magyarországon még nem termeltek — volt Fiumében 16 és Triesztben 17 lírás ár, azaz 3 frt 1 krajcár, illetőleg 3 frt 13 krajcár elérhető. Arra pedig, hogy a magyar gabonát, amint tervbe volt véve,

Máltába vagy Marseillebe szállítsák, hol staronként 4 írtánál is többet adtak érte, kevés remény lehetett, mert azok a jóval közelebbi Siciliából látták el magukat és a trieszti kereskedők különben sem mutattak nagyobb érdeklődést a kockázatos vállalkozás iránt.

Bécsben az ügyet mindezek ellenére nagy buzgalommal karolták fel. Mivel Magyarországot kárpótolni óhajtották azon károkért, melyeket a gazdasági politika szerintük szükséges iránya folytán szenvedett, a nehézségeket nem látták a maguk nagyságában. Világos volt az, hogy Magyarország termékeinek, a gabonán kívül utóbb a bornak, viasznak és pálinkának is piacot kell szerezni. „Mivel azonban — írja a gazdasági tanács — a magyar produktumoknak a német örökös tartományokba a szabad és mindig kívánt bevittet nem lehet megengedni, nem marad más eszköz, mint ezen árúk kivitelét a tenger felé irányítani és azt minden lehetséges módon előmozdítani.“

A kivitel nagy előnyeiben elsősorban a Bánságot akarták részesíteni, mert ott szabadabb volt a kezük a bécsi kormányzéseknek. Ez az országrész egyenesen a bécsi miniszteri banco-bizottságtól függött. A magyarokkal a gazdasági tanács szerint nehezen lehet valamit kezdeni, idegenkednek minden újítástól, de majd ha látják, hogy a bánságiak hogyan gazdagodnak, maguk is rá fognak jönni, hogy mekkora hasznuk van a kivitel szempontjából kívánatos mezőgazdasági reformoknak és a fellendült gabonakereskedelemnek éppen jókor fogják hasznát venni.^{1,2} A magyar rendekkel nem a legjobb tapasztalataik voltak a bécsi kormányzerveknek és ha még oly üdvös reformokról is volt szó, tartani kellett a megyék vaskalaposágától. „A terv — írja a gabonakivittel kapcsolatban egy igen előkelő és eszes kormányférfi — nagyszerű és rendkívül hasznos. De éppen azért nem remélhető, hogy egyszerre oly méretekben lesz megvalósítható, mint aminekbe idővel lesz lehetséges hozni. Szerencsére szabadon lehet a Bánságban és a katonai hatóságoktól függő területen rendelkezni. Magyarország részéről azonban, bár a javaslat főleg ezen királyság hasznára válnék, gyakori nehézségekre és akadályokra lehet számítani... Kezdetben csak a Bánságnak a tengerparttal üzendő kereske-

delméről kell gondoskodni, anélkül, hogy Magyarországra is kiterjesztenék az intézkedéseket. A jobbágyot Magyarországon mindaddig nehéz lesz buzdítani, amíg neki nincs haszna a dologból, hiszen az ura bármikor elveheti azt.¹⁵⁶ Gabonakivitel és jobbágyzolgaság nehezen voltak egymással megegyeztethetők. Vagy megvalósítható volt-e a XVIII. századi Magyarországon ez a Bécsben felmerült terv: a gabona rossz minőségének javítása érdekében, aminek egyik legfőbb oka az volt, hogy aratás után a termés sokáig künn maradt a tarlón és a szem a hőség miatt összezsugorodott, vagy a kalász nedvességtől ki hajtott, a parasztokat a robot alól mentse fel, hogy termésüket hamarabb asztagokba hordhassák?¹⁵⁷

Az első teendő a kereskedelem útjainak rendezése és a szállítás szervezése volt. Az utak közül a sziszek—károlyvárosira akartak nagyobb gondot fordítani. Szakértő vizsgálat, mellyel egy Németalföldről jött vízépítőt, Frémaut alezredest, ki előzőleg Felső-Olaszországban végzett lecsapolási munkákat, bíztak meg, kiderítette, hogy sem a Kulpát, sem Sziszeken felül a Szávát nagyobb hajók számára nem lehet járhatóvá tenni, hanem csak a Krajnában használatos kisebb fajtájúaknak. Ennélfogva a Bánságból jövő nagy hajók rakományát Sziszeken át kellett rakni és erre a célra ott nagyobb épületet emelni. A szávai kis hajópark kiegészítése után évente 30.000 star búza és 3000 mázsa egyéb áru szállításáról lehetett szó a laibach—trieszti úton, míg a kulpa—károlyváros—fiumein mindaddig, míg a szállítást nem tudják jobban berendezni, csak 20.000 mázsa gabona és 2000 mázsa egyéb áru forgalmát tudták volna lebonyolítani. A gazdasági tanácsban azért már ekkor felmerült az a terv, hogy Károlyváros és Zengg között is építsenek utat, mely lakott területen és legnagyobbbrészt síkságon vezetett volna át. A terv kivitele egyelőre elmaradt és csak Mária Terézia uralkodásának utolsó éveiben fogtak megvalósításához.

A királynő felvette állandó szolgálatába Frémaut-t és minden költséget megadott neki, melyet a tervek kivételére kért. A víziút rendbehozatala azonban egyáltalában nem haladt előre. Frémaut eleinte talált némi támogatást

Zágrábmegye részéről, úgy hogy a királynő elismerésül és buzdításul a jövőre a megye fő- és alispánját ki is tüntette és a gazdasági tanács mód felett magasztalta a horvátok igyekezetét és belátását a fontos kérdés megoldásában és az 1764. évi országgyűlésre gondolva, megjegyezte: „Mivel a magyar nemzet saját javát oly lassan ismeri fel, a horvát bátran tehető mintának eléje, hogy ezen érdemes emberek követésére buzduljon.“ A horvátok buzgalma azonban ugyancsak hamar lelohadt. Zágrábmegye nem szolgáltatott elég robotot a munkák végzésére, úgy hogy a három hajót, melyet a víz medrének kikotrására és a cölöpök kihúzására készítettek, át kellett 1767-ben adni a temesvári kereskedelmi társaságnak szállítás céljaira, hogy valami hasznukat vegyék. A rendek Horvátországban sem voltak mások, mint mindenütt más-
 hol, osztályprivilegiumaikat a közjó érdekénél itt is többre becsülték. Még 1770-ben is Károlyvárostól Sziszekig a Kulpán 118 malom volt. Sok közülök még 3 firt hasznot sem hozott évente tulajdonosának és a gazdasági tanács nézete bizony alaposan megváltozott a még néhány év előtt mintaképül tekintett horvátokról: „Valóban olyan dolog ez — írja —, mely ízelítőt ad azokból a vad idők-
 ből, melyekben Horvátország azelőtt élt.“ Frémaut a rábí-
 zott munka súlya alatt megtörvén, 1768-ban meghalt és szakértő vezetés hiányában azután még kevésbé történt valami. Sredickonál a Kulpában levő sziklák eltávolítását ugyan nagy költséggel megkezdték, de nem sokra mentek a munkával. A hajózásnak ez a komoly akadálya továbbra is megmaradt. Miután a hajók nagyobb számban jöttek gabonával a Bánságból, látták, hogy úgy a Kulpa, mint a Száva sok szabályozatlan kanyarulata feleslegesen hosszúra nyújtja a hajóutat, mely a Bánságból Laibachig két hónapig is, Károlyvárosig alig 8 nappal rövidebb ideig tartott. Átvágások és csatornák tervei felmerültek ugyan, többek közt a Duna—Száva csatornáé, mely Sziszeknél torkolt volna az utóbbi folyóba, átvágást is csináltak Ostrolagnál — de rosszul. Komoly munkáról a rendi önzés mellett, mely a jobbágyok robotját nem volt hajlandó közcélok szolgálatába állítani, nem lehetett szó. Ez a körülmény okozott bajokat a kereskedelmi hajók-

nak személyzettel való ellátásában is. A földesurak, elsősorban a sziszeki uradalom birtokosa, a zágrábi káptalan, a hajók legénységének robot gyanánt számították be a hajózást és a magas szállítási díjakat zsebreválták. Ily viszonyok közt persze nem vállalkozott más senki a hajókon szolgálattételre, csak söpredék-népség, melyre a hajók rakományát nem lehetett bízni, mert azt a legszemtelebbül meglopták, a bort vízzel hígították, a gabonát megnedvesítették, hogy nagyobb súlya legyen. 1766-ban ezért hivatalt állítottak fel, melynek az volt a célja, hogy a hajósokat törzskönyvekbe foglalja és felettük a felügyeletet gyakorolja. Ugyancsak ennek kellett volna a hajóépítésről is gondoskodni, ami nagyon szükséges volt, mert Krajnában a hajózást csak 19 hajó végezte, melyek tulajdonosai, jórészt krajnai és stájer nagybirtokosok, önkényesen szabták meg a szállítási díjakat és mivel verseny nem volt, csak a könnyebb szállításokat, mint például a borét, vállalták, a magyar gabonarakományokat ellenben nem voltak hajlandók továbbítani.

Mіндеzen kérdések megoldásánál legfontosabb lett volna a rendszeres vezetés és az erélyesség az intéző hatóságok részéről, amire azonban minden jóindulatuk mellett sem voltak képesek a bécsi hatóságok. Legfelsőbb helyen látva azt, hogy a kereskedőnek, aki magyar cikkek kivételére vállalkozik, még mindig mekkora nehézségekkel kell megküzdeni, 1770-ben újólág kifejezésre juttatták, mennyire fontosnak tartják az ügyet. A gazdasági tanácsnak lelkére kötötték, hogy minden utat, mely alkalmas a magyar termények szállítására a tenger felé, nyisson meg. A haditanácsot, mely a katonai határőrvidéken támasztott nem egyszer hatásköri nehézségeket és a magyar kancelláriát, melytől a horvát rendek befolyásolását várta, utasította a királynő, hogy ne arról tárgyaljanak a gazdasági tanáccsal, történjék-e valami, mert ebben ő már döntött, hanem hogy hogyan gondoskodhatnak leggyorsabban alárendelt közegeik a malmok eltávolításáról és a hajózást nem gátló hajómalmok felállításáról, a malomgátak lerombolásáról, a vontatóutak berendezéséről és általában Frémaut szorgalommal készült terveinek megvalósításáról. „Fordítsák minden gondjukat — írja a királynő

egy elhatározása — arra, hogy ezt a hasznos munkát még ebben az évben elvégezzék és e célból havonta küldjenek be mindarról, ami történt, jelentéseket a bécsi hatóságoknak. A kormányiszékek szintén havonta üljenek össze a gazdasági tanáccsal és vitassák meg, hogyan lehet a végrehajtásnál felmerült akadályokat eltávolítani és a felvett jegyzőkönyvet betekintés végett azonnal terjesszék fel.“ Nagyobb buzgalommal és jóakarattal nem is kezelhette volna a királynő az ügyet.

Mindazonáltal 1770 után sem történt sok e téren, mivel a monarchia gabonapolitikájában, mint látni fogjuk, lényeges változás állott be.

Nagyobb sikerrel folyt a szárazföldi út rendezése. Itt az első feladat a lakatlan vidék betelepítése volt, hogy a lovak váltásának és a szállítók élelmezésének ne legyen akadálya, de főleg hogy ilymódon az úton a közbiztonság javuljon. A katonai és a polgári hatóságok egy értekezlete már 1754-ben tervet fogadott el a telepítésre, melynek végrehajtását a határőrvidéki generalatusra bízták, mert erős kéz kellett hozzá. Arról volt szó, hogy a vad, rabló pásztornépet, a vlachokat onnan elűzzék, földjüket megváltsák és német telepeseket hozzanak helyükbe, kiktől még a messzebb lakó horvátok is tanultak volna mezőgazdasági kultúrát. Az ily telepítés kezdetben mindig rögzös úton haladt. Rendesen csak szedett-vedett, dolgozni nem szerető nép hagyta el házát és földjét, hogy bizonytalan új otthonot alapítson magának, inkább a kormány támogatásában, mint saját munkájának eredményében bízva. A Bánságban is nem egy falu telepeseit kellett fegyveres erővel munkára kényszeríteni. Jöttek Karintiából és Stájerországból németek, Lotharingiából és Köln vidékéről is hoztak több családot, de ezek nem bírták ki a klímát és néhány év múlva újból el kellett őket bocsátani. Helyüket krajnai és vinodoli szlovén-horvát parasztok foglalták el.

Arra is gondoltak, hogy ipartelepék révén juttatják a vidéket népességhez. A csehországi üvegipar épen a 60-as évek elején fahiány és a hamuzsír drágasága miatt válságon ment keresztül. Királyi határozat kívánta meg, hogy a munkanélküli üvegyártókat, kik Csehországot elhagyni voltak kénytelenek, be ne engedjék Magyarországra vagy

Erdélybe, nehogy ott keletkezzék a cseh gyártással versenyző üvegipar, hanem Alsó-Stájerországba és főleg a Károly-út mentére küldjék, hol a nagy erdőségek nagyon is alkalmasok voltak hamuzsírőzők és üveghuták felállítására. Azt hitték, hogy ily módon nemcsak a népesedés ügyének szolgálnak, hanem a velencei üvegiparnak is versenyt tudnak támasztani. Ez utóbbi szándék ugyan nagyvonalú volt, de a terv semmiesetre sem volt rossz. A kivitel azonban sehogysem sikerült. Akadt ugyan egy cseh vállalkozó, valami Holub, aki Susiza körül, a Károly-út mentén üveghutát alapított, miután a kormányzések nem csekély anyagi támogatásával 30—40 munkáscsaládot hozott magával Csehországból. Annyi erdőt is utaltak ki neki, hogy 70—80 esztendőre lett volna elegendő fája az üveggészítésre, melyet azonban meg sem kezdhetett, mert mikor hutáját nagy nehézségek közt berendezte, oly alaposan kirabolták, hogy csak királyi kegydíj mentette meg a végső pusztulástól. A ravnagorai hamuzsírőző sem tudott sehogysem zöldágra vergődni.- Annyit azonban elért a telepítési akció, hogy az út mentén több község és néhány telep keletkezett Károlyváros és Fiume között: Verbovsko, Ponté Susiza, Ravnagora, Mercopail és Fucine. Mercopaiiban szép uradalmat létesítettek spanyol juh-tenyésztéssel, melyből az egész monarchiát ellátták finom gyapjas tenyészállatokkal. A 70-es években a Károly-út, mely még 10—15 évvel előbb olyan rossz állapotban volt, hogy teljes elhanyagolására és más irányban új út építésére is gondoltak, a telepítés, a katonai és a polgári hatóságok közös buzgólkodása folytán rendbejött, a szállítás rajta biztosabbá vált. Az út forgalma 1779—80-ban közel 70.000 mázsa volt.

A szállítást az úton régebben, a horvát parasztok csak öszvérekkel bonyolították le, szekerek nélkül. Mikor aztán Sziszeken és Dubovácon gabonarakta épültek és a temesvári kereskedelmi társaság megindította szállításait, gondoskodni kellett a fuvarozásról is. A parasztok között ingyenszekereket osztottak ki és több kincstári jószágot azon feltétellel adtak bérbe, hogy a bérlők igákról gondoskodnak a fuvarozás céljaira.¹⁵⁸

A bécsi kormányzések, de különösen a királynő figyelme mindenre kiterjedt tehát, ami a gabonakivitelt előmozdíthatta volna és alig várta, hogy intézkedéseinek üdvös eredményéről értesüljön. A trieszti intendantzának kötelességévé tette, hogy kéthetenként tegyen jelentést, mennyi és miféle gabonát hoznak ezen legfontosabb lengén kikötőbe, melynek a legnagyobb szerepet szánták és mennyit vittek ki ebből tényleg a tengeren. Nem győzte eleget hangsúlyozni, mily fontos kötelességük a politikai hatóságoknak ezen kivitel legodaadóbb támogatása. A merkantilizmus korának jellemző felfogásával, állami intézkedésekkel e téren is mindent elérhetőnek tartottak. A gabonakiviteltől az egész monarchia külkereskedelmének fellendülését várták. Mivel a bánsági gabonától remélték elsősorban a kivitel megindulását, a királynő 1762-ben a tengeren kivitt bánsági gabonának staronként hét krajcár prémiumot engedélyezett.¹⁰⁹

Az első évek eredményei azonban nem voltak valami biztatók. A bánsági gabonának a tengerparton nem akadt piaca, a fiumei raktárakban 1762-ben 20.000 star, nagyobb részben a nedvesség miatt használhatatlan gabona volt, melyet a szállítás költségei úgy megdrágítottak, hogy hasznalhajtó eladásra nem lehetett számítani. A trieszti kereskedő-börze • hivatalos felszólításra sem volt hajlandó a magyar gabonával rossz minősége miatt kereskedni. így jutottak Bécsben arra a gondolatra, hogy osztrák gabonát fognak kivinni és a fogyasztás hiányát Ausztriában magyar gabonával pótolni.¹⁰⁰ Persze csak azon osztrák tartományok termésének kiviteléről lehetett szó, melyek a tengerpart közelében feküdtek, ahonnan a szállítás a gabona árát nem tette megfizethetlenné: Stájerországból, Karinthiából és Krajnából, tehát felesleges gabonát nem termelő területről. A stájer rendek nem is utasították el a gabonakivitel gondolatát maguktól és úgy találták, hogy a cillii, marburgi és gráci kerületből lehetne kivinni anélkül, hogy „az ősi alkotmánnyal ellentétben“ a magyar gabonát beengednék a tartományba. A nagyobb ár a terményekért jól esett volna a stájer birtokosoknak, de az olcsóbb magyar gabonától mindig féltették termelésüket és azt mindenkor nagy illetékekkel sújtották, hogy behoza-

tálát lehetetlenné tegyék. Egy véka (Viertel) búza után tizenkét krajcárt szedtek, ami annyit jelent, hogy egy mérő búza, ha Magyarországból Stájerországba vitték, a rendi illeték folytán 54—55 krajcárral, vagyis csaknem egy forinttal (=60 kr.) lett drágább és így ára csaknem megkétszereződött. A belső-ausztriai kivitel érdekében a királynő a tengeren kivitt gabonát mindenféle vám alól felmentette.¹⁶¹

Az eszme természetesen kivihetetlen volt, mert eltekintve a felesleg hiányától, a stájer gazdáktól nem lehetett azt várni, hogy saját jó gabonájukat eladják és rosszabbat vásároljanak helyette Magyarországon. Alakult ugyan egy társaság, mely vitt ki stájer és magyar gabonát, de mihelyt Karintiában és Krajnában a zsidók megkezdték az összevásárlást, megindultak a panaszok éhség és drágaság miatt.¹⁰² 1764-ben már nagyobb arányokat látszott ölteni a gabonakivitel, a nápolyi és a római kormányok vásárlásai folytán. Miként a gazdasági tanács írja, 250.000 mérővel vittek ki többet, mint rendszeren. A gabonaforgalom a többi kereskedelmet az utakon megakasztotta, az árucikkek, raktárak hiányában Triesztben, hónapokig feküdtek a szabad ég alatt, a fuvar költségek a rendszernek négyötszörösére emelkedtek, úgy hogy a trieszti, laibachi és gráci hatóságok kénytelenek voltak fogatokat rekvirálni a szállítás céljaira. Triesztben az utcák oly zsúfoltak voltak, hogy alig lehetett mozdulni bennük, és a torlódás miatt későn jöttek az árúk a kikötőkbe, úgy hogy csak egymillióért vittek ki gabonát, holott 2—3 millióért és kivihettek volna, a tanács véleménye szerint.¹⁰⁵

A rövid időre fellendült kivitel miatt a gabona ára emelkedett, mire Bécsben finánciális érdekből a kiviteli prémium megszüntetését határozták el. Csak a gazdasági tanács erélyes felszólalásának a temesvári társaság érdekében, volt köszönhető, hogy az egyelőre elmaradt. Két év alatt mindössze 3346 firtot fizetett ki a kincstár prémium fejében.¹⁶⁴

A királynő jóindulata mellett is a bécsi hatóságok nagyon hajlandók voltak az amúgy is sok akadállyal küzdő vállalkozásokat akadályozni, ha azt az örökös tartományok vélt érdeke megkívánta. A katonai hatóságok panaszára, hogy a sok kiviteli vásárlás következtében

a gabona ára felment — Magyarországon 34 garas, Bécsben 42 volt egy mérő búza ára —, 1766-ban a gabona kivitelét teljesen megtiltották. Tíz évig jajgattak, hogy 'a gabonának nincs piaca és mikor az olasz félsziget Ínsége folytán remény volt nagyobb arányú kivitelre, akkor készek voltak azt kisebb áremelkedés miatt betiltani, nem törődve azzal, hogy mekkora kárt okoznak a mezőgazdaságnak és a kereskedelemnek, melyet az ilyen intézkedés, hacsak ideiglenes volt is, alaposan megbolygatott. Bizonyos volt, hogy a külföldi kereskedők nem fogják többé a monarchiában beszerezni szükségletüket, ha látják, hogy néhány ezer star kivitele már szükségét idéz elő és kiviteli tilalmat eredményez. Több felszólalásra legfelsőbb helyen később ugyan mégis megengedték a búza kivitelét a magyar birodalom területéről, mivel a belföldi fogyasztás amúgy is főleg rozból állott, de 1767 augusztus 1-től megszűnt a Belső-Ausztriába szállított gabonának a tengeri kivitel érdekében engedélyezett vámmentessége.

Mi volt a gabonakiviteli akció eredménye? Az 1764. évről pontos adataink nincsenek. A későbbi évekről a trieszti intendenza néhány évi jelentéséből kiderül a következő. Kivittek búzát (starokban = körülbelül 1½ mérő):

A kiviteli kikötő	1766	1767	1768	1769
Trieszt	115731	84386	92228	50600
Fiume	23465	21950	25278	993
Zengg	27095	34674	18870	17080
Buccari és Porto Ré . . .	23260	49584	22065	9550
Az összes kivitel	189551	201812	141956*	78223
Ebből magyar	120047	190594	122070	—
Osztrák	69504	11218	19886	—

A kivitel kizárólag Olaszország felé irányult: Ancona, Genua, Livorno, San-Giorgio, Nizza és Ferrarába. A következő évek teljes kivitelét nem ismerjük. Csak Trieszt

*Az összegből levonva az a gabonamennyiség, melyet Fiuméből és Zenggből Triesztbe vittek ki s így a kimutatásokban kétszer szerepel.

forgalmáról van egy kimutatásunk a 70-es évekből, mely szerint csaknem állandóan nagyobb volt a behozatal a kivitelnél, ha a búza és a kukorica behozatalát összeadjuk.¹⁶⁵

Év	Behozatal		Kivitel	
	Búza	Törökbúza	Búza	Törökbúza
	Staja = Star		Staja = Star	
1771	82462	84259	33781 ^{1/2}	19216
1772	87856	47860	55158 ^{1/2}	14641 ^{1/2}
1773	44349	29160	49603	20323 ^{1/2}
1774	51598	75677	134887	25002 ^{1/2}
1775	49652	94158	58945	52328 ^{1/2}
1776	51806	62647	19220	5485
1777	62704	34728	3301	17201

Már ebből is látható, Jiogy a tengerentúli kivitel megszervezése nem sikerült. Még világosabb lesz ez, ha összehasonlítjuk ezen mennyiségeket Magyarország összes gabonakivitelével, mely mellett teljesen eltörpülnek.¹⁶³

Gabonakivitelünk mérőkben.

Év	Búza	Rozs és kétszeres	Árpa	Zab	Összesen
1764	166114	480901	109987	140377	897409
1765	146207	485782	132242	226185	990416
1766	270397	518114	155509	226835	1170555
1767	316007	451415	245122	293044	1305588
1768	310810	425572	207249	265752	1209383
1769	293014	385234	134718	320136	1133102
1770	310167	737398	262941	312896	1623402
1771	437180	1991436	587141	492414	3508171
1772	435608	1883066	525550	456580	3300804
1773	348124	694440	350692	431168	1824424
1774	455021	515776	264654	367366	1602817
1775	385412	602203	254218	966226	2208059
1776 jan. 1-től } 1776 okt. 1-ig }	325339	349717	220636	246120	1141812
1777	474181	665498	275731	590034	2005444
1778	501904	670967	409481	1379902	3043254
1779	674818	574406	359296	1325826	2934346
1780	573421	379328	153975	304206	1410930

A monarchia belső gabonaforgalma.

Ha az utolsó kimutatást összevetjük még azzal, mely Ausztriával folytatott gabonaforgalmunkat tünteti fel (l. Függ.), úgy be kell látnunk, ami természetes [is volt az ország geográfiai helyzete folytán, hogy a kivitel a tenger felé alig jött számba Magyarország összes kivitelével szemben és hogy az ország gabonája csak nyugat felé található piacot, a szomszéd Ausztriában, hová az évszázadok óta használt úton, a Dunán szállították, vagy messzebb, a német birodalomban. Ez a kivitel fejlődésképes lehetett volna és a magyar gabona olcsósága folytán kétségtelesen legyűrte volna az osztrák termelést saját hazájában, ha Ausztria hathatósan nem védekezett volna a magyar gabonabehozatal ellen — védővámokkal és behozatali tilalmakkal. A rendi, fejedelmi és földesúri vámok miatt a magyar gabona nem vehette fel a versenyt a mostohább viszonyok közt termelt osztrákkal, csak az örökös tartományok fogyasztásának csekély részét volt hivatva fedezni és az Ausztriától nyugatra eső piacokra sem számíthatott.

Egy 600 mázsa, vagyis körülbelül 720 mérő magyar búzával megrakott hajó pl., mely rakománynak az értéke a termelés helyén gyakran csak 300 frt volt, Bécs és Engelhartzell (a bajor határ) közt különböző vámok és illetékek fejében hivatalos megállapítás szerint 386 frt 3 krajcárt fizetett. Ebből olyan illeték, mely csak a magyar gabonát terhelte: mérőnként 6 krajcár Kremsben és ugyanannyi Ibsben, vagyis az egész hajórakomány után 144 frt. Ha még hozzáteszem, hogy a magyar gabonának, amíg Bécsig jutott, a magyarországi harmincadokon kívül Pozsonyban, Hainburgban, Petronellnél és Schwechatnál is kellett részben kincstári, részben rendi vámilletékeket fizetni, úgy nem lehet csodálkoznunk azon a hivatalos megállapításon, hogy nagyobbarányú magyar gabonakivitelről csak éhség idején lehetett szó. Részletesebb megokolásul közlöm még, mit fizetett egy magyar gabonával megrakott rendes nagyságú szállítóhajó (Arzville) a magyar határtól a német-római birodalmi határig:

A hajórakomány		Fejedelmi	Rendi	Magánvám	Összesen
Búza	750 mérő à 80 font v. 25 Mut	226 frt 31 kr.	112 frt 33 kr.	18 frt 6 kr.	357 frt 10 kr.
Rozs	800 „ à 75 „ v. 26 ² / ₃ „	200 „ 53 „	66 „ 43 „	18 „ 33 „	286 „ 9 „
Árpa	924 „ à 65 „ v. 30 ⁴ / ₅ „	224 „ 37 „	84 „ 45 „	19 „ 45 „	339 „ 7 „
Zab	1200 „ à 50 „ v. 40 „	230 „ 19 „	86 „ 43 „	22 „ 21 „	329 „ 22 „ 16 ⁷

Még csak annak vizsgálata van hátra, minő viszonyok közt volt a magyar gabona a Lajtán túl értékesíthető. Minő volt a gabonapolitika a monarchia határain belül? Mivel Magyarország gabonáját másfelé nem értékesíthette, teljesen ki volt szolgáltatva a bécsi udvari hatóságoknak, melyeket ebben is csak az az elv vezetett, mint minden egyéb gazdasági vonatkozásban: mivel Magyarország nem járul oly arányban a monarchia terheinek viseléséhez, mint az osztrák örökös tartományok, nem is kívánhatja, hogy ezekkel egyenlő bánásmódban részesüljön, avagy épen hogy velük szemben valami előnyt adjanak neki. Még a legmértányosabban gondolkozó tanácsosok is ezen a véleményen voltak, hisz a magyar földbirtokos nem fizetett semmiféle adót.¹⁶⁸

A központi hatóságok gabonapolitikájának alapelve az volt, hogy Magyarország gabonatúlprodukciónál szabályozza az örökös tartományok gabonaárát. Ha a gabona ára Ausztriában rossz termés miatt túl magasra emelkedett, beengedték a magyar gabonát, sőt ínség idején mindenféle kedvezményekkel előmozdították behozatalát. Ha pedig normális áron, vagy jó termés folytán olcsón volt az osztrák piacon a saját termésű gabona kapható, éberen őrködtek azon, hogy a magyar behozatal le ne nyomhassa még jobban az árat és ne okozzon kárt az osztrák mezőgazdaságnak. Nagy Frigyes és példájára más fejedelmek is, a gabonarakarok egész rendszerével iparkodtak és tudták megóvni alattvalóikat az ínségtől. Jó termés idején megtöltötték a magtárakat, és ha bőséges évek után sovány esztendők köszöntöttek be, ezek a magtárak tudták elfogadható áron az életet szolgáltatni. Ausztriában is hamar bekövetkezett rossz termés esetében az ínség. A parasztnak itt sem volt gabonakészlete.¹⁶⁹ Állami gabonarakarokra mégsem volt szükség, hanem ilyenkor egyszerűen megnyitották a nagy magtárat, Magyarországot, melyből annyi gabonát vehettek, amennyire szükségük volt. Másutt

a gabonakiviteli tilalom volt ínség idejében a legfőbb orvos-szer, melyhez a külföldi gabona behozatala járult, a monarchiában elég volt a vámsorompókat felvonni, vámmentességet adni a magyar gabonának, hogy az ínség elmúljon. Tudatosan kifejezést is adtak a bécsi hatóságok ezen elveiknek. A gazdasági tanács pl. azért sürgette 1767-ben a stájer gabona kivitelét és pótlását magyar gabonával, „hogy ezen kivittel és pótlásával úgy a termelés, mint a kereskedelem természetes folyamában megtartsék, az idegen pénz beáramlását az adóteher aránya szerint irányítsák. Magyarországot inkább az örökös tartományok, mint a külföld magtárának tekinthessék“. Még jobban kifejezi ezt egy alkalommal a gazdasági tanács egyik tagja: „Magyarország az a magtár, melyből a német, de különösen az osztrák tartományoknak rossz termés vagy háború esetében gabonaszükségletüket fedezni kell“.¹⁷⁰

Ez a felfogás magyarázza meg azt az ingadozást is, melyre még a tengerentúli gabonakivitel kérdésében is rámutattam. Ezen szögből kell tekinteni a királynő egész gabonakereskedelmi politikáját. A magyar piacnak elsősorban a hadsereg olcsó élelmezését kellett szolgálnia. Egészen természetes volt, hogy háború idejében gyakran megtiltották a gabonakivitel, a belső fogyasztást meg a pálinkaégetés megtiltásával, illetőleg megszorításával korlátozták. A hétéves háború alatt a gabonakivitel úgy Ausztriából, mint Magyarországból többször megtiltották, viszont azonban a hadsereg fogyasztása által legjobban igénybevett területre, Csehországba és Morvába a magyar gabona vámmentes behozatalát engedték meg, amivel sikerült is a rendes átlagos gabonaárat fenntartani. Miután a porosz királlyal 1763-ban helyreállt a béke, siettek a magyar gabonát az osztrák piacról kiküszöbölni, másfelől pedig lehetővé tették a kivitel a külföldre, melynek érdekében a tenger felé kivitt gabona ötévi vámmentességet kapott.¹⁷¹ Ugyancsak vámmentes lett ideiglenesen 1764-ben a Belső-Ausztria felé irányuló kivitel a stájer export érdekében, amit azután évről-évre megújítottak, rendszeren hosszabb megfontolás után, hogy vájjon a magyar behozatal a belső-osztrák tartományok termelését nem veszélyezteti-e. Belső-Ausztria jó években saját maga fedezte gabona-

szükségletét és magyar gabonára csak rossz termés esetében és akkor szorult, ha sikerült Olaszországba exportálni. 1768-ban csak Stájerországba és Krajnába engedték meg a magyar búza kivitelét, míg Görzöt és Karinthiát elzárva tartották előle. 1770-ben azután a királynő, „szívén hordván alattvalói kereskedelmi érdekeit“, a Belső-Ausztriába irányuló gabonakivitelről úgy intézkedett, hogy a búza és a zab kivitelét vámfizetés mellett egyszersmindenkorra megengedte, a vámtétel azonban emelkedik, ha a gabona ára Belső-Ausztriában leszállt. A rozsnak csak ideiglenes kiviteli engedély jutott. A búzát viszont Belső-Ausztriából szabad volt mindaddig kivinni, míg rendkívüli körülmények folytán ínségtől nem kellett tartani.

A gabonapolitikában a gondoskodás főképen két piac ellátására irányult: Bécs és a cseh-morva iparvidék. A császárváros egyre gyarapodó lakosságával nem élhetett meg, közvetlen környékéből és távolabbi behozatalra szorult. Mint nagy város, elsősorban érezte meg rossz termés esetében a drágaságot. Csehország normális években nemcsak magát tudta ellátni gabonával, hanem még kivitele is volt Szászországba. A bécsi hatóságoknak azonban, melyek annyit tettek az állandóan dédelgetett tartomány ipari fellendülése érdekében, nagyon kellett ügyelni, hogy rossz terméskor ne legyenek ott túlságosan drága megélhetési viszonyok, mert ezek az ipari fejlődést megakasztották, sőt visszavetették volna. Ha a két fogyasztási területen lényegesebb áremelkedés történt, a gyors orvoslás a magyar gabona vámmentes behozatalával és a külföldre irányuló kivitelének megtiltásával sohasem maradt el.

Míg 1764-ben úgy a Lajtán túl, mint Magyarországon bő termés volt, úgy hogy a termelők piac hiánya miatt panaszkodtak és 1765 jó közepes évnék volt mondható, 1766-ban már ősszel merültek fel Bécsben panaszok drágaság miatt. A pékek nagy lármát ütöttek és gyorsan segítettek magukon nem lényegesebb áremeléssel, hanem a kenyér súlyának leszállításával. A drágaság hírére pesze a földesúr és a paraszt visszatartották a gabonát, úgy hogy a búza csaknem 100, a fogyasztásban nagyobb szerepet játszó rozs 40%-kal emelkedett a normális árák-

hoz viszonyítva, 1766 október végén mérőnként 2 frt 33—36 kr., illetőleg 1 frt 36 kr.-ra» míg a rendes ár a búzánál 1 frt 15—30 kr., a rozsnál 1 frt veit. Az államtanács, mely hivatva volt a királynőnek javaslatot tenni az alsóbb hatóságok felterjesztéseiről, a nézete szerint közepes termés mellett fellépő drágaságnak a magyarázatát azon túlzott hírekben találta, melyek a tengerentúli gabonakivitelről hivatalos körökből kiindulva elterjedtek. Az alsóausztriai kormány nagy lármát csapott a gabonakivitel miatt, holott utóbb trieszti jelentésekből kiderült, hogy a fő szállítási időben nov. 15-ig Alsó-Ausztriából mindössze 470, Stájerország és Krajnából is csak 60,000 star gabonát vittek ki. Bár Bécs havi fogyasztása mindössze 200,000 mérő liszt, vagyis 30,000 mérő rozs volt, amit Magyarország termelése mellett csekélységnek mondhatnánk és bár osztrák részről is tiltakoztak az ellen, hogy ily fontos ügyben minden józan politikai elv ellenére az egész monarchia érdekei elé helyezték egyetlen város érdekeit és az államtanács sem javasolta ezt, a királynő általános gabonakiviteli tilalmat adott ki, viszont Magyarországból a liszt- és gabonakivelt az örökös tartományokba 1767 január végéig megengedte. Ugyanekkor az osztrák tartományok között is megszüntették a szabad forgalom még fennálló akadályait.¹⁷²

A tanácskozások alkalmával nagyon érezték megbízható terméskimutatások hiányát, minők más államokban már voltak és külső körülmények alapján alkottak maguknak a termésről véleményt. 1767-ben az összes országos kormányzésekhez, így a magyar és az erdélyi kancelláriához is ment királyi utasítás, hogy június közepéig tegyenek jelentést, minő termésre van kilátás, hogy ha a rossz idő miatt gyenge lesz a termés, az időközben újra megengedett gabonakivelt esetleg megint betilthassák. Mivel a beérkezett jelentések csak hallomáson alapultak és megbízható statisztikát nem nyújtottak, a királynő elrendelte, hogy a német örökös tartományokból kéthetenként, Magyarországból pedig havonta küldjék meg a gabona piaci árainak kimutatását. Mivel sem a termelés, sem a fogyasztás mennyiségét nem ismerték eléggé, Bécsben csak a helyi tapasztalatokra voltak utalva. Ott

pedig a különféle üzleti fogások az érdekeltek részéről napirenden voltak. 1767-ben mindjárt az aratás után a gabonaárak folyton emelkedtek, a kenyér kisebb és rosszabb lett és oly hiány is volt, hogy az „ácsorgó“ szegényebb emberek azon melegen a sütőkemencéből vitték el a kenyeret és sehol semmi készlet nem volt — holott a hatóságok állítása szerint a termés csaknem mindenütt jó volt. Bár, mint azt többször felismerték, a lakosság szaporodásának, az iparosodásnak is volt része a drágaságban, annak hirtelen fellépte más körülményeknek volt betudható. A molnárok, pékek és a gabonakereskedők ugyanis készletüket az egyes parasztnál a szérún vásárolták össze, a heti gabonavásárokat, melyeken a kínálat amúgy is csekély volt, csak azért látogatták^ hogy az arakat felhajtsák. Mivel a liszt és a kenyér ára a gabona piaci árához alkalmazkodott, olcsón vett gabonájukat túlzott haszonnal értékesítették. Ily körülmények közt nehéz volt Magyarországot és Ausztriát egyaránt kielégítő elveket felállítani a gabonapolitikában.¹⁷³

Hogy Magyarország termelése mekkora kivitelre volt képes, bebizonyult az 1770—1772. években, mely Európaszerte inséges években a monarchia a Magyarország és Ausztria közt szabadabbá tett gabonaforgalom folytán csak keveset szenvedett. 1770-ben a cseh tartományokban gabonafélékben rossz termés volt, mit a királynő a helyszínen tett intézkedéseken kívül azzal igyekezett enyhíteni, hogy úgy Ausztriából, mint Magyarországból a kivitelt teljesen megtiltotta, utóbbiból azért, hogy a gabonahiány pótlása a cseh tartományokban annál könnyebb legyen. A magyar kamarának minden nélkülözhető gabonát készen kellett jószágain tartani az elszállításra. A magyar gabona behozatalára a következő aratásig minden vámot megszüntettek és a behozott magyar gabonát szabadon lehetett egyik tartományból a másikba szállítani. A csehországi gabonainség enyhítésére a kiküldött bizottság 200,000 mérő vásárlását rendelte el Magyarországon. Az inség tavasszal még nőtt. Aratás után 1770-ben 1 frt 15—30 kr. volt egy mérő rozs ára, tavasszal pedig 4 frt-ra emelkedett. A monarchiában is a contributio szedése aratás után történt, valamint a földesurak és a hitelezők is akkor hajtották be

a paraszton követeléseiket. Az meg rossz termés esetében is kénytelen volt esetleg egész gabonáját a piacra vetni, ami lenyomta az árat még gyenge aratás után is. Később azután, mikor az árak felmentek, a paraszt, ki nem tudta a megélhetéséhez szükséges gabonát visszatartani, a legnagyobb ínségbe jutott. 1770 őszen még a vetőmagot sem tarthatták meg, Cseh- és Morvaországban nagy területek bevetetlenül maradtak. Az örökös tartományokban a készletek 1771 tavaszán teljesen kimerültek, az időjárás pedig a következő évre nem sok reményt nyújtott. Az állandó esőzések miatt a gabona nagyon gyenge kilátásokkal kecsegtetett. Gróf Hatzfeld, a kamara elnöke, mindazonáltal júniusban még csak augusztus végéig javasolta a magyar gabona vámmentes behozatalának meghosszabbítását, annyira óvatosak voltak az osztrák mezőgazdaság érdekeinek védelmében.

1771 augusztusában már világos volt, hogy a gabona-ínség az előző évit felül fogja múlni. A legszigorúbb intézkedéseket léptették hát életbe a gabonakivitel megakadályozására a monarchia területéről; Csehország határán katonai kordont vontak, hogy a hegyvidéken ne csempészhessenek ki gabonát Szászországba. A vámhivatalnokokat halálbüntetéssel fenyegették meg, ha a gabonacsempészekkel összejárászanának. Ugyanezen intézkedéseket léptették életbe Felső-Ausztriában Bajorország felé, hol oly nagy volt a szükség, hogy 4—5 fontos kenyereket csempészték be az emberek, kitéve magukat azon veszélynek, hogy a katonai határőrség rájuk lő. A magyar kancellár, kinek a hazai termésről jelentést kellett tenni, szintén nem adhatott vigasztaló képet. A termés a nagy esőzések és áradások miatt nagyon rossz, a készlet az előző évi nagy kivitel miatt nagyon csekély volt, de a rossz termés miatt különben sem volt hajlandó a gazda készletét bevallani, attól félve, hogy azt be kell szolgáltatnia. Több megye kívánságára a kancellár a gabonakivitel megtiltását javasolta Magyarország területéről. Erről persze, ami az örökös tartományokkal való forgalmat illeti, szó sem lehetett, de amint a következmények mutatták, nem is volt rá szükség. Magyarország rossz termés évében is el tudta látni Ausztriát. Eltekintve attól, hogy a katonai

ság, mely különben Csehországban is szokott nagyobb mennyiségű gabonát vásárolni, teljes szükségletét Magyarországon szerezte be és hogy nagyobb helyőrségeket vetettek Magyarországra — Pestmegye panaszkodott, hogy egy lovasezreden kívül 22 század gránátost kénytelen eltartani —, a cseh-osztrák kancellár elnöklete alatt az inség leküzdésére alakult rendkívüli bizottság is Magyarországon fedezte csaknem 1 millió mérő gabona vásárlásával szükségleteit. Nem is csoda, hisz mindig akadtak hazánkban területek, melyek különösen gyér lakosságuk miatt rossz termés idején is felesleggel rendelkeztek. Szerémszék pl. 1771-ben kérte, hogy engedjék meg neki a gabonakivitel tengeren, mert termését — Béctől nagyon távol lévén — nem tudja értékesíteni, vagy ha ezt nem teszik, utasítsák a bécsi gabonakereskedőket hozzájuk.

Alig múlt el a nagy inség és alig nyújtott az 1772. évi termés jobb kilátásokat, 1772 augusztus 1-től kezdve megszüntették a magyar gabona vámmentes behozatalát. A tájékozatlanság és a lefolyt évek inségéből táplálkozó félelem miatt egyideig kapkodást látunk az intézkedésekben. 1772 augusztus végén még megengedték 600.000 (!) mérő gabona kivitelét Csehországból és 400.000 mérő kiszállítását tengeren Magyarországból, október végén pedig a cseh helyi hatóságok jelentésére a kivitel az előbbi szigorú módon, halálbüntetés terhe alatt megtiltották. A magyar kancellária is azt jelentette, hogy a termés alig fele a rendesnek. Mégis mit látunk? 1773 áprilisában a csehek már a gabonakivitel megengedését sürgették, mert a rozs ára mérőnként 2 frt 35 kr.-ra szállt le, ugyanakkor a csempészést megakadályozó katonai kordont is bevonták. A búzakivitel az államtanács javaslatára szabad maradt mindaddig, míg az ár mérőnként 3 frtra nem emelkedik.¹⁷⁴

Fiziokrata elvek befolyása a gabonapolitikára.

Az európai nagy inség sikeres leküzdése után folytatott tanácskozásokban hallunk először olyan elveket a bécsi tanácsosok szájából, melyek egyáltalában nem ille- nek bele a merkantilizmus rendszerébe. Az osztrák-cseh

udvari kancelláriában olyan elhatározásra jutottak, írja az államtanács, hogy ha a földművelést a tökéletesség legmagasabb fokára akarják emelni, ha az iparcikkek olcsóbb gyártását és a jövőben a gabonahiánynak és az ebből keletkező éhínségnek legbiztosabban elejét akarják venni, úgy nem szabad a gabonakivitelre maximális árat megállapítani, hanem a gabonakivitel, valamint a külföldi gabona behozatalát korlátlanul egyszersmindenkorra meg kell engedni és erről a közönséget nyilvánosan biztosítani.¹⁷⁵

Ez már a XVIII. század közepén fellépő új, tulajdonképpen az első nemzetgazdasági teóriának, a fiziokratizmusnak hatása volt. Mivel a fiziokraták nézete szerint a föld a gazdagság egyedüli forrása és a földműveléssel foglalkozók az állam egyedüli produktív osztálya, melyen minden egyéb osztály és foglalkozás, és így az állam jóléte is alapszik, az államnak mindent elő kell mozdítani, ami a földművelők érdekében áll és kerülni, ami a föld produktumainak értékesítését károsan befolyásolja. A földbirtokosok legfőbb érdeke a kereskedelem szabadsága, hogy terményeiket ott adhassák el, ahol azokat legjobban megfizetik, elsősorban a gabonakereskedelem szabadsága, melyet nagyon káros kiviteli tilalmakkal akadályozni. Minél magasabb a gabona ára, annál jobb, mert ha a földművelőknek van pénzük, van mindenkinek. Az államnak nem szabad mindenbe beleavatkozni, hanem csak védeni az egyéni szabadságot, mely maga megtalálja boldogulását.

„Hagyjuk meg a monarchia minden tagjának a gazdagodás természetes eszközeit — írja egy francia névtelen a királynőhöz intézett emlékiratában —, adjuk meg a kereskedelemnek és az iparnak a törvényes szabadságot, a törvény tekintélye szorítkozzék a visszaélések üldözésére . . . A lángész összes erőlködései a földművelés módjának tökéletesítésére, a vizsgálódások, értekezések, tapasztalatok, új gépek nem adnak sem művelő karokat a földnek, sem kedvet a földművelőknek. Mióta Angliában a földműveléssel, a gabona kivitelének és kereskedelmének szabadságával törődtek és a föld művelőinek alapos reményt adtak haszonra, azóta virágzott fel a földművelés ebben az ország-

ban ... A kereskedelem irányítóinak kötelessége azon eszközökkel foglalkozni, melyek a mezőgazdasági termékek bel- és külföldi fogyasztását előmozdítják ... minden gondoskodásuk hiábavaló volna és nagyon csekély haszonnal járna, ha nem biztosítanák a szabadságot a gabonakereskedelemnek. A föld alacsony hozadéka, mely a tilalmak, korlátozások, szabályozások elmaradhatatlan eredménye, szóval a szabadság hiánya, ép oly romboló hatással van a mezőgazdaságra, mint a túlzott adóteher.“ A fiziokrata tanoknak jobb összefoglalását keresve kereshetnők hirdetőinek műveiben, melyeket a bécsi kormányshékek tagjai, úgy látszik, szorgalmasan forgattak. Az osztrák kancellária is 1774-ben a gabonakereskedelem szabadságát ajánló említett javaslatában nemcsak Franciaország és Anglia példájára hivatkozik, hol a korlátlan gabonakivitellel a földművelést a legnagyobb tökéletességre emelték, hanem valamennyi gazdaság- és államtudományi író (Commercial und Polizeischriftenfeller) munkáira is.

De az épen elmúlt Ínséges évek tapasztalatai is megerősítették a kormányshékeket a fiziokratáktól átvett teoretikus meggyőződésükben, hogy a monarchia gabonaforgalmát egyszersmindenkorra szabaddá kell tenni. Nézetük szerint bizonyos árnak a megállapítása, mely mellett a kivitel meg van engedve, csak kis országoknál szükséges, melyek, ha a szomszéd államokban gabonahiány van, a nagyobb kivitel miatt maguk is ínségbe juthatnak. Oly nagy, több országból álló birodalomnál, minő a monarchia, egyik ország pótolhatja a másik hiányát, amiről az 1771—72. évi példa, mikor Csehországnak nagyon rossz termése volt, szolgáltatott bizonyoságot. Ily előre megállapított árak mellett a kereskedők nem is vállalkozhatnak nagy vásárlásokra, mert félniök kell, hogy valamely előre nem látott okból a gabona ára eléri azt a határt, mely mellett bekövetkezik a tilalom és a vásárolt gabonát nem lehet szállítani. A többtermelést is csak úgy lehet elérni, ha a piac biztos és nem fenyeget a kiviteli zárlat veszélye. Akkor a külföldi kereskedő félelem nélkül vásárolhat gabonát, a belföldi gazda pedig nagyobb energiával folytatja a földművelést. Nemcsak a vámmentes kivitel, hanem a külföldi gabona behozatalát meg kell engedni mérsékelt vám-

tételek mellett, mert különben más országok a monarchia gabonáját nem engednék be. Jó termés esetében a monarchia piacain a külföldi gabona úgy sem versenyezhet a bel-földivel, rossz termés idején meg jó, ha bejön gabona.

Persze ne gondoljuk, hogy valamennyi tanácsost meggyőzték a fiziokraták tanai. Ezek a gabonakereskedelem felszabadítását veszedelmes ugrásnak tartották a sötétbe. Szerintük a piac nem az állandóan biztosított szabad kivitteltől, hanem a külföld szükségletétől függ. Ha a külföldnek jó termése van, megszűnik a kivitel.

Az államtanács többségében a gabonakivitel szabadságát kívánta. A monarchia az ő nézetük szerint legnagyobb részben olyan országokból áll, melyek valóságos magtárak. Ily nagy területnek vidékenként oly különböző a klímája, hogy általános rossz termés nem lehet benne. Azonkívül termékenyek a szomszéd országok is. Ezt az igazságot az utolsó évek tapasztalatai megcáfolhatatlanul bizonyítják, mert bár oly rossz esztendők követték egymást Magyarországon is, minők emberemlékezet óta nem fordultak elő, mégsem volt külföldi gabonára szükség, hanem a legszorultabb helyzetbe jutott Csehországot is kiegészítették a szomszédos országok. Azért csaknem matematikai bizonyossággal megállapítható, hogy a Habsburg-monarchiának nem kell gabonáinségtől tartania és hogy sokkal könnyebben nemcsak megengedheti, hanem elő is mozdíthatja a gabonakivittelt, mint Anglia. Volt olyan is az államtanácsosok között, aki Csehországban szerzett személyes tapasztalataira, valamint az ottani közigazgatási és közgazdasági körökkel folytatott megbeszélésekre hivatkozva fejezte ki azt a meggyőződését, hogy csak a szabad gabonakereskedelem mozdíthatja elő úgy a földművelést, mint az ipart. A kimondott állandó szabad kivitelnek megvolna az az előnye, hogy visszatartaná a helyi hatóságokat a téves intézkedésektől, amelyek, hogy a felelősségtől szabaduljanak, megtiltják a gabona kivittelét, mihelyt az ár egy kissé emelkedik. Csehországban is 1770—72-ben nem annyira az igazi hiány idézte elő az Ínséget, hanem a sok rossz hatósági intézkedés, hiszen még az ország egyik kerületéből a másikba is megtiltották a gabonaszállítást és a hidakat őrségekkel zárták el. Azonkívül kevés készlet

is volt az országban, mert a tartományi hatóságok 1767-ben, mikor a rozs méréje 1 frt 30 kr.-ra emelkedett, azonnal megtiltották a kivitel, aminek következménye a földművelés elhanyagolása lön. A gazdák a gabonát megetették a marhával és a gabonakereskedelem egészen romlásba jutott. Mikor aztán 1769-ben rossz volt a termés, kevés volt a kereskedő, aki a piacokat beutazhatta volna vásárlás céljából és így a gabona ára eladók hiányában szükségtelenül magasra szökött. Mindezen a gabona szabad forgalmának biztosítása a fejedelem és a központi hatóságok részéről hathatósan segíthetne és még az elveszett kereskedelmet is visszaszerezhetné — az államtanács nézete szerint. A hétéves háború előtt az Elbén Lobositztól Leitmeritzig sok hajó járt gabonával, a háború óta alig lehet egyet-egyét látni. Régen a szászok és a poroszok vásárolták a cseh gabonát, nem saját használatukra, hanem tovább adták el Hamburgba, Lüneburgba és Alsó-Szászországba. A háború óta azonban a lengyel és az orosz gabona látta el az ottani piacot. A lengyelországi viszonyok mellett — akkor osztották fel az országot először — a teljesen szabad gabonakereskedelemtől azt is várták, hogy az visszaszerzi Csehország számára az elvesztett piacot.

Mindezek az érvek meggyőzték a királynőt is, hogy a gabonakereskedelem teljes felszabadítása kifelé csak üdvös következményekkel járhat. Nem kötötte ugyan le magát az udvar a gabonakivitel örökös szabadságának kihirdetésével, mint azt a tanácsosok közül többen a fiziokrata elmélet hatása alatt óhajtották, de a kamarai, a banco és a tartományi hatóságokkal tudatták, hogy egyik se merje a jövőben külön fejedelmi parancs nélkül a gabonakereskedelem szabadságát korlátozni. A külföldi gabona behozatalát csak vámfizetés mellett engedték meg.

Ez azonban nem jelentette azt, hogy a magyar gabona is teljes forgalmi szabadságot élvezett volna. Elméletileg a bécsi hatóságok általában meg voltak győződve a gabonaforgalom szabadságának szükségességéről, de a gyakorlatban Magyarországgal szemben más állásponton voltak. A magyar gabona ezután sem mehetett vámentesen az örökös tartományokba, miként láttuk, az egyedül lehetséges kiviteli piacra. Ezen ellentmondó álláspontnak meg-

okolásául ugyanazt az érvet hozták fel, amellyel a hazánkra káros gazdasági intézkedésekben állandóan találkozunk. „A vám eltörléséről ez idő szerint — írja az egyik államtanácsos — és mindaddig, amíg a magyar nemesség és klérus nem adózik, a német örökös tartományokba vitt magyar gabonánál semmiesetre sem lehet szó, hanem szükségképen fenn kell tartani és biztosítani az osztrák uradalmak számára terményeik értékesítését oly áron, hogy a fejedelmi adókat abból megfizethessék.“ Ez a nézet csaknem általános volt. Még azok is, akik nem láttak semmi veszélyt az örökös tartományokra nézve abban, hogy a magyar gabonát oda hozzák, mivel ha a gabona Ausztriában olcsó, a magyarok úgysem jöhetnek az osztrák piacra, ha pedig drága, úgy jó ha hozzák, azt vélték, hogy a szabad behozatal megengedése árán rá lehetne bízni a magyar rendeket arra, hogy elvállalják az adófizetést. A nemesi adómentesség terhére írhatjuk tehát, hogy a magyar gabona nemcsak a magyar kiviteli és az osztrák behozatali vámtételeket fizette meg ezután is, hanem a különféle rendi illetékeket is, melyeket az egyes tartományok gyűlései állapítottak volt meg. Hiába szabadult fel minden vámtól a monarchián kívül szállított magyar gabona, annak különösebb gyakorlati jelentősége nem volt. Mikor tehát Bécsben a fiziokrata tanok befolyása következtében meg lett volna az általánosan kedvező hangulat a gabonakereskedelem korlátainak megszüntetésére, a nemesi adómentesség, a haladás legnagyobb kerékkötője útját állta ennek a következményeiben bizonyára nagyjelentőségű reformnak.

A kiviteli szabadság nem maradt meg a királynő uralkodása végéig állandóan. 1779-ben megint megtiltották a kivitelt a sok szép teória ellenére is. Csak a magyar helytartótanács sopánkodása bírta rá a bécsi hatóságokat, melyek néhány évvel előbb a monarchia ellátását még annyira biztosítottak látták, hogy a kiviteli tilalmat megszüntessék. Minthogy több évi gabonakészlet volt az országban — hisz az 1770—72. évihez hasonló ínség nem adott alkalmat a kiszállításra —, igazán nem lehetett komoly ok a kivitel megtiltására, mert Magyarország még rossz termés idején is fedezhette Ausztria szükségleteit.

Ha Magyarország és Ausztria közt a szabad gabona-forgalom életbelépett volna, úgy bizonyára sohasem lett volna szükség kiviteli tilalomra — mint azt az államtanácsban is megállapították —, de az osztrák, termelés tönkrement volna.¹⁷⁶ Az osztrák és a cseh gabonát, mely, mint magasabb fokon álló mezőgazdasági kultúra terméke, általában jobb minőségű és így könnyebben szállítható volt, csak a szomszédok ínsége idején adhatták el és pótolhatták volna magyar gabonával. Ausztria csak ínség idején számíthatott nagyobb mennyiségű kivitelre és ezért csak ínség idején bocsáthatta be a magyar gabonát vámmentesen, mikor is a közvetítő kereskedelem haszna a zsebében maradt. Nem vehető rossz néven sem a bécsi hatóságoktól, sem az osztrák rendektől, hogy az adóval meg nem terhelt magyar gabonát nem engedték be állandóan az osztrák piacra. Az előbbieket az adóalanyt, az utóbbiak saját vagyoni érdekeiket védtek meg így.

A magyar mezőgazdaság és ezzel az ország anyagi jóléte fejlődéséhez — eltekintve a feudális viszonyok elkerülhetetlen megváltoztatásától — olyan gabonakereskedelmi politikára lett volna szükség, mely ha kell, az osztrák termelés rovására is, csak a magyar érdekeket tartotta volna szem előtt. Ilyen politikának a gabonaárak és ezzel egyszersmind a többi mezőgazdasági termékek értékének emelkedése lett volna a következménye. Ez a mezőgazdaságnak, miként már egyebütt megvolt, feudalisztikus forma helyett kapitalisztikus alapot adott volna. Mária Terézia gabonakereskedelmi politikájának irányát azonban az osztrák tartományokkal való politikai kapcsolat úgy szabta meg, hogy a magyar érdekeket csak akkor vegye figyelembe, ha az osztrákokkal nem állottak ellentétben.

A kereskedelmi politika egyéb kiviteli cikkeinknél.

A borkereskedelem.

A szoros összeköttetésnek az osztrák tartományokkal a borkereskedelemben is megfizettük az árát. Már rámutattam arra, hogy az osztrák ipari fejlődést védő vámpolitika következménye volt, hogy a megtorlásképpen magasra

felemelt vámok megszüntették a borkivitel Sziléziába. A kivitel legnagyobb részét szolgáltató soproni borvidék ennek következtében tönkrement] Sopron és Ruszt városa már 1755-ben feliratban panaszkodott a helytartótanácsnak, hogy polgáraik nemcsak az adót nem képesek megfizetni, hanem mivel megszűnt a kivitel és több évi borkészlet vagy a pincében hever, vagy a termelési költségéknél alacsonyabb áron kénytelenek azt eladni, anyagi romlásnak néznek elébe. Legjobban beszélnek azonban a számok. Borkivitelünk Sziléziába, mely az osztrák örökösödési háború alatt — az I. függelékben mellékelt kimutatás szerint — lényegesen csökkent ugyan, de utóbb megint fellendült, az 1754-ben behozott porosz vámtételek következtében 70—80%-kal szállt le, ami túlnyomó részben a soproni borvidéket károsította.

A magyar bor Sziléziában, hol a francia és a rajnai borok foglalták el helyét, fontos kiviteli piacát veszítette el, melyet nem lehetett pótolni. Ezen kiviteli cikkünknek talán még nagyobb nehézségekkel kellett megküzdeni, mint a gabonának, hiszen Ausztriának is akkor legfontosabb terméke és egyetlen nagyobb jelentőségű kiviteli cikke épen a bor volt, melyből saját szükségletét lényegesen felülmúló mennyiséget termelt. Az osztrák rendek mindig féltékenyen őrködtek azon, hogy a magyarok jobb minőségű boraikkal Ausztriában ne támasszanak versenyt termelésüknek és hogy a külföldi piacot, főleg a németet, területükön keresztül szállított áruval el ne hódítsák az orruk elől. Már a XVI—XVII. században ismételtlen megtiltották királyaink, mint Ausztria főhercegei, az osztrák rendek kívánságára a magyar bor behozatalát vagy tranzitóját az osztrák tartományokon át, és mikor III. Ferdinánd Nyugatmagyarország több városának — Sopron, Ruszt és Kismarton — megengedte a borkereskedelmet Ausztriával, csakhamar kénytelen volt azt 1649-ben az osztrák rendek sürgetésére elkobzás terhe alatt megtiltani.

Mária Terézia idejében a magyar borral szemben csak annyiban változott meg az eljárás, hogy a tilalmat magas vámok váltották fel. A német birodalom felé a természetes úton, a Dunán úgyszólván lehetetlen volt bort szállítani, mert oly magas illetékekkel sújtották azt, hogy

az osztrák borral nem vehette fel a versenyt. íme összehasonlításul egy 600 akó osztrák és ugyanannyi magyar borral megrakott hajóra rótt terhek, az előbbi Bécestől Engelhartszellig, a bajor határig, az utóbbi Pozsonytól ugyancsak eddig számítva.

Az osztrák bor fizetett	A magyar bor fizetett
Fejedelmi vámot . . . 52 ffrt 55 kr.	1033 ffrt 26 kr.
Rendi illetéket. . . 120 „ 3 „	900 „ 3 „
Magánvámot . . . 20 „ 13 „	317 „ 1 „
Összesen	193 ffrt 11 kr. 2250 ffrt 30 kr.

Egy akó osztrák borra esett $19\frac{1}{2}$ kr. teher, ugyanannyi magyar borra, ha Ausztrián át vízen szállították. 3 ffrt 45 kr., ami, tekintve azt, hogy a magyar asztali bor ára akónként 3—10 ffrt volt, megmagyarázza a kivitel nehézségeit a dunai vonalon. Meg kell még jegyezni, hogy ez az összeg a magyar kiviteli vámot, mely a borok minősége szerint 12 és 90 kr. között váltakozott, nem tartalmazza.

A tengelyen Ausztriába kivitt magyar bort kisebb takarán kívül akónként 1 ffrt, míg a tengelyen Ausztrián *át-szállított* magyar bort különösebb rendi illeték nem terhelte. Maga a szállítási költség bizonyára oly nagy volt, hogy különösebb illeték nélkül sem lehetett ezen a módon Magyarországból nagyobb borexportra számítani. A behozatali illeték alól fel voltak mentve a Bécsben székelő magyar hivatalok, a két kancellária személyzete, melytől nem lehetett megkívánni, hogy a savanyú osztrák borhoz szokjanak, de jobban szerette a magyar bort az udvar is, szívesebben itták azt a különböző hivataloknál alkalmazott udvari tanácsosok, a külföldi követségek és a kolostorok barátai is, kik bizonyos megállapított kontingenst illetékmentesen hozhattak be. Az egyes hivatalokon belül az is meg volt állapítva, hogy kinek mennyi olcsóbb magyar borra volt jussa. Hasonlóképen szabad volt az osztrákoknak, amennyiben Magyarországon szőlőbirtokuk volt — s ilyen sok akadt —, termésüket szüret után bizonyos meghatározott idő alatt behozni Ausztriába. 1754 és 1763 között, tehát abban az időben, mikor a sziléziai piac elvesztése legerősebben volt érezhető, Alsó-Ausztriának a következő forgalma volt magyar borokban:

Év	A Dunán Alsó-Ausztrián át kivettek	Tengelyen Alsó-Ausztrián át kivettek	Behoztak Alsó- Ausztriába 1 frt illetékkal	Behoztak Alsó- Ausztriába illeték nélkül
	a k ó			
1754	43 ^{1/2}	6027	6901 ^{1/2}	4869 ^{1/2}
1755	214	1674 ^{1/2}	8151 ^{1/4}	3950
1756	309	1652 ^{1/4}	6610 ^{1/4}	4635
1757	178	3618 ^{1/2}	6850 ^{3/4}	3735 ^{1/2}
1758	118	3418 ^{3/4}	5526 ^{3/4}	5339
1759	156	3367 ^{1/2}	3263 ^{1/2}	5334
1760	280	5826 ^{1/2}	6014 ^{3/4}	5465
1761	152	7154 ^{3/4}	9087 ^{1/2}	5079 ^{1/2}
1762	486	9785 ^{1/2}	10420 ^{3/4}	6008 ^{1/2}
1763	467 ^{3/4}	9612	9658	5553
Összesen	2404 ^{1/4}	52137 ^{1/4}	72485	49969

Ezenkívül behoztak a privilegizált osztrák szőlőbirtokok saját termésükből évente legalább 38.194 akót.

E kimutatásból kiderül, hogy az osztrák illetékekkel sikerült a dunai szállítást másodrangúvá tenni. A tengelyen szállított bor pedig, a nagy költségek miatt, sokat veszített versenyképességéből.

Hogy a magyar borkivitelnek az udvari hatóságok az osztrák bortermelés érdekében szándékosan emeltek gátakat, illetőleg tudatosan nem mozdították azt elő minden eszközzel, kiténik azon tanácskozásokból, melyeket az 1764. évi országgyűléssel kapcsolatban a Magyarországnak nyújtandó gazdasági kedvezményekről folytattak. A királynő utasítására összeült értekezlet, melynek feladata volt a magyar borkivitel megkönnyítése ügyében javaslatot tenni és a magyar bor kiviteli és tranzitó-illetékeinek leszállításáról véleményt mondani, oly elhatározásra jutott, hogy az általános kommerciális elvekkel — vagyis mondhatnók mi, a merkantilista felfogással — ellenkezik ugyan a kivitel és a tranzitot, különösen pedig mikor saját termékeinkről van szó, megnehezíteni, de azt is mérlegelték, hogy oly esetekben, melyekben két kommercium versenyez egymással, ahol tehát az egyiknek túlságos pártolása folytán a másik háttérbe szorulhat, kiváltképen annak a megtartásán kell dolgozni, amely az államnak és a fejedelemnek inkább áll érdekében. A borkivitelnél

szerintük két érdek ütközik össze: a magyar és az osztrák termelésé. Ennélfogva a dikaszteriumok veszélyesnek tartották a magyar bor kivitelét és tranzitóját nagyon megkönnyíteni és oly államokban szerezni neki piacot, melyek szükségletüket eddig az örökös tartományokból fedezték, mert nézetük szerint — s ez aligha volt kétséges — ha ezek az országok a sokkal jobb minőségű magyar borokhoz szoknak, nem fognak többé osztrák bort vásárolni, minek következtében az örökös tartományok adóterheiket nem volnának képesek elviselni. A királynő óhaját tekintetbe véve, mutatkozott ugyan hajlandóság a bor kivitelének megkönnyítésére, de a bécsi hatóságok tiltakoztak az ellen, hogy ez az engedmény a magyar diéta elé kerüljön, mert „különben — írják — ez a legfelsőbb kegy a jövőben országgyűlésen hozott törvényként fog szerepelni és így azt fogják követelni, hogy mint szerzett szabadság vagy kötelesség, változatlanul tartassék meg.“

A tárgyalások eredménye — a magyar vámoknál tett lényegtelen könnyítésektől eltekintve — az volt, hogy a magyar bort is ugyanolyan vámtétellel vihetik ki a Dunán, mint az osztrákot, vagyis akónként az Alsó-Ausztriában 30, Felső-Ausztriában 6 kr.-ra leszállított rendi illetéken kívül csak 1 kr. vámot fizessenek — ha a magyar borral háromszor annyi osztrákot is visznek ki. Vagyis a kereskedőt, ki magyar bort akart versenyképes áron a német birodalomba szállítani, azon kényszerűség elé állították, hogy a rosszabb minőségű osztrák borból háromszorta többet szállítson ki. Hogy ez nem lett volna valami nagy hasznot hajtó vállalkozás, nem szükséges hosszasan bizonyítanom. De még ez a „könnyítés“ sem léphetett életbe.

A gondolatot azonban, hogy a magyar bort csak az osztrákkal együtt engedjék ki a könnyebb szállítási úton, a Dunán, többé nem ejtették el. 1773-ban az osztrák rendek élénk tiltakozással fordultak az uralkodóhoz, hogy a magyar borok átszállítását megengedje az örökös tartományokon át oly módon, amint azt a kormányzések most már tervezték, t. i. hogy a kereskedő $\frac{1}{3}$ rész osztrák bort is vigyen ki magával. Hivatkoztak arra, hogy a magyar bor átvitelét mindig veszedelmesnek tartották, miért is a fejedelmek megígérték, hogy az mindig tilos

marad. Igaz ugyan, hogy mindeddig nincs osztrák borkivitel Bajorországon túl, de még lehet. Ha azonban az osztrák bort az ízletesebb magyar borokkal együtt viszik ki, nem lehet remény arra, hogy a külföldön piacot szerezzenek. Hiszen a külföldiek, ha Alsó-Ausztriában bort vásárolnak, többnyire a magyar határon levő községekbe mennek, mert az ott termő borok íze nagyon hasonlít a magyar borokéhoz. Az osztrák bortermelés, mely a sörfogyasztás terjedése miatt amúgy is sok kárt szenved, a rendek nézete szerint tönkremenne, ha a magyar bor tranzitójának tilalma megszünnék.

A kormányhatóságok azonban *más nézetten* voltak és 1775-ben közös értekezleten megállapították, hogy a magyar borkivitel nem árt az osztráknak, amint az egy linzi kereskedő két ízben tett kísérletéből kitűnt, sőt elősegíti azt, mert az osztrák bor a németországi fogyasztónak csak a magyarral vegyítve ízlik. A linzi kereskedő, akire hivatkoznak, már több tekintélyes kolostornak adott el ilyen kevert bort, mely sikeresen veszi fel a versenyt a francia, a neckar-melléki és az elzászi borokkal. A gazdasági tanács szerint a magyar bor kivitelét a jövőben nem szabad meggátolni, hanem meg kell engedni a Dunán Hainburgon át is és megszüntetni azt a rendszert, mely az osztrák rendek engedélyétől tette függővé a bevitt az örökös tartományokba. Az alsó-ausztriai rendek követelte taksát lényegesen le kell szállítani, úgyszintén a fejedelmi vámot, a többi tartományi illetekeket és a magánvámokat pedig teljesen el kell törölni. Ezek a könnyítések tényleg életbe is léptek, de minő feltételek mellett? Minthogy a bortermelés az egyetlen foglalkozási ág volt, mely az örökös tartományokba külföldi pénzt hozott, „ezt a bevételt azonban — olvassuk a tanácskozás jegyzőkönyvében — a magyar borkivitelnek nyújtott túlnagy kedvezmény elvonhatná és a magyar alattvalók felé fordíthatná, kik különben is bővében vannak az országba pénzt hozó termékeknek, amiből az utóbbinak — Magyarországnak — még nagyobb meggazdagodása és az előbbinek — Ausztriának — elszegényedése következne be,“ legcélszerűbb ezért Magyarország és Ausztria külföldi borkereskedelmét összhangzásba hozni és az egész monarchia

meggazdagodása érdekében egyiket a másikkal kölcsönösen támogatni. A magyar bor kivitelét ezért könnyebb vámtetelek mellett megengedték, oly kikötéssel, „hogy mindenki, aki magyar bort akar Bajorországba, Passauba, Salzburgba vagy bárhová a római-német birodalomba szállítani, egyszersmind tartozik legalább ugyanannyi osztrák bort kivinni, ellenkező esetben a magyar bort a határállomáson nem szabad beereszteni“. A jobb minőségű magyar bor feladata lett tehát reklámot csinálni az osztrák bor számára.¹⁷⁷

Hogy mennyire sikerült az udvari hatóságoknak az osztrák bortermelést a magyarral szemben előnyben részesíteni, legjobban bizonyítja az a tény, hogy amint a magyar vámkimutatásokból kiderül, Ausztria borkivitele Magyarországra egyensúlyozta, sőt Mária Terézia uralkodásának utolsó éveiben lényegesen felülmulta behozatalát Magyarországból. Szinte hihetetlen, hogy Magyarország több pénzt adott ki osztrák borra, mint amennyit kapott az osztrákoktól saját boraiért. Hogy ily körülmények közt nem volt méltányos Ausztria részéről a magyar borkivitel megnehezíteni,* annak gondolata a bécsi kormánytanácsosokban is felmerült. „Nem igazságtalanság-e Ausztria részéről, mely évente 18000 akó bort ad el Magyarországnak és 11000-et vesz tőle — írja 1766-ban a velünk szemben méltányosnak épen nem mondható gazdasági tanács —, azt kívánni, hogy a külföldiek a borát ízletesebbnek találják, mint a magyart és emiatt meg nem engedni, hogy Magyarország — a borkivitel révén — gazdagabb, népesebb legyen és így az annyira keresett fogyasztóvá váljék, aki még több milliót adhat ki Ausztria vászon-, fa-, vas- és szövetáruíért, mint amennyit a kimutatások amúgy is tartalmaznak?“ 1765-ben meg az államtanácsban báró Borié emelte fel hangját a magyar borkivitel érdekében, mint amely az egész monarchia jólétét előmozdítja, „mivel Magyarország termékei kivitelének megkönnyítése nélkül adóját egyáltalában nem képes megfizetni“. Szerinte a bort nem a nemes, hanem legnagyobbrészt a paraszt termeli. De még ha a nemes viszi is ki a bort, abból is csak pénz jön be az országba és minden forgatókéből van az uralkodónak haszna. Attól sem kell tartani, hogy

a magyar borkivitel ártana az osztráknak, hisz a magyar bor, ha osztrák nélkül viszik ki, annyi vámot fizet, mint amennyi az osztrák bor beszerzési ára.

De nemcsak Ausztria felé kellett a magyar borkivitelnek nehézségekkel küzdeni. A tokaji bor megszokott évszázados lengyelországi kivitele elé is emelkedtek akadályok a királynő uralkodása idejében. Az egyik onnan származott, hogy a külföldről ideszakadt új kereskedőelem, a rácok, görögök, örmények, de különösen a zsidók, hogy nagyobb haszonra tegyenek szert, oly nagy arányban hamisították az európai hírű bort, hogy hitelét lényegesen lerontották. Már az 1741. évi országgyűlés külön törvényben tiltotta meg a zsidóknak és a polgárjoggal nem bíró macedónoknak és örményeknek a borkereskedést, ami azonban egyáltalában nem használt, mert tíz év múlva újból panaszkodnak a rendek emiatt. Majd az 1764. évi országgyűlés postulatumai közt is olvassuk, hogy a Magyarországon letelepedett görögök és rácok társaságba lépnek az országban nem állandóan lakó hasonló elemekkel és nagy pénzt fektetve a borüzletbe, azt egészen hatalmukba kerítették, mindenféle borokat összevesznek Lengyelországban, a török birodalomban és Tokaj körül és lengyel pincéikbe szállítván, a jó hegyaljait a leghitványabb borokkal keverik.

Másik baj Lengyelország felosztásának volt az eredménye. Már 1773-ban panaszkodik Sáros-, Szepes- és Borsodmegye egyik főkereseti forrásuk, a borkereskedelem megakadályozása miatt. Azelőtt a magyar bor csak a kiviteli vámot fizette a magyar határnál (egy hordó, 180 icce után 16 frt 10 kr.), most, hogy Galícia a monarchiához tartozik, ehhez a tranzitvám és a galíciai lengyel határon újabb kiviteli vám (14 frt 40 kr.) járul. Nemkülönben újból panaszkodtak a borhamisítás és amiatt, hogy a hollandi tallért, melyet a lengyelek gabonájukért kaptak Danzigban és amelyen Magyarországon bort vásároltak, nem fogadják el a hatóságok fizetési eszközül. A királynő elhatározta ugyan, hogy a magyar bor ugyanazt a vámot fizesse Galíciában, mint az örökös tartományokban, 1780-ban mégis azt állítja a magyar kancellária, hogy a kár a lengyel piac elvesztésével, mely hozzászokott a francia

borokhoz, a bordeauxi- és a champagneihoz, évente egymillió forintra tehető.

Történtek kísérletek arra, hogy a nemesebb magyar bornak a messzi külföldön piacot szerezzenek, de siker nélkül. A királynő hágai követe házát tokaji borral látta el, melyet sokan megkedveltek nála és megkérték, hozasson nekik is bort Magyarországból. A követ ezt meg is tette, de mikor ezen az alapon a hivatalos közegek rendszer összekötését akartak szervezni, nem akadtak vállalkozók a kereskedelem megkezdésére. Hasonlóképpen eredménytelenek voltak a bázeli rezidens tervei a Svájccal létesítendő forgalom ügyében. Mióta a sziléziai borkivitel megszűnt, senki sem mert nagyobb vállalkozáshoz fognia miként azt a nyugatmagyarországi bortermővidék törvényhatóságai is megállapítják. Már a magas vámtételek is elijesztették a vállalkozókat. Szilézia felé 1772 óta a kivitel kilátásai még rosszabbak lettek, mert a porosz király az eddigi vámokon kívül még újabb illetekeket is vetett ki a magyar borra.

Az erdélyi piacra nagy behozatal volt az olcsó oláhországi borokból, melyet nem lehetett megtiltani azon megtorló intézkedések miatt, melyektől az oláhországi fejedelem az Erdélynek szükséges élelmiszerek és nyersanyagok kérdésében aligha tartotta volna magát vissza.¹⁷⁸

A marhakereskedelem.

A marhakivitelnek az örökös tartományokkal való kapcsolatunk folytán ugyanazon nehézségekkel kellett megküzdenie, mint a gabona- és borkereskedelemnek. A bécsi politika egyrészt oda irányult, hogy a magyar áru nagy külföldi kivitel miatt túlságosan meg ne dráguljon, vagyis az örökös tartományok fogyasztóit vette pártfogásába, másrészt pedig, hogy a magyar kivitel ne versenyezessen az osztrákok áruival, vagyis az osztrák termelőt is védte a magyarral szemben. Láttuk már, hogy a marhatenyésztés ügye is elsősorban az örökös tartományok fogyasztása szempontjából érdekelte a bécsi kormányhatóságokat; ez volt vezetőjük a kiviteli tilalmak kibocsátásánál és a vámtételek emelésénél is, ha a külföldi

szállítások elé akadályokat akartak gördíteni. S itt elsősorban mindig Bécs, az egyetlen nagyváros húsárai voltak a hatóságok szemei előtt, hiszen az udvari tanácsosok maguk is tapasztalhatták a húsárak emelkedésének következményeit. Azért ha Bécsben húsdrágaságtól lehetett tartani, ha csak valamivel emelkedett a hús ára, mindig készek voltak a külföldre irányuló magyar kivitel megtiltásának radikális eszközével élni, nem törődve azzal, mekkora kárt okoznak a magyar gazdáknak és a marhakereskedelemnek. Lehetetlen volt méltányossági okokat érvényesíteni ezen meggyökeresedett felfogással szemben, pedig felszólaltak néha a magyar tenyésztés érdekében is. 1765-ben például mikor arról volt szó, hogy a bécsi húsárak miatt megtiltják a marhakivitelt, a belátással bíró jó Borié nyomós érvekkel tiltakozott ezen szándék ellen: Magyarországnak fölös számban van marhája, melyet nagy könnyen akár négyszeresére szaporíthat, különösen ha megkezdénék a mesterséges takarmány termelését a pusztákon. A marhakivitel megszüntetése ép azt az osztályt sújtaná legjobban, melyet a királynő egyéb intézkedéseivel mindenáron megvédeni iparkodik: a parasztot, mert az állattenyésztést inkább a paraszt űzi, a nemes kevésbé. A marhatenyésztéstől függ pedig az adózó osztály jóléte, mert ez az egyetlen könnyen szállítható kiviteli cikk. Minél nagyobb a marha piaca, annál jobban gvarapodik a marhatenyésztés is. De ha a nemes nyerne is rajta, az sem volna baj, mert az ő forgópénze is hasznot hoz az államnak. Ezután nyíltan kimondja véleményét a bécsi gazdasági politikáról: A magyar marhakivitelnek csak egy akadálya lehetne, az aggodalom, hogy Bécsben emiatt húshiány vagy drágaság keletkezhetnék. Ez azonban felesleges, mert Bécs évente csak 14.000 ökröt fogyaszt, ami a magyar marhaállományhoz viszonyítva elenyészően kevés. „Hát méltányos dolog-e — írja tovább —, hogy egy város érdekéért egész királyságok és tartományok anyagi jólétét ne vegyék tekintetbe. Nem teória, hanem tény az, melyet a tapasztalat valóban megerősített, hogy az elpuhult bécsiek olyasmitől is félnek, amitől nem kellene tartaniok. A háború idejében nagy tömegben hajtották ki a magyar marhát és Bécs szükséglete mégis fedezve volt. A marhatenyésztés

pedig az eladás folytán gyarapodott.“ Ezért hát a jövőben háború esetében sem kell marhahiánytól tartani, mert ha van a marhának piaca, a tenyésztés nagyon megnövekedik. A felszólalásnak megvolt az az eredménye, hogy a királynő nem tiltotta meg általában a marha kivitelét, hanem csak azon fajtaét, melyre Bécsnek szüksége volt, ahol csak a nehéz ökörnek volt piaca. A hitványabb ökröt szabad volt kivinni, amennyiben egy pár nem nyomott többet 6—7 mázsánál. Gyakorlati jelentősége ennek az intézkedésnek aligha volt más, mint az általános tilalomnak, mert 300—350 fontos ökrök a hosszú út után nem találhattak piacot Németországban.

De még ez az állapot sem maradt meg. Az 1772. évi csehországi ínség leküzdésére alakított rendkívüli bizottság a magyar marha áthajtását is meg akarta tiltani a csehországi fogyasztók érdekében. A pénzügyi hatóságok és az államtanács ellenvetésére, melyek az egész marhakereskedelem megszűntétől s így jelentékeny bevételek elvesztésétől tartottak, csak lényeges vámemeléssel nehezítették meg a kivitelét. Minden marha után 3 forint 30 krajcárt szedtek be, ami igen nagy megterhelés, ha meggondoljuk, hogy, egy marha ára 20—30 forint volt. Amit a csehországi ínség miatt nem tettek meg, azt elérte a császárváros húsellátásáról gondoskodó vállalat igazgatósága (Fleischlieferungsdirection). Ez azon beadvánnyal fordult 1773-ban a cseh-osztrák kancelláriához, hogy a húsellátásról csak akkor tud a jövőben gondoskodni az árak nagyobbarányú emelése nélkül, ha megtiltják a magyar marha kivitelét Németországba, a tenger felé pedig magas illeték szedésével, vagy kontingentálással jelentékenyen korlátozzák. Az ínséges években (1771—72) a beadvány szerint igen sok marhát hajtottak ki a német birodalomba, még többet Velencébe, Ferrarába és más olasz területekre, holott a pótlás a Balkánról, főleg Oláhországból az orosz-török háború miatt egészen megszűnt. A királynő legbizalmasabb tanácsadóinak meghallgatása után a római birodalomba, Bajorország, Szászország és Szilézia felé a kivitelét teljesen megtiltotta, „mivel oda csak ínséges időben szállítják a magyar marhát, mikor annak másutt is lehet piacot szerezni“, úgyszintén beszüntette a

tengeren Buccari és Porto-Ré kikötőiből az amúgy is már több ízben megtiltott kivitel. Velence felé Palma Nuován és Görzön át a kivitel továbbra is szabad maradt, „mert a velencei kereskedelem állandóan hoz pénzt az országba“ és mivel oda olyan vidékről hajtják az ökröket — ahonnan Bécsbe úgysem lehet szállítani. Később a királynő a juhok és sertések kihajtását is megtiltotta. A bécsi fogyasztók érdekének tehát feláldozták a magyar termelőket. Csak mikor egy év múlva a magyar kancellária panaszosan jelentette, hogy Magyarországon nincs hiány állatokban és hogy a tilalom fenntartása a kivitel teljesen megölné, mivel a vevők más beszerzési forrásokat találnak és mikor a pénzügyi hatóságok kimutatták, mennyi a veszteség a vámoknál a kivitel megszüntetése miatt és kifejtették, hogy a célt, a bécsi húsárak esését elérték — a disznóhús fontja 12 kr.-ról 7-re szállt le —, szüntette meg a császárné a kiviteli tilalmat.¹⁷⁹

A magyar marhakivitel egyik legrégebbi piaca, a velencei, mely állandóan a magyar tenyésztésből fedezte szükségletét, az osztrák kereskedelmi politika folytán legnagyobb részben elveszett. Bécs politikája ugyanis oda irányult, hogy ezt a jövedelmező kiviteli ágat saját termelőinek szerezze meg. 1748-ban a stájer határon lényegesen felemelték azt a fogyasztási illetéket, melyet a Magyarországból behozott marháért fizetni kellett. A velenceiek, kik nyáron nagy tömeg marhát szoktak a Dunántúlon és Horvátországban összevásárolni és ezt részben a szárazföldön, részben Buccarin át a tengeren kiszállítani, ezen intézkedés folytán Bosznia felé fordultak és onnan, meg Albániából fedezték szükségletüket, nem pedig Belső-Ausztriából, melynek piaca túldrága volt nekik. Hiába szüntették meg három év múlva a felemelt vámot, hogy a kereskedelem visszatérjen, a velenceiek a megismert új kereskedelmi összeköttetést, mely nagyobb hasznot biztosított nekik, többé nem hagyták abba. Csak mikor a marha ára Boszniában is emelkedni kezdett, fordultak megint Magyarország felé. Ekkor 1756-ban egy bizonyos Millese nevű vállalkozóval többszörös meghosszabbítás után 1767-ig érvényben maradt szerződést kötöttek, aki privilégiumot kapott a marhakihajtásra Velence felé. A szer-

zódás megkötésénél, és a magyar marhára kivetendő belső ausztriai illetékek nem sokkal utóbbi megszületésénél az volt a szándék, miként azt a bécsi miniszteri banco-bizottság megállapította, hogy a velenceiek alacsony vámmal ki ne vigyék a magyar, különösen a fiatal magyar marhát, és így ne mellőzzék a belső-ausztriai hizómarhát, aminek következménye a belső-ausztriai parasztok adózóképeségének csökkenése lett volna. A magyar marhákivitel, miként a deputáció az udvari kamarához intézett jegyzékében ravaszul hozzászól, nemcsak a belső-ausztriaiaknak ártana, hanem Bécsben a marhahús árának emelkedését is maga után vonná. Olyan érv, amely elől az udvari kamara tanácsosai nem zárkózhattak el. Millesit szerződése évenként 1400 darab belső-ausztriai ökör kiszállítására kötelezte. A többi kivihette Magyarországból is, de meg kellett fizetnie a rendes tranzito-vámot, páronként 5 frt 30 krt-t, csupán a rendes illeték megfizetésénél élvezett kedvezményt. Tekintve azt, hogy a stájerországi és a krajnai marhát nem terhelte az áthajtási illeték, és hogy a velenceiek legfeljebb 4-600 marhát vásároltak télen Millesitől, míg 12-13000 darabot Oláhországból és Boszniából Záran át vittek ki, a Millesi-szerződés a vámszabályokkal körülbelül annyit jelentett, hogy a magyar tenyésztőktől elvették a velencei piacot és a belső-ausztriaiaknak adták. Eközben a magyar marha áthajtási díját Belső-Ausztriában 1 frt 45 krajcárban állapították meg, „hogy a magyar ökrök áthajtását Velence felé és a belső-osztrák tartományokban az áthajtással járó jövedelmet (Strasengewanda) ne akadályozzák.“ „Ezzel az eszközzel — hogy az osztrák kancellária szavait idézzem — megtartható az osztrák tartományok részére a versenyképesség és Magyarország ezen az általános ínség kikényszerítette intézkedés miatt nem panaszkodhatik, mivel a külföldi marhakereskedelmet nem veszik el már tőle.“

Ilyen farizeus gondolkodástól a magyar kereskedelem nem sokat várhatott és a magyar kancellária többször említett 1769-dik évi felterjesztésében kénytelen volt hivatalosan megállapítani, hogy a magyar kivitel elé Bécs mesterséges akadályokat emel. Ha a marha ára kissé emelkedett, a bécsi mészárosok azonnal panaszkodnak, mire a

kivittelt megtiltják. Ily körülmények között persze senki sem mer marhával spekulálni, de külföldi kereskedők sem jönnek az országba, mert nem tudják, számíthatnak-e a megkötött szerződések megtartására. Azelőtt Velence, Genua. és a pápai állam Magyarországból fedezte szükségletét, most azonban oda mennek, ahol a szerződések megtartására számíthatnak. Pedig hát Magyarország marhatenyésztése fellendülne, ha a kivitel biztos volna s akkor az örökös tartományoknak sem kellene húsínségtől tartania. A marhakereskedelmi politikának — a magyar kancellária szerint — az lett a következménye, hogy a lakosság elvesztette a kedvét a marhatenyésztéstől.¹⁸⁰

Az ipari nyersanyagok kivitele.

A védővamos és tilalmi politikát Bécsben Magyarországnak nemcsak mezőgazdasági terményeivel szemben üzték az örökös tartományok fogyasztói és agrárérdekei megvédésére, hanem az ipari nyersanyagok kérdésében is. Itt nem az örökös tartományok termelőiről volt szó, mikor a magyar kereskedelemnek ártó intézkedéseket tettek, hanem arról kellett gondoskodni, hogy az osztrák ipar lehetőleg olcsón jusson a magyar nyersanyagokhoz, sokkal olcsóbban, mint a külföldi gyáripár. A kereskedelempolitikai intézkedéseknek e téren az volt a célja, hogy a magyar piacon az osztrákoknak szükséges nyersanyagokból olyan kínálatot teremtsen, mely egyrészt az árakat lenyomja, másrészt azonban a kínálat a monarchia határain túl ne léphessen fel. A gyapjúról, mint az osztrák gyáripár nélkülözhetetlen anyagáról, már volt szó. A XVIII. századi kereskedelmünknek még csak két másik cikkévei akarom a bécsi hatóságok politikáját bemutatni: az egyik a hamuzsír, a másik a gubacs.

A hamuzsír (szénsavas káli) a gyáripár legkülönbözőbb ágaiban nagy mennyiségben használt vegyi anyag. A XVIII. században, a gyáripár csecsemőkorában és ma is, a kapitalista gyáripár magas fejlettsége idejében, egyaránt fontos a szappan- és az üvegyártásnál, azután a textiliparban a festés, különösen a berlini kék-festés, fehérítés, gyapjúmosás műveleteinél, továbbá a vegyi iparban.

A XIX. század közepéig csak fából, a fa hamujából állították elő. Minthogy ez épen nem gazdaságos — 1000 rész fenyőfa 0.45, ugyanannyi bükkfa 1.45 rész hamuzsír szolgált, — gyártása az erdők nagyarányú pusztításával jár és úgyszólván csak őserdei kultúra mellett, melyben a fának különben semmi hasznát sem veszik, lehetett hamuzsírégetésről szó. Természetes, hogy az óriási erdőállománnyal rendelkező Magyarországon, hol a faértékesítésnek a szállítási nehézségek miatt, de főleg, mert a környező országoknak is bőven volt fája, más módja nem volt, kapva kaptak az erdőállomány ilyesfajta hasznosításán, mihelyt megismerték.¹⁸¹

Hazánkban 1730 körül egy svájci bevándorló, Ott Kristóf honosította meg a nagyobbarányú hamuzsírgyártást és kereskedelmet. Halála után neje és gyermekei folytatták a jól jövedelmező üzletet. Mások meg követték példájukat. Már a 40-es években Sárosmegyéből Danzig felé élénk kereskedelem indult meg e cikkből. Kiszében vidékéről a Poprádig szekereken és onnan a Poprád—Dunajec—Visztula vízi útján, 120 mérföldön négy-öt hét alatt Danzigba került ez a nyugati kereskedő-népek által a kikötőkben nagyon keresett cikk. Különösen mikor az osztrák örökösödési háború idejében megtudták Magyarországon, hogy a jól égetett hamuzsírnak mekkora kereslete van a külföldön, akadtak nagyszámmal vállalkozók, kik a magyar uraktól erdőket vettek hamuzsírégetés céljából és termelésük eredményét kereskedőknek — akkoriban mázsánként öt forint átlagáron — eladták. A szállítási költségek és a vám leszámítása után is 50%-ot nyerhetett a kereskedő a Danzigban eladott árún. Felmerült az az eszme is, hogy a kincstár csináljon monopóliumot a hamuzsírértékesítésből és az ezzel járó busás haszon az ő zsebébe vándoroljon.

A jó üzlet azonban, mely nemcsak Danzig, hanem még inkább az Adria felé Triesztbe is folyt, csakhamar túlprodukciónak teremtett. Észrevéven a kereskedés szép jövedelmét, zsidók és keresztények egyaránt nagyszámmal vállalkoztak rá és „túlzott gyártással — miként egykorúak írják — egymást tették tönkre, az angoloknak és hollandusoknak ellenben, kiknek legnagyobb szükségük

van erre az áruira, ezzel nagy előnyt szereztek. Mihelyt ugyanis látták a kivitelre váró hamuzsír nagy tömegét, leszállították az árát. Így aztán Magyarország legszebb erdőit csaknem haszontalanul égették fel, a hamuzsír-gyárosok tönkrementek mellette, ellenben idegenek, hollandusok és angolok gazdagodtak meg rajta“. — Kitűnő példája ez annak, hogyha Magyarország valamely termékének volt piaca, vállalkozó ugyancsak akadt a kereskedelemre.

Mikor a hamuzsírkereskedelem a nagy áresés következtében — egy mázsa 7 frtról 3-ra szállott le — válságba jutott és Magyarországon a túlprodukció következtében el nem adható nagy árúkészlet halmozódott fel, egyrészt az erdőpusztítás megszüntetésére, másrészt áremelkedés előidézésére a nemzetközi piacon a gazdasági tanács javaslatára a királynő betiltotta 1755 június 1-től kezdve a hamuzsír kivitelét a külföldre. Az örökös tartományokba természetesen szabad maradt a kivitel. A tilalomtól azért várhatták a kereslet emelkedését, „mert a Magyarországon gyártott hamuzsírt jó minősége és egyéb tulajdonságai miatt minden más fajtánál többre becsülték“. A trieszti kereskedők birtokában a tilalom kibocsátásakor 19.138 mázsa árú feküdt. Kártalanításukra a kincstár mázsánként 5 frt kölcsönt adott nekik 4%-os kamatozással. A kivitel megtiltása bizonyára jó szándékból történt. Más kérdés azonban, józan dolog volt-e a készletek felhalmozódása idejében kibocsátani azt és így a termelőket kényszeríteni arra, hogy korlátozzák, vagy szüntessék be a gyártást. Az örökös tartományok — az egyetlen megmaradt kiviteli piac a tilalom révén — mindenesetre még olcsóbban juthattak a hamuzsírhoz, bár fogyasztásuk akkor, az 50-es évek derekán, mikor az első gyárak megalakultak, minimális lehetett.

A további termelés ellenőrzés alá került. A királynő utasítására a helytartótanácsnak jelentést kellett tennie, hol és mennyi hamuzsírt gyártanak. Eszerint gyártottak 1756-ban

Veszprémmegyében	11 helyen	41 kazánban	évente kb.	6000 mázsát,
Somogy	24	90	„	„
Baranya	1	3	„	1908
Komárom	4	16	„	765
Sáros	5	17	„	„
Zemplén	1	„	„	„
Nógrád	2	„	„	„

A termelés zöme tehát a Dunántúlra csoportosult, melynek erdőit a XVIII. századi hamuzsírégítés — ez az akkor kétségtelenül legelterjedtebb iparágunk — tizedelte meg. A Dunántúlról irányult a szállítás Trieszt felé.

A kiviteli tilalmat utóbb a kontingentálás rendszere váltotta fel. 1761-ben 24.000 mázsa kivitelét engedték meg. A hamuzsírt kivinni szándékozó trieszti és fiumei kereskedőknek a mennyiség megjelölésével minden esetben folyamodni kellett a gazdasági tanácshoz, és csak ha a kiviteli engedélyt megkapták, szerezhették be Magyarországon az árut. A kontingenst a gazdasági tanács és a magyar kancellária tárgyalásai alapján 1764-ben 20.000 mázsában állapították meg. A kivitel most már kizárólag osztrák területen, főleg Trieszten át történt, a danzigi kereskedelem teljesen megszűnt. Egy kimutatás szerint kivittek Magyarországból:

	Máza	Ebből nem Ausztriába máza
1759-ben	3.325	336
1760-ban	9.676	12
1761-ben	8.032	545
1762-ben	14.740	1.097
1763-ban	27.903	—
1764-ben	36.865	—

Összesen 100.531 mázsát vittek ki és ebből csak 1984-et nem Ausztriába, az egészből 60.376 mázsa vette útját Triesztbe és 26.016 Stájerországba, melynek túlnyomó része szintén csak az adriai kikötőkbe kerülhetett. A kontingentálásnak és a további kereskedelempolitikai intézkedéseknek azonban már korántsem a magyar termelés érdekeinek védelme volt az oka, mely az 50-es évek magas fokát többé nem érte el. A rablógazdaságnak meg volt a következménye. A Dunántúlon több hamuzsírégítő 1762—63-ban fa hiányában kénytelen volt beszüntetni működését, Csehországban pedig, hol a fejlődésnek induló üveg- és textiliparnak szüksége volt az olcsó magyar hamuzsírra, ezen anyag hiányáról kezdtek panaszkodni, úgy hogy arra is gondoltak, hogy Erdélyből fognak hamuzsírt hozni, ami persze a szállítási távolság miatt — a Maros—Tisza—Duna-

út jött tekintetbe — hiú ábránd volt. Megkezdődött tehát a magyar hamuzsír kivitel megterhelése súlyos vámokkal. 1764-ben a királynő a terfgeren kivitt hamuzsírra, ha külföldiek szállítják ki, 3 frt, ha belföldiek, 2 frt vámot vetett ki „egy flotta építési költségeinek fedezésére“. A következő évben a gazdasági tanács a Lengyelországba és Porosz-Sziléziába kivitt hamuzsír megterhelését ajánlotta. A Lengyelországba kivitt hamuzsír mázsája után a kiviteli engedély kiállításakor 2 frt illetéket kellett fizetni, melyet 1770-ben 4 frtra akartak emelni — annyival is inkább, mert a gazdasági tanács kénytelen volt megállapítani, hogy a Sziléziába és Lengyelországba irányuló kivitel nem lehet az örökös tartományokon át lebonyolítani, hogy a közvetítő kereskedelem — amint ez Bécs szándéka volt — ebben az ágban is Ausztria kezébe kerüljön. Szepes-, Ung- és Liptómegyéből, melyek néhány év óta újból exportálták Lengyelországba az ottani zavaros viszonyok folytán nagyon megrágult hamuzsírt, igazán nem lehetett a kereskedelmet az örökös tartományokon át lebonyolítani.

Míg a tengeri kivitel továbbra is kontingentálva maradt, a szárazföldit az osztrák „Pottaschen-Kompagnie“ monopolizálta, mely 1765 óta Cseh-, Morvaországban és Sziléziában évi 25.000 fitért egyedül volt feljogosítva e cikkel kereskedni. Működése következtében a hamuzsír szükség Csehországban megszűnt és mázsájának ára 15 frtről 10-re szállt le. Kiviteli engedélyt más, mint ők — 1770-ig valami Popper Izsák, azután a „Mährische Lehenbank“ volt a főrésztvényes — nem kapott. A kivitel a tengeren is erősen megcsappant. A 70-es években a 20.000 mázsás kontingens korántsem került kivitelre. A külföldi piacot, különösen a londonit, meghódította az amerikai hamuzsír, mint azt a királynő londoni követe megállapította. Ennek oka a 2 frtos kiviteli taksa volt, mely a trieszti intendantza szerint 27%-os megterhelést jelentett. Ezenkívül a tengeri szállítás költségei is emelkedtek és Angliában a magyar hamuzsírt 22%-os behozatali vám is terhelte, míg az amerikaiat semmi. 1773-ban csak 3500, 1774-ben pedig csak 2200 mázsát vittek ki. A gazdasági tanács erre a trieszti érdekeltség kívánságára a vámtétel leszállítását javasolta 1 frtra, amit a királynő próbaképen egy évre engedélyezett is.

Két érdek került hát összeütközésbe egymással, a trieszti kereskedelem, egyszersmind a magyar termelés érdeke, melyet a hamuzsír-kivitellel járó nyereség elvesztése fenyegetett, és az osztrák iparé, mely a kivitel megszüntetését és ezen a réven az árak leszállását kívánta. A termelés nagymértékű fokozására, hogy úgy a külföldi, mint a belföldi szükséglet kielégíthető legyen, nem gondolhattak. mert a szállítás számára megközelíthető vidékeken az előző évtizedek intenzív termelése folytán már fahiány állt be. Eleinte úgy látszott, hogy az exportörök és ezzel a magyar termelés érdeke győz. 1776 április 1-től fogva a királynő felszabadította a kivitelt. Nem volt az többé engedélyhez, hanem csak vámhoz kötve, mely persze az örökös tartományok felé lényegesen kisebb volt. A különféle vámtételeket összeszámítva, a hamuzsír mázsája fizetett ekkor az örökös tartományokba kiszállítva 42 kr.-t, az örökös tartományokon Triesztbe és Fiuméba, vagyis a külföldre 1 frt 6 kr.-t. Ez azonban nem nyújtott elegendő védelmet a cseh iparnak. A cseh-osztrák kancellária és az udvari kamara megegyezően kifejtették, hogy nemcsak a monopóliumok károsak, mivel minden konkurrenciát lehetetlenné tesznek — miért is a királynő megszüntette a hamuzsír-egyedáruságot —, hanem „hasonlóan áll ez azzal az elvvel is, hogy az árszabályozás legfeljebb a legszükségesebb élelmi cikkeknel, minők a hús és a kenyér, szükséges és hasznos, mert ilyen szabályozás mellett az árúk olcsóbbodását sohasem lehetne remélni, a vállalkozószellemet elnyomná, a termelés növelését, de még inkább az árú tökéletesítését elhanyagolná.“ A központi hatóságok tehát világosan kívánták a magyar kereskedelmi érdekek megkárosításával az osztrák ipar védelmét, aminek eredménye az volt, hogy 1777-ben a Csehországba kiszállított hamuzsír vámját 6 kr.-ra szállították le, a Trieszten és Fiumén át kivitt árúra pedig, ha külföldre viszik tovább, az eddigi vámon kívül 2 frt kiviteli illetéket, összesen tehát 3 frt 6 kr.-t róttak, az örökös tartományokon át a külföldre vitt árúkra pedig 2 frt 3 kr.-t. Ezzel a magyar hamuzsírtermelést teljesen kiszolgáltatták a cseh ipari érdekeknek.¹⁸²

*

*

*

Még részrehajlóbb volt az a politika, melyet a bécsi hatóságok erdőségeink egy másik termékének, a gubacsnak külkereskedelmi értékesítésében követtek. Itt pusztán Ausztria érdekeit érvényesítették a legkíméletlenebb módon, és míg a haumszír kivitelnél szó lehetett arról, hogy az erdők megkímélése, az erdőállomány elpusztulásának megakadályozása Magyarországnak is érdeke, vagyis az intézkedéseket a kivitel ellen a jóakaró gondoskodás köntösébe is lehetett öltöztetni, addig a gubacs kivitelnél Magyarországnak elvitatathatatlannak fontos és egyedüli célja lehetett a természetnek ezt az adományát, melynek csak gyűjtését és szállítását végezte emberi munka, minél nagyobb mennyiségben, lehetőleg teljesen értékesíteni. Hiszen mindaz, ami tölgyeseinknek ebből az istenadta termékéből nem került a kereskedelembe, a tengődő magyar gazdasági életnek, melynek legtöbb cikke amúgy sem talált piacot, vesztesége, illetőleg könnyelműen eldobott haszna volt.

A gubacsot 1772-ig igen alacsony (3%) vámtétel mellett szabadon lehetett kivinni bárhová a külföldre. Akadtak vállalkozók, akik nagy mennyiségben gyűjtötték össze ezt az erdei terméket s így a gyűjtést végző parasztokat — illetőleg bizonyára a kiskorúakat — keresethez juttatták. Egy Radvánszky Ferenc nevű vállalkozónak pl. 1772-ben 12000 mérő gubacs állt kivitelre készen Lengyelországba. 1772 október 16-án a királynő minden átmeneti intézkedés nélkül megtiltotta a gubacs kivitelét a külföldre, kivéve az örökös tartományokat. Mi volt ennek az oka? El sem hinnék első olvasásra: az, hogy Bécsben ne emelkedjenek a húсарak. Az összefüggés a két dolog közt a következő: a bécsi börgyárosok és cserzők kényszerítve voltak a mészárosoktól a nyers marhabőrt bizonyos megállapított magas áron megvenni, hogy azok a kormánytámogatással működő „marhaközponttól“ (Ochsenlieferungs-direction) kapott marha húsát olcsóbban hozhassák forgalomba. Minthogy a börgyártók a nyersanyagot drágán vásárolták, más oldalon kellett kárpótolni őket. Gondoskodni kellett arról, hogy a bőrcserzéshez szükséges fontos segédanyagot, a gubacsot olcsón kapják, jóval olcsóbban, mint a külföldi börgyárosok, hogy így versenyképesek maradjanak. A kivitel megtiltásának tehát az volt a célja,

hogy Bécsben a hús árát ne kelljen a nyersbőr árának esése miatt emelni és hogy Bécsben ép oly áron, illetőleg még olcsóbban állíthassák elő a bőrt, mint a külföldön. A magyar gazdasági élet fizette meg tehát az olcsó bécsi húsnak és bőrnek az árát. Mindezt nyíltan elmondják a kormányzések aktái.

1772-ben a szabad kivitel miatt — a cseh-osztrák kancellária [szerint — egy Mut (=30 mérő) gubacs ára 62 fítra emelkedett, a külföldi gyárak pedig a magyar kivitel révén képesek lettek több nyersbőrt feldolgozni. A bécsi bőrcserzők félve attól, hogy nem lesznek versenyképesek, nem akarták a mészárosoktól idejében és megfelelő áron megvenni a bőroket, miáltal ezek 40000 fírt kárt szenvedtek. Erre következett a kiviteli tilalom. A helytartótanács és a magyar kancellária persze mindjárt a tilalom felfüggesztését kívánták, mivel Magyarországon nagyon sok felesleges gubacs volt, melyért sok pénzt vártak és a tilalommal a királynő nemcsak a kereskedőket és a földesurakat, hanem az adózó jobbágyot is sújtotta, aki annak következtében elvesztette a gyűjtéssel járó napszámot. A gazdasági tanács, mely érezte az intézkedés igazságtalanságai, a felelősséget a cseh-osztrák kancelláriára hárította, mely a kiviteli tilalmat indítványozta, „hogyan a rendszert, mellyel Bécs városát örökkel látták el, fenntartsa. Mivel a bőrcserzők kényszerítve voltak — írja — a mészárosoktól az örök bőrét, párját 16 fírt 15 kr.-ért, átvenni, jónak látták a gubacsot, melyet előző éven drágán vettek, a lehető legolcsóbban megszerezni, amihez a kivitel megtiltása volt szükséges.“ Míg a cseh-osztrák udvari kancellária azon a véleményen volt, hogy a magyar gubacs kivitele csak akkor engedhető meg, ha egy Mut ára 12—15 fítra száll le, a gazdasági tanács méltányosabb álláspontot foglalt el és 10—20% vám mellett a felesleg kivitelét megengedhetőnek tartotta. Az örökös tartományok ipari érdekét azonban a magyar gazdasági érdeknél, mint mindig, ebben az esetben is fontosabbnak tartotta. „A bőrgyártás az örökös tartományokban a húsárak ügyében tett állami intézkedésekkel és a közellátás egy részével szorosan összefügg, következésképpen a gubacs-kereskedelem partikuláris hasznának ezen szempont előtt

annyival is inkább háttérbe kell szorulnia, mert a gubacs-termés nem mindig, hanem csak minden második vagy harmadik évben üt be és bizonyos várakozással a méltányos árat mindig el lehet érni, hiány esetében pedig a behozatal a külföldről nem remélhető, miként a gabonánál.“ A politikai és gazdasági főkörmányszékek közös javaslata alapján a kiviteli tilalom továbbra is érvényben maradt.

1776-ban a magyar udvari kancellária újból fellépett a magyar kereskedelmi érdekeket sértő rendelkezés ellen és kifejtette, mennyire a józan államgazdasági elvek ellen van az, hogy a bécsi börgyárosok kedvéért oly nagy feleslegben levő anyag kivitelét megtiltották és a monarchiának oly nagy kárt okoztak. Jobb volna olyan kiviteli vámot megállapítani, mely mellett a gubacsgyűjtők is megtalálják számításukat és a kincstárnak is volna haszna. Állításait újabb értekezlet előtt akarta bizonyítani, melynek megtartását a királynő el is rendelte, bár a cseh-osztrák kancellária a tilalom további fenntartását kívánta. A magyar kereskedelemnek, úgy vélte, meg kell elégednie azzal, hogy a királynő hébe-korba kiviteli engedélyeket ad a tengeri szállításra. A gubacs ára szerinte nagyon ingadozott — 1775-ben egy Mut 29 és 45 firt között —, amiből arra akart következtetni, hogy az örökös tartományokban nincs nagy készlet. Belátta ugyan az osztrák hatóság, hogy a készletek nagysága a parasztok szorgalmától, ez pedig a kereskedőktől függ, kiket a nagyobb kereslet buzdítana, de úgy találta, hogy a tengeri kivitelre adott engedélyek és az örökös tartományokban elérhető magas ár elég ösztönzést adhatnának a gubacsgyűjtőknek, a nagyobb kiviteli szabadság pedig csak a külföldi börgyáraknak válnék javára. Megegyezett ezzel az államtanács nézete, melynek egyik tagja újból hangsúlyozta a merkantilizmus untilig ismert elvét: „semmi sem méltányosabb és természetesebb, mint a nyersanyagot (*primum materiale*) kiváltképen a belföldi gyáraknak juttatni és versenytársaiktól elvonni, vagy használatát megnehezíteni“.

A megtartott értekezleten csak a cseh-osztrák kancellária képviselője volt határozottan a szabad kivitel megengedése ellen. Az indokolás ugyanaz volt, ami pár évvel előbb a királynőt a kivitel megtiltására bírta. Ha meg-

engednék a szabad kivitel, a külföldi bőrgyárakat pártolnák vele és a belföldiek termelését károsítanák. Az eredmény az volna, hogy a bécsi mészárosok a nyersbőrök átvételét nem kívánhatják meg a bőrgyáraktól, minek következtében a bécsi húsellátás rendszere összeomlanék és a húсарak emelkedése elkerülhetetlen volna. Hiába volt a szabad kivitel mellett felszólalók, különösen a magyar kancellária minden érvelése: a külföldi gyáraknak nem feltétlenül szükséges a monarchia gubacsa, a legtöbb cserhéjat és vallont (levantei gubacs) használni. A külföldi konkurrenca megakadályozására elég volna megfelelő kiviteli vámot kivetni. Különben is csak a készbőr, de nem a hús és a nyersbőr ára áll összekötésben a gubacsárral, mert ha ez így volna, akkor a hús és a nyersbőr ára éppen olyan ingadozásoknak volna kitéve, minők a gubacsnál a tilalom ellenére napirenden vannak. Hiába hivatkoztak arra, hogy Magyarországon csak a szegény jobbágy foglalkozik gubacsgyűjtéssel, aki, ha a kivitel megengednék, buzgóbban gyűjtene és így inkább felesleg, mint hiány keletkeznék ebből a termékből. Az államtanács veszélyesnek tartotta a kísérletezést a szabad kivittel, ha az húsdrágulást vonhatna maga után, mert a bajor és a sziléziai bőrgyáraknak van ugyan cserhéjuk, de nem elegendő mennyiségben és a Trieszten át behozott levantei gubacs magas ára miatt nem elégíti ki őket. Ennél fogva kapva kapnának a monarchia termékén. Jellemző az államtanács egy tagjának, br. Kresslnek véleménye, ki egyszer szersmind közvetítő indítványt is tett: „Az egyetlen ok, mely miatt szavazatomat a gubacs kivitelének tilalma javára adom le, az, hogy Bécsben húsdrágulás állna be. Bár nem látom be az összefüggést a gubacs és a hús közt, mégis lehetséges az. Ezért egyetlen eszköznek tartom a húsdrágaság félelmes veszélyének elkerülésére és hogy a magyar szegények keresetét ne károsítsák, hogy a kivitel addig tilos legyen, míg az ár 20—24 forintra le nem száll.“ A királynő sajátkezű elhatározásában ezt fogadta el, ami egyértelmű volt a kiviteli tilalom további fenntartásával.¹⁸³

Talán kelletnél tovább időztem e kérdés tárgyalásánál, mely jelentőségében kisebb, mint több más, mellyel

rövidebben végeztem, de annyira jellemző a kép, melyet a közölt tárgyalásokból és érvelésekből a bécsi hatóságok kereskedelmi politikájáról alkothatunk, hogy nem tarthatam feleslegesnek annak részletesebb megrajzolását.

Kereskedelmünk közvetítői.

A temesvári kereskedelmi társaság.

A tengerentúli kereskedelmi forgalom lebonyolítására a nyugati államokban a merkantilizmus idejében, mely egybeesik a többi kontinens gazdasági feltárásával, mindenütt kereskedelmi társaságok létesültek. Ezek a részvénytársasági alapon keletkezett szervezetek bonyolították le egyrészt az anyaország kivitelét a gyarmatokba, mely túlnyomóan iparcikkekkel állott, és hozták be másrészt a gyarmatok nyersterményeit, fűszert, gyapotot, nemesérceket stb. A gyarmatokat kizsákmányoló kíméletlen gazdasági politikájuk mellett is jó szervezetüknek, kitűnő vezetésüknek az anyaország nagyon sokat köszönhetett és a legkülönbözőbb kiváltságokkal látta el őket, melyek nélkül nem is vállalkozott volna senki az újonnan meghódított gyarmatokkal folytatandó kockázatos kereskedelemre. A különböző kelet- és nyugatindiai társaságok nagyon sokban járultak a vagyionfelhalmozás, a polgári kapitalizmus megalapozásához és a cameralista irodalom nagyobb vállalkozást el sem tudott képzelni másképp, mint ilyen állami támogatásban részesülő társaságok útján.

A már gyakran említett Justi paragrafusokba szedett „Államgazdaságtanában“ megállapítja: „A tengeri kereskedelem kezdetét nagy kereskedelmi társaság felállításával veheti, mely alapját, vagyis kereskedelmi tőkéjét bizonyos számú részvények eladásával hozza össze,“ mert, miként másutt kifejti, egy ember nem veheti magára különösen a tengeri hajózással járó kockázatot. Ha aztán a kereskedelem és a hajózás már virágzanak, akkor a kereskedelmi társaságok, mint minden monopólium az államban, károsak, mert akkor már akad elég kereskedő, ki a kockázatot merné vállalni, ha a kereskedelmi társaságok nem gátolnák őket.¹⁸⁴

A monarchiában is alakult VI. Károly császár idejében egy „keleti társaság“, mely a levantei kereskedelem lebonyolítására lett volna hivatva, de csak rövid, dicstelen pályát futott meg. Mikor aztán a magyar árúcikkek tengerentúli kereskedelmének fellendítéséről, a magyar nyersterményeknek a világpiacra hozataláról volt szó, csak természetes, hogy hivatalos támogatással megalapítandó kereskedelmi társaságnak szánták ezt a szerepet a merkantilizmus bécsi hívei. Minthogy ez a „temesvári“, később „temesvár—trieszti kereskedelmi társaság“ volt az első nagyobb magyarországi kereskedelmi részvénytársulat és sorsa szorosan összefügg a bécsi gazdasági politikával, nem árt, ha kissé hosszasan időzöm történéseinél.

A temesvári társaság megalapítására Schley kapitánynak már ismert vállalkozásai adták meg az első lökést. Sikerült útja után a kapitány jelentésében a legrózsásabb színekben ecsetelte egy a Bánságból megindítandó kereskedelmi vállalkozás jövőjét, melynek tengerparti képviselőjéül önmagát ajánlotta. Schleynek utazásaival adott példáját azonnal megértették, a siker rögtön visszhangra talált a Bánságban. Akadtak emberek, akik hajlandók voltak olyan kereskedelmi társaság megalakításához a szükséges tőkét összeadni, mely egyrészt a bánsági gabonát és egyéb terményeket és nyersanyagokat szállítsa a tengerpartra, másrészt a levantei árúkat hozza onnan vissza a Bánságba. A hatóságok, különösen a gazdasági igazgatóság, nagy örömmel fogadták a tervet, „azon biztos reményben, hogy ez az évszázadok óta óhajtott és most végre megvalósuló kereskedelem rövid idő alatt a legnagyobb fontosságra fog emelkedni, Magyarországnak utat fog nyitni felesleges termékei számára és idővel úgy politikai, mint gazdasági tekintetben a legüdvösebb hatást fogja gyakorolni.“

A társaság megalapítása a királynő régi személyes kívánságának teljesülését jelentette, és azért Bécs részéről igen nagy kedvezményekben volt része, mely anyagi támogatásból és különféle vám- és egyéb szállítási előnyökből állott. A királynő a társasággal formális szerződést kötött (1759 augusztus 23). A társaság a bánsági

vámterületen csak $\frac{1}{4}\%$ kiviteli vámot, Szlavóniában, Horvátországban és Krajnában $\frac{1}{4}\%$ tranzitot, Fiumében és Triesztben a rendes, amúgy is alacsony beviteli vámot fizeti, a magánvámok alól pedig teljes mentességet kapott. A Kulpán és a Száván a tengerpartra szállított árukra a társaság csakhamar (1762) öt évi vámmentességet szerzett. Megígérte az uralkodó a szerződésben, hogy a vízi utat a Kulpán és a Száván rendbehozatja és a szállítást is megszervezti a károlyváros—fiumei úton, hogy Dubovacon Károlyváros felett, valamint a Tisza és a Béga mellett magtárakat állíttat fel, melyeket a társaság köteles jökarban tartani. Az olcsó beszerzésről is gondoskodott a királynő: megtiltotta, hogy a házaló görögök és zsidók a paraszttól a viaszt összevásárolják, a hetivásárokon pedig elővételi jogot adott az új társaságnak. Utasította aztán a bánsági igazgatást, hogy a parasztok beszolgáltassa gabonatedből — a kincstár jövedelme a bánsági földekből — évente 30.000 mérőt adjanak el a társaságnak 30 krajcárjával, esetleg többet is, amennyiben ezt a helybeli fogyasztás és a termés bősége megengedik. Jogot nyertek továbbá „kiváltságolt társaság“, „k. k. privilegierte Société“ címének viselésére. Ezenkívül a gazdasági igazgatóság a 100 drb 500 forint névértékű részvény közül 13-at átvett, 24-et pedig a bánsági közigazgatás előkelő tisztviselői jegyezték, élükön az elnökkel, gróf Perlassal, kik ezzel főleg a királynőnek akartak kedvében járni.

A társaság ezzel szemben az 50.000 frt részvénytőke befizetésére kötelezte magát 1759 október 1-ig és ha az üzlet annyira megnövekednék, hogy e tőke nem lenne elég, újabb 50 vagy 100 részvény kibocsátására, melyekre a régi részvényeseknek elővételi joguk van. Trieszt, Fiume és Buccari felé fognak egyelőre tíz évi kötelezettséggel a következő cikkekkel kereskedni: gabona, tarhonya, besózott hús, gyapjú, pokróc, vitorlavászon, viasz, bor, réz, dohány stb. aszerint, amint a különböző cikkeket a piacon be tudják vezetni.

A kedvezmények ellenértéke fejében a társaság teljesen állami ellenőrzés alá került. Igazgatósága legnagyobb-részt a bánsági adminisztráció tagjaiból került ki, elnöke gróf Perlas lett. Mérlegét és leltárát évenként hivatalos

úton felterjesztik a gazdasági tanácshoz, mely ezzel a társulat ellenőrzésében döntő szerepet nyert. Kevés volt tehát az egészben a magánvállalkozás, inkább hivatalos, bürokratikus színezete volt, aminek nem lehettek jó következményei.

Bármennyire megvolt is a jóakarát a bányászati közigazgatás vezetőiben és különösen elnökében, hiányzott a hozzáértés, nem volt meg a bürokratikában az ily vállalat megindításához és fejlesztéséhez szükséges üzleti szellem, de az egész közigazgatásért felelős elnöknek még ideje sem lehetett a társaság üzletmenetének ellenőrzésére. Nem gondoskodtak rendes könyvvezetésről. 1759—1762-ig négy könyvvezetőjük volt, kik a rendes üzleti könyvvitelhez nem értettek. Nem volt a társaságnak mindjárt kezdetől fogva az egész üzletet áttekintő, szakképzett igazgatója, úgy hogy már 1762-ben nagyobb veszteségek álltak elő, melyek következtében a gazdasági tanács attól tartott, hogy ha tovább folytatják így az üzletet, a vállalkozás rövid időn belül csődbe fog jutni.

A társaság ügyeinek megvizsgálására és rendbehozására ekkor Bécsből elsőrangú szakértőt küldtek le, Procop morva gyáripari felügyelőt, kit már utazásából ismerünk. A vizsgálat a fizetési nehézségekkel küzdő társaságnál hallatlan visszaéléseket és a kereskedelmi tudatlanság legnagyobb fokát derítette fel. Kitént, hogy nem vezettek rendes számadásokat, miért is még azt sem lehetett biztosan tudni, hogy a részvénytökből tulajdonképpen mennyit fizettek be. A cég vezetői minden szakértelem nélkül dolgoztak, a pénztárból szóbelileg utalványoztak és még a legfontosabb elhatározásoknál sem kérdezték meg a részvényeseket és nem vezettek jegyzőkönyvet sem. A bevásárlásoknál teljesen lelkiismeretlenül jártak el, elszámolás nélkül adtak előlegeket és a bevásárolt áruk minőségére sem voltak tekintettel. Egyrészt drágán vásároltak, másrészt használhatatlan árut. A társaság utólag felemelt alaptőkéjéből — 103500 frtból — 90% árukban fektetett és nem egészen 10.000 frt volt forgó. 74.000 frtot vettek már kölcsön 6% kamat mellett. Nagy zavart okozott és jellemző volt a társaság viszonyaira, hogy megesketett faktora valami Politzer nevű, hűtlenség miatt börtönbe került,

könyvvezetője pedig, az egyetlen használható ember, megbolondult.

Legnagyobb veszteségeik épen a legfőbb üzletágban, a gabonakereskedelemben voltak, melyeket a bevásárlásnál elkövetett hibáknak és rossz információiknak köszönhettek. A bevásárlásoknál az igazgatóság nem a kereskedelmi érdekeket, hanem saját hasznát tekintette. 34—40 krajcárt is fizettek egy mérő búzáért, holott azt 24-ért is megkaphatták volna, és mint láttuk, a kincstár maga 30-ért kínálta. Nagyon sokat fizetett rá a társaság Schley alkalmazására, ki Triesztben ült és csak szájhósködött, de az üzlethez semmit sem értett. Értesítései alapján 36.000 star kevert gabonát szerzett be a társaság és legnagyobb részét a tengerpartra szállította, holott ott csak a tiszta búzának volt kereslete. A gabona egy részét Schley egy trieszti kereskedőnek adta el, ki azonban csődbe került, úgy hogy ezen az üzleten 10.000 frt volt a veszteség. De maga Schley is tartozott nagyobb összeggel a társaságnak, mely a tapasztaltak után elbocsátotta szolgálatából. A tengerpartra szállított gabonának jórésze, mivel nem kezelték szakszerűen, megromlott. Ami forgalomba került, nem nagyon emelte a társaság jó hírnevét, ami pedig a raktárakban maradt, annak értékesítését alig remélhették. A baj az volt, hogy a primitív mezőgazdasági viszonyok mellett jó minőségű, a tengerparton versenyképes búzát nem bírtak beszerezni. Hasonlóképen veszteséggel járt a társaság birkatenyésztője, melynek a kivitelre alkalmas gyapjút kellett volna termelni. Jól jövedelmezett a kisebb mértékben üzött dohánykereskedés, a viasz- és a méz-kivitel.

A társaságnak ezen mezőgazdasági cikkek kivitele mellett egyéb vállalatai is voltak, melyeket eredeti programjában hiába keresnénk, de épúgy szakismeretek nélkül kezdettek meg. Foglalkozott pokróckereskedéssel, megpróbálta horvátországi és budai borok szállítását. Összevásárolt nagy tömeg fanyerget kivitelre. Gyártatott ágyneműt is katonai intézmények ellátására, szóval kicsiny tőkét a legkülönbözőbb kereskedelmi és iparágakban forgácsolta szét.

Ily viszonyok erélyes orvoslást kívántak, ha nem

akarták, hogy ez a nagy reményekkel megindított vállalat teljes kudarccal végződjék és a kincstár befektetett pénzét elveszítse. A királynő rendeletére a gazdasági tanács előtt Perlas kifejtette, hogy lehetne segíteni az igazgatás jó berendezésével és — tőkefelemeléssel. A Bánságban azonban erre nincs pénz. Senki sem akart persze a vállalkozásba újabb pénzt fektetni, mikor a réginek sem látta semmi hasznát. Nézete szerint a társaságnak magának kell a gabona minőségének javításáról gondoskodni. 82.000 star gabonának van férőhelye raktáraiban, melynek beszerzésére 150.000 forint tőke kell. A raktáraknak a gyakran beálló szállítási nehézségek miatt legalább jórészen tele kell lenniük. Javaslatára szerint a társaságnak kiinduló kikötőjében kötélgyárat kell felállítania, hajóépítőt alkalmaznia és alaptőkéjét mindezek keresztülvitelére 250—300.000 fortra emelnie. Amennyiben ezt nem sikerül elérni, felmentését kérte az elnöki tiszttól.

A gazdasági tanács az igazgatóságot tette felelőssé a veszteségekért. Perlas nem értvén a dolgokhoz, olyanokra bízta magát, kik maguk sem értettek az üzlethez. Az elkövetett visszaélések üldözését és rendes könyvvizsgálókat kívánt, továbbá azt, hogy a társaság mindaddig új üzletbe ne kezdjen, míg az eddigieket jól-rosszul le nem bonyolította. Az üzlet vezetésére új embert küldött, ki a nyereségben részesedik és önállóan intézkedik. Csak ellenőrzésképpen adták mellé a kincstárnak és a részvényeseknek egy-egy emberét. A vezetésre a tanács semmiféle utasítást nem adott, de hangsúlyozta, hogy a bánsági termékek, a gabona, dohány és a gyapjú kivitele a fontos, minden egyéb mellékes. A kincstár nem volt hajlandó a vállalatba dugott tőkét szaporítani, hogy azt esetleg megint szétforgácsolják. Ha az új igazgató rendbehozza a társaságot és lesz haszon, akkor fognak akadni tőkések, akik új részvényeket jegyeznek és az eddigiek is szívesen fognak további befizetéssel hozzájárulni a társaság üzletkörének kibővítéséhez.

A társulaton azonban a szép szó és jóindulat az ismertetett viszonyok mellett semmit sem segíthetett volna. Új igazgatója, Andrea Sámuel, a gazdasági tanács elbocsátott könyvelője, miként Bécsbe küldött leveleiből látható,

szintén nem volt megbízható üzletember. Nem kevesebb mint 100.000 ft évi haszonról beszélt, a csillagokat is leígérte az égről és teljesen lehetetlen tervekkel foglalkozott, ahelyett hogy igyekezett volna a veszteségeket a vagyomból leírni és azt reális alapra fektetni. Bár egyetlen egy szerb tanítón kívül senki sem értett a Bánságban a szövetfonáshoz, az Oroszországban nagyon keresett „kamatsch“ nevű vörös szövet gyártását akarta berendezni. Máskor meg a Bánságon át Kisoroszországot akarta gazdasági szerszámokkal ellátni és több százezer sarlóval megkezdeni a kivitel. Mindez annál nevetésesebben hat, mivel másutt meg jajgat, hogy a társaság raktáiraiban mekkora árútömeg van, melyet nem lehet értékesíteni. 1763 végén a kisérszvényesek már 25% veszteséggel kínálták részvényeiket és a társaság rossz anyagi helyzete közismert volt.

Egy váratlan körülmény azonban megmentette a társaságot az összeomlástól. Az 1763. évi termés Olaszországban oly rossz volt, hogy a tengerparton levő silány minőségű gabonát sikerült igen jó áron eladni. Starjáért 25—30 lírát (5—6 ft) fizettek, más évek 14 lírás áraival szemben. 1764 első hónapjaiban a társaság nagy üzleteket csinált és még nagyobbakat csinálhatott volna, ha a rossz helyzet miatt nem mulasztotta volna el a tengerpartra' nagyobb készleteket szállítani. Még így is 62.000 ft folyt be a gabonaeladásból a pénztárba, melyből az adósságok túlnyomó részét kifizethették.¹⁸⁵

Ez a jó üzlet abba a kellemes helyzetbe hozta az új igazgatót, hogy az 1763. év üzleti eredményeiről kedvezőbb képet adhatott a társaság sorsa iránt nagyon érdeklődő bécsi kormányhatóságoknak. Jellemző ezek optimizmusára, hogy míg néhány hónappal előbb, 1764 februárban a királynő az államtanács javaslatára 10.000 forintot utalványozott ki a társaság megmentésére, most, júliusban, miután az új igazgató a régi veszteségeket — 80.000 ft — a mérleg szerint teljesen pótolta, a legvérmesebb reményekkel néztek a társaság felvirágzása elé. Eszébe jutott ugyan az államtanácsnak, hogy az ingók és ingatlanok nem valódi értékükben, hanem a beszerzési áron vannak felvéve a leltárba, és hogy a mérleg nem tett különbsé-

get biztos és kétes követelések között — pedig utóbbiak szép számmal voltak —, mégis oly nagyszabású programot ajánlottak a társaság amúgy is túlzott tervekkel foglalkozó új igazgatóságának, melynek megvalósítása épen arra kellett hogy vezessen, amitől óva intették a társaságot: anyagi erejének szétforgácsolására. Az óhajtás a monarchia gazdasági életét nagyszabású kereskedelmi vállalat, nagy gyarmati részvénytársaság működésével felvirágoztatni, kivitelének erős lökést adni, oly nagy volt, a szakképzettség a bürokratákban meg oly kicsiny, hogy nem láthattak tisztán ilyen, elsősorban vállalkozó szellemű kapitalisták által vezetendő üzleti egyesülésben. A királynő tehát 1764 augusztusában tudtára adatta a vezetőségnek, hogy a jó üzleti viszonyokról örömmel értesült és a következőket ajánlotta: minthogy a búzát nem termelik a Bánságban a kivitelnek megfelelő minőségben, keményítőt kellene gyártaniuk belőle. Az árpagyöngynek is biztos piaca, volna Olaszországban és egyebütt a Földközi tenger mellékén. Mivel Magyarország meleg éghajlata és virágos rétejei miatt minden országnál alkalmasabb a méhészetre és ez a foglalkozás nagy hasznot hajt, fordítsanak nagy gondot rája és járjanak elől jó példával. Termeljenek kendert is, melyből vitorlavásznak és köteleket lehet készíteni, továbbá festőnövényeket, mert mindezekre az örökös tartományoknak van szükségük, de ne feledkezzenek meg a hüvelyesekről és a rizsről sem, melyekből nagy behozatala van a monarchiának. Mindennek megvalósítására ültetvények céljából a királynő nagy uradalmat adatott át nekik. A társaság ilyesformán hivatva lett volna főleg az osztrák iparnak szükséges nyersanyag termelésére. Ebben a szándékában annyira ment a királynő, hogy meghagyta a társaságnak, hogy bizonyos ipari célokra szolgáló anyagot, ép a legfontosabbat, csekély haszonnal engedje át csak az osztrák iparnak. „Azonkívül — mondja a királyi rezolúció — meg kell kezdeni a fonást és gondoskodni kell arról, hogy a gyapjú és pamutfonatokat csak német örökös tartományaimnak engedjék át, mint amelyekben hiány van belőlük. A társaságnak ebben az üzletágban csekély haszonnal kell beérnie.“

A társaságnak célul tűzték ki tehát egyrészt, hogy

olcsó nyersanyagot szolgáltatasson, másrészt azonban megtiltották, hogy olyan iparcikkeket hozzon be a külföldről, melyeket az örökös tartományok is gyártanak. Átvinnie szabad volt az országon ilyeneket is, de csak azon feltétellel, hogy ugyanannyi belföldi, vagyis osztrák gyártmányt fog a külföldivel egyszerre kivinni. A jóindulat indító oka a társasággal szemben ezek szerint részben annak is volt köszönhető, hogy működésétől Ausztria gazdasági életére is kedvező hatást vártak.¹⁸⁶

Buzdították még a társaságot fűszerkereskedésre is, és hogy elfoglaltsága minden irányú legyen, figyelmeztették arra is, hogy az eladásra kerülő bánági gyógyszer-tárakat, melyek közül a temesvárit már előbb hiába iparkodott új üzletágként megszerezni, szívesen juttatná a kezére. Meg is kapta őket.

A társaság tényleg nagyarányú, ha nem is az ajánlott ipari és kereskedelmi vállalkozásokba fogott és működésének súlypontját a Bánásból a tengerpartra helyezte át. Ezek megvalósítására azonban az eddiginél jóval nagyobb tőkére volt szüksége. A pénzügyi művelet végrehajtására akadtak is vállalkozók, akik kormánytámogatással nagyobb tőkájú új társaságot alakítottak meg a régi helyébe. 1766-ban létesült az új „temesvár—trieszti társaság“, mely a régi terheit és követeléseit átvette. Az alap-tőke előbb 400, utóbb 600 darab 1000 firt névértékű részvényből állott, melynek egy részét — 87 darabot — a kincstár vette át, részben eddigi támogatása fejében. Az eddigieken kívül, kik új részvényeket kaptak a régiek helyett, az új részvényesek az osztrák bürokrácia — köztük az állam- és a gazdasági tanács több tagja, így báró Borie is — és a gyáripár köréből kerültek ki, mint a laibachi Weitenhüller Frigyes, Arnold fumei cukorgyáros. A magyar arisztokráciát a vállalkozó szellemű gróf Batthyányi Tivadar képviselte benne. Az új társaság megkapta a régi privilégiumait egyelőre 12 évre, melyekhez még az is járult, hogy a törökországi eredetű árúk behozatalánál ugyanolyan elbánásban részesült, mint a török alattvalók. Bécsben bizonyára azt remélték, hogy ezen a módon sikerülni fog, amit régen óhajtottak, a balkániak és a levanteiek túlsúlyát a monarchia kereskedelmi életében megdönteni,

annyival is inkább, mert a társaság Magyarország nagyobb városaiban árúraktárakat készült felállítani. A vállalatok vezetésére három igazgatóságot is szerveztek: a Bánságban, Triesztben és Bécsben, melyek közül az utóbbinak, mint amely a legfőbb ellenőrzést gyakorló kormánysszervek székhelyén volt, jutott a legfontosabb szerep. A nyereség $\frac{2}{3}$ -át szándékuk volt az alaptőkéhez csatolni és csak $\frac{1}{3}$ -át a részvényesek között kiosztani.

Az új társaság, mely a régi passzíváival megterhelten nem a legkedvezőbb auspiciumok között indult meg, ugyanazon bajban szenvedett, mint a régi: szakértő vezetés hiányában. Rövid két-három év alatt a legnagyobb fizetési zavarokkal küzdött, ami nem csoda, ha egyet-mást felemlítünk az üzlet menetéből. A trieszti igazgatóság túlságosan sok árút vett össze, melyet nem tudott elhelyezni: Amsterdamban sok fűszert a keletindiai társaságtól, egy hajórakomány tőkehalat Dániában, ugyanannyi heringet és szardellát Hollandiában. Akár mivel a társaságot megbízottai nem szolgálták jól, akár mivel a szállítási és a biztosítási költségek túlnagyok voltak, az üzlet, ha nem is nagyobb kárral, de haszon nélkül bonyolódott le. A gabonakereskedelem nekik sem sikerült jobban, mint a régi vállalatnak. Olaszországból gabonahiányról kaptak jelentést, amire sok gabonát vásároltak össze magas áron. Azt hitték, hogy olyan kereslet és árak lesznek, mint az 1763. évi nápolyi inség alkalmával. De ez nem következett be és az üzletre ráfizettek.

A legnagyobb veszteségeik azonban a nagyszabású gyári vállalatoknál voltak, melyekre az új társaság működésének súlypontját helyezte, „amiben — miként a gazdasági tanács írja — a vezetőknek a kereskedő érdekekkel ritkán megegyeztethető patriotizmusa is részes volt“. Nagy vászongyárat alapítottak 75 000 forint költséggel Buccariban, hogy a velencei versenyt a tengerparton letörjék, ami persze szakképzett munkások és évszázados kereskedelmi tapasztalatok hiányában nem sikerült. 1767-ben ezen gyár számára drágán vásároltak lent, mely két év alatt 25%-ot veszített értékéből. A gyártott vászon silány minőségű, rosszul szőtt és fehéritett árú volt. 1769-ben 30.000 frt értékű könnyen penészedő vászon, és 40.000

frt értékű fonat feküdt a gyárban. Fiúméban dohánygyárra, melyben „francia módra“ akarták a dohányt feldolgozni és azután Itáliába kivinni, 70.000 forintot költöttek. 3000 mázsa dohányt halmoztak fel, mielőtt a gyárat megfelelően felszerelték volna. 1769-ben 76.000 forint ára gyártmány feküdt ott, mely a feldolgozásnál égett szagot kapott. A károlyváros—fiumei út mentén levő üveggyárat, melyben a társaság szintén vállalt érdekeltséget, mint említettem, kirabolták. Ezen rosszul sikerült vállalkozásokon kívül a trieszti igazgatóság még hatalmas házat is építtetett nagy raktárakkal és olyan kényelmes lakásokkal, minőkre a kereskedelmi társaságnak nem volt szüksége.

Nem nagyobb sikerrel és kereskedői józansággal működött a temesvári igazgatóság sem. A kincstártól átvett öt gyógyszerterát csak veszteségek árán sikerült leráznia. Alapított textilgyárat, melynek célja lett volna a Törökországból nagy tömegben behozott vörös pamutfonatot készíteni. 40.000 frt holttőke feküdt benne. Ép így a katonai ágyfelszerelések készítésében 57.000 frt. A tengerparton átvett katonai élelmezési vállalaton is 11.000 forintot vesztek a tapasztalatlan igazgatók. Ugyancsak nagy veszteségek mutatkoztak a szállításnál, melyet a társaság saját rezsijében végzett. A hajópark, az állomások Perlasvárosban és Mitrovicán személyzetükkel nagy összegeket emésztettek fel, nemkülönbén többezer forintba került a szállítás fenntartása a károlyváros—fiumei úton.

Ily viszonyok mellett, mikor a közeli bukás réme fenyegetett, késő volt reformokkal foglalkozni. Hiába szüntette be a társaság a három igazgatóságot, hiába iparkodott új szakértő vezetőt szerezni a temesvári Sauvaigne személyében, akinek magának is volt kisebb kiviteli vállalata a Bánságban, ez már nem sokat lendíthetett a meggondolatlan és könnyelmű gazdálkodás folytán teljesen zilált vagyoni viszonyokon. A királynő nem akarván, hogy állami tisztviselőket is kompromittáljon a társaság bukása, már 1768-ban elrendelte, hogy azon tisztviselők, kik a társaság felügyelőbizottságában résztvettek, gróf Auersper József legfelsőbb igazságügyi és báró Borié államtanácsos, tegyék le megbízásukat. A társaság kérelmére és az államtanács jóakaró beavatkozására, hogy a társaság hitelét

nevezettek hirtelen kiválásával teljesen le ne rontsa, utóbb mégis megengedte, hogy a mérleg elkészítéséig megmaradjanak a társaság vezetésében és részt vegyenek a tanácskozásokban, hogy miként lehetne helyzetén segíteni. Az államtanács ugyanis még mindig bízott abban, hogy kedvenc eszméinek megvalósítóját talpra lehet állítani. „Kevés vagy egyetlen példa sem található arra — ez volt a véleményük —, hogy új gyáraknak és kereskedelmi társaságoknak ne kelljen tanulópenzt fizetniük. Ha nekik van is káruk, az államnak azonban nagy a haszna vállalkozásaikból, és mivel a temesvári társaságnak köszönhető, hogy a magyar termékek kivitele a tenger felé megkezdődött, bukása roppant kárt okozna, nemcsak a részvényeseknek, kik a minden kezdettel járó elkerülhetetlen veszteségeket nem hozhatnák be többé, hanem az államnak is, mert a balsiker másokat is elijesztene hasonló vállalatoktól.“ Mindenképen azon voltak hát, hogy a társaság megkisebbitve, egészséges alapokra helyezkedjék és ebben hajlandók voltak a kincstár részéről minden támogatást biztosítani, amennyiben az állam anyagilag nem károsodhatnék ezzel. Bár ismerték Bécsben a társaság siralmas helyzetét, a vezetőséget mégis biztatták: „A társaság különböző hasznos vállalatai legkegyesebb tetszéssel találkoznak, melyet tudomására kell hozni és várom az ígért részletesebb jelentést jelenlegi állapotáról és jövőendő berendezéséről“ — írja a királynő elhatározása a gazdasági tanácsnak az előbb vázolt viszonyokat ismertető jelentésére.¹⁸⁷¹

A legnagyobb veszteségekkel járó iparvállalatokra volt a társaságnak ajánlata, mely, ha közelebbről megvizsgáljuk, aligha jelentette a vagyoni viszonyok jobbra fordulását, de legalább a további veszteségektől kímélte meg ezen a réven. Weitenhüller, laibachi kereskedő és mint említtem, egyik főrészvényes, késznek nyilatkozott a tengerparton levő gyárvállalatok átvételére, melyekért elsősorban 135 darab társulati részvényével akart fizetni. Hogy ez tulajdonképen a többi részvényes megkárosítását jelentette, mivel a társaság nagyobb részben elértéktelenedett részvényeit kapta a gyárakért, nem jutott a vezetőség eszébe. Azt hitték, hogy mivel az alaptőke a Weitenhüller-féle

részvények levonásával kisebb lett, a veszteség is kevesebb lesz.¹⁸⁸

1769 január havában a társaság nagyobb részvényesei az ügyek rendezése végett közgyűlést tartottak, melyen elhatározták Weitenhüller ajánlatának elfogadását, a társaság vezetését pedig a bécsi igazgatóságra bízta, melynek tagjaiul az ismert osztrák nagyvállalkozót, báró Friest és a Labhard-céget kérték fel. Triesztben csak egy megbízott maradt, Temesvárott meg csak árúraktárt tartottak ezután. Az új igazgatóság leltárt és mérleget készített, melyből kiderült, hogy az alaptőke 55%-a elveszett és így az 1000 frtos részvények már csak 450 frtot értek. A társaság tagjai ekkor, 1770-ben, újból a kincstártól vártak segítséget, melynek felajánlották megvételre a károlyváros—fümei út mentén levő raktárakat és kérték, hogy mivel az üzlet folytatására készpénzre van szükségük — vegyen át a királynő 100 darabot a társaság részvényeiből és adjon helyettük ugyanannyi fümei cukorgyári részvényt, melyeket mindig el lehetett teljes névértékükben adni.

A gazdasági tanács még ekkor is azt ajánlotta, hogy a társaságot támogatni kell, mivel félt, hogy összeomlása mindenkit eljlesztene hasonló vállalatoktól és az amúgy is csak rendszertelen kivitel a tenger felé, egyszersmindkorra megszűnnék. „A bánási és a magyar kereskedelem és a tengeri kivittel való összekapcsolásuk ügyében sok történt, de csak ötleyszerűen s nem lehet azt állítani, hogy ezen kereskedelem helyzete teljesen szabályos, nyugodt, rendes és biztos, hanem inkább folyamhoz hasonlít, mely néha rendkívül megárad, máskor meg teljesen elapad. Nincs még folytonosság az üzletekben, biztosság a szállításban, a vállalkozó szellemet nem buzdítják állandóan, nincs meg az arányosság az árakban, melyek majd mód nélkül emelkednek, majd meg lezuhannak, aszerint, amint a vevők az előnyös vásár alkalmától elcsábítva összesereglenek, avagy ha ez elmúlt, megint széteszlanak.“ Ezért érdemi meg a társaság a további segítséget, különösen a kis részvényesekre való tekintettel. A felajánlott épületek átvételét el is határozta a királynő, amennyiben azok katonai vagy kereskedelmi célra nem használhatók,

de részvénycseréről, mely az államnak újabb anyagi áldozatot jelentett volna, nem akart hallani.

Az elutasításra a társaság tagjai Bécsben újabb közgyűlést tartottak — 1770 augusztus 7-én — és még egyszer a királynőhöz fordultak, figyelmeztetve őt bukásuk káros következményeire: a hajózás megszűnnék a Száván, a Károly-út mentén az új telepítések tönkremennének, a Bánságba nem jönne több pénz és a nép nem tudná gabonáját értékesíteni. Ha a királynő nem segít rajtuk, kénytelenek lesznek felszámolni. Az uralkodó azonban hajthatatlan maradt és nem akart újabb állami értékeket bízni a társaság rohamosan sülyedő hajójára, sőt mikor látta, hogy a felszámolás ügyében nem történik semmi és a halogatás folytán egyre több érték veszett el, erélyesen követelte azt: „Azt akarom, hogy a temesvári társaságot végre már felszámolják, mert a részvényesek között sok a szegény, kinek szüksége van vagyonszájára.“ (1773 július 15.) Azt kívánta, hogy a társaság ossza fel vagyonát több részre és azt, ami még birtokában van, juttassa a részvényesek kezébe. Annyira szíven hordta a királynő az ügyet, hogy nyolcnaponként jelentést kívánt állásáról. A társaság azonban akadékoskodott, a részvényesek még most is azt hitték, hogy sikerülni fog a veszteséget a kincstárra hárítani és arra hivatkoztak, hogy addig nem tudnak felszámolni, míg pöreik az időközben elhunyt Weitenhüller örökösivel, Andrával, ki nagy követeléseket támasztott, és a kincstárral az épületek átvétele ügyében el nem dőlnek. „Botrányos ezen ügy halogatása — írja felháborodottan a királynő 1773 aug. 2-án —, e hó 16-ig jelentést várok, melyben megnevezendők, kik intézik a társaság ügyeit és mennyi hasznuk van belőle.“ A gazdasági tanács erre kötelezte őket, hogy három nap alatt terjesszék be a vagyonfelosztás tervét. A társaság ekkor készített vagyonkimutatása szerint, mely még mindig számított állami támogatásra, egy-egy részvényre 244 firt esett volna. A királynő az újabb ajánlatot is visszautasította, a társasággal, mely rossz vezetése miatt oly sok szép reményét semmisítette meg, nem engedte többé a kincstárt összekötetésbe lépni, de az állam részére is csak oly arányban követelt kárpótlást, mint azt a többi részvényesek

kapták. A felszámolás ismételt unszólásra csak néhány év múlva, a királynő halála után ért véget, úgy látszik azonban anélkül, hogy a részvényesek tőkéjükből valamit visszakaptak volna.¹⁸⁹

Ilyen dicstelenül végződött az a vállalat, mely a legsebbebb reményeket volt hivatva valóra váltani. Bukását a kellő kereskedelmi szakértelem hiánya okozta, melyet nem pótolhattak a zöld asztal mellett csak elméletek, de nem tapasztalatok alapján dolgozó bürokraták, bármily jóindulattal is viseltettek az ügy iránt. Annál is nagyobb szükség lett volna a legügyesebb vállalkozókra, mert az akadályok, melyeket a tenger felé való kereskedés elé a szállítás és a közlekedés nehézségei, gördítettek, szinte leküzdhetetlenek voltak. Ezeket a nehézségeket, melyekről a gabonakereskedelemlnél szóltam, kell a külkereskedelmi törekvések legfőbb kerékkötőjének és a bukás másik főokának tulajdonítanunk. Hogy ebben a feltevésben nem csalódom, bizonyítja az a körülmény, hogy más kisebb vállalkozásokat is a temesvári társasággal egyidőben hasonló sors ért.¹⁹⁰

Az új kereskedőelem.

A korai kapitalizmus századaiban, a XVII., de különösen a XVIII.-ban egész Európában a kereskedőelem nagyméretű megszaporodása és differenciálódása ment végbe. Ugyanazok az okok, melyek a gyáripar megalakulását és a kisipar háttérbe szorítását eredményezték, a fogyasztás nagyarányú emelkedése úgy mennyiségileg, mint minőségileg, a kereskedelemben és annak szervezete terén is nagyon jelentős változásokat okoztak. Egyrészt nagykereskedők léptek fel a középkorinál sokkal nagyobb számban, erősebb üzleti tőkével, kiterjedtebb összeköttetésekkel, másrészt pedig a kereskedelem ágai, különösen a nagy fogyasztási centrumokban, a városokban, egyre jobban szétváltak, a fényűzés növekedésével mind különbözőbb és csak egy bizonyos ággal foglalkozó kereskedőcégek keletkeztek, különösen a korai kapitalizmus egyetlen nagy gyáripari ága, a textilipar termékeinek eladására. Mindez a változás természetesen Európa különböző országaiban

más-más ütemű volt a gazdasági fejlődés különböző foka szerint épűgy, mint az ipari átalakulás is különböző méreteket öltött.¹⁹¹

A magyarországi kereskedelmi viszonyok kialakulására is elsősorban a termelés és a fogyasztás arányai voltak irányadók. Mint az eddigi tárgyalásból kiderült a gazdasági fejlődés foka hazánkban nagyon alacsony volt minden téren a XVIII. században. Ugyanígy volt az a kereskedelem szervezetében is. Kik voltak nálunk a fogyasztók? Hiába keresünk hazánkban nagyvárosokat, melyek nélkül a kereskedelmi ágak szétválása nem képzelhető el. Nyugat- és felsőmagyarországi városkánk korántsem mehetnek nagyobb fogyasztó központ-számba, jelentőségükben azonkívül a XVIII. században lényegesen veszítettek, hiszen sok nemes család, mely az előző századokban a török hódítás idejében a városok falai között talált menedéket, költözhetett el onnan és egyébként is megindult a vándorlás a felszabadult és gazdaságilag súlyban egyre emelkedő országrészek felé. De meg ne felejtjük el, a mi városkánk még ekkor is az ipari haladás és a kapitalista forgalom megakadályozása miatt sokkal inkább agrárszínezetűek voltak, mint a nyugati országokban. Még oly városnak is, mint Sopron, mely kétségtelenül a fejlődés magasabb fokán állott, mint sok más társa, anyagi jóléte sokkal inkább függött polgárai mezőgazdasági termelésétől, elsősorban a bortermeléstől, mint bármi mástól. Az agrárius lakosság pedig kereskedelmi szempontból — ekkor még inkább, mint korunkban — csak másodrendű fogyasztó, mert luxusigényei sokkal csekélyebbek.

A felszabadult országrészekben, melyek a nagyarányú telepítések folytán a régi királyi Magyarországgal és Erdélyel szemben gazdaságilag egyre fontosabbakká váltak, a fogyasztói viszonyok szintén nem voltak olyanok, hogy a külföldi, vagy akárcsak az osztrák kereskedelemhez hasonló áruközvetítésre adhattak volna alapot. Nagybirtokosaink részben idegenek, részben külföldön élő magyarok voltak, akik igényeiket a bécsi piacon elégítették ki. Azok meg, akik itt éltek, sokkal kisebb számban és sokkal inkább szétszórtan voltak ahhoz, hogy a kereskedelmi forgalom szempontjából nyomtak volna a latban. A közép-

és kisbirtokos nemesség, mely szintén szétszórtaan élt falusi udvarházaiban, volt a tulajdonképeni fogyasztóelem. Igényei azonban, ha a középkorhoz képest emelkedtek is, korántsem voltak olyanok, mint Nyugat-Európa városi polgáraié, és a ruházaton kívül csak a fűszerekre és az egyszerű házi berendezésre terjedtek ki. Ők és a jobb módú telkes jobbágyok, meg a szegényebb parasztok ritkábban előforduló igényei szükségessé tettek vidékenként elérhető távolságban bizonyos kereskedelmi gócpontokat, melyekben azok kielégíthetők voltak. A fogyasztás azonban korántsem volt akkora — hisz tudjuk, mily szegényes viszonyok közt éltek kisbirtokosaink —, hogy állandó piacra lett volna szükség. Elegendők voltak kielégítésükre az évszakonként megújuló vásárok. De az ország termelési viszonyai is ilyen időszakos és *csakis* ilyen eladási alkalmak létezését tették megokolttá, melyeken a nagy- és kisbirtokos nyersterményei feleslegén egyszerre adott túl és fedezte ipari szükségleteit. A viszonyok e téren nem sokban különböztek a középkoriaktól. Még oly város kereskedelmi élete is, minő az ekkor még 20000 lelket sem számláló Pest is, főleg az évszakonként megtartott vásárokból állott, melyek közt a Medárd-napi volt a leghíresebb.

A telepek sűrűbbé váltaival a nagyközségekben, vagy egy-egy uradalmon természetesen voltak állandó boltok is, szatócsüzletek, mélyek a mindennapi élethez szükséges apró cikketek árulták és itt-ott egy-egy városszámba menő nagyobb helyen még detailista is akadt, akik üzleteik raktárát, az előbbieket kivétel nélkül, az utóbbiak túlnyomó részben, ekkor még szintén a vásárokon egészítették ki. A pesti Medárd-napi vásárra, mint 1755-ben szakértő megfigyelők, gróf Haugwitz és Prokop, írják, a környékből sok kiskereskedő és iparos gyűlt össze, de sok nemes ember is, kik a királyi és a hétszemélyes tábla ekkor tartott üléseit arra is felhasználják, hogy szükségleteiket fedezzék. Nagy tömegben hozták a legkülönbözőbb eredetű és minőségű textilárút az idegen kereskedők a vásárra. Rengeteg ló és marha is került eladásra. Több mint 10.000 mázsa macedóniai gyapjút, több ezer mázsa dohányt, legalább 5—6000 darab marhabőrt, 4—5000 darab tehén.

és 15.000 darab kecskebőrt-hoztak piacra. Nagyon sok török árú: a különféle szattyánbőrök, pamut, baboskendők, azután a levantei kávé, arab tömjén, rizs, cibébe, datolya, füge, faolaj, finom szultándohány cikkei a sokadalomnak.¹⁹¹

Magyarország belső kereskedelme ezek szerint főleg a vásárokon és a nagyobb községekben levő szatócsüzletekben bonyolódott le, minők, természetesen nagyobb arányokban, városainkban is voltak. Szakkereskedések, csak oly régi kultúrájú városban, akkor igazán egyedüli városunkban, Pozsonyban és egy-két erdélyi szász városban voltak. A még teljesen német Pozsonynak, mint említett utazóink írják, sok a kereskedője, de itt is, hozzáteszik, különösen vásár idején, mikor sok magyar és osztrák kereskedő gyűlt ott össze. Van néhány nagykereskedő is, kik vásáridőn kívül is küldenek szét árukat. A kereskedők grémiumot alkotnak és kiváltságuk van azt felvenni maguk közé, akit akarnak. Ilyen „numerus clausus“ mellett idegen elemek betolakodása nem volt lehetséges. Meg lehet különböztetni, írják, vas-, selyem- és fűszerkereskedőket, a legnagyobb kereskedők egyike egyik üzletében posztót, a másikban selymet árul. Pozsony hát igazi város volt, olyan, mint akármelyik más német város. Bezzeg mást látnak már utazóink, a Dunán lefelé hajózva, Győrben. A kereskedés Győrött-mindenkinek szabad, mindenki kereskedhetik, amivel akar, miért is a kereskedőknek mindenféle keresett cikkel el kell látniuk magukat és így üzletükhöz jelentékenyebb tőkére van szükségük. Ugyanilyen nagy vegyeskereskedéseket láttak azután a többi magyar városban is.

Kik voltak Mária Terézia idejében kereskedőink? A városokban volt ..egy-két német kereskedő, de az ország túlnyomó részében, Erdélyt is beleértve, idegenek, a török birodalomból bevándorolt kereskedőelem, — görögök, cincárok, rácok, örmények és kisebb mértékben a zsidók kerítették kezükbe úgy a kül-, mint a belső kereskedelmet, Még oly régi kereskedővárosban is, mint Kassa volt, görögöket találnak utazóink. Népünk nyelvén görög ma is kereskedőt jelent. A vásári élethez szükséges mozgékony-ság, a magyar vidéki kereskedőnek ez időben még elen-

gedhetetlen igénytelenség — a fogyasztókat lehetőleg alacsony árakkal kellett szerezni — hiányzottak úgy a magyarországi, mint az osztrák-német kereskedőelemben. Ahol vegyesen voltak német kereskedők és az idegen elem, mindenütt panaszkodtak, Haugwitzék szerint, az előbbieket, hogy nem tudnak konkurrálni ezekkel olcsó áraik miatt és egymásután szorultak le a piacról. Elterjedésükhöz legnagyobb mértékben az az ügyetlen vámpolitika járult, mely a török alattvalóknak kedvezőbb elbánást biztosított a vámolásnál az ország határainak átlépésekor, mint a monarchia lakóinak. Míg a török alattvalók egy, a passarovitzi szerződés alkalmával kötött viszonyos kereskedelmi egyezmény alapján csak 5% vámot fizettek, még pedig egyszerre a monarchia határainak átlépésekor és aztán szabadon vihették áruikat bárhová, addig a keresztény kereskedőknek minden országban külön vámot kellett fizetni, ami, tekintve azt, hogy Magyarország, Erdély és korszakunk legnagyobb részében a Bánság is és az örökös tartományok külön vámterületet alkottak, az árúk értékének 10—20%-át tette. Azonkívül az 1754. évi vámtarifának az eddiginél magasabb becslési kulcsai a török alattvalókra nem nyertek alkalmazást. Külpolitikai okok évtizedeken át nem engedték meg a változtatást ezen a visszas állapoton.¹⁹²

De meg a monarchiában nem is volt meg az új terület behálózásához szükséges, alkalmas kereskedőelem. Az új pedig hosszú időn át nem telepedett le állandóan az országban. Folyton meg-megújult a panasz, hogy a görögök bejönnek, családjukat pedig künn hagyják Törökországban, itt megszedik magukat és aztán egy szép napon hátat fordítanak az országnak, vagy pénzüket időnként ki-kiküldik, úgy hogy előfordult, hogy gazdag kereskedők hirtelen elhalálózása esetében nem maradt elég pénz a hitelezők kielégítésére, és a temetés költségeire. Ez az ok tette elsősorban szükségessé a merkantilista elveket valló bécsi hatóságoknak a küzdelmet az idegen kereskedők ellen, kik a készpénzt kiviszik az országból. Már 1725-ben elrendelte III. Károly, hogy mivel tudomására jutott, hogy a török alattvalók annyira kiterjesztették üzletkörüket, hogy már vásáron kívül kicsiben is házalnak és mivel

ez a vámjövendelmek nem csekély kárával és osztrák kereskedők nagy hátrányával jár, a törököknek csak törökországi áruval és csak nagyban legyen szabad kereskedni. Állandóan tanácskoztak a bécsi hatóságok, hogyan lehetne a kereskedelmet megszerezni a belföldiek számára és megakadályozni a pénz kiözönlését a monarchiából. A magyar rendek is panaszt emeltek az idegenek ellen az 1741. évi. országgyűlésen, főleg kedvelt foglalkozásuk, a borhamisítás miatt, és törvényben (29. cikk) tiltották meg nekik elkobzás terhe alatt a borkereskedelmet, különösen Felső-Magyarországon a hegyaljai érdekében, de elismerték azon görögök és rácok jogát a szabad kereskedelemre, kik nem török alattvalók és valamely városban polgárjogot nyertek, vagy valamely uradalmon laknak. A rendek is kénytelenek voltak ezzel elismerni, hogy a bevándoroltak működése szükséges, hisz nélkülük az ország legnagyobb részében semmiféle kereskedelem sem létezett volna.

Ez volt az az ok, mely minden tiltó és korlátozó intézkedést a görögökkel szemben már eleve megghiúsított. Míg a központi hatóságok egyre arról tanácskoztak, hogyan akadályozzák meg a török alattvalók kereskedését, az alsó közigazgatási szervek, a megyék, nem hajtották végre az e célból kapott utasításokat. A nép és a kisbirtokos nemesség érdekében nem teheték azt, mert ezeknek különben messze vidékről több napi idővesztéssel kellett volna a városba jönni legcsekélyebb szükségleteik fedezésére. Egy példa a viszonyokat jobban megvilágítja: Grassalkovich Antal gróf, mint Aradmegye főispánja, 1745-ben engedelmet adott a megye területén élő törökországi kereskedőknek, hogy bárhol és bármikor kicsiben is kereskedhetnek. Mikor az aradi nyári vásáron a harmincadosok tiltakoztak ez ellen és a görögök meg a rácok árúit le akarták foglalni, a megye fegyveres erővel akadályozta meg ezt. Mikor a kamara ezért kérdőre vonta Grassalkovichot, az nyugodt lélekkel válaszolta, hogy megyéje érdekében tette, amit tett. Hiszen a megyében csak egyetlen egy város volt, hol néhány kereskedőnek üzlete volt, Arad, az is a megye határán. A néptől csak nem lehet azt kívánni, hogy 10—12 mérföld utat tegyen meg a legkisebb

bevásárlások miatt, holott a megyének minden számottevő községében telepedett már le törökországi szatócs. Már ekkor! Csak Heves-, Pest-, Bács-, Csongrád-, Csanád-, Békés-, Bihar-, Szabolcs- és Szatmármegyék példáját követte Arad — mint írja —, mikor az idegeneket megvédte kereskedelmi jogaikban.

Nagy, több ezer lakosú alföldi mezővárosok teljesen kereskedők nélkül maradtak volna, ha az idegeneket tényleg eltiltják e foglalkozástól. Mikor 1754-ben a királynő újabb tiltó rendeleteket adott ki, Gyöngyös, Eger, Miskolc, Tokaj, Kecskemét és Vác török alattvalói kérését — a szabad kereskedelem megengedéséért Pest-, Heves- és Borsod-megye, Vác, Miskolc és Jászberény városok feliratokkal támogatták, mivel szerintük azon vidékeken nincsenek szabad kir. városok és így kereskedők sem; ha a faluba hébe-hóba nem jönne a görög, a nép a legegyszerűbb árucikkeket is csak több napi fáradtság és munkája elhanyagolása árán szerezhetné meg. De maguk a német kereskedők is kénytelenek voltak beismerni, hogy az idegenek szerepét nem volnának képesek betölteni. Mikor 1747-ben a felvidéki kereskedők keserves panasszal fordultak a helytartótanács útján a királynőhöz, melyben tönkretételükkel vádolják a görögöket, maguk is elismerik, hogy a falvakban és a kisvárosokban meghagyandók volnának.

De más szempontból is szükségük volt a magyar fogyasztóknak az élelmes idegenekre. Tudjuk, hogy a tilalmi vámpolitika mindenképen elzárta Magyarországot az örökös tartományok érdekében a jobb és olcsóbb külföldi iparcikkek, különösen a textilárúk közvetlen vásárlásától, tekintet nélkül arra, hogy a csehországi gyárak sem mennyiségileg, sem pedig különösen minőségileg nem tudták kielégíteni a magyar piac igényeit. A magyarországi német kereskedők látogatták a bécsi piacot és vásárokat, mert kényszerültek rá, de gyakran tértek meg csalódottan onnan. Rendeltek osztrák árúkat, mert különben nem kaptak különleges engedélyeket külföldi gyártmányok behozatalára. A pozsonyi posztókereskedők 1771-ben panaszkodnak, hogy szükségletük egyharmad részét egy brünni és egy klagenfurti gyártól rendelték meg, „legnagyobb kárunkra és hátrányunkra, mivel a cikkek árát tekintet

nélkül minőségükre, tetszés szerint állapítják meg, úgy hogy nagy veszteséggel kell túladnunk rajtuk; bár magyar gyártól röfönként egy forinttal olcsóbban is megkaphattuk volna a szöveteket, mégis megvettük, csakhogy külföldi szöveteket hozhassunk be, melyek valamennyire kárpótolnának bennünket“. Ha külföldi szövetre nem adnak Bécsben behozatali engedélyt, tönkre kell menniök, mert az osztrák gyárak saját bevallásuk szerint sem tudnak finomabb árút szállítani, úgy hogy ők beszerzési áron alul kénytelenek az osztrák cikkekkel eladni.¹⁹⁴ Még 1774-ben is panasszal fordulnak a magyar kereskedők Bécsbe, hogy az utolsó vásáron ott több árúnak híjával voltak. Panaszuk be is igazolódott és a hatóságok tették a bécsi kereskedőket figyelmessé arra, hogy oly cikkekkel lássák el magukat, minőket a magyar vásárlók keresnek.¹⁹⁵

A törökországi kereskedők legalább részben hozzájuttatták a magyar piacot a külföldi árucikkekhez. Élelmesen felhasználták erre kiváltságait. Amihez a magyar fogyasztók a német kereskedőktől egyenes úton nem juthattak, megszerezték azt visszaéléssel az idegenek. A bécsi vámpolitika tehát ép a saját fajtajának kereskedelmi érvényesülését tette lehetetlenné, mert a fogyasztó persze nem nézte, hogy minő módon jutott a kereskedő a kínált cikkekhez, hanem örömmel vásárolta azokat ott, ahol kapta. Gyakran említett utazóinknak 1755-ben örmény kereskedők elárulták Ebesfalván, hogy az akkor új 30%-os behozatali vámot oly módon játsszák ki, hogy a lipcei árút, melyet eddig Boroszlón át Lengyelországból hoztak Magyarországra Eperjest és Kassát érintve, most már tovább viszik Lengyelországban az erdélyi határig és az erdei utakon csempészik be, vagy ha ez nem megy, Moldvába és onnan mint török kereskedők árúit hozzák be alacsony vámtétellel. A csempészethez a minden hájjal megkent görögök és örmények, kiknek mindenüvé kiterjedt érdekhálózatuk, nagyszerűen értettek.

A héteves háború alatt külpolitikai okokból a török alattvalókkal még inkább szörmentén kellett bánni, mint előbb. Ezek pedig jól értettek az előnyös helyzet kiaknázásához. Míg eddig csak az volt a panasz, hogy a keleti kereskedelem és a belkereskedelem került a török alatt-

valók kezébe, addig a háború után egyre szaporodtak a panaszok, hogy a törökök, a tranzitókereskedelemben is élvezvén a vámkedvezményt, az 1754-ben inaugurált vámrendszer és az ahhoz fűzött kereskedelmi politika célját: Magyarország kiszolgáltatását az örökös tartományoknak — meghiúsítják. Ok szabadon járhattak a lipcei és a boroszlói vásárokra, az árúkat alacsony vámmal behozhatták azon ürügy alatt, hogy csak átviszik a monarchián Törökországba, azután legnagyobb részben Magyarországon eladták. Ezen visszaélésben a hazai német kereskedők is készséggel jártak kezükre — a haszonból való részesedés fejében. 1766-ban az erdélyi kincstári hivatal kifejti, miként hozzák be tömegesen az árúkat a török alattvalók, a vámokat a legnagyobb ügyességgel kijátszva, a lipcei és a sziléziai piacról. Erre a célra sok vagyontukott erdélyi kereskedőt használnak fel — kik csődjüket bizonyára az új kereskedőelemnek köszönheték — és őket mint tolmácsokat és alkuszokat viszik magukkal a vásárokra, mivel jómaguk németül nem tudnak. Ezek a németek aztán mindenféle árút összevásárolnak maguk és társaik számára is, melyeket a törökökével együtt szállítanak be több részletben. A törökök vámbilétáik egy részét átengedik nekik és így azok mint Törökország felé irányított árúk jönnek be. Erdélyben, de főleg Kelet-Magyarországon nagy raktárakban helyezték el aztán az árúkat. Különösen Debrecenben volt sok ilyen raktár. A nagy vásárokon azután a vidéki rác és örmény kereskedők megveszik az árút és eladják boltjaikban.

A XVIII. század közepe táján már egész Magyarországot behálózták összeköttetéseikkel a görög kereskedők. Egy részük társaságokba tömörült, melyek a kereskedést és szállítást nagyban, közös számlára folytatták. Ezek tartottak a nagyobb alföldi központokban 2—300.000 forintos raktárakat, melyek cikkeit a környékbeli kisebb vásárokra vitték értékesítés végett. Ok voltak tehát a nagykereskedők, kik azonban raktárukban mindenfajta cikket egyformán tartottak. Mikor a magyar kamara elnöke a görögökkel arról tárgyalt, hogy nagyobb összegű „taksa“ fejében megengedjék nekik a kereskedést kicsiben, mert „csaknem az összes megyék szükségből, valamint a kincstár és a

lakosság hasznáért könyörögve pártjukat fogják“, tíz görög társaság küldte el képviselőit Pestre. Ezek székhelye Kecskemét, Gyöngyös, Eger, Miskolc, Tokaj, Diószeg, Világosvár, Eszék, Pest és Pétervárad volt és összesen 445 tagot számláltak. 1766-ban körülbelül 2000-re tette a gazdasági tanács a Magyarországon tartózkodó török kereskedők számát. A társaságok tagjai nemcsak a vásárokat látogatták, hanem a nagyobb helyeken, városokban állandó üzleteket is tartottak. Nélkülözhetetlenek voltak a magyar kamara szerint olyan városokban, melyekben más kereskedők nem voltak, minők Kecskemét, Kőrös, Jászberény, Gyöngyös, Eger, Miskolc, Tokaj, Gyula, Nagyvárad és Arad. Részint ezek a városi kereskedők, illetőleg megbízottaik jártak ki a környékbe, részint mások telepedtek ott le a nagyobb uradalmakon, melyek mindenképen védelmezték őket, egyrészt mert fizettek ezért, másrészt meg mivel a földesurak érdeke volt, hogy a nép szükségleteit minél könnyebben tudja fedezni és feleslegét minél gyorsabban eladni, hogy úrbéri tartozásait megfizethesse.

Itt a földesúri hatóság védelme alatt találkozunk ez időben már nagyobb számban zsidókkal is, kik kitűnően értettek a földesurak kegyeinek megszerzéséhez. Városainkban ekkor még nem igen volt zsidó kereskedő nyílt üzlettel. Mint különlegességet említik meg Haugwitzék, hogy O-Budán két zsidó nagykereskedőnek volt boltja rendkívül sok üzletféllel, mivel oly olcsón árusítottak, hogy senki sem versenyezhetett velük. Az utazók ezt azzal magyarázták meg, hogy a zsidók legjobban értették a csempészetet. Ezért nem fogadták őket be a városokba; mert „tiszteletlen“ versenyüktől, élelmességüktől minden más kereskedő üzletét féltették. Úgy ők, mint a kormányzések intézkedéseinek hatása alatt korszakunk vége felé már a török alattvalók is állandóan letelepedtek.

Erdélyben, hol Magyarországgal ellentétben nagy számmal voltak a bennszülött kereskedők, az idegenek betelepítése valóságos válságot idézett elő a kereskedelemben. Hivatalos megállapítás szerint 1770-ben 571 bennszülött, 190 letelepedett és 20 egyéb idegen, összesen tehát 781 kereskedő volt a nagyfejedelemségben, ami

tekintettel a kis ország csekély forgalmára, túlsók volt. Minthogy a kereskedelemben forgó tőke körülbelül 2,300.000 forintra rúgott, egy kereskedőre mintegy 3000 forint esett volna. Ha azonban a marha-, bor- és a terménykereskedők befektetéseit levonjuk — írja egy szakbizottság — és figyelembe vesszük, hogy nagyobb kereskedők is vannak Erdélyben, úgy a nagy többségre alig jut több 1000—1000 forint kereskedő-tőkénél, melynek forgatásából élnie kell. Ez roppant kevés a forgalomban levő pénzhez és a vásárlók számához viszonyítva. Az ország lakóinak nagy része — különösen az oláhok — oly primitív gazdasági viszonyok közt élt, hogy semmit sem vett kereskedőtől. Egész ruházatukat maguk készítették. Abból a körülményből, hogy a sok felesleges kereskedő mindenfajta áruval kereskedhetett, a városokban a kereskedelem romlása származott, mivel a kereskedőnek mindentől bizonyos készletet kellett tartani, melyet a nagy konkurrencia miatt csak lassan helyezhetett el a közönségnél s így nem találta meg a kamatozást, hanem tönkrement, különösen ha megváltozván a divat, a raktáron maradt cikkeket a beszerzési áron alul volt kénytelen eladni. Ebből a hitel romlása, az árúk drágulása és az következett be, hogy senki sem mert erdélyi kereskedővel üzletbe bocsátkozni, különösen a bizonytalan jogi helyzet, a per esetében oly különböző helyen keresendő jogorvoslás miatt. A kereskedők legnagyobb része bíróilag a városi előjáróságok alatt állott, voltak azonban, akik nemesi birtokon telepedvén le, a földesúr illetékességét ismerték el. A nagyszabeni és a brassói görög társaságok, valamint a szamosújvári és az erzsébetvárosi örmények kereskedelmi ügyekben saját bíráiktól függtek, felsőbb fokon meg a thesaurarius-tól, a kir. táblától vagy a kormányzóságtól. Hogy a tarkaság teljes legyen, a váltóperek az 1768-ban osztrák mintára felállított váltótörvényszékek elé tartoztak.¹⁹⁶

VI. A gazdasági politika pénzügyi okai.

A nemesi adómentesség és az udvar.

Mária Terézia gazdaságpolitikai intézkedései, tartoznak azok a vámrendszer, ipar vagy kereskedelem körébe, mint láttuk, valamennyien egy szellemet árulnak el. Mindig és mindenütt a lajtántúli tartományok érJeke vezérelte a bécsi udvari kormányhatóságokat tárgyalásaikban és az első kérdés állandóan az volt, mit kíván az örökös tartományok boldogulása. Ha Ausztria érdeke az volt, hogy valamely intézkedés Magyarország javára ne történjék meg, akkor azt nem tették meg, ha meg az örökös tartományok haszna vagy csak vélt haszna követelt meg valamit, úgy azt elrendelték még akkor is, ha Magyarországnak biztos károsodását ebből előre lehetett is látni. Tudva azt, hogy az abszolutisztikus kormányzás idejében mily nagy és minden tekintetben döntő befolyása volt az uralkodónak a kormányzás tényeire, különösen ha az oly határozott és eszes egyéniség volt, minőnek a királynőt okvetlenül el kell ismernünk, úgy önkénytelenül felmerül az a kérdés, mi indíthatta a királynőt és tanácsosait arra, hogy birodalma egy részének, még pedig a gazdasági fejlődésre alkalmasabb résznek rovására a másikat előnyben részesítse és hogy boldogulását azzal szemben mindenképen előmozdítsa. Hogy a királynő tanácsosai csaknem kizárólag osztrák-németek voltak, ez még nem ad megfelelő magyarázatot. A nemzetiségi motívumok, bár bizonyára megvoltak, korántsem játszottak döntő szerepet a kormányzásban. Az abszolút uralkodónak mindegy volt, hogy birodalma lakosságának melyik része szolgáltatja hatalmi állásának legerősebb oszlopait. A főcél az volt, hogy az alattvalók teherviselőképessé-

gükhöz mértén adják a pénzt a bürokratikus közigazgatás, de még inkább a külpolitikai állás fenntartásához szükséges hadsereg és a birodalmi avagy dinasztikus érdekekből vívott háborúk költségeinek fedezésére.

Ép ez adja meg a kulcsot annak a kérdésnek a megoldásához, miért követett Mária Terézia — aki Magyarország iránt hálára érezte kötelezve magát az örökösödési háborúban tanúsított áldozatkészség miatt és a magyarok iránti személyes rokonszenvének annyi tanújelét adta — olyan gazdasági politikát, mely az ország fejlődését erősen hátráltatta és ha vissza nem is vetette, de az elavult alkotmánnyal legalább is egyenlő, ha nem nagyobb mértékben járult a magyar gazdasági élet egy bizonyos, nagyon alacsony fokon való megrögzítéséhez. Az ok a rendi alkotmány sarkalatos pontja, a nemesi adómentesség volt.- Míg Ausztriában az örökösödési háború után a nemesi földbirtok is viselte az állami terhek növekvő súlyát, addig nálunk a nemesség az 1741. évi országgyűlésen kedvező helyzetét a trónnal szemben arra használta fel, hogy adómentességét, mint az alkotmány megtámadhatatlan részét újból törvénybe iktatta és annak feladásáról azután sem akart még hallani sem.¹⁹⁷

Mint már annyiszor olvastuk a fentiekben, ez adta mindig, akár méltán, akár csak ürügyképen a bécsi hatóságoknak az okot arra, hogy Magyarország gazdasági érdekeit az örökös tartományokéi mögé helyezze. A gazdasági élet minden ágában egyre visszatér a tárgyalásokban az az érvelés, hogy mivel Magyarország a nemesi adómentesség folytán nem járul oly arányban a monarchia terheinek viseléséhez, mint Ausztria, nem is kívánhatja, hogy ugyanolyan megítélésben részesüljön, mint ez. Ellenkezőleg az uralkodónak és a bürokratikus kormányzásnak mindenképen azon kell lennie, hogy az örökös tartományok gazdasági jólétét Magyarország rovására is fejlesszék, hiszen Ausztria anyagi jólétének emelkedése a monarchia hatalmi állásának megerősödését jelenti, mert az adóterheket a kormányzésektől megállapított mértékben viseli, míg Magyarország fejlődése semmit sem ér ebből a szempontból, mivel nem jelentené egyszersmind nagyobb adóteher elvállalását is.

Szilézia elvesztésével Mária Terézia sohasem alkudott meg véglegesen. Az örökösödési háború után nem szűnt meg politikailag és katonailag készülödni visszaszerzésére. A hadsereg fenntartása és felszerelése nagy összegeket emésztett fel, az államadósság pedig a hosszú ideig tartó háború miatt nagyon megszorodott. Bécsben a királynő tanácsosai közül egyre többen kívánták az adótehernek igazságos megosztását Ausztria és Magyarország között, hisz pl. Cseh- és Morvaországul több mint kétszer annyit fizettek a hadsereg fenntartására, mint az 1729 óta harmadfél millióval adózó Magyarország, pedig ezen tartományok sem nevezhetők még ebben az időben ipari területeknek és különösen Csehország a hadjárat alatt is sok kárt szenvedett. A királynő már az 1751. évi országgyűlés összehívásakor gondolhatott arra, hogy az új adóteherből sikerülni fog legalább egy részt a nemesi birtokra hárítani. Alapos megfontolás után a hadiadónak 1,200.000 frt-tal való felemelését kívánta a béke biztosítására szükséges hadsereg költségeinek fedezésére, melyeket a lajtántúli tartományok minden erőfeszítés mellett sem tudtak az eddigi arányban viselni. A rendek a bécsi kívánsággal szemben a legnagyobb ellenállást fejtették ki. Arra senki sem gondolt közülük, hogy a teher egy részét a nemesi birtok vállalja, jobbágyaik újabb megterhelésétől meg mindig irtóztak, mert minél több állami adót voltak kénytelenek viselni, annál kevésbé voltak képesek földesuraikkal szemben kötelezettségeiknek eleget tenni. Ellenállásuk megokolására a legsötétebb színekben festették meg feliratukban az ország gazdasági helyzetét, mely lehetetlenné teszi a kívánt adóteher elvállalását. Marhavész, sáskajárás, áradások, hernyópusztítás, a gabona értéktelensége, piac hiánya a magyar marha számára, a bécsi vámpolitika káros befolyása a magyar nyerstermények kivitelére, a katonaság felszerelésénél az ország iparosainak mellőzése oly kedvezőtlenül hatnak a felirat szerint a gazdasági fejlődésre, hogy az adó leszállítása, nem pedig felemelése volna szükséges. Hosszas huzavona és alkudozás után nagynehezen 700.000 frt-ot szavaztak meg a rendek és miként azt egy neves osztrák történetíró nem méltánytalan ócsárlással idézi, isten áldását kérték a sok teher alatt

görnyedő jobbágyra: „Isten segítse és áldja meg a szegény adófizetőket ebben az új megterhelésben, hogy eddigi terheik ilyen gyarapításának eleget tehessenek. Erre irányul mindenek óhaja és imája“.

Az udvar felelete nem maradt el, és bár az országgyűlés alatt a gazdasági sérelmek orvoslását sürgették, megalkották az 1754. évi vámtarifát, Magyarország gazdasági alárendeltségének igazi kezdetét.¹⁹⁸

Az új adóemelés után a hadsereg fenntartásához a monarchia különböző részei 1752-ben következőképp járultak:

Magyarország a határőrvidékkel	3,131.410	frt	20	kr.
Erdély	719.033	„	35	„
Bánság	355.000	„	—	„
Szlavónia és a Szerémség	106.652	„	28	„
Csehország	4,200.000	„	—	„
Morvaország	1,538.718	„	55 ¹ / ₂	„
Szilézia	200.342	„	18	„
Alsó-Ausztria	1,800.000	„	—	„
Felső-Ausztria	719.676	„	30	„
Stájerország	835.824	„	—	„
Karinthia	451.507	„	30	„
Krajna	278.457	„	18	„
Tirol	128.102	„	25	„
Elő-Ausztria	120.000	„	—	„
Egyházi subsidium	120.000	„	—	„
Összesen	14.704.725	frt	20	kr. ¹⁹⁹

Magyarország adóterhe ezután a hétéves háború befejeztéig nem változott. 13 évig nem hívott össze a királynő országgyűlést és nem fordult a rendek áldozatkészségéhez. A rendkívüli erőfeszítés Szilézia visszaszerzéséért azonban pénzügyi téren is igen súlyos áldozatokkal járt. A rendes kiadásokon kívül 260 millió forintot emésztettek fel a háborús költségek, mely összgeből — a mellékelt kimutatás szerint (1. II. Függelék) — a cseh és német örökös tartományok önkéntes megajánlás és hitelműveletek révén 115 milliót, Magyarország pedig, Erdélyt és a Bánságot is beleértve, nem egészen 8 milliót fizetett, nem is teljes 7%-át az előbbi összegnek. Az egész magyar

birodalom alig járult valamivel többel a *pragmatica sanctio* óta közösen viselendő hadi kiadásokhoz, mint a 700.000 lakosú Stiria és 50%-kal kevesebbel, mint a nem egészen 900.000 lakost számláló Morvaország.

Az egész magyar birodalom hadi *contributiója*, vagyis a hadsereg fenntartásához fizetett rendes hozzájárulása 1763-ban 4,146.378 frt 31 kr. volt, míg az örökös tartományok erre a célra 12,501.656 frt 37 kr.-t áldoztak. Az államadósság a bécsi *Stadtbancoval* szemben volt: az Örökösödési háború kezdetekor 1740. 54,649.176 frt 20 kr. „ befejeztekor 1748. 54,011.138 „ 47 „ a hétéves háború kitörésekor . 1756. 56,758.045 „ 4 „ megszűntekor 1763. 84,086.023 „ 35 „

Az *egész* államadósság — eltekintve az egyes tartományok külön adósságaitól — 284,963.042 frt volt ekkor, melynek kamatai évente 14,321.036 forintot emésztettek fel.²⁶⁰

Ez a néhány adat megmagyarázza, miért volt Mária Terézia a múltak rossz tapasztalatai mellett is kénytelen újból a magyar rendek áldozatkészségéhez fordulni és még inkább mint valaha, arra gondolni, hogy a nemességet adómentességi kiváltságának feladására bírja. Magyarországnak, nézete szerint, nagyobb mértékben kellene hozzájárulni a magyar érdekeket is szolgáló honvédelem költségeihez. Már 1762-ben összehívott az uralkodó magyar arisztokratákból értekezletet, mely alkotmányellenes módon hajlandó volt tekintélyével fedezni egy Magyarország terhére végrehajtandó hitelműveletet. Tízmillió forint kölcsön felvételéről volt szó. Mivel azonban a háború csakhamar befejeződött, nem került rá a sor. A királynő és környezete azonban azt hitték, hogy a rendeket sikerülni fog nagyobb terhek megszavazására bírni, hiszen Magyarország a hétéves háború alatt hadi szállítások révén nagy jövedelemhez jutott. Különösen azt remélték, hogy a nemzeti *insurrectio* megszüntetésével a rendek ehelyett anyagi áldozatokra lesznek kaphatók. Az 1764. évi országgyűléstől a királynő a hadi *contributió*nak 1 millió forinttal való felemelését kívánta, miután a monarchia rossz pénzügyi helyzetét ecsetelte és az *insurrectio* megváltoztatásával a honvédelem újjászervezését ajánlotta.²⁶¹

Hogy mennyire összefüggött a királynő politikája a nemesi adómentességgel, azt mindenki belátja, ha azon tárgyalásokat megismeri, melyek az országgyűlést megelőzőleg és azzal párhuzamosan azon reformokról folytak a bécsi udvari kormányzések kebelében, melyek végrehajtásából Magyarországra nagy gazdasági előnyök származtak volna. Az udvar és tanácsosai — mint ezen tárgyalásokból kiderül — hajlandók lettek volna a gazdasági fejlődést biztosítani Magyarországnak, ha ez az adóterhekből kivette volna a nézetük szerint megfelelő részt, ha a nemesség meghozta volna a saját vagyonából azt az áldozatot, melyet a királynő jogosan remélhetett tőle.

1763 augusztus 3-án uralkodói kézirat érkezett gróf Andlem-Wittenhez, a gazdasági tanács elnökéhez, melyben azt a felszólítást kapta, hogy mivel a királynő a következő esztendőre országgyűlést szándékozik összehívni Magyarországon, foglalkozzék a tanács mindazzal, ami az ország gazdasági előnyére válhatnék. Különösen készítsék elő a kereskedelmi és váltótörvényszék szervezését, mely nélkül a magyar gazdasági élet felvirágzása nem remélhető. A bizalmasan folytatandó tárgyalásokról két hónapon belül kívánt az uralkodó jelentést. Ezen tárgyalásokat részletesebben ismertetem, hogy még egyszer adjak összefoglaló képet a bécsi gazdasági politikáról.

A gazdasági tanács egyik tagjának, Doblhoffennek javaslata szerint Magyarország jóléte a mezőgazdaság javításától, a népesség gyarapításától, a terményeknek az országban való feldolgozásától és virágzó kereskedelem létesítésétől függ. Fejtegetéseit, melyek nekünk nem sok újat mondanak, az a szellem tölti el, melyet az eddigiekben megismertünk. „Az igazi állambölcsesség több országot, melyek ugyanazon uralom alá tartoznak, nem tekinthet másképp, mint egészükben és összefüggésükben egy testnek és főleg arra kell vigyáznia, hogy egyik ország ne okozza a másik kárát és az egyiknek gyáripára a másikat tönkre ne tegye, hanem minden eszközzel azon gyárak fellendítésén dolgozzék, melyek a bel- és külföldi kereskedelem szempontjából kívánatosak.“

E javaslattal kapcsolatban a gazdasági tanács valamennyi tagja külön-külön állást foglalt és véleményeiket

november havában terjesztették a királynő elé. Tartalmukat egy idézettel világítom meg: „Nézetem szerint — írja báró Reischach — megcáfolhatatlan alapelv, hogy Magyarországon a gazdasági élet fellendítésénél mindenkor arra kell ügyelni, hogy a német örökös tartományok ezen a réven kárt ne szenvedjenek terményeik áresése miatt, vagy azért, hogy Magyarországon elveszítik a piacot.“ Ilyesformán hangzanak az összes többi vélemények. Az okot megmondta már javaslatában Doblhoffen akkor, mikor a magyar nemesség adómentességére hivatkozót, mellyel szemben csupán Alsó- és Felső-Ausztria birtokosai több adót fizetnek, mint Magyarország évi contributiója. Ezt megfoldta a tanácsosok egyike — Mygind — azzal, hogy Magyarország, mióta a Habsburg-monarchiához tartozik, a legkevesebbel járult annak védelméhez. Az osztrák örökös tartományok vérüket és vagyonukat áldozták Magyarország felszabadításáért és a béke biztosításáért. Az utolsó háborúban pedig rengeteg pénz folyt be Magyarországra élelemért és munícióért, eltekintve attól a kétmillió forinttól, mellyel Magyarország mérlege aktiv Ausztriával szemben.

A királynő azonban, ki épen a nemesi adómentesség megszüntét, vagy legalább is e baj enyhülését remélte az országgyűléstől, nem volt oly szűkkeblű, mint tanácsosainak túlnyomó része, hanem az államtanács meghallgatása után annak a nézetét helyeselte, ki egyedül gondolkozott bizonyos szabadelvűséggel Magyarországról ebben a kérdésben. „Ha Magyarország nagy területét és csekély népességét tekintjük — írja Degelmann —, fölösleges az a gond, hogy az ottani gyáripár az örökös tartományinak kárt okozhatna. Ha egyik vagy másik iparág annyira emelkednék, hogy mindegyik ország el tudná a saját piacát látni, úgy megmaradna egyéb külföldi eladási alkalmon kívül Lengyel-, Orosz- és Törökország a felesleg értékesítésére.“

Az országgyűlés megnyitásának napjaiban — június 27-én — újabb kéziratban a királynő a javasoltnál bővebb programot ajánlott a gazdasági tanácsnak a magyar gazdasági viszonyok felvirágoztatására. A mezőgazdaságban a juh- és a lótenyésztés emelését, a méhésze-

tel, a tejgazdaságot, a repceolaj termesztését, az iparban a gyapotfonást, a vitorlavászon készítését és a kötélfonást, valamint fűrészmalmok felállítását említette. A magyar kancellárt fel kell szólítani véleményadásra, hogyan lehetne tekintélyesebb alapot összehozni gazdasági célra. Még azt az utasítást adta a királynő, hogy a gazdasági javaslatokkal nem kell addig fellépni, míg a rendek elő nem hozzák a kérdést, mikor is a program részletes kifejtése és megokolása a királynő szerint azért is szükséges, mert a magyaroknak gazdasági téren nincsenek nagy ismereitek. A részletek kidolgozásával Degelmann bízott meg.

A gazdasági tanács legügyesebb tagja ezen feladatnak meg is felelt és terjedelmes memorandumot dolgozott ki az országnak nyújtandó előnyökről. Meg kell szerinte értetni a magyar rendekkel, hogy az a követelésük, hogy a magyar terményeknek megkönnyítsék a bejutást a német örökös tartományokba, nem hozna Magyarországnak olyan hasznot, hiszen csak a határon levő néhány megye volna érdekelve, mint amekkora kárt Ausztriának okozna. Biztosítani lehet a rendeket az Ausztriában megfelelő mennyiségben nem termelt cikkek és különösen az ipari nyersanyagok kivitelének előmozdításáról. Fel kell világosítani őket, mitől függ Magyarország gazdasági jóléte: a fogyasztás emelése, a kivitel gyarapítása és az ipar föllendítése. A belső fogyasztás növekedése volna a legjobb eszköz bizonyos cikkek sokszor elpanaszolt alacsony árának emelésére. A népesség szaporodása a földbirtokosoknak is nagy hasznára válnék. Ezzel párhuzamosan nagy gondot kell fordítani a földművelés javítására, ami csak a magyar közigazgatás útján érhető el, és az erdők fenntartására. Az országgyűlés állapítson meg benépesítési rendszert, melynek végrehajtására minden megyében külön pénztárt kell felállítani.

A magyar közgazdaság fellendülésének második forrása a kivitel növelése volna. Erre a célra úgy a kincstár, mint az ország részéről teendők intézkedések. A kincstár biztosítsa a magyarokat, hogy a német örökös tartományokon át a külföldre szállított magyar árukön nem szednek meg nagyobb vámot, mint más, a külföldre tranzitáló cikkeken. A külföldre egyenesen menő magyar

árúk kiviteli vámját aszerint fogják megállapítani, hogy kivitelük az országra nézve hasznos-e, avagy káros. A tenger felé irányuló forgalom állandóan vámmentes marad. A kivitelte folyók szabályozásával és utak építésével kell lehetővé tenni. Ha a kivitel útjai megnyíltak, akkor a kiviteli cikkekre kell tekintettel lenni, melyeket részint javítani, részint gyarapítani kell. Ezek volnának: a búza, gyapjú, viasz, dohány, hamuzsír, bor, bőrök. Ezen gazdasági célok elérésére jó volna minden megyében bizottságot szervezni, mely javaslatokat tenne és tanácsokat adna, A gabona-, marha- cs borkivitelben könnyítéseket kell adni.

A harmadik főszköz az ipar növelése volna. „Nem lesz nehéz a rendekkel megértetni, hogy az ipartól függ a megélhetés, ettől a népesedés, ettől meg az állam ereje, egyszersmind egyesek jóléte. A szomorú zavar, melyben Magyarország van, mert egyrészt a legszükségesebb hadieszközöket és a ruházatot kényszerül a külföldről behozni, másrészt meg saját terményein nem képes túladni és az értük kapott, a termelési költségeknél jóval alacsonyabb árat kénytelen idegenek kezébe juttatni, a belátóbbakat arra fogja bírni, hogy főfeladatuknak tekintsék ezzel a kérdéssel foglalkozni.“ Magyarországon tehát az ipar felvirágoztatására kell törekedni, olyan országos ipar megalapítására, mely a nemzet természetének leginkább megfelel. Legfontosabb a kender-, len-, gyapjú- és gyapotfonás meghonosítása, mely célra a városokban és minden megyében iskolákat kell felállítani. Ép így szükséges a szövés mesterségének elterjesztése is. A bőrgyártás is fellendíthető volna. Az ipari célok előmozdítására minden megyében pénztárt és bizottságot kell felállítani, mely az alispánból és 6—12 jórészben fiatal nemesemberből állna.²⁰²

Ezt a gazdag és nem fellengős programot a gazdasági tanács is magáévá tette és csak azon aggodalmának adott — méltán — kifejezést, hogy a nemesség a tervezett pénztárak javára nem lesz hajlandó adózni.

Míg Bécsben a reformokról tárgyaltak, azalatt az országgyűlésen azzal foglalkoztak a rendek, hogy a leghevesebben kikeltek Kollár Ádám munkája ellen, mely a nemesi adómentességet támadta meg. Nem jó beharango-

zása volt ez annak az országgyűlésnek, mely, ha a nemes-ség kevésbé lett volna önző, fontossá válhatott volna hazánk gazdasági életében. A rendek azonban adóemelésről hallani sem akartak és kicsinyes sérelmi politikával töltötték el az időt. Mikor nagy dolgokról lehetett volna szó, a rendek gazdasági téren néhány sérelem elpanaszolására szorítkoztak: fájtnak a török alattvalók sertés-behozatala, a marhakivitel megakadályozása Velence felé, a sopron-pozsonyi bortermelés pusztulása a sziléziai kivitel megszűnte miatt stb. A királynő roppant csalódott az országgyűlésben, melyhez oly nagy reményeket fűzött, a nemesi adómentesség megszüntetéséről szó sem lehetett, sőt a hadi contributiót sem akarták felemelni és csak a legnagyobb nehézségekkel volt elérhető, hogy mégis félmillióval több adót szavaztak meg — jobbágyaik zsebéből. Elégge ti nem ítélnétek Önzéssel még a nemesi lest-örség fenntartásának költségeit is jobbágyaikkal fizettették meg a rendek.²⁰³

A rendek önző magatartása teljesen kiábrándította a királynőt és miként az ő személyes befolyásának volt köszönhető, hogy a bécsi hatóságok reformokkal foglalkoztak, úgy most impulzív természetűe még azon csekély kedvezmények megadását is meggátolta, melyeket az országgyűlés felhozta sérelmek orvoslására határoztak el. Egy 1765 március 22-én eléje terjesztett kéziratra a magyar bor kivitelének megkönnyítése ügyében a királynő sajátkezűleg írta elhatározását: „A magyar terményeknek és árúknak semmiféle könnyítést sem szabad megadni, hanem mindent úgy kell hagyni, amint az országgyűlés előtt volt.“ Május 24-én pedig szintén sajátkezűleg írja: „Minden ugyanúgy szabályozandó, mint az országgyűlés előtt. Semmi további kegy, mivel a nagyok, kiknek egyedül volna haszna belőle, nem érdemelték azt meg.“ Az országgyűlés ideje alatt a hatóságok megállapodtak abban, hogy a lengyel vászon behozatali vámját 5%-ra szállítják le, a magyar bor kivitelét megkönnyítik, úgyszintén a gyapjúét a cseh tartományokba és a zabét Belső-Ausztriába. Ezeket a csekély kedvezményeket sem léptették most már életbe. A tárgyalásokat, melyeket az osztrák hatóságok a magánvámok tulajdonosaival a dunai szállítás megkönnyítése érdeké-

ben folytattak, beszüntették. Egyedül a gyapjúkivitel kérdésében adtak vámkedvezményt — az örökös tartományok érdekében. Ezt a királynő is elfogadta, hangsúlyozva azt, hogy az osztrák gyártmányok eladásáról a lakosság megélhetésének előmozdítása szempontjából a legszorgosabban kell gondoskodni.²⁰⁴

Így lőn a nemesség önzése sírásója fontos gazdasági reformoknak. Mentségére legfeljebb azt hozhatjuk fel, hogy nem bízott a kilátásba helyezett reformokban, és hogy nem volt érzéke irántuk.

Magyarország hozzájárulása a monarchia terheihez.

Az 1764. évi országgyűlés lefolyása még jobban megerősítette az udvart és a bécsi hatóságokat azon nézetükben, hogy Magyarországot gazdasági téren nem lehet ugyanolyan elbánásban részesíteni, mint Ausztriát, mert nem viseli erejéhez mérten a terheket. Ez aztán állandó, rhegdönthetetlen kormányzási elvvé, dogmává vált, melynek jogosultságát a korona viselője sem vonta többé kétségbe. Ennek következménye az volt, hogy Magyarország fejlődésben az örökös tartományokkal szemben annyira visszamaradt, hogy nem is fizethetett volna több terhet, mint amennyi ránehezedett.

Egy névtelen megfigyelő az 1770-es évekből, ki határozottan az új fiziokratikus elveket vallotta és a viszonyok ismeretébe, úgy látszik, alaposan be volt avatva, súlyos szemrehányást tesz bizonyára az uralkodó elé került emlékiratában a korona tanácsosainak Magyarországgal szemben követett gazdasági politikájukért: „Általában azt hiszik — írja —, hogy ez az ország nem adózik az államnak gazdagsága arányában. *Ez pedig hamis előítélet.* Kétségtelen, hogy nem fizet terjedelme és földje gazdagságának arányában, de fizet talán termelésén, iparán és jelenlegi gazdagságán felül“. Azt mondják, Magyarországot a több adót fizető örökös tartományok érdekében el kell nyomni. „Azt hiszik, hogy ebből az okból az állam érdeke, hogy Magyarországnak ne engedjenek meg semmiféle kereskedelmi szabadságot a többi tartományokkal, semmiféle gyáripart és csupán a földművelésre szorítsák. Ez

annyit jelent, hogy Önök azt akarják, hogy Magyarország sokkal több adót fizessen, maradjon azonban szegény. Azt is szeretnék Önök kétségtelenül, hogy az uralkodó tegye enyhébbé és könnyébbé az Önök országaira nehezedő terheket Magyarország gazdagságának segítségével, de egyszersmid azt is akarják, hogy Magyarország ne menekülhessen szükségéből. Így kerül az ember a kormányzásban tomboló ellenmondásokba, ha nem öleli fel általános rendszerben a monarchia összességét és nem fordít szorgos figyelmet azon érdekre, mely ebből a fejedelem és népeinek előnyére válik, melyeket nem szabad soha elválasztani egymástól. Elvész az előítéletek és tévedések tengerében, aki csak felületes ismeretekkel látja a kérdéseket, mert a felületes ismeretek a jó kormányzásnak esküdt ellenségei.“

A bécsi tanácsosok pedig — fejti ki tovább — Magyarország gazdasági állapotát felületesen ítélik meg, ha csak azt az 50 gazdag főurat és főpapot veszik számba, kik birtokaik óriási terjedelméhez képest nem is oly túlságosan gazdagok. Az alsóbbrendű urak vagyoni viszonyai nagyon szerények. Körülbelül 40.000 nemesember lakik Magyarországon. Jórészüik kénytelen saját keze munkájával művelni meg kis földjét vagy más nemeseket szolgálni, hogy megélhessen és épen ezen nemesség adómentessége az egyik ok, melyet az ország boldogulásával szemben felhoznak. Nem lehet pedig azt állítani, hogy az állampolgároknak ez a része nem járul hozzá az állami terhek viseléséhez, mivel nem fizet egyenesadót. Mindazok, akik nem szükölködnek, közvetve adóznak; különösen azok, kik a fővárosban laknak, 30—40% adót fizetnek a luxuscikkek után, fogyasztásuk pedig nagyon tekintélyes. Ha Magyarországot hagyják annyira meggazdagodni, amennyire képes, ez a közvetett adó meg fog sokszorozódni. A nemesség, ha kiszámítják, a vámok révén nagyobb terhet fog viselni, mint bárhol Európában.

Ha valamely nemzet gazdagságáról — írja tovább szerzőnk — véleményt akarunk mondani, úgy igen kevés figyelmet kell a nagyurakra fordítani. A parasztok jóléte, az ő vagyonuk vagy termelésük összege adja az állam erejét. A parasztság életmódját kell megfigyelni, ha arról

akarunk ítéletet mondani, hogy Magyarország gazdaságának megfelelő adót fizet-e. Bizonyos az, hogy egy egésztelkes paraszt — átlagosan 18 hold birtokosa — nem tud megfelelni az adó, közterhek és az úrbéri terhek pontos számbevétele alapján kötelezettségeinek úgy, hogy önmagának megfelelő megélhetést tudjon biztosítani. Ha egész termését eladja, 26—27 forintot kap érte. Életfenn-tartásának egyedüli forrása néhány állat, juhok és disznók tartásából áll. Hát meg a fél- és a negyedtelkes jobbágy! Szinte jobb dolga van a zsellérnek, kinek háza és két karja egyedüli vagyona.

Tévedés azt hinni, hogy Magyarország nem fizet az állam terheiből annyit, amennyit gazdaságához mérten fizethetne. Az igazság az, hogy Magyarország nem fizet azon gazdagság arányában, melyre tényleg emelhető volna. A régi előítélet helyett, mely megakadályozza pontosabb ismeretek szerzését, foglalkozzanak Bécsben inkább azon eszközökkel, melyek az országot oly gazdaggá tehetik, amennyire lehetséges. Ezek az eszközök egyszerűen és könnyen alkalmazhatók: a kereskedelem szabadsága a külfölddel azonnal megadandó, a mezőgazdaság azon ágait, melyek gazdag kivitelre nyújtanak módot, elő kell mozdítani. Szabadságot kell adni azon iparágak meghonosítására, melyek meg akarnak alakulni, mert egy vidék sem alkalmasabb a monarchiában mindenfajta cikkek gyártására, melyeket a levantei kereskedelem megkíván. Az örökös tartományokat a túlságos megterheléstől nem úgy lehet megszabadítani, hogyha Magyarországot elnyomják, hanem úgy, hogyha gazdasági fejlődését előmozdítják. Magyarország 10 millió forinttal több adót fizethetne, mint az uralkodó politika mellett.²⁰⁵

Ebből a nagyon jól sikerült érvelésből, mely oly kitűnően mutatja ki a bécsi gazdasági politika indítókainak tarthatatlanságát, még jobban kiviláglik, mekkora politikai hibát követett el a nemesség azzal, hogy nem akart egyenesadót fizetni. Nemcsak az országgal szemben volt bűnös, mivel Bécsben ez az egy tény elegendő volt annak az ítéletnek a leszűrődésére, hogy Magyarország nem fizet a terhekből annyit, amennyit fizethetne, hanem a maga rendi érdekeit is lényegesen károsította. Ha a

magyar nemesség ugyanúgy fizetett volna, mint társai Ausztriában, úgy nem lett volna ok arra, hogy az ország gazdasági fejlődését mindenképen elő ne mozdítsák. A vagyonosodó jobbágy pedig az úrbéri terheket is könnyebben viselte volna és a nemesség birtokából busásan visszakapta volna azt, amit az adófizetés révén elveszített. „Ha az a szerencsés időpont bekövetkeznék — írja egy alkalommal a királynő legmeghittebb tanácsadója, Kaunitz herceg, kancellár, — hogy Magyarországtól meggyarapodott vagyona arányában nagyobb összeg volna kapható az állami szükségletekre és így a többi örökös országok túlságos terhe annyival megkönnyebbülne, nemcsak a méltányosság, hanem a kormányzati bölcsesség is azt követelné, hogy az ipar minden ágát Magyarországon is ugyanolyan nyomatékosan pártolják, mint a többi örökös országokban. Mindaddig azonban, míg ez az eset, bármily hön óhajtandó is volna, nem következik be és a magyar nemesség az általános terhekhez semmivel sem járul hozzá, a többi örökös tartományokat pedig a rájuk nehezedő hasonlíthatatlanul nagyobb teherért Magyarországgal szemben csak gyártmányaik eladásával lehet némileg kárpótolni, alaposnak és bizonyos mértékig szükséges rossznak ismerem el a gazdasági tanács alapelvét“ — t. i. az egyenlőtlen elbánást Ausztria és Magyarország gazdasági érdekeivel.²⁰⁶

A nemesi adómentesség és a nemesség csökönys ragaszkodása miatt ezen kiváltságához a bécsi bürokrácia meggyökeresedett alpnézetévé vált, hogy Magyarország nem járul erejéhez mérten a terhekhez és anélkül, hogy ezt a nézetet valaha is alapos vizsgálat, revízió alá vették volna, öröklődött az a kormányzások tanácsosaiban évtizedeken keresztül. A kételkedés pedig ugyancsak helyénvaló lett volna, mert nem kisebb tekintélyű és tanultságú államférfiú, mint gróf Zinzendorf Károly hangoztatta 1773-ban ezen elv alaptalanságát és tarthatatlanságát, mikor Magyarország és Ausztria közt a vámsorompó megszüntetését követelte. Nézete szerint az a vélemény, hogy Magyarország erejéhez mérten kevesebbel járul az állami kiadások fedezéséhez, mint a német örökös tartományok, „pusztán előítélet“. A nemesi adó- és vámmentesség ugyan tényleg

fennáll, de az utóbbi Csak az örökostartományi gyártmányokra vonatkozik, a contributio helyett meg élvezi a király a fiscalitásokat, a koronára visszaszálló nemesi birtokok tulajdonjogát, melynek révén a kamarai jószágok egyre szaporodnak. Csehország, melynek 2,700.000 lakosa van, mindenféle adó révén 11,900.000 frtot ad a monarchia háztartásához, amiből csaknem 10,900.000 frtot egyenesen a paraszt fizet. Magyarországnak az ő számítása szerint lakossága száma arányában körülbelül 13,500.000 frtot kellene fizetni, ha alkotmánya a csehével megegyeznék. Zinzendorf szerint Magyarország több mint 11,500.000 frtot fizet — ez teljesen megegyezik alábbi kimutatásainkkal —, mely összegből 8,350.000 frtot a jobbágyoktól szednek be. Az ország tehát csak kétmillióval fizet kevesebbet, mint kellene. De ebben — mint megállapítja — nincs meg a katonai ellátás, mely Magyarországon a kincstárnak jóval kevesebbe kerül, mint az örökös tartományokban, az országnak persze sokkal súlyosabb terhére van. Harminckét ezred van Magyarországon. Ezek számára 1. legnagyobbbrészt ingyen kell fát szolgáltatni és szállítani. 2. Nagy a veszteség a kenyérporciókon, mivel a contributióba jóval kevesebbet számítanak be belőle, mint amennyibe tényleg kerül. 3. Ugyanilyen természetű a veszteség a szénaporciókon, szerinte körülbelül évi 562.400 frt. 4. A közkatonát a jobbágy tartja el, mert ez csaknem kizárólag házigazdájával étkezik és iszik, ami napi négy krajcárt csak 39.000 emberre számítva, évi 936.000 frtra rúg. 5. A többi deperdita: előfogat, robot, kaszányák és katonai istállók építésére és jókarbantartására, a beszállásolás, a katonái gyakorlatok és menetek okozta károk, melyeket körülbelül másfél millióra lehet becsülni. Mindez összesen vagy hárommillió forint. „De biztosan lehet állítani — írja —, hogy a deperditák, melyeket az ország az összes felsorolt pontokban elszenved (veszteség gyanánt), a contributio összegét, mely 3,913.102 frtra rúg, egyharmadával annyival is inkább felülmúlják, mert a helyőrségekben levő zászlóaljok be sem vonatlak a számításba.“ Zinzendorf tehát Magyarország természetbeni hozzájárulását a monarchia háztartásához évente több mint ötmillió forintban állapítja meg és ezzel

bebizonyítja, hogy hazánk pénzügyi kötelezettségeinek erején túlmenőleg is eleget tett.²⁰⁷

Vizsgáljuk meg, amennyire adataink megengedik, mi volt Magyarország és Ausztria hozzájárulásának aránya az összmonarchia háztartásának költségeihez — nem számítva ide a németalföldi és az olasz birtokokat! Az első használható kimutatások²⁰⁸ —, melyeket ismerek, a következő képet adják:

	Bruttó bevétel az egész monarchiából	Ebből Magyarország része a bányajövedelmek nélkül
1752-ben	34,903.722 ft 15 kr.	7,990.702 ft 3 kr.
1754-ben	37,103.666 „ 18 „	8,345.606 „ 23 „

Míthogy a kimutatásokban a „Münz und Bergwerkskollegium“ kezelte jövedelmek jelentős összegének legnagyobb része, miként egy két évtizeddel később korú táblázatból kitűnik (2. függ.), szintén magyar eredetű és ezt a magyar részt 1752-ben minimális számítással bruttó 3—4 millióra, 1754-ben 4—5 millióra tehetjük, úgy azt hiszem, nem csalódom, ha 1752-ben Magyarország hozzájárulását 11 —12 millióra, 1754-ben pedig 13—14 millióra, vagyis az egész összeg 34—36%-ára becsülöm — a természetben teljesített szolgáltatások nélkül.

Teljesen megbízható feleletet ad kérdésünkre az államháztartásnak az a mérlege és az államvagyon leltára, melyet az 1761—62. évi adatok alapján gróf Zinzendorf Lajos, a bécsi udvari számvevőszék megalapítója és elnöke dicséretreméltó szakavatottsággal készített. Eszerint

1762-ben a monarchia

bevétele volt bruttó 53,077.923 ft, nettó 34,946.159 ft,
 ebből Magyarország,
 melléktartományaival,
 szolgáltatott bruttó 16,830.422 „ „ 9,162.477 „

vagyis 31, illetőleg 26%-ot a felsorolt természetben hozott áldozatok nélkül. Csaknem ugyanezt az eredményt adják a többi Mária Terézia korából ránk maradt kimutatások, persze a közlendő adatok magyar vonatkozású részeinél csak megközelítő pontosságról lehet szó. Teljes pontosságra a centrálisán vezetett számadásoknál nem számíthatunk.

mivel az egyes országok, tartományok szolgáltatásairól nem adnak mindig felvilágosítást.

	A tiszta bevétel az egész monarchiából frt	Magyar- országból frt	A magyar rész
1768-ban . .	41,645.555	10,825.995	26 ⁰ / ₁₀₀
1770-ben . .	41,917.615	11,192.500	27 ⁰ / ₁₀₀
1771-ben . .	42,325.568	11,719.729	28 ⁰ / ₁₀₀
1772-ben . .	44,116.888	12,394.248	28 ⁰ / ₁₀₀
1773-ban . .	?	13,368.075	—
1774-ben . .	44,547.636	13,146.652	29 ⁵ / ₁₀₀
1775-ben . .	46,701.291	13,283.947	28 ⁴ / ₁₀₀
1776-ban . .	45,566.830	?	—
1778-ban . .	50,136.132	13,271.836	26 ⁰ / ₁₀₀

Magyarország tehát a pénzbeli terheknek 26—29%-át viselte a királynő uralkodásának utolsó harmadában, azon időben tehát, mikor a gazdasági politika hatása már ugyancsak mutatkozott a monarchia lajtáninnyi és lajtántúli részének különböző fejlődésében. A magyar hozzájárulás a terhekhez azonban még lényegesen emelkedik, ha tekintetbe vesszük azt az összeget, melyet Magyarország Zinzendorf Károly szerint természeti szolgáltatásokkal áldozott a monarchia javára. Reális alapok a kiszámításra nem állottak rendelkezésemre, de Zinzendorf becslésében, ki a monarchia gazdasági és pénzügyi viszonyait, miként ránk maradt nagyszámú írásai bizonyítják, legjobban ismerte, nincs okunk kételkedni. Ha a fent kimutatott összegekhez Zinzendorf ép ezen időből származó becslésének eredményét, 5 milliót, hozzáadunk, úgy kiderül, hogy Magyarország a Habsburg-monarchia terheinek körülbelül 38%-át viselte, tehát többet, mint az 1867-es kiegyezés utáni 50 esztendőben. Mindebből határozottan felismerhetjük, hogy a bécsi tanácsosok gyakran hangoztatott panaszának, hogy Magyarország nem viseli a terhek megfelelő részét, nem volt alapja, különösen ha meggondoljuk, hogy az akkori Magyarország gazdasági fejlettségben aránylag lényegesen visszamaradottabb volt Ausztriánál, mint a XIX. században. Magyarország legnagyobb, a XIX. században gazdaságilag leginkább előtérbe nyomuló része

akkor még ugyancsak érezte a török hódítás következményeit és a fejlődés legalsó fokán, a betelepülésen, állattenyésztésen és a primitív földművelésen túl még alig jutott.

Magyarország igenis viselte a megfelelő terhet, ha más formában is, mint az örökös tartományok. Ép a forma különbözősége — a nemesség mentessége az egyenes adózás alól — adta meg a hamis előítélet alkotására az alapot, mely később állandó dogmává vált a bécsi kormányzések zöldasztalainál. A nemesi adómentesség kétes értékű privilégiuma féltékeny megőrzésének oroszlanrésze volt a gazdasági politika vázolt irányában és ezen a réven az ország gazdasági visszamaradottságában, a gazdasági viszonyoknak az ország alkotmányához hasonlóan megkövült konzerválásában.

VII. A gazdasági politika, mint a kapitalizmus kifejlődésének megakadályozója.

A merkantilista gazdasági politika nyomán a XVII. és XVIII. században megindult kapitalisztikus fejlődés a nyugati nemzetek társadalmi és állami életében lényeges változásokat okozott. A vámpolitikai, az ipart és a kereskedelmet pártoló intézkedések folytán létrejött nemzeti fogyasztópiacok a nemzeti termelés anyagi előfeltételei voltak a modern nemzeti államok kialakulásának. Ezek felépítője és nyugvópillére a következő században is a gazdasági fejlődéssel kapcsolatban kialakult új társadalmi osztály, a burzsoázia, mely mint a fejedelmi hatalom fegyvertársa döntötte meg a középkori feudális társadalmi és állami rendet.

Kikből állott ez a korai kapitalizmus idejében még csak bölcsőjében levő új társadalmi osztály, vagy jobban mondva kik bontották meg a régi feudális társadalmat? Az ipari és a kereskedelmi vállalkozók és a bürokrácia, mindkettő lényegében véve a fejedelmi hatalom neveltje, a merkantilista gazdasági politika és kormányzás szülöttjei. Az állam mindenütt, akár közvetve, akár közvetlenül, döntő befolyást gyakorolt a vállalkozó szellem kifejlődésére. Közvetlenül az egyes személyeknek nyújtott különböző anyagi és erkölcsi támogatással — amiről az iparpolitikánál már szóltam. A fejedelmi hatalom gyakran nem is a legszelídebb nyomással, kitüntetésekkel, rangemelés-sel, aztán meg pénzbeli támogatással, anyagi előnyök biztosításával vette rá a vállalkozókat egy-egy ipari vagy kereskedelmi alapításra. Természetesen még hathatósabbak voltak azok a közvetett eszközök, melyek a merkan-

tilista politikának a kapitalista érdekeket szolgáló intézkedéseiből állottak. A fejedelem mint vállalkozó maga is hatott példájával, különösen az udvarhoz közelebb állókra, az arisztokráciára, melynek soraiból nem egy vállalkozó került ki, kik nagy birtokaik jövedelmét és összeköttetéseiket új alapításokkal iparkodtak az udvar buzdítására gyümölcsöztetni. Angliában, Francia- és Németországban a bánya- és a vasipar, de a textilipar is nagyrészt nagybirtokosok vállalkozásainak köszönhető felindulását. A cseh textilipar megalakulására a feudális nagyurak alapításai döntő jelentőségűek voltak. így volt ez általában az üveg-, a papír- és a malomipar terén is. Jóval fontosabb, hogy kívülük az állam nyújtotta kedvezmények kihasználására, de meg saját vállalkozó szellemüket is követve nagyszámban emelkedtek ki egyéniségek a tömegeből, kiknek működése révén a nemzetgazdasági produktivitás emelkedett. Vállalkozásaik folytán egyre jobban gyarapodó magánvagyonuk — a milliomos nyugaton a XVIII. század végén már ismert fogalom — volt társadalmi helyzetük alapja. S ez volt a számban és politikai befolyásban mindinkább emelkedő és a régi társadalmi korlátokat szétrepesztő elem. Belőlük, a pénz embereiből és a bürokráciából, valamint a nemesség elpolgárosult részéből alakult meg utóbb a kapitalizmus burzsoáziája.²⁰⁹

A XIX. század első felében nyugaton és Közép-Európában is végbement nagy társadalmi átalakulásnak tehát a merkantilis gazdasági politika, illetőleg az általa teremtett viszonyok közt egyre jobban érvényesülni ludó és akaró kapitalista szellem vetette meg alapját. Ha ebből a szempontból vizsgáljuk a Mária Terézia korában folytatott bécsi gazdasági politikát, mely aránytalanul kedvezőbb volt az örökös tartományokkal, mint Magyarországgal szemben, úgy természetes következménynek fogjuk találni, hogy ezen politika folytán a két ország gazdasági és társadalmi fejlődése is nagyon különböző volt és hogy Ausztria, mely a XVIII. század elején feudális szervezetében alig különbözött Magyarországtól, már a század végén a gazdasági és társadalmi fejlődés jóval magasabb fokán állott. A jószemű Berzeviczy Gergely már utal erre:

„Az örökös tartományok népessége az állítólagos terméketlenség ellenére is Magyarországot több mint kétszeresen felülmúlja. Iparuk és kereskedelmük helyzete a magyaréval össze sem hasonlítható. Az osztrák parasztok jobb viszonyok közt, kényelmesebben és kellemesebben élnek, mint Magyarországon a köznemesek. Hallottuk-e valaha, hogy Ausztria lakói nyomorban elpusztulnak, éhenhalnak, mint ez Magyarországon megtörténik? Hasonlít-suk össze a városokat, falvakat, tanyákat, lakóhelyeket, az életmódot, nem azt fogjuk-e tapasztalni, hogy mindezek az osztrák tartományokban sokkal fényesebbek? Míg mi a termények bőségében szegénységgel küzdünk és a nagy pénzhiányban a szerzett garast gondosan iparkodunk elrejtteni erszényünkben, hogy nemsokára a rideg szükség kicsalja abból, az osztrákok bőségükben, minket megvetve felsőbbségük büszke tudatában, vagyonban, gazdagságban, pénzben dőzsölnek“.²¹⁰

Mi egyéb ez, mint a kapitalista gazdasági fejlődés és a visszamaradt feudális viszonyok éles ellentétének a képe alig egy emberöltővel a vázolt gazdasági politika életbelépte után?! Ott az emelkedő fogyasztás és a fokozott igények folytán egyre jobban lüktető pénzforgalom, itt a feudális társadalom szegényes és igénytelen életmódja mellett pénzszűke és nyomorúság. Ott a vállalkozókból és az elég jól fizetett bürokráciából kialakuló polgári osztály, mely még inkább, mint egyebütt, mindent a kormányzati politikának köszönhet, itt középkori társadalmi viszonyok: néhány nagyúr, alacsonyorsú köznemesség, földhözragadt szegény paraszt és semmiféle igazán polgárszámba menő városi lakosság. Gazdasági és társadalmi fejlődésünk visszamaradottságának, mely a XIX—XX-ik században többé nem, vagy csak az egyenletes fejlődés menetét felborító módon volt bepótolható „a Mária Terézia idejében elkezdett gazdasági politika volt az okozója — az elavult rendi alkotmány mellett. De csaknem bizonyos az, hogy a rendi alkotmány sem maradhatott volna meg sokáig, ha kedvező gazdasági politika folytán nálunk is kifejlődhetik a „tiers état“. Kifejlesztésére az ismert magyar mentalitás mellett nálunk inkább lett volna szükség, mint bárhol, a kormány kezdeményezésére és szinte erőszakos

irányítására. A kapitalizmus történetének legkitűnőbb ismerője, Sombart, a nyugati társadalmakról írja: „Az állam az, mely a magánosokat sok helyen fülüknél fogva idevonszolja, hogy mint kapitalista vállalkozók tevékenykedjenek. Az állam löki és hajtja őket erőszakkal és rábeszéléssel a kapitalizmusba“. Ha ez igaz, akkor nálunk még foniosabb lett volna az állami hatalomnak ily irányú tevékenysége.

Nem kell sokat bizonyítanunk, hogy a magyar mentalitás épen nem volt kedvező a kapitalizmus kifejlődésére, hogy a magyar gondolkozásmódban a kapitalista szellemnek, ezen gazdasági rendszer első feltételének semmi nyoma sem volt. Elég lesz, ha összefoglalom, mit érthetünk — Sombart szerint — kapitalista szellem alatt. A burzsoának úgyszólván két lelke van: egy vállalkozó és egy polgári. A kapitalizmust előkészítő, illetőleg előidéző vállalkozó lelki tulajdonságai: *a)* a képesség tervek kovácsolására, a szellemi szabadságnak, lelki függetlenségnek bizonyos mértéke; *b)* a tervek kivételére irányuló akarat, a tetterő, lelki energia; *c)* az állhatatosság a tervek kivételében. Szóval jó szervezőnek és jó kereskedőnek kellett volna lennie a XVIII. századi magyarnak, hogy olyan irányba terelje hazája gazdasági fejlődését, mint az a nyugati államokban megindult. De meg kellett volna benne lenni a polgári, jobban mondva nyárspolgári erényeknek: törődnie kellett volna a gazdasági kérdésekkel, a gazdagoknak sem szégyelniük azokkal foglalkozni, gazdálkodásukat racionális alapra fektetni, helyes arányban tartani a bevételeket és kiadásokat, szóval elvetni a nagyúri életmód minden elvét. A kapitalista fejlődés megindultát a takarékoság, nem a kényszerült, hanem az önkéntes és a nemcsak pénzre, hanem erőre és időre is kiterjedő takarékoság tette lehetővé. „Takarékoság, szorgalom és mértékletesség alkotják a polgáris szellemet.“ Fontos része még a kapitalista szellemnek a jól számolás, minden gazdasági ténykedést kiszámítások alapján kell végezni.²¹¹

Mindezen burzsoá-tulajdonságok, mint tudjuk, ugyancsak távol állottak a magyar ember — s itt nemességre és parasztságra egyformán gondolhatunk — lelki habitusától. A XIX-ik század 30-as éveinek magyarjáról írja

Széchenyi: „A közintelligentia súlya ... más nemzetekhez hasonlítva szerfelett csekély. A hatalmasb résznek szinte minden tudománya latin classicus, rabulisticus törvény, szörszálhasogatás s költői tárgyakra van szorítva. Éltre való ismeretek oly ritkán vannak elszórva a képzelet határtalan mezőin, mint hajók a tágas óceán habjain; szorgalom, gazdasági, művészeti (ipari) és kereskedői értelmesség alig van; ügyannyira, hogy ha gazdasági ismereteinken tán nem is, művészeti és kereskedési szellemünkön minden bizannyal kifog még a török is. Hány tökéletes magyar mesterember van az egyesült hazában? Hány magyar kereskedő? A török — bizony pedig nem szeretem idézni például — selyem, gyapjú, pamut, bőrben s. a. t. oly ügyes kézműves, mint akár francia, akár angol: s kereskedői ügyessége tűrhető s mily nagy számban! ...“ Másutt a kisebb nemességről, a magyar középosztályról írja: „Művészetet, kereskedést üzni éretlen büszkesége nem engedi s Méltósága ellen tartja becsületesen, ügyesség s tudománnyal fáradozni vagyon után“. Nemkülönben veti szemére Wesselényi Miklós a magyarnak a kapitalista foglalkozásokról alkotott gondolkozásmódját.²¹²

Kétségtelen, hogy ezen, a nemzeti lelket legjobban ismerő tanuk bizonyosságai alapján a magyar népet azok közé sorozhatjuk, melyeknek legkevesebb hajlamuk van a kapitalisztikus fejlődésre. Ha a kelta eredetű népekről megállapították, hogy náluk a kapitalisztikus gondolkozás igazán nem is fejlődött ki — nemességük magasabb rétege igazi nagyúri gesztussal él a takarékoság és a polgári erények iránt minden érzék nélkül, a középrétegek ragaszkodnak a hagyományokhoz és a legkisebb biztos állást a fáradtsággal járó kereset elé helyezik —, úgy nem lesz nehéz az igazi magyart a kelta mellé állítani, ami azonban nem zárja ki, hogy idővel a sokféle, különösen a germán fajjal való keveredés és egy idegen, a legkapitalistább gondolkozású fajta, a zsidó elterjedésével a kapitalista fejlődés nálunk is megindult.²¹³

Beláthatjuk tehát, hogy vállalkozók fellépését, a kapitalista fejlődést a XVIII. század magyarjai közt, kik bizonyára ugyanúgy, sőt még kevésbé „kapitalisztikusan“ gondolkoztak, mint utódaik, csak a legnagyobb jóindulattal irányi-

lőtt gazdasági politika, nagyszabású támogatás a fejedelmi hatalom részéről indíthatta volna meg. Csak ily fejedelmi kedveskedő, esetleg kényszerítő eszközökkel folytatott nevelés változtathatta volna meg idővel a magyar mentalitást. Hogy erről nem lehetett szó, láttuk. Ennek ép az ellenkezője történt. Az ellenséges és Magyarországra káros gazdasági politikát vállalkozókban gazdag, tetterős, kapitalista szellemű nép, ha teljesen nem is egyensúlyozhatta, de hatásaiban bizonyára csökkentette volna. Ismerve a magyar gondolkozásmódot, a hazánkkal szemben követett ellenséges gazdasági politika természetes következményének tarthatjuk, hogy a feudális gondolkozásmód a gazdasági kérdésekben megrögződött, konzerválódott. Gazdasági vállalkozás nem jött létre és még ott is, ahol ezt a bécsi politika lehetővé tette volna, hiányzott minden kezdeményezés és egyre csak a gazdasági politika minden iparkodást amúgy is lehetetlenné tevő kényelmes argumentumára hivatkoztak. „A vám, a harmincad — írja Széchenyi — azon örök topus és asylum, melly a restségnek, tudatlanságnak s ezen nemes házaspár szép ivadékának, t. i. a rosszakaratnak minden alkalommal bújódsdi ajtóul szolgál.“ „Úgysem lehet jól eladni mostani természetményeinket s így nagyobb cultura után végkép zsírunkba fuldunk — így okoskodnak sokan s rabulistikus fogásik által magokat és másokat mystificálván, a vámot — mindig csak a vámot — ha egyenesen nem mondjuk is ki — állítják azon oknak, mely minden szorgalmat elgázol“.²¹¹ A Mária Terézia korát követő generációk feudális gondolkozásukban az udvari politika mankójára támaszkodva meg sem kíséreltek oly irányú vállalkozásokat, melyek a kapitalista fejlődést megindíthatták volna, sőt egyáltalában képtelenek voltak felismerni a gazdasági haladás eszközeit. ... „Azok, kik nagy gravitással ön s hallgatóik mystificatiójára néha így okoskodnak: Magyarország pastoralis haza, mely csak nyers productumokat állíthat ki s amelybe gyárok még nem valók, a legnagyobb képtelenséget mondják“ — írja Széchenyi. — „Már, hol a kézművész s gyámok tökéletesen nem boldogulhat — ott természetesen legtöbbet vesz a termesztő s aztán a fogyasztó s kereskedő s így némileg az egész közönség — s ezen állásban élünk mi magyarok!

Ha pedig vizsgáljuk, ki szegzi magát nálunk leghathatósabbban a művész, fabricans s kereskedők ellen? azt vagyunk kénytelenek tapasztalni, hogy senki makacsabbul és állhatatosabban nem, mint éppen a természetők.²¹⁵

Hogy a magyar gondolkozásmód gazdasági kérdésekről ilyen volt és maradiságával nem csekély részben gátolta meg a fejlődést, ez volt nézetem szerint a Mária Terézia korában inaugurált bécsi gazdasági politikának legkárosabb, a fejlődést leginkább megbénító következménye.

Jegyzetek.

Megjegyzés. Az anyag túlnyomó részét a bécsi udv. kamarai (1918-ig közös p. ü. levéltár) és a bécsi (házi, udvari és) állami levéltárból vettem. Ahol a jegyzetekben nincs a levéltári anyag lelőhelye megnevezve, mindig az előbbi értendő, kivéve az államtanács (Staatsrat) aktáinál, melyek az állami levéltárban vannak. A gyakoribb rövidítések a levéltári források idézésénél: Az udv. kam. levéltárból: Hung. = Hungarn.

Comm. Hung. = Commerz Hungarn.

Comm. N. Oe. = Commerz Nieder-
österreich.

Comm. Lit. = Commerz Litorale.

Hung. Cam. = Hungarn Camerale.

Bánat. = Banatica.

Az állami levéltárból: St. R. = Staatsrat (államtanács).

A. K. A. = Alte Kabinetsakten.

Használtam még az Országos Levéltár helytartótanácsi osztályát, melyet minden esetben meg is említék.

¹ Kétségbeejtő helyzetét és uralkodása kezdetének nehézségeit legjobban ecseteli maga a királynő két emlékiratában. Kiadta *Arneth*: Zwei Denkschriften der Kaiserin Maria Theresia. Archiv für österr. Gesch. 47. k. V. ö. *Fournier*: Histor. Studien u. Skizzen 30. 1., ki az emlékiratok keltét 1755—56-ra, illetőleg 1751-re teszi.

² H. *Fechner*: Die handelspolitischen Beziehungen Preussens zu Oesterreich. Berlin, 1886. 4. 1. Ezen munkából és Fechner egyéb műveiből: Der Zustand des schlesischen Handels vor der Besitzergreifung des Landes durch Friedrich den Grossen (Jahrbücher für Nat. Okon. u. Stat. Neue Folge X. B. 210.) és Wirtschaftsgeschichte der preussischen Provinz Schlesien 1741—1806. Breslau, 1907. vettem a Sziléziára vonatkozókat.

³ Ezekről bőven *Arneth*: Maria Theresia. 4. k. Wien, 1870.

⁴ Idézi G. *Schmoller*: Studien über die wirtschaftliche Politik Friedrichs des Grossen. (Schmollers Jahrbücher 8. k.) 10. 1. Lásd még *Ranke*: Maria Theresia, ihr Staat und Hof im Jahre 1755. Leipzig, 1875. 22—23. I.

⁵ Fejtegetésem *Schmoller Gusztáv*, az újkori porosz gazdaság- és közigazgatástörténet megalapítójának munkáit néhol csaknem szó szerint követi: Studien über die Wirtschaftspolitik Friedrichs des Grossen és Umriss und Untersuchungen zur Verfassungs-, Verwaltungs- und Wirtschaftsgeschichte. Leipzig, 1898. Ugyancsak az ő nyomán, de az egész újabb irodalmat is fel-

használva tárgyalja a merkantilis gazdasági rendszert, *H. v. Srbik*: Der staatliche Exporthandel Oesterreichs. Wien, 1907. a bevezetésben. Az idézet tőle XIX. 1.

⁶ Ranke i. m. 53. 1.

⁷ Mária Terézia gazdasági politikájának főbb vonásait az örökös tartományokban *Beér Adolf* munkáiból vettem: Die Zollpolitik und die Schaffung eines einheitlichen Zollgebietes unter Maria Theresia. (Mitteil. d. Inst. für österr. Gesch. 14. k.) Die österr. Industriepolitik unter Maria Theresia. (Archiv f. öst. Gesch. 81. k.) és Die österr. Handelspolitik unter Maria Theresia und Josef II. (Archiv f. öst. Gesch. 86. k.) Mindhárom munkát, különösen a két utóbbit a rendszertelenség, felszínes-ség jellemzi. Beér csak egyes szempontokat világít meg ötlet-szerűen egy-egy akta alapján, oly kérdéseket, melyek őt, a liberális politikust, elsősorban érdeklík, minő pl. a szabad kereskedelem problémája. A különböző kormányzések véleményei között, melyeket rendszertelenül — a forrás megnevezése nélkül — közöl, nehéz eligazodnunk. Előadásából sokszor meg sem tudni, mi is valósult meg egyik vagy másik téren.

⁸ A merkantilizmus kifejlését gátló körülményekre rá-mutatott *Srbik* i. m. bevezetés 34. 1.

⁹ *J. H. Gottlob v. Justi*: Vollständige Abhandlung von den Manufacturen u. Fabriken. II. Ausg. Berlin, 1780. 180. 1.

¹⁰ Mikor a gazdasági tanács a török alattvalók kereskedéséről 1768-ban javaslatot tesz a királynőnek, utasítást kap tőle a magyar politikai hatóságokkal való tárgyalásra ... so wird zu erwarten sein, wessen sie sich darüber gegen eine Stelle äussern werden. deren Activität sich auf die ihnen anvertraute Lande nicht erstrecket.“ *Commerz Lit.* 132. 1768 nov. 24. — 1767-ben pl. a magyar kancellária azt az utasítást kapta, hogy a gazdasági tanács azon tárgyalásaira, melyeken gyári és kereskedelmi ügyekről van szó, mindig egy-egy tanácsost küldjön ki. *Comm. Hung. F.* 50. 1767 mára 19. — A *Commerz-Directorium* 1754 május 18-iki javaslata a kereskedelmi és vámügyek intézéséről az udvari kamarát túlságosan háttérbe akarta szorítani. A királynő döntése: „Es ist ohnehin eine a parte Commission in Pressburg. Die nembliche solle auch allé Tarifsachen künftig führen und directe hieher mit dieser aufgestellten Commission (a Neffzer-féle) correspondiren, nicht mehr zur Camer. Dass aber die Instruction directe an die Amter von hier oder directe Correspondenz mit selber sein solle, dis kann nicht sein, muss durch die darunterige Cammer geschehen, der man buchstablich vorschreiben kann, was lun solle, wie expedire und nichts von sich selbst zu verordnen . . .“ *Hung.* 1754 máj. 18.

¹¹ Kir. kézirat szerint a Staatswirirtschaftsdeputation oly hatóság legyen, „wo unter der Vereinbarung mit dem Commerciali allé das Commerciën-Wesen und überhaupt die Verbesserung der innerlichen Staatswirtschaft beireffenden Anliegenheiten respectu meiner gesamten teutsch und hungar. Erblande wenigst, quoad normalia et generalia vorgenommen und in dem behörigen Zusammenhang verhandelt werden sollen“. Ülésein résztvesz az elnök, gr. Chotek osztrák főkancellár meghívására a haditanács, a magyar és az erdélyi kancellária, a Banco-bizottság, a kamara.

az udv. számvevőszék egy-egy tanácsosa, kormánysszéke ügyében referál és az expediciót saját hatóságánál eszközli. — 1769. jan. 7. kézirat gróf Zinzendorf Lajoshoz, az udv. számvevőszék elnökéhez. — Mire terjedt ki a bizottság hatásköre, kiderül gróf Choteknek egy Zinzendorfhoz a bizottság felállításakor intézett jegyzékéből: Ihre Majestat rechnen darunter die Staatswirtschaft, Bevölkerung, Verbesserung der Landespflege, Commercialia, Tarifsachen, und andere Anliegenheiten mehr, die öfters weitwendigen Schriftwechsel erfordern und bei gemeinschaftlicher Vernehmung ohne vieler Schwierigkeit abgethan werden können. — Mindkettő Áll. ltár Nachlass Zinzendorf Bd. III. 683. és 685. 1.

¹² St. R. 1780. Nr. 717.

¹³ A mezőgazdaság állapotának rajzát adja az Alföldön *Tessedik Sámuel*: Der Landmann in Ungarn 1784. 50. s köv. II. A bányászati viszonyokról szól Raab Ferenc Antal, a trieszti intendantza tanácsosa Comm. Lit. 1759 dec. 1. A mezőgazdaság, valamint általában Magyarország 1780 körüli gazdasági állapotának összefoglaló képét adja *Marczali Henrik*, Magyarország története II. József korában I. k. 70—143. a bécsi anyag felhasználása nélkül.

¹⁴ Névtelen beadvány a királynőhöz. 1755 júl. 1. Orsz. Ltár Helytartót. Oecon. Lad. A. F. 20. Nr. 2. — A bányászati adatok Frémaut mérnök jelentéséből. Comm. Hung. 16. 1764 jan. 24.

¹⁵ A m. kamara felterjesztése a liszt minőségének javítása érdekében. Hung. 1762 ápr. 20. és St. R. 1761. Nr. 2309.

¹⁶ Terméskimutatók Orsz. Ltár. Helytartót. Oecon. D. F. 6. Nr. 1.

¹⁷ Tessedik i. m. — Ugyanő a paraszt tudatlanságáról 28. 1.

¹⁸ A belső fogyasztás hiányának nagy kárára rámutat Beitrag zur Kenntniss der ungar. Landwirtschaft, *Grellmann*, Statist. Aufklärungen über wichtige Theile u. Bestände der österr. Monarchie. II. B. 1797. 231. 1.

¹⁹ *Tagányi Károly*: A hármas nyomású rendszer behozatala Erdélyben. Gazd. Tört. Sz. I. 21. 1.

²⁰ Erdély mezőgazdaságának helyzete egy az államtanács elé került memorandum alapján. St. R. 1769. Nr. 951. A statisztikai adatok a gubernium számításai szerint a contributio-abel-lék alapján St. R. 1767. Nr. 2031.

²¹ *Theod. Freih. v. der Goltz*: Geschichte der deutschen Landwirtschaft, Stuttgart u. Berlin, 1902. I. 319. és köv. 11. bőven szól a XVIII. század második felének jelentőségéről a mezőgazdaság fejlődésében.

²² A mezőgazdasági egyesületek ügyében tett első lépések Comm. Hung. 15. 1766 júl. 17. Egyéb erre vonatkozók. O. Ltár. Helytartót. Ideál. Oecon. 25., továbbá Oecon. Lad. A. F. 20. Nr. 2. Erdélyt illetőleg *dr. Kárfy Ödön*: Az első erdélyi földművelő egyesület működése 1769—1772. Gazd. Tört. Sz. V. 297. és Comm. Hung. 15. 1771 febr. 18.

²³ O. Ltár Cancell. Con. Ref. 1761. Nr. 133.

²⁴ O. Ltár Helytt. Oecon. Lad. A. F. 20. Nr. 2. és 1.

²⁵ Bánat. F. 75. Nr. 13552. — 1764 febr. 9.

²⁶ 1767 ápr. 22. leirat a helytartótanácshoz. O. Ltár Helytt. Oecon. Lad. D. F. 6. Nr. 1.

²⁷ B. Borié államtanácsos egymillió forintra becsülte a befektetési és évi 11.000 frtra a fenntartási és kezelési költségeket, amivel körülbelül félmillió köből gabonát lehetett volna raktáron tartani. St. R. 1763. Nr. 825.

²⁸ A burgonya elterjedéséről Németországban v. d. Goltz i. m. I. 455. 1. Erdélyben *Karlovsky Endre*: A burgonya meghonosítása Erdélyben. Gazd. Tört. Sz. III. és St. R. 1770. Nr. 725. és 917.

²⁹ Justi: Die Grundfeste zu der Macht u. Glückseligkeit der Staaten etc. Königsberg u. Leipzig, 1760. I. 144. — 1769-ben a királynő elrendeli, hogy a Bánságban kísérleteket tegyenek a borssal.

³⁰ Hung. Cam. 9. 1763 máj. 11.

³¹ A festőnövények termelése Hung. 1762 febr. 29. Comm. Hung. 17. 1762 jan. 24., máj. 26. stb. Hung. Cam. 7. 1769 jún. 44. Lieblein alkalmazása 1767 márc. 26. Erre és a gyapottermelésre vonatkozik Comm. Hung. 16. 1762 fan. 13. és egyéb u. o. Baumwollpflanzung u. Cultur alcsoportban levő iratok és St. R. 1770.-Nr. 1047. — Hung. Cam. 18. 1770 ápr. 3.

³² Kempelen Farkas kamarai tanácsos jelentése 1771 ápr. 20. a bácskai gyákról és ültetvényekről. Hung. Cam. 7. 1772 Sept. 87.

³³ Már 1764-ben hoztak Bolognából egy mérő kendermagot, melyet Kisbecskerek határában vetettek el. 1770-ben bolognai mintára Luigi Gabrieli kezdte meg a Bánságban. 1773-tól 3 éven át 3—4000 frt előleget kapott és Szent-Andráson 100 hold földet azon ígérettel, hogy ha 3 év alatt sikerül neki a kender termelését elterjeszteni, 300 holdat kap tulajdonul. Mivel panaszkodott, hogy a temesvári hatóságok nem támogatják eléggé, a kiküldött vizsgálóbizottság, mely megállapította, hogy az első próba jól ütött ki és hogy az angol és a francia hajósok a tengerpartra vitt kendert a bolognaival egyenlő minőségűnek tartották, sokféle kedvezményben részesítette őt. Az államtanács különösen a hajózás érdekében tartotta pártolandónak a dolgot. St. R. 1773. Nr. 1556. és Bánat. 75. Subd. 8.

³⁴ A magyarországi selyemtermelés ügyében az udvari kamara elnökéhez intézett első kézirat jellemző világot vet Mária Terézia egész mezőgazdasági politikájára: Ich verlange eine Auskunft über den dermaligen Stand der Seidencultur im Bánat und da der Seidenbau bekanntlich von einem grossen Nutzen ist und dieser auf denen vielen Haiden und öden Feldern im Bánat nützlich angewendet werden kann, hierzu das dasige Clima und Terraine besonders geeignet ist, *dieser auch der deutsch-erbiändischen Cultur keinen Eintrag macht, vielmehr diesen zu ihren Fabriquen ein wohlfeileres Matériäé verschafft*, so ist auf dessen Erweiterung allé Sorgfalt zu tragen und wegen Ablösung derén Galetten sich mit dem Commerzien-Directorio einzuverstehen. St. R. 1762. Nr. 470. 1763 május 5-iki kézirat a kamarai plantage-okról Hung. Cam. 7. 1763 május 9. — Szlavónia: Comm. Hung. 44. 1763 május. 16. — 1765. és 1768. körlevél O. Ltár Helytt. Ideal. Oecon. Nr. 30. A magyar kamara jelentése az eperfaültetésről. Hung. Cam. 7. 1770 febr. 71. U. o. 1770 márc. 125. aug. 59. stb. O. Ltár Helytt. Oecon. Lad. B. F. 1. Nr. 2.

2585. 4781. Bánság: Bánat. 19, 1771jan. 99. stb. — Bácska: Hung. Cam. 7. 1764 febr. — 20. mára'— 22. stb.' és Kempelen már említett jelentése. — Az 1776. intézkedés Hung. Cam. 7. 1780 márc. — 16. Ezek szerint Apatinban, Eszéken és Ráckeven volt külön selyem'ermelési hivatal (Seidenbauamt), melynek személyi kiadásai 1773—78 közt évi 460, 3230, illetve 200 firt voltak. A selyembeváltásra fordítottak:

	1776-7	1777—8
Ápatin	1.636 firt 14 kr.	2.858 firt 55 kr.
Eszék 21.181 „ 35 „	27.779 „ 37 „	
Ráckeve 562 „ 38 „		

Egy font gubó beváltási ára 36 krajcár volt.

Lásd még *Illésy János*: A selyemtermelés állapota Magyarországon 1771-ben. *Gazd. Tört. Sz. IV. 321. a kincstári uradalmi igazgatóságok jelentései alapján.*

³⁵ Bánat. 75. 7. Subdiv. és St. R. 1778 Nr. 31.

³⁶ Bánat. 75. 1770 dec. 88. Az erdősítések. Hung. 1753 jan. 23, ápr. 18, máj. 24 stb. A fűzfaultetésről Hung. 1756 aug. 19. Az erdészeti kultúra keletkezéséről bőven szól *Tagányi Károly*: Magyar Erdészeti Oklevéltár. Bevezetés 22.

³⁷ A bánsági viszonyokról: Hung. Cam. 9. 1763. Mai. 11. Egy névtelen a királynőhöz intézett beadványában azt tanácsolja, hogy a kincstár vegye saját kezelésébe a bánsági állattenyésztést. Ezt a bánsági igazgatóság a marhavész miatt nem tanácsolja. — Egy másik névtelen memorandumra 1761 aug. 10-én ad feleletet a bánsági igazgatóság, melyből az adatokat vettem. Ban. 75. Subd. 8. Fasc. 13.552. 1761 okt. 8. — A marhavész pusztításairól: Hung. Cam. 9. 1763. Mai. 11. — St. R. 1761. Nr. 3568. — Helytartót, ltár. Oecon. Lad. B. F. 10. 1761. dec. 22.

³⁸ V. der Goltz i. m. I. 275. 284. 448. 11.

³⁹ Erdélyre vonatkozólag St. R. 1769. Nr. 951. Tessedik i. m. 54. 1.

⁴⁰ A marha drágulását illetőleg Badenthal kamarai tanácsos jelentése alapján. St. R. 1773. Nr. 1844. — A helytartótanács 1769 aug. 21. körlevele és a törvényhatóságok jelentései. Helytartótanácsi ltár. Oecon. Lad. B. F. 9. Nr. 1. lig. 2. Nr. 3056. — A tehenészetről u. o. Ideál. Oecon. Nr. 20. és Oecon. D. F. 10. Nr. II.

⁴¹ A kamarai lótenyésztés ügyében 1766 jan. 13. a királynő kéziratot intézett gróf Hatzfeldhez, az udv. kamara elnökéhez. Hung. Cam. 9. 1766 jan. 42. Az erre vonatkozó többi adatok: Hung. Cam. 9. 1766 júl. 65. 1767 jan. 34. 1767 ápr. 115. 1768 ápr. 39. aug. 107. 1770 nov. 70.- 1773 márc. 131. 1774 szept. 54. — A törvényhatóságok tenyésztését illetőleg: Helytartót. ltár. Oecon. Lad. D. F. 10. Nr. 2. azután Hung. Cam. 9. 1771 okt. 38. 1780 jún. 139. A magyar kancellár, gróf Eszterházy javaslata: St. R. 1777 Nr. 92. — A lengyel-görög ménestervekről: Hung. Cam. 9. 1769 szept. 67. 1770 febr. 3. 1770. Júl. 58.

⁴² A juhtenyésztésre vonatkozó adatok: a mercopaili nyáj Com. Litorale 161. 1772 márc. 27. 1774 febr. 34. stb. A kamarai tenyésztés Hung. 1762 febr. 9. Cam. Hung. 7. 1763 ápr. 19.

1763 okt. 31. 1766 aug. 6. 1771. dec. 117. 1772 máj. 113. -
Commerz Hung. 16. Subd. Schafzucht. St. R. 1780 Nr. 2103.

⁴³ A méhészet Cam. Hung. 7. 1764 okt. 3. 1767 szept. 26. 1767 okt. 29. 1768 márc. 91. 1768 júl. 14. 1768 nov. 83. 1769 febr. 34. 1770 febr. 36. 1771 ápr. 102. — St. R. 1767 Nr. 2472. és 1768 Nr. 353. — Comm. Hung. 1771 szept. 17.

⁴⁴ V. der Goltz i. m. 392. 1.

⁴⁵ Az 1754-i vámrendszerre vonatkozó legfőbb adatok Commerz Hung. F. 22. Itt a gazdasági igazgatóság és a m. udv. kancellária tanácskozása 1701 febr. 8. — A gazdasági igazgatóság javaslata a magyar vámrendszer megalkotásáról 1751 okt. 27. — A bécsi kereskedők 1752. évi emlékirata az alsóausztriai udv. gazd. bizottsághoz. Házi, udv. és áll. ltár A. K. A. 44.

⁴⁶ A vámrendszer kidolgozására megállapított elvek Comm. Hung. F. 22. 1752 márc. 22. — Grassalkovich ellenvetései u. o. 1753 máj. 17. — A páténs kiadását elhatározó 1754 febr. 4. minisztertanácson jelen voltak gr. Ulfeld Antal főudvarmester, gr. Colloredo Rudolf és Khevenhüller-Metsch József miniszterek, gr. Kaunitz államkancellár, gr. Haugwitz Fr. Vilmos osztrák kancellár és gr. Choiek Rudolf, a gazdasági igazgatóság és a Banco-Bizottság elnöke, továbbá báró Barlenstein alkancellár, és Kannegiesser s báró Binder udv. tanácsosok, mint előadók.

⁴⁷ A tranzitóárú forgalmáról I. a jelzett 1753 ápr. 10. ülés jegyzőkönyvét. Comm. Hung. 22. Fol. 321.

⁴⁸ Arneth i. m. 4. 75.

⁴⁹ *Anmerkungen über das im K. Jgreich Hungarn a Ima Ociobris 1754 neu eingeführte vectigal.* S erre „Joh. Christof Freih. v. Bartenstein's Unschuldige Erinnerungen.“ Bartenstein kénytelen sokban igazat adni a névtelen memorandum írójának, így a borkivitel kérdésében. Bartenstein szerint ebben lehetne Magyarország kezére jární, mert ez az örökös tartományoknak nincs kárára. A felsőmagyarországi borokat Lengyelországba viszik ki, semmi sem árt azonban annyira a kivitelnek, mint a nagyon lábrakapott hamisítás, melyet a görögök és a zsidók üznek. Lengyel megtorló intézkedésektől a borral szemben nem kell félni, mivel az nem egyeztethető meg a lengyel alkotmánnyal. Az alsómagyarországi borok kivitelét nem az új tarifa, hanem a porosz király intézkedései akadályozzák meg. A kárt évi 100.000 tallérra lehet tenni. Ezért azonban nem érdemes az örökös tartományok gyárainak érdekeit feláldozni a sziléziai iparcikkek behozatalának lehetővé tételével. — Bartenstein is óhajtotta az alsóausztriai borilletékek megszüntetését. — Mindez Comm. Hung. Fasc. 22. fol. 109.

⁵⁰ Batthyányi levele sógorához közli, hogy a Wimpassingtól Bécsig lerjedő, 4 kis mérföld úton hányféle vámot kellett fizetni: 1. Wimpassingban harmincad, 2. Wamperstorffban osztrák tartományi vám, 3. ugyanott útvám, 4. König-Eberstorffban földesúri van, 5. Hochauban útvám, 6. Rott-Neusiedl-ben földesúri vám, 7. a bécsvárosi útvám, 8. a Káртnerthor-nál vám és fővám. Mindezt úgy a behozatalkor, mint a kivitelkor, ha üres kocsival megy is ki a magyar kereskedő. — Comm. Hung. F. 22. fol. 348.

⁵¹ Hung. 1755 máj. 19. — A felirat 1705 febr. 17. kelt.

⁵² Az összeállítás Comm. Hung. F. 22. fol. 349. — A vasárúrk vámjának leszállítását elrendelő kir. elhatározás Hung. 1754 okt. 26. — Az 1755. normálé: Hung. 1755 jan. 4, a magyar vámbizottság 1754 dec. 19. ülésén hozott határozatok értelmében. L. még Orsz. Ltár. Helytartót. Telon. Lad. D. Fasc. 60. Nr. 4. — Grassalkovich kamarai elnök felszólalása. Hung. 1755 máj. 19. — A transítóra vonatkozó intézkedés 1755 okt. 25. Az osztrák gyártmányok 3% vámjáról Hung. 1755 máj. 23., aug. 18., nov. 28. és Comm. Hung. Fasc. 28. 1755 aug. 14.

⁵³ A királynő sajátkezü rendelete Erdélyre vonatkozólag egy 1755 okt. 7. udv. kamarai felterjesztésre. Hung. 1755 okt. 27. Erdélyre vonatkozik még Hung. 1755 júl. 28.

⁵⁴ Nagy Frigyes intézkedései és a nyomukban tett javaslatok Hung. 1756 ápr. 26. Chotek egy leveléből kitűnik, hogy Mária Terézia nem könnyen határozta el magát a megtorló lépésre.

⁵⁵ Hörnigk (Horneck) műve 1753-ban jelent meg új kiadásban, miután több kiadása már elfogyott. Az idézetek IX. fejt. 9. p. és XXIII. fejt.

⁵⁶ A sárgarézárúk behozatali tilalmát illetőleg: Hung. 1759 máj. 8. Az udv. kamara utasítja a magyart, hogy parancsolja meg az összes harmincadhivataloknak, hogy ne engedjék meg a nürnbergi árúk behozatalát, illetőleg keresztülvitelét Magyarországon. Továbbá: Httanácsi Ltár. Ideál. Telon. Nr. 11. és Hung. 1761 jún. 24. — A helytartótanács felterjesztése a megyék feliratai alapján Comm. Hung. 27. (Subd. Messingwaaren) 1761 szept. 23.

⁵⁷ Az arany és ezüstpaszománt behozatali tilalma és a királyné kételyei: Comm. Hung. 27. (Subd. Gold u. Silberborten) 1762 okt. 19. — A gazd. tanács 1762 dec. 10. felterjesztése. U. o. 1763 jan. 11. — A beviteli tilalmak kiterjesztése Magyarországra: Comm. Hung. 1765 máj. 7., szept. 26. 1766 jan. 9. — Httanácsi levéltár Ideál. Telon. Nr. 14.

⁵⁸ A lengyel és az orosz vászon vámjá. Comm. Hung. 27. 1767 jún. 25. (Subdiv. Leinwand) 1767 okt. 15. — Httanácsi Ltár. Oecon. Lad. A. f. 34. Nr. 46. 1768 ápr. 7. — 1767 júl. 10. és 31. elhatározással emelletett a lengyel vászon vámjá 5%-ról 15%-ra. Okt. 24-én az oroszé 30%-ra.

⁵⁹ E tilalmakra vonatkozólag Httanácsi Ltár. Ideál. Telon. Nr. 12., 14. A timsó, ónárú behozatali tilalmak Comm. Hung. 27. Subdiv. Alaun 1769 febr. 13. 1770 dec. 10. 1770 júl. 24. A betűk 1760 dec. 10. Abaposztót illetőleg kir. resolutio: Nachdeme das Surrogatum des Abba-Tuchs als der geringsten Gattung in Meinen gesamten Erblanden und besonders auch in Hungarn und Siebenbürgen aller Orten vorhanden und überhaupt die Einführung der geringen Tuchgattungen aus all fremden Landen seit langen Jahren schon verbothen ist; so habé ich für gut befunden die Einfuhr derlei fremden Abba Tücher zum Consumo überhaupt von I. Mai künfiigen 1770-ten Jahrs zu verbieten. — Hung. Cam. 7. 1769. 8 ex Oct.

⁶⁰ Gróf Zinzendorf Károly (1739—1813) korának egyik legképzettebb és legjózanabbul ítélő kormányférfia, ki különösen József császár, majd I. Ferenc bizalmát is nagy mértékben él-

vezte. 1762. udv. tanácsos az alsóausztriai gazdasági hivatalnál (Commerz-Consess), 1764—70-ig nagy utazásokat végzett az uralkodó megbízásából Nyugat- és Dél-Európában, melyekről terjedelmes jelentésekben számolt be. 1770-ben az udv. számvevőszék (Hofrechenkammer), majd 1773-ban a gazd. tanács tagja és egyik legmunkásabb tanácsosa lett, 1776-ban pedig trieszti kormányzó, 1793-ban az udv. számvevőszék elnöke lett. A 70-es években az egész monarchiát is beutazta személyes tapasztalatok szerzése végett. Néhány száz kötetre és csomóra megy kézirati hagyatéka és gyűjteménye, melyet az állami levéltár Bécsben őriz. Az összes tilalmak és vámemelések összeállítására Zinzendorf-Nachlass. B. 122. 301. 1., az idézet 613. 1.

⁶¹ A behozatali engedélyekről tárgyalások Comm. Hung. 27. A gazd. tanács jelentése 1766 máj. 16. U. a. (d. d. 1766 dec. 24.) 1767 febr. 12.

⁶² Comm. Hung. 29. 1767 aug. 8.

⁶³ Zinzendorf. Nachlass. B. 122., 208. és 301. 1.

⁶⁴ U. o. B. 109., 301. 1. -

⁶⁵ Comm. Hung. 32. 5 ex Dec. 1773.

⁶⁶ A visszávalmal üzőtt visszaélésekről a magyar kamara H. Cam. 18. 1768. 80 ex Dec. — A behozatali tilalmak megszüntetését illetőleg József resolútiója: Ich begnehmige das Einrathen gegen deme, dass die unmittelbare Einfuhr dieser Waaren in die hungar. Lande verbothen bleibet. Egyedül a török száfrányt volt szabad közvetlenül a külföldről behozni Magyarországra. Hung. Commerz 27. 1775. 14 ex Mart. — A visszávalról következőleg nyilatkozik az államgazd. bizottság a külföldi selyem- és gyapjúárúk visszavámjának megszüntetésekor 1769 jan. 26: Man hat von Seite des Commercialis schon mehrmal erkannt, dass der Rückzoll in Ansehung der fremden Manufacturwaren seinen Nutzen verliere, nachdem es mit den deutsch-erbländischen Manufacturen seit 15 Jahren über die Erwartung schon so weit gekommen, dass die meiste Artikel selbst in Hungarn mit Verboth haben belegt werden können. Es ist alsó in Ansehung derselben keine Ursache vorhanden, den Handelsmann mit Eriechterung des Zolls auf die fremde Waare begieriger zu machen und diese Begierde mit ansehentlichen Nachstand des aerarii zu erhalten. Hung. Comm. 22. 1769 febr. 20. — L. még Httanáci ltár Ideal telon. Nr. 14. 1497. 1707.

⁶⁷ Az osztrák vámtárgyalásokra vonatkozólag: *Adolf Beér*: Die Zollpolitik und die Schaffung eines einheitlichen Zollgebietes unter Maria Theresia. Mitt. d. Instit. f. öst. Geschf. 14. k. 254. s köv.

⁶⁸ így foglalja össze a vámszervezet hibáit Zinzendorf Nachlass B. 122. 93. 1. „Erörterung der vornehmsten Gebrechen, welche in dem gegenwärtig in dem k. k. teutsch- und hungar. Erbianden vorvalienden Mautsysteme auszusiellen sein dürften.“

⁶⁹ Szükségesnek tartom a magyar vámrendszer képét az 1760—70-es években itt összefoglalni gr. Zinzendorf Károly előadása szerint: „Erörterung der Frage, ob in denen zu der Krone Hungarn gehörigen Provinzen der österr. Monarchie das nehmlische Maut-System, wie in den böhmisch und österreichischen Erbianden und zwar ohne Schaden für diese letztern eingeführt

werden können.“ Nachlass. B. 122. 93. I. Másolata Nemz. Múzeum Ktára Quart. Germ. 139.

Magyarország. *Behoztali vámok:*

a) közvetlenül a külföldről behozott áruk, akár szükségesek, akár luxuscikkek, 30%;

b) külföldi áruk, az örökös tartományokból nem transito, hanem essítő bolétákkal behozva, 5%;

c) az osztrák gyáripari cikkek 1755 nov. 28. resolutio szerint 3%;

d) osztrák kézműipari cikkek 5%;

e) osztrák vasárúk az 1754 okt. 26. resolutióban levő felsorolás szerint, melyben a becslés az 1754. évi tarifáknál alacsonyabb, 2°/_o; a többi vasárú az 1760 máj. 4. m. udv. kamarai intézkedés értelmében 5 és 3%;

f) a török áruk úgy az 1754 nov. 26. rescriptum, mint az 1755 jan. 4. resolutio szerint a régi szlavóniai tarifa szerint becsültetnek meg;

g) a Bécsből jövő áruk a vám-, ill. felülvizsgálati bolétákban foglalt osztrák tarifataksa vagy az ott bevallott áron vámoltatnak el;

h) az 1772 febr. 29, márc. 28. és ápr. 3. elhatározások szerint a monarchia alattvalói a török áruk behozatalánál, miként a török alattvalók, csak 5⁰⁰-t fizetnek;

i) a trieszti és fiúmei forgalomban az általános tarifarendezésig 1770 jún. 15. rendelet szerint provizórikusan.

1. Minden per essito behozott, vagyis tengerparti származású árú mint osztrák árú vámolandó meg.

2. Minden Trieszten és Fiúmén át transitált árú, mint külföldi, 30%.

3. Az anyag- és drogériaárúk egy része csak 10%.

4. Kakaó mázsánként 20% = 10 frt, fahéj 10% = 20 frt, szörmeárúk Trieszten és Fiúmén át 20%, egyenesen a külföldről behozva 30%. Olaj a magyar tarifa szerinti becsléssel), ha finom, 30%, a közönséges, Trieszten és Fiúmén át, 10%.

k) A kávé egyenest a külföldről 17 frt 30 kr., Ausztriából a visszámhelyeken át csak az eresztő-vámot kell megfizetni.

o) Áruk, melyeket a behozatalnál Magyarországra, Erdélybe és a Bánságba külön illetékek sújtanak: *timsó* 1 frt; *csokoládé* 73 frt mázsánként a vámon kívül; *cukorkaárúk*: finom genuai egyenest a külföldről hozva 22 frt 30 kr. vám és ugyanannyi illeték, összesen 45 frt, az örökös tartományokból hozva 3 frt 45 kr. vám és 26 frt 15 kr. illeték, összesen tehát 30 frt; közönséges árú egyenest a külföldről 35 frt, Ausztriából 35 frt; *gyömbér*: a barna 3 frt 12 kr. vám és 4 frt 48 kr. illeték, fehér 5 frt vám és 5 frt illeték; *befőtt cukor* 18 frt vám és 15 frt illeték; bors a vámon kívül 2 frt. Ha ezek a fűszerek az örökös tartományokból kiviteli vámcédulával jönnek, az 1770 aug. 7. resolutio szerint egészen szabadok; *szirup* 6 frt 30 egyenest a külföldről, 3 frt 15 kr. az örökös tartományokból behozva; *cukor*, finom, mázsánként 28 frt (ebben 15 frt illeték), a többi 25 frt 36 kr.; Erdélyben 24 frt a közvetlen külföldről, 19 frt az örökös tartományokból; 24 frt 36 kr. a Triesztből és Fiúméből hozott cukor; *papír és papíráru* a behoztali vámon kívül illetéket fizetnek: a külföldi 20,, az osztrák 15%-ot.

Kivitel:

Közönségesen 2, 2½, 3 és 5%.

A felsőmagyarországi borkivitelnél egy hordó közönséges bor (=3 akó) 2½ frt, egy hordó mászás 5 frt, egy hordó aszú (=1½ akó) 2½ frt. Galícia megszerzése óta súlyos vámok terhelték a lengyel borkivitel. A kiviteli vámon kívül a behozatali vám a lembergi kerületben 12 frt 42 kr., ha a bor egyideig ott marad, a kivitelkor újabb 12 frt 42 kr.-t és Lengyelországban époly nagy behozatali vámot kellett fizetni, úgy hogy egy hordó közönséges bort 40 frt illeték terhelte.

A *transito-vám* csak 1%.

Erdélyben

közvetlen a külföldről behozott áru 30%, Ausztriából behozott külföldi áru 4%, osztrák árúk 2%, a magyar 3%, a bánsági 5% vámot fizet.

A kiviteli és a transitóvám 5%.

A becslés a Magyarországból és az Ausztriából jött áruknál a magyar tarifa szerint történt; az Oláhországból vagy Bánságból behozottaknál nincs megállapított szabály, hanem majdnem minden állomásnak megvan a maga szokása. Az erdélyi vámrendszerben hét különböző behozatali tarifa van: a) Magyarországból, b) a Bánságból, c) Ausztriából, d) Trieszt és Fiume, e) Lengyelország, f) Törökország, g) egyéb külföld, holott egy jó vámrendszerben csak egyféle tarifa lehetséges. A kivitelnél felemlítendő a gyapjú, melyre 9—10% vámot vetettek ki. Külön illeték terheli a kivitt nyerskendert, a nyúlborrt és a behozott oláhországi bort, melynek akójára 1770-ben 3 forintot vetettek ki. Mikor ezt az erdélyi borárak lényeges emelkedése követte, leszállították a telet 21 krajcárra.

A Bánságban

a külföldről közvetlenül behozott áru 30%, az örökös tartományokból behozva 4%, az osztrák 2% vámot fizet. A kivitel az örökös országokba 2—3, több esetben ½—¼%-kal van megterhelve. A zsír, vaj, faggyú és gyertya 40%-ot fizetnek a kivitelkor. A transito csak 1%. Roppant megnehezítik a Bánság forgalmát a kiviteli tilalmak, vagy a túlságos vámok a legfontosabb termékekre és kiviteli cikkekre.

⁷⁰ A magyar vámrendszer új rendezését először Borié kívánta az államtanácsban St. R. 1768. Nr. 151., mikor a külföldi prémárúk visszavámjának megszüntetéséről tárgyaltak. Az erre vonatkozó elhatározás közölve: Beér, Die österr. Industriepolitik unter Maria Theresia. Arch. f. öst. Gesch. 81. 113. 1. A továbbiakra Hung. Cam. 18. 1769. 106 ex Febr. — Az államtanácsban a magyar vámügyben Borié javaslatát fogadta el a királynő St. R. 1768 Nr. 2824, mely az udv. kamara egy 1768 nov. 16. kelt jelentése alapján készült. A resolutio kelt 1768 okt. 22. — *Bárá Borié Egyed* (1719-1793), kiról alább még gyakran lesz szó, pártatlan józan ítéletéről gyakran tett tanúságot. Mária Terézia egyik legtehetségesebb hivatalnok. Bádeni származású, apja még Beurieu. Előbb a bambergi és würzburgi hercegpüspök szolgálatában állott. 1752-ben Reichshofrat, 1755. Reichsreferendar és báró lett. 1761. M. T. meghívta az újonnan szervezett államtanácsba, 1764. mint a királynő megbízottja

szerepel II. József római királlyá választásánál, 1770. Regensburgba került igen előkelő állásban a német birodalmi kormányzásnál és ott is halt meg.

⁷¹ A gazd. tanács fogalmazta „Vorbericht von der Verfassung des hungar. Tariff-Wesens“ egy részlete: „Und da kommt zu förderst die Frage vor, ob die mit entrichteten Consumo aus einem deutschen Erbland nach Hungarn, Siebenbürgen, und den Bánat oder von einem der letztern in das andere gebracht werdende Waaren zollfrei zu passiren; nach den allgemeinen principiis scheint diese Frage bejahend entscheiden zu sein. Niemal wird ohne solchem der Handel im grossen bestehen können, sondern allezeit in einem Kramhandel für jedes Land verfallen müssen“ ... H. Cam. 18. 1769. 106 ex Febr. — Cobenzl javaslat St. R. 1770. Nr. 1621. — Kollowrat felterjesztése „Die Aufhebung aller Zoli- und Dreissigstabgabe zwischen Hungarn, Siebenbürgen und dem Temesvarer Bánat“. Bancale Gen. 6. 1774 jul. 8. Erről az Államtanács tárgyalása St. R. 1774. Nr. 1523. Kivonatban; Dr. Rudolf Sieghart, Zolltrennung u. Zoll-einheit. Wien 1915. 235. — A gazd. tanács véleménye St. R. 1770. Nr. 1621. — A magyar Commissio Oeconomica cameralis mixta nézetei Hung. Cam. 18. 1770 márc. 3.

⁷² Felhossa ezt a következő memorandum szerzője: Grundsätze, auf welchen die Dreissigst-Verfassung in Hungarn bis auf den Zeitpunkt des 1. Dezember 1784 beruhet hat. — Áll. Itár Kabinetsarchiv Privatbibl. 1. cs. B. convolut.

⁷³ A bécsi kereskedő testület beadványa és további lépései Comm. Hung. 22. 1771 24 ex Nov. Zinzendorf a már idézett munkájában „Erörterung . . .“ Cobenzl állásfoglalása Bancale Gen. 8. B. A továbbiakról 1. Beér, Zollpolitik 287 és Sieghart i. m. 15. 1.

⁷⁴ A 60. j. alatt idézett memorandum alapján.

⁷⁵ L. Schmoller idézett munkáit.

⁷⁶ Sieveking, Grundzüge der neueren Wirtschaftsgeschichte (Meisters Grundriss.) II. Aufl. Leipzig 1915. 36. 1.

⁷⁷ E. Levasseur. Histoire des classes ouvrières et de l'industrie en Francé avant 1789. Paris 1901. II. k. 237. s köv. 1.

⁷⁸ Max Adler: Die Anfänge der merkant. Gewerbepolitik in Österreich. Wien, 1903. 48 s köv. 1.

⁷⁹ Borié első fellépése az államtanácsban a magyar gyár-
ipar érdekében St. R. 1761. Nr. 3568. — Torkos memoranduma St. R. 1763. Nr. 1593. Borié állásfoglalásából: „Und endÜchen so ist Ungarn ein Erbland, wie andere, derén allén gemeinsame Herrscherin und Mutter Ihre Majestät seind, folglich diese Lande von der landesmütterlichen Obsorg nicht können ausgeschlossen werden, sondern vielmehr diese nur dahin zu richten sein will, umb eine nützliche Eintheilung in der Arbeit zu machen.“

Kaunitz véleményéből:

„Ich bin also mit dem Voto des Frelh. v. Borié vollkommen verstanden, und zugleich überzeugt, dass ohne werkhäiige Hülffe Hungarn die Hand völlig über die teutsche Erblände gewinnen und andurch die Wohlfahrt der ganzen Monarchie in Gefahr gerathen werde.

Man darf nur bedenken, wie viel Geld das'ernante Königreich aus den teutschen Erblanden, und wie wenig hingegen

diese aus jenem ziehen, folglichen was für ein grosser Unterschied bei den beiderseitigen Balancen würrlich vorwalte. Wenn auch nicht bald und mit Ernst auf Mittel vorgedacht wird, die den teutschen Erblanden schädliche Manufacturen in Hungarn zu verhindern, so werden solche gewössllich ohnvermerckt und in wenig Jahren emporkommen; Und ob zwar Ihr'o Mái. eine allgemeine Landes Mutter sind, so ist doch vor diejenige Kinder die meiste Sorgfalt zu tragen, die der Landes Mutter am mehresten unter die Arme greifen.“

Borié állásfoglalása a gazdasági tanáccsal szemben St. R. 1763. Nr. 2205. — A királynő 1763 jún. 28. kézírata Comm. Hung. 36. 2. Aug. 1763. kiadta Beér: Arch. f. öst. Gesch, 81. k. 124. 1. — U. o. a gazdasági tanács 1763 júl. 14. keit jelentése.

⁸⁰ Az apatini gyárról elmondottak Kempelen Farkas kamarai tanácsos 1771 ápr. 20. kelt jelentése alapján. Hung. Cam. 7. 87. ex Sept. 1772, ugyanott a pamutfonásról mondtak. Továbbá Hung. Cam. 7. 17 ex oct. 1771. Iparos munkások betelepítéséről Hun.: Cam. 7. 1763 dec. 6.

⁸¹ A cseklézi gyár privilégiuma ügyében 1767 jan. 15. kelt kir. kézirat gróf Chotekhez, a gazd. tanács elnökéhez. Comm. Hung. 36. 1767 jan. 15. A gazd. tanács 1767 febr. 12. javaslata. U. o. Említi Beér i. m. 24 1. Az államfanács véleménye a magyar gyárpoliika ügyében. St. R... 1767. Nr. 319. Vortrag des Com. Rates über die vorläufige Überlegung, wie die teutscherbländische mit denen hungarischen in der Concurrenz zu erhalten. Az idézet Stupan tanácsos véleményéből. Ideiktatjuk még Stahremberg államianácsos nézetét: „wäre meines wenigen Erachtens zu wünschen, dass der Stand der Fabriquen in Hungern schon so blühend sein möchte, dass mann allhier die Concurrenz derselben zu besorgen Ursach hätte.“ Elfogadja Borié érvelését Kaunitz is, mert Borié korlátozásai az osztrák tartományok és a magyar rendek különböző adózási terhe dacára is megnyugtatók. A resolutio közölve Beérnél i. m. 24. 1. A gazd. tanács 1768 jún. 30. javaslata Comm. Hung. F. 36. csaknem szószertint közölve Beér i. m. 24—27. Az államtanács álláspontja St. R. 1768. Nr. 1100. A kir. resolutio az előző javaslatra közölve Beér i. m. 130 1. (Hung. Cam. 18.) Gr. Hatzfeldhez, az udv. kamara elnökéhez 1768 aug. 8. intézett kézirat u. o. (Hung. Cam. 7.)

⁸² A kamara működéséről Hung. Cam. 7. 1768 szept. 21. oki. 19. 1770 aug. 6. szept. 8. Utóbbihoz mellékelve az iparosokról a kimutatás, melyet azonban nem lehet használni, mert a városok nagy része, több mint fele hiányzik belőle s a többi adatai sem készültek egyenlő elvek szerint. Az államtanács megállapítása St. R. 1769. Nr. 2653.

⁸³ Bruckner Ferenc és Társai nagyszombati posztógyára O. Ltár. Helytartót. Oecon. Nr. 94. Kempelen gyára Hung. Cam. 7. 24 ex Martio 1767. A hatvani gyárról. Oecon. Lad. D. Nr. 98. és Comm. Hung. F. 48. 1769 febr. 27. 1773 jan. 9. Forgách János gácsi gyárai Commerz. Hung. 36. 3. Nov. 1768. B. Borié a gazd. tanácsról St. R. 1768. Nr. 2972.

⁸⁴ Az erdélyi Commerz-Consess megalkotásáról Siebenb. Guhern. F. 16. Comm. Hung. 1. Subd. 4. Hung. Comm. 27.

21 ex Sept. 1769. A jutalmak kitűzése St. R. 1771. Nr. 1484 és 1773. Nr. 639. Bruckenthal javaslatja és Spindler ügye Comm. Hung. 36. 1 ex Jan. 1770. Sieb. Gub. 16. 1769. dec. 24. A gazd. alap megalkotása a királynő 1771 okt. 11. kézirata Comm. Hung. L 13 ex Okt. 1771. Az abaposztó ügye Comm. Hung. 1. 21 ex Sept. 1769. Az államtanács az erdélyi gyáriparról a gazd. tanács 1771 febr. 25. javaslatja alapján St. R. 1771. Nr. 758. — A bán-sági Commerz-Consessröl Comm. Hung. 1. Subd. 3. 1759 aug. 23. 1764 márc. 30. 11 ex Dec. 1769. 25 ex Jun. 1770.

⁸⁵ K. Karlovsky Endre: Magyar gyár- és kézműipar 1771 — 74-ben. Gazd. Tört. Sz. III. 1. — Erdélyről Comm. Hung. 36. 17 ex Maio 1771.

⁸⁶ A magyar iparpolitikára vonatkozó tárgyalások Hung. Comm. Fasc. 28. 1771. 33 ex Jan.: A névtelen „Kleine Notiz“. Chotek 1770 okt. 22. felterjesztése a királynő rezolúciójával, Chotek és Hatzfeld 1771 jan. 2. javaslatja. A rezolúció következőképp szól:

Es hat der Haupt-Sa'z allerdings seine Richtigkeit, dass die Errichtung mehrerer Hungarischen Fabriquen und Manufacturen, wenigst in so lange Hungarn die allgemeine Abgaben nicht in einem gleichen Verhältniss mit den teutschen Erblanden entrichtet, den letztern zu grossem Nachtheil gereichen würde, folglich, dass allerdings die wirksame Mittel vorzukehren, um gegenwärtig die Vermehrung und den weitem Anwachs der Fabriquen in Hungarn zu erschweren, und möglichst abzuhalten.

Ich sehe aber die vonjeschlagene Anweisung der hungarischen Stellen für bedenklich an, und so würde auch die ange-tragene Einführung der Stampiglia theils unthunlich, theils nicht hinlänglich seyn, den Endzweck zu erreichen.

Hingegen dürfte am sichersien durch die Mauthe selbst eine so beschafene Vorsehung zu bewürken sein, damit ferners die hungarischen Fabriquen zum Nachtheil der teutscherbländischen nicht anwachsen mögen. Wobei es auf folgende Sälze hauptsächlich ankommen würde.

1° Dass nicht allé Fabriquen, oder Manufacturen in Hungarn ohne Unterschied den Erblandern schädlich sein können, vwie zum Beyspiel die Fabricaüon der groben sogenannten Abba-Tüchern, der groben Leinwanden von Hanf, der Segelfücher zur Schiifarth, des Striks- und Seilwerks keinen Nachtheil bringen. Derlei Fabriquen alsó wären in Hungarn nicht nur zu gestalten, sondern, so viel es immer thunlich, zu begünstigen.

2° Auf andere Fabriquen von Lein-Schaaf u.- Baumwolle, auch Seiden wären nicht nur keine privilegia mehr zu eriheilen, sondern es sollte vielmehr

3° aües erschweret werden, so derley Fabriquen einigen Vorschub gebén könnte, zu welchem Ende dann

4° allé derlei hungarische Fabricata, wenn sie in die teutschen Erblande, oder in das Bannat, oder auch in Siebenbürgen gehen, so wie die fremden Waaren mit 30% beleet, nicht minder

5° Die Farbzeuge, allé matérié primae, und utensilien. so die Fabriquen nöttig habén, mehrmalen mit 30% in dem Mauth-Ansatz genommen werden müsten, wobei nur in An-sehung der jenigen, die aus dev Levante kommen, und einiger

Erhöhung nicht fähig sind, die Ausnahm zu machen sein würde.

Die hungarischen Fabricata würden solchergestalten in Hungarn selbst theurer, als die teutsch-erblandischen ausfallen müssen, bevorab wenn zugleich darauf gesehen wird. damit allé inländische Fabricata, wenn sie nach Hungarn gehen, facilitiret, und höchstens in dem Consumo-Zoll mit 5% beleet würden.

Er hat diesen ganzen Antrag in engster geheim, und ohne dass hievon das geringste jranspirire, nur alléin mit dem Cammer-Praesidenten in reife Überlegung zu nehmen, allermassen ich derén beedseitigen Gutbefund vor Meiner endlichen Schlussfassung, annoch zu vernehmen gewarüige. Der Commerciens-Rath aber würde sodann die Consignation annoch auszuarbeiten haben, worin jené Capi zu bestehen hätten, die als matériáié primae oder utensilien, und erste Nothwendigkeiten der Fabriquen mit 30% in obiger Absicht beleet werden solten.

Maria Theresia.

Az államtanács tárgyalása ez ügyben: St. R. 1771. N° 33. A tájékozódás céljából kiadott rendeletek Karlovsky i. m. és O. Ltár Helytartót. Ideál. Oecon. 8. A vámintézkedés az oszt-rák gyártmányok érdekében. Comm. Hung. F. 28. 1772. 5 ex Martio. Ezen akták alapján a kérdéssel foglalkozott Beér is Industriepolitik 32. 1.

⁸⁷ Borié a zurányi és lajtafalusi börgyárak privilégiumainak tárgyalása alkalmával a magyar kancellár 1770. március 26. jegyzéke alapján, St. R. 1770. N° 1166. A Chotekhez intézett kézirat Comm. Hung. F. 63. 1770. 21. ex Aug. A gazdasági tanács véleménye Hung. Camer. F. 7. 1770 Apr. 84. és Hung. Cam. F. 18. 1770. Aug. 70. — A zurányi gyár ügye Comm. Hung. F. 53. 1771 Sept. 22, Okt. 6. A nezsideri harmincadost bízták meg a gyár cikkeinek bélyegzésével, ki 3 havonként tartozik a magyar kamarának a bélyeggel ellátott bőr mennyiségéről jelentés! tenni. U. o. 1771 Nov. 14. Lajtafaluban (Poiz-neusiedl) Bender Fülöp Jakab 1767. alapított börgyárat. A gyár 1774. kérése ügyében a királynő sajátkezüleg írja a határozatot: Wegen Magazinén piacet, *kein andere weitere Begünstigung aber ihnen zu gestaiten.* 1777-ben pedig: Weillen heuer noch die Tarife in Hungarn sollen zu stand kommen, so ware vor die künftige Jahr dises englisch praeparirte Ledér nach der altén Tarife noch zu lassen. Mindez Comm. Hung. F. 53. Subdiv.: Lederfabrik zu Potzneusiedl.

⁸⁸ Com. Hung. F. 03. 1774. 5 ex Dec. Windischcrátz herceg teplici gyarának néhány mérlege 1767—1776 M. Nemz. Múz. Kézirattára Fol. Lat. Nr. 3007. 1776-ban a vagvoni állapot: Befizetett tőke: 381.852 firt 52¼ kr. Áruállomány 4 firt 54 kr.(!) Nyersgyapjú 285 firt 33 kr. Az összes aktívák 143.797 firt 27¼ kr., mely legnagyobbbrészt épületekből és ingóságokból állott. A kár, melyet a gyár addig szenvedett, 238.055 firt 25½ krra rügött, vagyis az alaptőkének több, mint a felére.

⁸⁹ Himberger és Wachtier cseklézi gyárak számára a következőket kérték: 1. 20 mérföld kerületén belül más ily gyárat ne lehessen alapítani. 2. A gyár személyzete minden adótól

mentessék fel. 3. Csődöknél a gyárnak adósaival szemben előjoga legyen. 4. A gyárnál alkalmazott nős legények mesterek jogaival bírjanak. 1772-ben, mikor már 175.659 frt adósságuk volt, kérték a vámmentességet. Orsz. Ltár. Helytartót. Oecon. Lad. D. Fasc. 4. Nr. 1.

⁹⁰ A sasvári (sassini) pamutgyár történetéből: 1752 jogot kap arra, hogy 3000 vég egész és fél kattunt és 540 vég Zitz-et vigyen be Bécsbe, mivel a bécsi kereskedőtestület panaszkodott, hogy a schwechati gyár nem látja el őket elég áruval. 1753, mikor a schwechati kattungyár privilégiumát meghosszabbították 10 évre, a sasvári gyárra is kiterjesztették, mely előbbinek már affiliált vállalat volt, melytől félgyártmányokat vesz át végső kidolgozásra és szállít azután vissza, amire ki- és beviteli vámmentességet kapott. 1759-ben panaszkodik a gyár, hogy az új magyar vámtarifa következtében elvesztette egyenjogúságát a schwechati gyárral. Míg a schwechati gyár 4000 vég Bécsben vett egész kattun és 6000 vég félkattun, 240 mázsa után mázsánként 1 frt 30 kr. vámot fizet, tehát 360 frtot 16.000 frt festékanyag után 3%-ot, 480 frtot, így összesen 840 frtot, addig Sasvár ezen árúk behozatalakor osztrák és magyar vámokban, illetőleg harmincadokban fizet 5740 frtot, a kész árúk kivitelekor újabb 2100 frtot. A királynő 1759 júl. 19. elhatározása szerint a gyár azon árúk után, melyeket csak végső elkészítés céljából visznek Magyarországra, nem fizet vámot, ha ezen árúkat újra visszaviszik Ausztriába, ellenben fizet, ha az árú Magyarországon marad. 1764-ben a gyárnak fonói Morvaországban a magyar határ közelében levő községekben vannak. Mindez és a gyárnak 1774. évi panaszja Comm. Nied. Ost. F. 95. Az utóbbi 1775 ápr. 33. A királynő sajátkezü rezolúciója, mely nézeteinek változására oly jellemző, következőkép hangzik: *Diese Fabric interresirt mich in nichts in particulari, wohl aber wedl so viele Leute davon leben und zwar in Oesterreich ...* A gyártulajdonosok bejelentése az üzem megszüntetéséről u. o. 1778. 48 ex Apr.

⁹¹ Az abaposztógyártás ügyében a helytartótanács tudakozó körlevele a megyékhez 1768 aug. 8. 1769 okt. 6. kancelláriai leirat a helytartótanácshoz: mivel az abaposztó, mint a legalsóbbrendű posztófaj, Magyarországon és Erdélyben mindenütt készített cikk és a posztóbehozatal általában már rég meg van tiltva a külföldről, ezért 1770 május 1-től megtiltja a királynő az abaposztó behozatalát. 1770 okt. 5. a karasiaposztóval óhajija pótolni a behozni megtiltott abát. A helytartótanács szerezzen értesülést, hol és minő mennyiségben készítik ezt a fajtát Mindez O. Ltár Helytartót. Ideál. Oecon. Nr. 7. 1771 febr. 8. leirat. Mivé! kitünt, hogy Alsó-Magyarországon a karasiaposztó nagyon el van terjedve s különösen Bazinban, Modorban és Sopronban készítik, gondoskodni kell eszközökről a gyártás emelésére. Az említett helyeken kívül Szokolca és Trencsén volnának erre alkalmasak. 1772 jún. 12. újabb leirat: a helytartótanács intse a megyéket és városokat, hogy szerezzenek posztókészítőket és buzdítsák őket a karasiakészítésre. Évente tegyenek ez ügyben jelentést. 1774 aug. 6. Újabb körlevél a megyékhez. Ugyancsak 1778 jún. 25. 1780 febr. 1. körlevél: a királynő óhajtása, hogy az egész nép olyan ruhában járjon, melyet az országban készí-

tenek, azért iparkodjanak a szükséges posztófajtákat termelni. Küldjenek erről információt, továbbá mintát a megyében készített posztófajtákból a mennyiség közlésével, Közölkék, hogy 1778-ban mennyi külföldi, különösen törökországi posztót hoztak be. Ideál. Oecon. Nr. 9.

⁹² Studien zur Entwicklungsgeschichte des modernen Kapitalismus München u. Leipzig 1913.

⁹³ Sombart. Der moderne Kapitalismus II. 802. 1.

⁹⁴ Sieveking i. m. 34. 1.

⁹⁵ Sombart, Der mod. Kapit. II. 859.

⁹⁶ Sombart. Studien I. 25.

⁹⁷ Egy udvari tanácsosnak 6000 frt évi fizetése volt!

⁹⁸ Grellmann Statist. Aufklärungen II. B. Zustand der Manufaciuren und Fabriken, wie auch des Seidenbaues in Ungarn, amely a Nagyváradon 1793-ban megjelent Schemum de statu praesenti fabricarum német kiadása.

⁹⁹ Comm. Hung. 30. 3 ex Julio 1780.

¹⁰⁰ Grellmann II. 238.

¹⁰¹ Justi, Die Grundfeste zu der Macht und Glückseligkeit der Staaten, Königsberg u. Leipzig 1760. I. 466. 1. „Allein diese Einrichtungen muss man nicht über ihre gerechten Grenzen erstrecken. Alles, was zu denen Lebensmitteln und zu denen schlechtesten Kleidungsarten gehöret, muss man in denen Colonien selbst zu gewinnen erlauben.“

¹⁰² „Alles was zum Pracht, zur Bequemlichkeit gehöret, muss ihncn von den übrigen Erblanden geliefert werden, sie hingegen müssen censeiben das abgängige Matériáié dazu verschaiíen. Diese ist die aileinige richtige Proportion, in welcher der Nahrungsstand von Landcn bestében und sich verbessern kann, rúe ungleich in der Pcpuiáíion und den Abgaben sind. Jedes für eine kleine Monc-íchie ansehen und in demse ben tdles daijenige einführen wollen, was zu dessen ohnabhár.gigem Selbstbestand erforderlich isi, würde dem Unternehmen einer Mutter eleicken, die 14 Kinder auf das nemliche Gewerbe seizen und jedes dersciben unvermögend machen wolte.“ Comm. Hung. F. 50. 1768. nov. 9.

¹⁰³ Az angol kereskedelmi szerződésre vonatkozó tárgyalások: A.ik Itár A. K. A. 43. 1742 aug. 4. tervezet az angol osztrák szerződésről. 1743 júl. 21. memorandum c z angol megbízottak részéről, 1743 nov. 12. tanácskozás jegyzőkönyve és 3 névtelen memorandum, melyeket bizonyára a tárgyalásokon részvevő tanácsosok készítettek.

¹⁰⁴ A bécsi kereskedők testületének több ülésen megvitatt beadványa az 1750-es évek elejéről „an die Hofcommission in Commerz-Sachen“. Comm. Hung. F. 30. — U. o. Anmerkungen über die fremde Waareneinfuhr zum Behueíi des hungar. Commercii. útkból és a következő névtelen emlékiratból vettem a közölteket. — Egy kir. rezolucióval kapcsolatban terjesztette tel a gazd. tanács ez ügyben véleményét: Die Abveodung der hungar. u. siebenbürg Handelsieute ven den Bresilauer u. Leipzigen Messen. U. o. 1762 Okt. 28.

¹⁰⁵ Haugwitz és Procop 1750 máj. 19-én kezdték meg utazásukat. Jelentésük: *Udv. kam. Itár: Kéziratár Nr. 300.* Mellék-

letei U. o. Nr. 296. A jelentést kiadta Fourmier, Archiv. J. öst. Geschichte 69 k. (I. M. Gazd. Tört. Sz. IV. 201.) anélkül, hogy a melléklet-kötetet, melyben utazásuk tapasztalataiból következtetéseket vonnak le, ismerte volna. Ennek ismerete alapján írta meg későbbi cikkét: *Maria Teresia und die Anfänge ihrer Industrie und Handelspolitik*. — Histor. Studien u. Skizzen“ II. Reihe 1908. 29. 1. A textilárúk különböző fajtáit jól magyarázza Viktor Hoimann, Beibäge zur neueren österr. Wirtschaftsgeschichte I. Die -Wollenzeugfabrik zu Linz. Archiv für Öst. Gesch. 108. 359 és köv 1.

¹⁰⁶ Comm. Hung. 3. 1766 márc. 26. 1767 okt. 1. 1772. 4 ex Jul. 1772. 17 ex Sept.

¹⁰⁷ Az Oberste Justiz-Stelle nézete „dass das Wechselpatent in seinem ganzen Umfange auf die hungar. Landesinsassen nicht ausgedehnt werden könne, da die Wirkung eines jeden Gesetzes sich auf die Grenzen desjenig'en Landes beschränke, für welches dasselbe kundgemacht worden und dessen Ausdehnung auf die hungar. Insassen um so bedenklicher sein würde, als die Verfassung dieses Königreichs in Anbetracht der gesetzgebenden Macht von der öfferreichischen ganz unterschieden sei, von einem reciproco nichts gefo'gert werden könne, zumalen in Hungarn von einem Wechselrechte, von eigenen Mercantil Instanzen nichts bekannt ist.“ Ez és az elmondottak St. R. 1779. Nr. 1321 és 1541.

¹⁰⁸ Az osztrák árúbélyegzésről 1764 márc. 24. pátens. Comm. N. Oe. F. 56. Mikor egy magyarországi zsidó nyolc darab le nem bélyegzett bőrt akar kivinni Morvába, azokat a vámhatóságok lefogalták, kérésükre a gazdasági tanács normatívként megállapította: „in Ansehung des Generális aber zu verordnen, dass von den verbotenen einer Stemplung unterliegenden Manufactis keine ohne einer teutsch-erbländischen Commercial-Bezeichnung aus Hungarn in die teutsche Erblände • per Consumo eingelassen werde.“ A gazdasági tanács 1770 júl. 16. jegyzőkönyve Comm. Hung. 33. 26 ex Julio 1770. Windischgrüfz József gróf panaszkodik a gazdasági tanácsnak, hogy teplici bőr- és vászongyárának termékeit a kapott privilégium mellett sem ereszkük be az 1770 aug. 14. intézkedés óta Ausztriába, miért is gyára tönkremegy. A gazdasági tanács jegyzőkönyvéből: Das Absehen bei der angezogenen Verordnung ist kein anderes gewesen, als die Deutsche Erblände theils gegen die Einschleichtung fremder veibothenen Waaren über Hungarn, Siebenbürgen und das Bänat sicher zu steliem, theils in die Kenntniss der mit den Erzeugungen der ersiern .concurrierenden Producten der letziern zu kommen. Des wegen ein aligemeines Normale einzuführen habén die hungar. Camenal-Sieilen nicht für thunlich angesehen, daher man solche Mittel ergreifen müssen. welche die Fabriquen sebst bewegen könnten sich dem Absehen zu fügén. U. o. 23 ex Jan. 1771. A gyár jegye lerajzolva 15 ex Jul. 1771. A magyarországi árúbélyegzés ügyében a gazdasági tanács felterjesztése u. o. 21 ex Nov. 1772 és St. R. 1772. Nr. 2727 és 1773 Nr. 127. A bélyegzés megszüntetését 1775 dec. 11. közölték a magyar hatóságokkal. Comm. N. Oe. 60. oo ex Martio 1776.

¹⁰⁹ Sombart *Der moderné Kapit.* II. 996. és köv. 1.

¹¹⁰ *Vollständige Abhandlung von den Manufacturen u. Fabriken* II. Ausg. Berlin 1780. I-I. 1.

¹¹¹ *Comm. Hung.* 32. 1766 okt. 31. a tanács 1766 jan. 30. jegyzőkönyve.

¹¹² Stupan nézete *St. R.* 1777. Nr. 3035.

¹¹³ Az idézet *Comm. Hung.* 32. 5 ex Dec. 1773. A magyar áruforgalmi kimutatásoknál ugyanazon körülményeket kell figyelembevenni, mint a XVIII. századi angol és francia statisztikai láblázatoknál. L. *Friedrich Lohmann*, *Die amtliche Handelsstatistik Englands u. Frankreichs im XVIII. Jahrh.* Sitzungsber. d. Akad. d. Wiss in Berlin 1898. 859. — Mária Terézia uralkodása első évtizedéből 4 drb egész évre kiterjedő és a magyar kamara szerkesztette áruforgalmi kimutatás állott rendelkezésemre: 1743. (Hung. 1744 März 28.). — 1748. (*Comm. Hung.* 32. 1749.) 1750. (Hung. 1750. Sept. 22.) 1751 (Hung. 1752 Apr. 11.). Arra a kérdésre, hogy készültek-e ez időben minden évben ily kimutatások, határozóit választ adni nem tudok. Mellette szól az a körülmény, hogy az említett négy kimutatás egyöntetű schema szerint készült, ha talán kevesebb rendszerességgel is, mint az 1764 utániak. Ezen régebbi kimutatások (kön. hung. Dreissigst-Directonats Kauf- und Handlungs-Extract) 70 betűrend szerint csoportosított árucikk kivitelének és behozatalának összeállítását adják vagy az áruk súlya, illetőleg darabszáma, mértéke, vagy értéke szerint 9 rovatban. Ezek: Ausztria, Morvaország, Szilézia (a megkisebbitett, mert jó része már a királynő uralkodása első éveiben elveszett); Lengyelország, Erdély, Bán-ság, Törökország, Olaszország, Németország. Egy 10. rovat az illető árucikk összes behozatalának és kivitelének mennyiségét adja, míg egy utolsó rovat ezen árú mennyiség értékét a váomlási becslés szerint foglalja össze, mely rovat végeredményben az összforgalom értékét adja. Az 50-es évek végén és a 60-as évek elején ilyen általános kimutatások nem készültek: Az 1754. évi vectigal közzétételekor ugyan utasította a királynő a harmincadhivatalokat, hogy a behozott, kivitt és a transito gyanánt kezelt árukról a vectigalhoz mellékelt nyomtatott formulák szerint kimutatásokat készítsenek. Ezen kimutatások összegezése a magyar udv. kamara főkönyvvezetőségének volt a feladata. A kimutatások azonban az előirt módon nem jöhettek létre. Hogy miért, azt a magyar kamara 1759 márc. 8-án kelt felterjesztésében megokolta, mikor is egy újabb, a régiéknél 61 árucikkkel többet tartalmazó kimutatást terjesztett be azon utasítással együtt, melyet a harmincadhivataloknak készítésük módjáról kiadott és ehhez a királynő, illetőleg az udv. kamara hozzájárulását kérte. Ez az akta nem maradt meg, pedig a kimutatások készítésének módja miatt különösen érdekelné bennünket. (Csak kivonata *Orsz. Ltár. M. kamara. Liber Expeditionatum* 30-alium anni 1759. *Materiae currentes* fol. 16. v.). Erre a felterjesztésre a m. kamara nem kapott ugyan semmiféle választ, de másfelől tudta azt, hogy a királynő és a bécsi kormány-székek óhajtják az áruforgalmi kimutatások készítését. 1765 dec. 20. tehát az általa tervezett módon beküldte a kamara az első kimutatást az 1764. évről. (Hung. *Comm.* 32. 1766 jan. 30.).

Ezen akta mellé nyomtatott utasítás van mellékelve: *Norma directiva oder Einleitung, nach welcher die sammentliche Hungarische Dreissigst-Beamte sich in Formirung derén summarischen Kauf- und Handlungs-Extracten hinkünftig zu richten und hieraus des mehreren zu ersehen haben, auf was vor Genera die hierinnstehende Species derén Waaran zu referieren seyen?* Ez fontos segédeszköz az árukimutatások megértésére, mert belőle derül ki, hogy az egyes árurovatokban minő árucikkek vannak összefoglalva, hogy pl. Armaturen, Cramerei, Galanterie elnevezések alatt mely árucikkek értendők.

Az első 3 év kimutatása (General Dreissigst Kauf- und Handlungsextract 1764—1766.) annyiban egvezik meg a régi kimutatásokkal, hogy a 133 árucikk közül némelyiknek a mennyiségét, súlyát, darabszámát, másoknak az értékét adja 7 rovatban: 1. Ausztria, Stájerország, Karinthia és Krajna. 2. Morva, Csehország és Cseh-Szilézia. 3. Lengyelország. 4. Erdély és Bánság. 5. Törökország. 6. Belső-Ausztriai kikötők (Trieszt és Fiume). 7. Egyéb külföldi országok. Minden egyes rovatban kimutatva a behozatal, a kivitel és a transitáru. Egy következő rovat a behozott, kivitt és transitóárúk összes forgalmát, az utolsó pedig annak értékét tartalmazza. 1767—1782-ig (az 1781. évi kimutatást eddig nem sikerült megtalálnom és 1782 után sem készültek több évig ilyenek) minden évből 2—2 kimutatás készült. Az egyik a behozatal és a kivitel, a másik a transitó gyanánt behozott és kivitt árúk kimutatása, mindkettőhöz még egy pótkimutatás járult, mely további 27 cikket foglal magában. Mindkét fajta táblázatban a monarchia egyes tartományai rovatában a behozatal két oszlopra oszlik: az örökös tartományi árúk és a külföldi árúk számoszlopa. A rovatok ezen évről-évre teljesen megegyező nyomtatott schemákba írt kimutatásokban a következők: 1. Ausztria, 2. Stájerország, Karinthia és Krajna (Belső-Ausztria), 3. Osztrák tengerpart, 4. Morvaország, 5. Cseh-Szilézia, 6. Erdély, 7. Bánság, 8. Lengyelország, 9. Törökország, 10. Egyéb külföld. Egy 11. rovat még az egyes cikkek összes forgalmának értékét adja, külön a behozatalt és a kivitelt. 1767-től mindenütt csak az árúk értéke van megadva, mely néhány alábbi jegyzetekben közölt eltéréstől eltekintve, az 1754. évi vámtarifa becslésein alapul (Hung. Comm. 32 3 Siebenb. 4 ex Maio. 1769. Degelmann tanácsos fogalmazványából derül ez ki). Az a körülmény, hogy csak az árúk értékét ismerjük meg, azok mennyiségére csak néhány esetben enged következtetést, mert a legtöbb árúnál a különféle, minőség szerint különböző becslési összegek vannak az 1754. évi vectigalhoz kiadott „A“ utasításban. (Nyomatott Bécsben Trattnernél. Ud. kam. levéltár könyvtára H. 81.) Míg pl. a könyveknél, akár kötve, akár kötetlenül mázsánsként egységesen 50 frt a vámbecslés és így annyi mázsa könyvet hoztak be, ahányszor 50 frt érték van a kimutatásban, az egyetlen egy rovatban kimutatott posztó értéke nem kevesebb, mint 47 különféle posztófajta különböző becsléseinek összefoglalása alapján keletkezett. Az a körülmény, hogy 1764—67-ig sok árúnál csak a mennyiséget ismerjük, ezen cikkeknel lehetetlenné teszi az összehasonlítást a későbbi évek forgalmával.

Ezen táblázatok adatainak összeadásával készítettem az I. függékben közölt statisztikai kimutatásokat. Összeadást nemcsak ott volt szükséges elvégezni, hol egyes árucikk több rovatát kellett egyesítenem, mint az Ausztriával való forgalom kimutatásánál, hanem ott is, ahol egy-egy árucikk különböző fajtáinak összegét kellett egyszerűsítés szempontjából összefoglalnom, mint pl. a szövetnél (Zeug, *a*) finom gyapjú-, *b*) közepes, *c*) közönséges, *d*) félgyapjúsövet. Megjegyzendő még, hogy 1774-ig a naptári¹ esztendő forgalmáról van szó a kimutatásokban. 1775-ben az úgynevezett katonai évet tették hivatalossá, mely az előző év november 1-én kezdődött és így a kimutatásokban az 1775. év csonka, az utolsó két hónap hiányzik belőle.

Valamennyi kimutatás megvan: Udv. Kam. Ltár. Comm. Hung. 32. Jórészük az Orsz. Ltár kamarai osztályában is megtalálható.

¹¹⁴ Ezekre és a következőkre vonatkozólag 1. az I. függelék.

¹¹⁵ Comm. Hung. 32. 1768 május 5. a tanács jegyzőkönyve.

¹¹⁶A gazd. tanácsjegyzőkönyve 1772 dec. 21. Comm. Hung. 32. 10 ex Jan. 1773.

¹¹⁷ Az egész monarchia és Törökország kereskedelmi forgalmáról jó képet ad *Dr. Marianne v. Herzfeld* jeles értekezése, *Zur Orienthandelspolitik Österreichs unter Maria Theresia. in der Zeit von 1740—1771.* (Archiv für österr. Geschichte, B. 108. 1919. 215. s. köv.), míg saját értekezésem: *Kereskedelmünk közvetítői a XVIII. században* (Századok, 1918. 356. s. köv.) inkább a bécsi kormány levantei kereskedelmi politikájának Magyarországra gyakorolt hatásával foglalkozik, főleg a belső kereskedelem fejlődésére való tekintettel. Itt a külkereskedelmi forgalmat csak mellékesen vettem tekintetbe, bár már itt is közöltem a törökországi áruforgalom kimutatásait. A két értekezés kiegészíti egymást. Herzfeld értekezésében csak számadatai használndók óvatossággal, mert — sajnos — a kimutatásokat nem használta, bár nem voltak ismeretlenek neki, hanem inkább egyes, legtöbbször túlzott becslésekre támaszkodik, melyeket a kormányzések alkalmilag állítottak fel. A szárazföldi levantei forgalom adatai annyival is inkább figyelembe veendőek leítek volna, mert mint maga megállapítja (289. l.), a szárazföldi levantei kereskedelem több mint háromszorosa volt a trieszti levantei forgalomnak.

¹¹⁸ Herzfeld i. m. 278. 1. és köv.

¹¹⁹ *Takáts Sándor*, Két világereskedelmi cikkünk a 18. században. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 1903. 142.

¹²⁰ Comm. Hung. Aug. 36. 17 ex Maio 1771. A gazd. tanács és az erdélyi kancellária közös felterjesztésében. Erdély áruforgalmáról 1767 óta csináltak kimutatásokat a gazdasági tanács utasítására. Összesen csak 4 évről állott rendelkezésemre ilyen 1/67—1771. A magyar kimutatások mintájára készültek és a becslés általában a magyar tarifa becslése szerint történt, de ha aggodalom merült fel valamely kérdésben, úgy az erdélyi piaci ár volt az irányadó. Innen magyarázható meg az a különbség, mely a magyar és az erdélyi kimutatásoknak a két ország egymásközi forgalmának számadataiban található. Az 1767. és 1768. évi kimutatások különben az árúkat részben

mennyiségük szerint tartalmazzák, miként az első magyar statisztikák. E kimutatások Comm. Hnng. 32 3 Siebenb. A becslés módjára vonatkozók u. o. 1767. szept. 10. az udvari kamara jegyzéke a gazd. tanácshoz az erdélyi thesaurarius 1767. aug. 7. jelentése alapján. — U. o. Degelmann tanácsos egy fogalmazványából — 4 ex Maio 1768 — kiderül, hogy a Törökországgal folytatott kereskedelemben azon becslési árakat vették alapul, melyek a török árúk elvámolásánál irányadók és a rendes vámbecslésnél kisebbek voltak.

¹²¹ Javaslat 1766. jan. 10. 1. idézett értekezésem 374. 1.

¹²² Herzfeld i. m. 290. 1. *Johann Michael Schweighofer* nyomán: *Abhandlung vom Kommerz der österr. Staaten Wien. 1785.*

¹²³ Herzfeld i. m. 242. 1.

¹²⁴ Az erdélyi kanc. 1782 febr. 6. kelt felterjesztése az államtanács előtt. St. R. 1782. Nr. 602, — A gazd. tanács véleménye idézett értekezésemben 374. 1.

¹²⁵ A magyar udv. kancellária felterjesztése Comm. Hung. 30. 3 ex. Julio 1780. Másolat.

¹²⁶ A gazd. tanács 1765 máj. 7-én tartott ülésének máj. 20-án felterjesztett jegyzőkönyve. Hung. Cam. 18. 7 ex. Maio 1765.

¹²⁷ Herzfeld i. m. 280. 1.

¹²⁸ A bánsági vámterület forgalmáról négy kimutatás állott rendelkezésemre 1761., 1762., 1768. és 1775. évekből, melyek csak a bevétel, kivétel és transito mennyiségét nevezik meg anélkül, hogy megmondanák, mely országgal való relációban történt az. Valamennyi Comm. Hung. 32. 2.

¹²⁹ Erdély 1779. és 1780. évi mérlegei és az erdélyi kancellária hozzájuk fűzött megjegyzései St. R. 1781. Nr. 402 és 1782. Nr. 602.

¹³⁰ *Schmoller*, Grundriss der allgem. Volkswirtschaftslehre I—VI. Aufl. Leipzig 1904. 1063.

¹³¹ A gazd. tanács 1766 jan. 30. tartott ülésének jegyzőkönyvéből, melyben az 1764. áruforgalmi kimutatásokról van szó. Commerz. Hung. 32. 1766 okt. 31.

¹³² Az államtanácsban pl. így nyilatkozik Gebler tanácsos, mikor az 1780. évi áruforgalomról volt szó: „Man sieht hieraus mit V'ernügen die Wichtigkeit das hungar. Activcommercii und was für einen beträchtlichen in Millionen gehenden Geldüberfluss dieses glückliche Königreich beziehe, folglich wie ungegründet die immerwährenden Klagen seien.“ St. R. 1780. Nr. 1214.

¹³³ 1781-ben írja a gazdasági tanács: „wie wenig aber diese Tabellen taugen, um aus solchen das ächle Verhältnis der Handlung zwischen Hungarn und den teutschen Erblanden zu ersehen, hat man schon bei anderen Gelegenheit mehrfältig erwiesen.“ Comm. Hung. 32. 1 ex Junio 1781. Igv még St. R. 1768 Nr. 3016.

¹³⁴ A transito-kimutatások szerkezete és beosztása teljesen megegyezik a ki- és bevételi kimutatásokéival. Hogy a transito-forgalom révén évente több százezer forint értékű áru bennmaradt az országban, azt észrevette a gazdasági tanács is. Comm. Hung. 32. 1769 37 ex Oct. 1770 40 ex Dec.

¹³⁵ Hogy a kimutatások a magyar passzívumnak ezt a részét nem foglalják magukban, azt felemlíti a gazdasági tanács

is. Comm. Hung. 32. 5 ex Dec. 1773, valamint u. o. 1769 jan. 19.

¹³⁶ Ez adatok az említett évek áruforgalmi kimutatásaiban található a végeredményhez kapcsolva.

¹³⁷ Animalium tabellis commercialibus inserenda appretiatio. Másolat, mellékelve Comm. Hung. 32. 1767 máj. 21.

¹³⁸ A törökök áruinak becsléséről 1. idézett értekezésem 368. s köv. Továbbá a gazdasági tanács 1768 dec. 15. jegyzőkönyve. Comm. Hung. 32. 1769 jan. 19.

¹³⁹ Arra a körülményre, hogy mennyi külföldi áru van Magyarországon, mely a kimutásokban nem fordul elő, utal Borié államtanácsos St. R. 1766 Nr. 271.

¹⁴⁰ A gazdasági tanács 1768 dec. 15. jegyzőkönyvében Ausztria 1767, évi passzívumának kiszámításánál levonják Ausztria Magyarországra irányuló behozatalából a külföldi árucikkeket. Comm. Hung. 32. 1769 jan. 19.

¹⁴¹ Schmoller i. m. 1064. és 1107. 1.

¹⁴² St. R. 1780 Nr. 860. a cseh-osztrák udv. kancellária 1780 máj. 12. előterjesztése a vele közölt magyarországi áruforgalmi kimutások kérdésében. — Itt-ott az államtanácsban is megnyilvánult a vélemény, hogy valamely ország vagyonosodásának nem a kivitel az egyedüli módja. így Erdély aránylagos nagy passzívumának tárgyalásánál Gebler államtanácsos azon nézetének adott kifejezést, hogy ha Erdély tényleg annyi pénzt veszítene évente, amennyit áruforgalmi passzívuma kitesz, úgy már régen nem volna pénz az országban. St. R. 1781 Nr. 402. A következő évben önmaga ad felvilágosítást, mikor hangsúlyozza, hogy az érc, főleg a nemesérbányászat révén Erdély vagyoni vesztesége kárpótlást nyer. St. R. 1782 Nr. 602. A fizetési mérleg fogalmának nem ismerése lehetett legfőbb oka a kételynek, mely a kormányzésekben az áruforgalmi kimutások helyessége kérdésében oly gyakran kifejezésre jutott.

¹⁴³ A vagyonvándorlás módjairól Schmoller i. m. 1107 és Sombart i. m. II. 981.

¹⁴⁴ 1761. adatok Ud. kam. Itár kéziraigyűjt. 243. sz. 25. fol. „Summarium über die Ertragnüsse und Unkosten der k. k. Bergwerken und daran gehörige Gütern, dann deren Münz-Aemtern im Königreich Ungarn wie auch böhmisch und österreichischen Erblanden . . . vom J. 1761.

	Einnahmen		Ausgaben		Überschuss	
	forint	kr.	forint	kr.	forint	kr.
Hungarn	3,544.492	49 ¹ / ₂	2,987.505	51 ¹ / ₂	556.986	57
Banat	482.240	56 ¹ / ₂	349.482	53 ¹ / ₂	132.758	2 ¹ / ₂
Siebenbürgen	588.586	57 ¹ / ₂	436.295	18 ¹ / ₂	152.291	39 ¹ / ₂
Münzamt Kremnitz .	1,831.256	36	1,753.466	5	77.790	31
Münzamt Nagybánya	207.562	47 ¹ / ₂	201.961		5.601	47 ¹ / ₂
Münzamt Carlsburg .	587.547	13 ¹ / ₂	579.903	20 ¹ / ₂	7.643	53 ¹ / ₂
	<u>7,241.687</u>		<u>6,308.614</u>		<u>933.072</u>	
	20 ¹ / ₂		28 ¹ / ₂		52 ¹ / ₂	
Az összes bevétel	Kiadás		Felcsúsz az egész monarchiából			
forint	kr.	forint	kr.	forint	kr.	
14,504.411	9 ¹ / ₂	12,539.683	1 ¹ / ₂	1,964.428	8 ¹ / ₂	

A többit I. 2. függelék. 1793-ról Credit A. A. Acten ²/₂ Nr. 15. Költségvetés.

¹⁴³ A kimutatás adatai Ud. Kam. Ltár Kéziratgyűjt. Nr. 247... 248., 250., 251. 1768 kéziratgyűjt. 244. 1770 u. o. 245. 1771 Credit A. A. Acten ²/₂; 1771 u. o. ²/₂ Nr. 5; 1775 u. o. 1 Nr. 7; 1778 u. o. 1. Nr. 9b alatti költségvetések. A közölt számok a következő adatok eredményei:

Fizetett a titkos kama- rai pénztárnak:	1752	1754	1755	1757
		f o r i n t o t		
Magyarország . . .	30.194	173.100	172.896	188.000
A központi pénztárnak:				
Magyarország . . .	1.475.798	1.507.798	1.560.000	1.600.000
Erdély	75.000	75.000	75.000	75.000
Bánság	200.000	200.000	280.000	310.000
az államadósságra .	212.662	265.751	421.335	421.000
	<u>1.993.654</u>	<u>2.221.649</u>	<u>2.509.231</u>	<u>2.594.000</u>
Fizetett a titkos kama- rai pénztárnak:	1768	1770	1771	1772
		f o r i n t o t		
Magyarország . . .	300.000	300.000	300.000	400.000
A központi pénztárnak:				
Magyarország . . .	1.441.000	1.841.000	1.885.727	1.991.206
Erdély	104.205	97.539	87.674	105.484
Bánság	370.000	376.076	330.000	258.963
az államadósságra .	570.770	570.770	570.770	570.770
	<u>2.785.975</u>	<u>3.185.385</u>	<u>3.174.171</u>	<u>3.326.423</u>
Fizetett a titkos kama- rai pénztárnak:	1773	1774	1775	1778
		f o r i n t o t		
Magyarország . . .	360.000	360.000	360.000	380.000
A központi pénztárnak:				
Magyarország . . .	2.034.653	2.042.618	2.370.287	2.249.735
Erdély	184.804	167.079	155.659	174.183
Bánság	970.806	978.806	788.310	758.097
az államadósságra .	570.770	570.770	473.843	462.656
	<u>4.121.033</u>	<u>4.119.273</u>	<u>4.148.099</u>	<u>4.024.671</u>

¹⁴⁶ A magyar kancellária már többször említett felterjesztése Comm. Hung. 30. 3 ex Julio 1780.

¹⁴⁷ Schmoller i. m. i. h. — Az 1768. áruforgalmi mérlegről szólva kifejti a kamara, hogy Magyarországnak nem minden bevétele passzívum és nem minden kivitele aktívum, pl. a nyersbőröket feldolgozva visszaküldik az örökös tartományokba jó nagy haszonnal. Ép így van ez a gyapjúnál. 0. Ltár Htt. Ltár Telon. Lad. D. F. 60. Nr. 4. Az államgazd. bizottság 1769 nov. 2. protokolluma. Ugyanez ügy Comm. Hung. 18. 3 Márcz 1770.

¹⁴⁸ V. Naudé Die Getreidehandelspolitik der europ. Staaten, Berlin 1896. (Acla Borussica, Getreihandelspolitik I.) 102. s köv.

¹⁴⁹ Commerz Lit. 161. 1759 dec. 1.

¹⁵⁰ Sombart i. m. II. 1034 s köv. 1.

¹⁵¹ Poroszország gabonakereskedelmi viszonyairól Naudé i. m. III. 124. s köv., Lengyelország I. 385., az angol gabonapolitika változása I. 122., Olaszország I. 148 — 178.

¹⁵² Schmoller's Jahrbücher XX. Die Epochen der Getreidehandelsverfassung u. Politik. 695.

¹⁵³ A m. kir. központi statisztikai hivatal hálára és köszönetre kötelező nagy utánjárással készült szíves közlése. (3705—1921. sz. a.).

¹⁵⁴ Comm. Litorale 1.61. 1758 jan. 2. aug. 17., 1759 máj. 8. A gazdasági tanács felterjesztése 1759 máj. 12.

¹⁵⁵ Mindez Raab Ferenc a trieszti intendantza tanácsosának jelenlése Comm. Lit. 161. 1759 dec. 1. Kiegészítve Frémaut jelentéséből u. ott. 1762 ápr. 3. A gazd. tanács javaslatai a jelentésekkel kapcsolatban u. o.

¹⁵⁶ Bartenslein alkancellár 1759 dec. 23. kelt leveleiből Chotekhez Raab jelentése kapcsán u. o.

¹⁵⁷ Báró Borie államtanácsos véleményéből St. R. 1762. 922.

¹⁵⁸ Az összes adatok Comm. Lit. 161. csomókból. Az imént említéseken kívül a viziútra vonatkoznak: 1758 jan. 5. 1759 dec. 1. 1763 jan. 18. 1764 aug. 28. nov. 9. szerint a királynő Juric zágrábi főispánt a Szt. István-rend kiskeresztjével, Spistic alispánt pedig egy aranyláncsal tüntette ki Frémant hathatós támogatásáért. Ugyanott az idézet a horvát nemzet példájáról. Továbbá 1767 jún. 17. 1769 jan. 16. 1770 ápr. 70. a gazd. tanács javaslata, ebből az idézet. A hajózás szervezéséről az említetteken kívül 1766 jan. 25. 1767 máj. 5. szept. 3. nov. 12. — Az 1770. idézett kir. resolutio a gazd. tanács 1770 márc. 7. javaslatára u. o. 1770 ápr. 10. A Károly-út rendezése és betelepítése ezeken kívül 1754 jún. 1. 1762 jún. 17. 1763 júl. 28. szept. 9. 1764 jan. 4. ápr. 11. júl. 24. 1766 márc. 14. máj. 33. júl. 35. okt. 23. 1767 jún. 25. szept. 23. dec. 16. 1768 márc. 19. aug. 11. aug. 24. 1769 márc. 20. 1771 jan. 30. 1772 jan. 19. máj. 15. és St. R. 1781. Nr. 176. — A szállítás szervezéséről: 1707 nov. 15. 1758 ápr. 29. 1763 febr. 19. szept. 6. A káiolváros-zerggi útról 1762 márc. 8. jún. 14. 1775 febr. 72.

¹⁵⁹ Comm. Lit. 161. 1762. márc. 8.

¹⁶⁰ Frémant többször idézett jelentésével kapcsolatban említi a gazd. tanács, hogy a raktárkészlet nem értékesíthető. U. o. 1762. ápr. 3. — A trieszti kereskedők a magyar gabona ugyanazon hibáit hozzák fel, melyeket már említettem. Comm. Lit. 89. 1762 máj. 25. a trieszti intendantza jelentése. — A stájer gabona kivitele ügyében a gazd. tanács átírata a cseh-osztrák udv. kancelláriához u. o. 1762 nov. 3.

¹⁶¹ U. o. 1762. nov. 23. és 1750. júl. 25. 1763. aug. 16.

¹⁶² U. o. 1763. dec. 6. és 1764. május 4.

¹⁶³ Comm. Lit. 161. 17/1. márc. 30.

¹⁶⁴ A trieszti intendantza nagy reményeket fűzött a kivitelhez: Die hungar Nation, so bis anhero den Anbau ihrer Felder verabsaumet, weil sie in der irrigen Meinung gestanden. dass keine Möglichkeit seie ihren Getreidüberfluss zu verschleissen. gehet die Anfänge der Temesvarischen Handlungs-Compagnie mit solcher Aufmerksamkeit an, dass einige andere Hungarn nach ihrem Beispiel bereits Getreid ausgeführt haben und zu erwarten stehet, dass nach und nach mehrere und vielleicht mit der Zeit die ganze Nation darauf bedacht sein werde an solchem Vortheil ihren Anfeil zu nehmen. — Comm. Lit. 89. 3764. jun. 23.

¹⁶⁵ A kimutatások a következő akták alapján készültek: Comm. Lit. 89. 1767 ápr. 9. jun. 17. 1768 febr. 25. 1769 febr. 27. 1766. nov. 27. 1778. 11 ex Apr. és St. R. 1766. 3304.

ICG A gabonakivitel mennyiségét nem nehéz megállapítani a kivitelnek a már gyakran említett áruforgalmi kimutatásokban közölt értékeiből. Az állandó becslési kulcsot a gazd. tanács 1772 dec. 21. üléséről tett felterjesztéséből ismerjük, melyet az ekkori tényleges áraknál 50%-kal alacsonyabbnak mond. Eszerint a becslési alap: 1 mérő búza . . . . . = 1 frt 15 kr.

„ „ rozs és kétszeres == 1 frt

„ liszt..... = 1 frt

„ árpa..... = 45 kr.

„ • zab..... = 30 kr.

Comm. Hung. 32. 10 ex Jan. 1773.

¹⁶⁶Anmerkungen über die die Donaufahrtstrücken den Abgaben. Névtelen memorandum, melyet a királyné megbízásából magasállású osztrák kormányférfiú, úgy hiszem, Zinzendorf Károly gróf készíthetett Bancale Generálé 8. — Frémaut jelentése alapján már l i 62. megállapította B. Stupan államtanácsos, hogy gabonával Franciaországban lehet jó üzletet csinálni, ha Olasz-, Spanyol- és Franciaországban inség van. St. R. 1762. 922.

¹⁶⁷ Borié, ki mint láttuk az ipar kérdésében nagyon méltányos volt írja 1769-ben, mikor a magyar gabonakivitel vámentességéről volt szó: .... scheinert zwar eine andere Betrachtung eintreten zu sollen, weil in dem Grund die Frage von ungarischen Getraid ist, welches Land bekanntlichen mit denen deutschen Erblanden die gleiche Bürde nicht traiget. St. R. 1769. 1160.

¹⁶⁸ Stupan: „Das Gebrechen ist fást in allén Ländern gemein, dass besonders bei der Bauerschaft und den Unterthanen kein Getraid-Vorrat zu finden ist und bei sich ergebenden Misswachs tunes Jahrs sogleich eine Theuerung und Noth entspringet. St. R. 1765. 34-1.

¹⁷⁰ Mikor 1767. a gazd tanács a belső-ausztriai gabona kivitelének és a magyar gabona Belső-Ausztriába bocsátásának megengedését sürgeti, írja: Kérik ezt... „um sowohl die Erzeuger, als die Handlung durch solchen Vor und Nachschub in ihrem natüriich scheinenden Laufe zu erhalten, den Einfluss des fremden Geldes unter die Länder nach Mass der Contributions Bürde zu vertheilen, fiungarn als den Getreid-Kasten für die teutsche Erblanden mehr, als für auswärtige Staaten fernerhin ansehen zu können .... Comm. Lit. 89. 1767. jan. 29. — Stegner a gazdasági tanács 1763 nov. 14-én felterjesztett véleményében. Comm. Hung. 30.

¹⁷¹ Orsz. Ltár. Helytartót. Ideal. Oceon. Nr. 26 és ideál. Telon. Nr. 6. — Hung. 1762 szept. 30. — 1763 febr. 22. kir. kézirat az udv. kamara elnökéhez: „Nach nunmehr zu Stand gebrachten Érieden ist die freie Geireid-Einfuhr aus Hungarn von nun an wiederum gänzlich einzustellen und hierunter aHes in den vorigen Stand, so wie es vor dem Krieg gehalten worden zu setzen . . . „Hung. Cam. 18 1763 febr. 24. A gabona szabad kivitelének ellenmondóit pénzügyi okokból a Banco-Depulatio 1763 jan. 20. felterjesztésében, ami ellen B. Borié az államtanácsban.

szokatlanul élesen kel ki: „Es ist zu beklagen und es ist dem Staat schädlich, dass die Banco-Dep. státschin allé in dem Mauthwesen ergehende Verordnungen zu erschweren und soviel nur immer möglich aufzuzögern suchet, wo jedoch es eine aufgelegte Wahrheit ist, dass die auf die Exportation gelegte Mauthen den Verschleiss derén Waaren-Productorum bisanhero behindert und damit in der Folge denen Landen die Mittel zur Bestreitung der Contribution benommen habén. — In dieser widrigen Gesinnung verfasst diese Stelle fortan unverständliche Berichte und vermischt stétshin eine Sache mit der anderen.“ Szép példa a kereskedelmi és financiális érdekek összeütközésére a vámintézkedéseknél. St. R. 1763. Nr. 2064.

¹⁷² A vámmentességet Belső-Ausztriába először 1764 július végéig adták meg. St. R. 1764. Nr. 957 és Httanácsi Itár Ideál. Telon. Nr. 6. U. o. a további intézkedések e kérdésben 1765 okt. 14. 1766 márc. 8. 1767 jan. 28. — „weilen die getrédeeingfuhr aus Hungarn in Innerösterreich nur in denen missráihigen Jahren beträchtlich seie“ — írja a cseh-osztrák kancellária. St. R. 1769. Nr. 313. 1762 a lengyel-szász követség tiltakozik az ellen, hogy Csehországból a gabonakivitelt megtiltották. St. R. 1762. Nr. 1709. A továbbiak St. R. 1766. Nr. 3216. 2501. Utóbbiban egy memorandum Bosch aláírással: „Die Stadt Wien alléin, welche nicht den 40-ten Theii der Monarchie ausmacht, kann nach echten und wohl abgewogenen politischen Grundsätzen unmöglich soviel Rücksicht verdienen, dass allé Länder dessentwegen leiden sollten, damit sie das Brod u. Fleisch noch wohlfeiler genieesse, als es der status contributivialis (der doch grösstenteils auf den Körnerpreisen der Länder beruhet) erfordert.“ Azután St. R. 1766. Nr. 2893. 2535; 1767. Nr. 2336 (Stahremberg.) 1769. Nr. 705.

¹⁷³ Terméjsjelentések küldéséről St. R. 1767. Nr. 754. 993. 1987. Ebben különösen Kaunitz véleménye. Az 1767. bécsi kenyérrinség St. R. 1767. Nr. 2285. 2336.

¹⁷⁴ Az 1770—1772. inségről St. R. 1771. Nr. 2637, azufán 1770. Nr. 3325., 3326., 3662., 4167; 1771. Nr. 223., 282., 2178., 2703., 3030., 3113., 3168., 3417., 3597., 3598., 3608., 3965., 4137. Széremmegye kérése 1771. Nr. 448. A továbbiak St. R. 1772. Nr. 181. 469., 1351., 2134., 2555., 2593., 2676., 1773. Nr. 795. 1077., 1286., 1566.

¹⁷⁵ St. R. 1774. Nr. 1497. a cseh-osztrák kancellária 1/74 jún. 4. felterjesztése, azután egy névtelen jún. 15-én kelt vélemény ügyében.

¹⁷⁶ A physiokrata-irodalom Sieveking, Grundzüge der neuesen Wirtschaftsgesch. (Meisters Grundriss) 40, i. még *Adolf Damaschke*, Geschichte der Nationalökonomie II. Aufl. Jena 1905. Az idézet *Mémoires sur les manufactures de la Monarchie anonymes*. Udv. kam. Itár. Könyvtár, 228 D. — Az állandó szabad kivitel ügye St. R. 1774. Nr. 1497. Mellette br. Gebler, Löhr és különösen Kressel, ellene csak Siupan. A magyar gabona vámmentességéről Gebler és Kressel. A vámtételekről folytatott tárgyalások St. R. 1774. Nr. 3269., 1775. Nr. 202. — Az utolsó kiviteli tilalom St. R. 1779. Nr. 893.

¹⁷⁷ Sopron város felirata a helytartótanácsához. Hung. 1755 júl. 16. u. o. Ruszt felirata is. — A magyar bor behozatalának és átvitelének megtiltása 1587 aug. 1. 1610 szept. 4. 1649 aug.

4. pátensek az udv. kam. ltár gyűjteményében. — A magyar bort terhelő vámok a Dunán: Anmerkungen über die die Donaufahrt drückende Abgaben. Bancale Gen. 8. — A tengelyen Ausztriába szállított bor fizetel: 1. 1—3 akóig akónként 1 frt alsóausztriai rendi illetéket és 17 kr. taksát. Ezt a pénzt a határnál számolták el. 2. Aki 4—6 akót akart behozni, jelentkezett a határon a vámszedőnél és fizetett taksa gyanánt 51 kr-t és a rendi ajtónálló részére külön 17 kr-t. Ezt a pénzt az illetékszedő beküldte az ajtónállónak, ki a rendi bizottságnál kieszközli a behozatali engedélyt. Ha a bor megjön a határhoz, minden akó után 1 frt fizetendő. 3. Ép így 7—9 akónál, azon különbséggel, hogy a taksa 1 frt 42 kr. 4. 10—99 akónál a taksa 4 frt 30 kr-ra, 100 akónál 5 frt-ra emelkedik. 100 akón felül az 5 frt-on kívül minden akó után még 3 kr. fizetendő. Az 1 frt rendi illeték persze minden mennyiségnél megmarad. A vizén behozott bor után az illeték akónként 1 frt 15 kr., a tengelyen tranzitált bor után nem kell illetéket fizetni, hanem csak a 100 akónál említett taksát. A rendi borilleték alól fel vannak mentve:

a m. udv. kancellária 3500 akóra

az erdélyi kancellária

1460

különböző személyek és határmenti községek, melyeknek szőlőjük van Magyarországon évente kb. 4005¹? akó,

a Lajta melletti brucki és a bécsújhelyi kapucinusok 270 akóra, a bécsi kapucinusok korlátlan mennyiségben, a puppingi franciskánusok 160, a mürzzuschlagiak és a katzelsdorfiak 100—100 akóig, a bécsi augustinusok 30, a jezsuiták 500, a heiligenkreuzi apátság 300¹ 2 és az egész birodalmi udvari tanács (Reichshofrat) 100 akóig terjedő mennyiségben. L. Bancale 26. Fasc. 10143. 1765 dec. 27. — U. o. a közölt kimutatás. — A protocollum arról a tanácskozásról, melyet a pénzügyi hatóságok és a gazd. tanács 1764. nov. 17-én a királyné kívánságára tartottak Comm. Hung. 35. 1764 nov. 17. Az 1764. elhatározott könnyítések: Az örökös tartományokba viit borok akója 12 kr. vámot fizéi. Alsó- és Felső-Ausztriában az árúlevél (Pass) megszűnik a 17 kr. illetékkel együtt. A vizi úton a magánvámok fejében évente bizonyos összeg állapítandó meg, melyet a fővámhivatal fizessen ki. A hainburgi vám akónként 6 kr.-ról 3-ra szállítandó le, a schwechaü és a bécsi 3 kr. marad. Az osztrák bor nélkül a külföldre kivitt magyar bor akóját rendi illeték fejében Alsó-Ausztriában 1 frt, Felső-Ausztriában 12 kr. terheli, fejedelmi és magánvám fejében pedig 30 kr. A Pozsonybói és Sopronból Bécsen át Morvába és Csehországba szállított bor vámjá akónként 5½ kr-ral könnyebbült volna meg. — Az alsóausztriai rendek 1773 máj. 4. kelt tiltakozás. — Comm. N. Ö. F. 148. 95 ex Maio 1773. U. o. 102 ex Nov. 1775. Protocollum concertationis die Begünstigung der Ausfuhr des hungar. Weines in fremde Länder betreffend.

¹⁷⁸ A gazd. tanács 1766 jan. 30. tartott üléséből. Comm; Hung. 32. 1766 okt. 31. — B. Borié St. R. 1765. Nr. 814. — A tokaji bor kivitele Lengyelországba St. R. 1773. Nr. 2864. — A m. kancellária 1780. felterjesztése szerint József császár, mikor a Hegyalján utazott, tudomást vett a bortermelést ért nagy csapásról és megígérte az orvoslást a vámok leszállításával.

Comm. Hung. F. 30. 3 ex Jul. 1780. — 1774. jan. 31. királyi rendelet szerint egy hordó (2½ akó) közönséges bor és egy átalag (1¼ akó) tokaji bor csak 2 fjt 30 kr. kiviteli vámot fizet a Galíciába szállításkor. A transito Galíciában 15 kr., a direkt behozatali vám 1 fjt 12 kr. O. Ltár. Helytartót. Ideál. Telén. Nr. 10. G. Reischach hágai követ kísérlete Comm. Hung. 35. 24 ex Dec. 1771. és O. Ltár. Helytartót. Lad. A. F. 15. 2. A svájci borkereskedelem u. o. Nr. 4. A porosz király kivetette új illetek. Camerale 18. 1772. 6 ex Maio. — Az oláhországi bor. Comm. Hung. 22. 12 ex Aug. 1769.

¹⁷⁹ Borié az államtanácsban: „Soll es wohl billig sein, dass wegen der Convenienz einer Stadt das Wohl und der Nahrungsstand ganzer Königreichen und Provinzien solle ausser acht gelassen werden. Es ist nicht mehr eine Speculation, sondern es ist eine Realität, die in der That durch die Erfahrung bewahrt ist, dass die“ Wiener Weichlichkeit sich vor was fürchte, so sie nicht zu fürchten hat. In dem Krieg ist der Austrieb des ungar. Viehes in grosser iYlenge geschehen und die Stadt Wien war doch mit ihrer Erfordernis bedienet. Das Vieh-Ziegl hat mit dem Verschleiss zugenommen.“ St. R. 1760. Nr. 846. — A cseh ínségről Hung. Comm. 35. 16 ex Mart 1772. és St. R. 1772. Nr. 842. A bécsi húsdrágaség és a kiviteli tilalom St. R. 1773 Nr. 102 és 1844. — O. Ltár. Helytartót. Ideál. Oecon. 43. 46. 50. St. R. 1774. Nr. 1916.

¹⁸⁰ A velencei marhakereskedés ügyében a helytartótanács felszólítására Zala-, Somogy- és Vas megye feliratai 1750—51. O. Ltár. Hek tartót. Lad. A. F. 19. U. o. Somogym. 1764. felirata és több más megyéé ugyanezen időből. Még Borié is úgy találta, hogy a velencei marhakivittelt mindenképen elő kell ugyan mozdítani, „Es wird anbei a Is noch möglich zu machen sein, darnií durch diesen Austrieb des hungar. Viehes die inner österr. Lande an ihrem Verschleiss nicht leiden. Es ist nur darum zu thun, um die hungar. Lande in diesem Stück der Vieh-Exportation mit Bosnien gleich zu stellen. St. R. 1763. Nr. 1785. Millesi szerződéséről Hung. Cam 18. 1765 dec. 18. és Comm. Hung. 35. 1765. sess. 40. Miilesi rendi illeték fejében négy évre egyszerre fizetett 1400 fjt-ot. A Belső-Ausztrián áthajtott mayyar ökor után a következő váموkat kellett fizetni:

	fjt	kr.
Magyar harmincad.....	1	30
Belső-ausztriai transito.....	2	45
Rendi illeték.....	1	—
<u>Magán- és útvámok.....</u>	<u>—</u>	<u>80</u>

Összesen.....o fjt 45 kr.

A moldvai ökor 1 fjt-tal kevesebbet fizetett. A belső-osztráknál a transito és a mtgyar harmincad nagy tételei elestek.

Az 1772. évi idézetet I.SL R. 1772. Nr. 482.

¹⁸¹ A hamúzsírt, káliumkarbonátot a fa hamujából állították elő. A sók és savak, melyeket a növények a földből felszívnak, elégetésük alkalmával szénsavas sókká változnak. A hamut kilúgozzák, a lúgot elpároltatják és a visszamaradó barna sómasszát kemencékben, régebben kisüstökben kiegetik (calcinál-

ják), mely eljárás mellett a tisztátlanító organikus alkotórészek elégnék. Kb. 1840-ig csak ily módon állították elő a hamúzsírt Magyarországon, majd Észak-Amerika és főleg Oroszország fa-állományából. Ez időtáiban kezdték még répamelasse-ból, majd gyapjúverítékből, a gyapjúmosásnál előállott lúgból készíteni a hamúzsírt. A XIX. század végén az ásványi hamúzsírgyártást fedezték fel és azóta főleg Németország kálisói szolgáltatták az óriási mennyiségű ásványi hamúzsírt.

¹⁸² A hamúzsírkereskedelemlről Comm. Hung. 19. 1749 szept. 15, 1755 ápr. 8, ápr. 13. 1756 jan. 13 stb., valamint Comm. Litorale 91. A kiviteli kimutatás. Hung. Cam. 18. Subd. 4. 1765. 25 ex. Jul. A hamúzsír monopóliumról St. R. 1770. Nr. 90. 191., 262., 554., 692., 746., 896. Az amerikai konkurrencia St. R. 1774. Nr. 3228. A cseh-osztr. kancellária és az udv. kamara 1777 júl. 3. előterjesztése St. R. 1777 Nr. 1301.

¹⁸³ A gabonakivitel ügye: A magyar udv. kancellária 1773 szept. 13. felterjesztése és a gazd. tanácsé szept. 27. St. R. 1773. Nr. 2178: Gr. Blümegein főkancellár elnöklete alatt a cseh-osztrák kancellária, az udv. kamara, a Banco-Deputatio, a gazd. tanács és a magyar kancellária értekezlete St. R. 1773. Nr. 2288. Továbbá St. R. 1776: 1502 és 2130.

¹⁸⁴ *Joh. Heinr. Gottlob v. JustL Staatswirtschaft oder systematische Abhandlung aller oeconomischen und Cameral-Wissenschaften, die zur -Regierung eines Landes erfordert werden, Leipzig 1755. 2. kötet 2029. és Die Grundfeste zu der Macht und glückseligkeit der Staaten II. 1. köt. 532.*

¹⁸⁵ Schley 1758. évi útjáról tett, túlzottan optimista jelentése Comm. Lit. 161. 1759 máj. 8. — A gazdasági igazgatóság javaslata a létesítendő társulat ügyében Hung. 1759 máj. 22. A királynő és a temesvári társaság 1759 aug. 23. kelt szerződése Commerz Hung. 38. 1759. Nr. 985. U. ott az összes többi akták, melyeknél a következőkben csak dátumot idézek. Továbbá Comm. Lit. 161. 1759. júl. 19. Az öt évi vámmentesség Hung. 1762 júl. 14. Procop kiküldése 1762 ápr. 13. Jelentései 1762 máj. 25, júl. 6 és 16. 1763 jan. 28 és főleg 1763 szept. 30. Nr. 198. — Perlas gróf javaslatai 1763 máj. 17 és Comm. Lit. 161. 1763 jan. 4 és nov. 5. — A gazd. tanács javaslata és a királynő rezolúciója a társaság ügyében Procop főjelentése mellett.

Néhány adat a társaság vagyoni helyzetéről 1763 június végén a Procop szerint készített leltárban: aktívá 168.324 frt, passzívum 177.735 frt. A 9471 frt hiányhoz járul még a trieszti gabonakereskedelmen elvesztett, de be nem számított 10.000 frt, Schley tartozása 3100 frt. A tőkéből 93.600 frt feküdt épületekben és raktárakban, melyek értéke, úgylátszik a *beszerezési áron* van felvéve. Csak 9898 frt volt meg. A társaság készítette kimutatásokban 1760-ban 1570 frt, 1761-ben 4335 frt nyereség szerepel és még az 1763 jún. végén készült leltár is 198.066 frt aktívumot és 195.485 frt passzívumot mutat ki (1763 aug. 2). — Andrea levelei és jelentései. 1763 nov. 11 és 25. dec. 11, dec. 28. 1764 jan. 6. Az 1763 64 telén kötött gabónauzletek 1764 máj. 11. jún. 1.

¹⁸⁶ St. R. 1764. Nr. 363. a gazd. tanács 1764 febr. 7. javaslata ügyében és 1764. Nr. 2086 a gazd. tanács 1764. júl. 28. javaslata, mellyel a társaság 1763. évi mérlegét beterjeszti.

¹⁸⁷ A gyógyszerárakról St. R. 1765. Nr. 2405. — St. R. 1766. Nr. 328. Vortrag des Comm. Rats über die Bestätigung u. Erweiterung des Octroi für die nunmehr vereinigten Temesvarer u. Triester Handelscompagnie. Magát a javaslatot nem ismerem, csak az államtanács nézeteit róla, úgyszintén ismeretlen, minő része volt a kincstárnak az új alakulásban. Az új társaság üzletmenetéről a gazd. tanács 1769 márc. 31. jelentése. Comm. Hung. 38. 1769 ápr. 15. u. o. Sept. 3. — St. R. 1769. Nr. 1276. Binder véleménye, melyhez a többiek hozzájárultak.

¹⁸⁸ St. R. 1769. Nr. 2390. Weitenhüller és a társaság közt per támadt a gyárakban levő árúk miatt. Egyezkedés létrehozatalára a legfelsőbb igazságügyi kormányzék (Oberste Justizstelle) tagjaiból küldtek ki bizottságot. St. R. 1769. Nr. 3107. A megegyezés szerint Weitenhüller átveszi az árúkat is, kivéve az ápr. 1 előtt megromlottakat a társaság önköltségi árán. Fizet 135 részvényével, de 4% osztalékot fizetnek neki az 1767. évre, melyben a társaság fizetett osztalékot. A 135 részvényen felüli összegből, mely a buccarii, fiumei és trieszti gyárakért és az árúkért jár, elenged a társaság 15,000 frt-ot. Ami még fennmarad, levonandó abból a 100,000 frt-ból, melyet W. a társaságnak előlegezett. A többit a társaság kamatokkal együtt visszafizeti. Ebből a szerződésből újabb per keletkezett St. R. 1770. Nr. 1955. 2283.

¹⁸⁹ A társaság 1770 jun. 30-án tartott közgyűlésén beterjesztett mérlege:

Alaptőke 605. részvény a 1000 frt . . . . . 605000 frt

Ebből levonandó Weitenhüller 135 részvénye 135000 „

470000 frt

Elvesztettek . . . . . 259476 „ 52 kr.

Megmaradt vagyon 210523 frt 8 kr.

A veszteségszámla:

3 gyárnál ..... 89250 frt

A trieszti rosoglio-gyár ..... 4500 „

Ágynemű üzlet ..... 25597 „

Vörös pamutfonat (garn) gyártása ..... 20402 „

A mramoreki juhtenyésztés ..... 6000 „

Hajózás a Száván ..... 12601 „

Szállítás a Károly-úton ..... 8000 „

A katonai élelmezés a tengerparton ..... 12000 „

4% osztalékot fizettek ..... 24000 „

Elvesztett és kétes követelések ..... 50000 „

Gabona- és dohánykivitel ..... 18000 „

Triesztből behozott árúk ..... 17000 „

Összesen 287350 frt.

Ehhez járulnak még az igazgatási költségek, de levonandó az egy- és más üzletágnál elért nyereség. — 1770 szept. 10. — Továbbiak 1773 jul. 15., aug. 9., szept. 13., 1775 jul. 38., 1779 okt. 3. és St. R. 1773. Nr. 1865.

¹⁹⁰ Volt a temesvári Mayer Amigo nevű zsidónak fiaival és Tiganits Györggyel kiviteli társasága 1765—1769. — 1768-ban *Sauvaigne József* alapított 100.000 frt tőkével egy társaságot a

bánsági nyestertermékek kivitelére és iparcikkek behozatalára Triesztből. A vállalat eleinte, úgy látszik, virágzott. Már 1768. 200.000 ffrt értékű árút vittek ki. Ezekről néhány sovány akta. Comm. Hung. 37, (Verschiedene Handelskompagnien.)

¹⁹¹ Ezekről bőven Sombart, Der moderne Kapitalismus II. 533. s köv. Az osztrák kereskedelemről *Helene Landau*, Die Entwicklung des Warenhandels in Oesterreich, Wien 1906. inkább a kereskedelem jogi helyzetére, mint a gazdasági fejlődésre van tekintettel.

¹⁹² Gróf Haugwitz és Prokop utazásáról tett jelentése 1755. a kereskedelem sok részletére vet világot. Archiv. f. öst. Gesch. 69T

¹⁹³ Mindezekről bővebben szól cikkem: Kereskedelmünk közvetítői a XVIII. században. Századok 1918, melyből a következőket is vettem.

¹⁹⁴ Comm. Hung. 29. 1 ex. Dec. 1771. — Az osztrák gyártmányok rossz minőségéről és drága áráról. Hofmann i. m. 437. s köv. 1.

¹⁹⁵ St. R. -1774. Nr. 737.

¹⁹⁶ A. u. gemeinschaftlicher Vortrag des Commerciens Hofrats und der Siebenb. Hofkanzlei den dermaŰgen Stand des Commercü und Manufakturwesen in Siebenbürgen und die hierinfall's vorzukehrende Verbesserung betreffend. Comm. Hung. 36. 17 ex Maio 1771.

¹⁹⁷ Mária Terézia személyes jóindulatáról Magyarország iránt Arneth i. m. X. 102. — A nemesi földbirtok adómentessége 1741: XII. VIII. t.-c.

¹⁹⁸ Arneth i. m. IV. 180. s köv. Az idézet 204. 1. *Marczali*, Magyarország tört. III. Károktól a bécsi kongresszusig. Mien. Tört. VIII. 280.

¹⁹⁹ Kéziratgyűjt. 247. FoL 1—2.

²⁰⁰ Bilanz derén Einkünften und Ausgaben oder Lasten des Staats in denen hungar. und teutschen-oesterr. Erblanden etc. . . Kéziratgyűjt. 243., 67. és 97. i.

²⁰¹ Arneth VII. 106. s köv.

²⁰² A királynő kézirata a gazd. tanács elnökéhez:

Schönbrunn d. 3. Aug. 1763

Lieber Gräf v. Andler.

Nachdeme vielleicht in Antrag kommen dörfte, auf künftiges Jahr einen Landtag in Hungarn auszuschreiben; es ist allerdings nöthig, allé das Comerciale betreffende Puncta. wodurch dem Königreich Hungarn einiger Nuzen und Vortheil verschaffet werden könnte, in voraus zu entwerffen auch hiernächst auf die Mercantil und Wechsel-Gerichis-Ordnung, ohne welcher, wenn selbe per legem publicam in Hungarn nicht befestiget wird, die Emporbringung des dortigen Commercü nicht leicht anzuhoffen ist, den Bedacht zu nehmen.

Ihr werdet alsó diese Gegenstände in der Stille mit behöriger Behutsamkeit in Überlegung nehmen und hierüber mir Eueren gutächtlichen Vortrag binnen zwei Monathen ohnmittebar überreichen. Verbleibe Euch mit kais kön. auch landsfürstlichen Hulden und Gnaden wohlgewogen

Maria Teresia

Comm. Hung. 30. U. o. Doblhoffen memoranduma és a gazd. tanács tagjainak véleményei, melyeket elnökük 1763 nov. 14-én terjesztett fel. Az államtanács véleménye alapján (St. R. 1764. Nr. 1524). Újabb kézirat 1764 jún. 27.

Denen in den anliegenden Votis eingerathenen Gattungen der Commerzial-Einleitungen ist annoch beizufügen, dass in Ansehung derén Landes-Erzeugungen auf die Verbesserung der Schaafzucht zu Erziehung einer feineren Wolle, auf die Vermehrung der Bienen-Zucht, auf die Verbesserung der Pferducht, auf die mehrere Erzeugung der Butter und derén Einsalzung, um solche per maré ausführen zu können, und auf die Anbauung der Rübsaamen zum Ölschlag; in Ansehung derén Fabricatorium aber, auf die Spinnerey der Baum Wolle, Erzeugung der Seegel Tücher und Schif-Sailen und Anlegung derén Holz-Saag-Mühlen der Bedacht ebenmässig zu nehmen sein wolle.

Den besonderen Punct der Ausführung des hungarischen Horn-Viehs und Weins beireffend,“ da ist sich wegen des ersteren an dén in den hungarischen Articulis ohnehin schon vorgesehnen Austrieb nach Buccari, wo selbst eine Fleisch-Salzungs-Compagnie würrlich errichtet worden, zu halién, und von einem nach Böhheim thunlichen Austrieb des schlechten Viehes noch nichts zu erwehnen. Wegen derén Weinen aber könnte der Weg der Exportation theiis auf die Weixel und mittelst solchen nach denen nordischen Landen, theils nach dem Litorali angeben werden.

Was die pro Commerzio förderliche Behelfe anbelangf, da begnehmige sein des Prásidenten Einrethen, doch ist von Verminderung derén Privat-Máuthen keine Meldung zu machen, weilen sonsten diese Sprache jené gegen die königlichen Máuthen ins gémein erwecken dörrte. Und da ohne Stabilirung eines Commercial-Fundi allé gute Wünsche ohnkräftig bleiben, so traee dem hungarischen Canzler untereinstens auf, dass er sich über die Herstellung eines diesfälligen und zwar ausgiebigen Fundi gutächtlich áusseren soile.

Im úbrigen ist erforderlich, dass mit diesen Vorschlägen nicht zu erst hervorgegangen, sondern das ohnehin nicht ausbleibende Ansinnen zu Erhebung des hungarischen Commercii erwartet werde; wo sodann auf dieses in der eingerathenen Mass sich auszulassen und in Ansehung derén vorgeschlagenen Behelfen der guta Nuzen mehr kennbar darzustellen, auch dieserhalben in das individuelle náher einzugehen sein wird, gestalten die mehrere Aufklärung der Nothwendigkeit und des Nuzens und die umständlichere Ausweisung der Modalität deren Behelfs-Mitteln von darum diensam ist, weil die hungarische Nation in Commerciali noch keine so grosse Kenniniss hat, als die generale Anführung dieser Behelfs-Mittel um solche gleich zu begreifen. erheischet, nebst deme, dass in Ansehung derén Commercial-Strassen zu Wasser und Land der Monarchie und besonders Meinen teutschen Erblanden daran gelegen ist, dass die Einleitung dieser Strassen wohlgetrofen und mit dem fotali verbunden werde.

Diese Ausarbeitung isi dem Degelmann aufzufragen und dem selben zugleich mutzugeben, dass er sich mit dem hung-

rischen Canzler vernehmen solle, als welcher am bestén wissen muss, wie die Sache zu fassen seie, um der hungar. Nation eine Impression zu machen. Maria Theresia.

U. o. Degelmann javaslatá.

²⁰³ Az 1764. országgyűlés Arneth VII. 105. s köv. és Marczali i. m. 290. s köv. A rendi sérelmek a gazd. tanács előtt. Comm. Hung. 30. 1764 szept. 6.

²⁰⁴ 1765 márc. 22. kézirat on gróf Herbersteinhez. A királynő sajátkezű megjegyzése: „Es wäre keine Erleichterung den hungarischen Productis oder Waaren zu gestatten, sondern alles zu lassen, wie es vor dem Landtag wäre.“ — U. o. A magyar bor, gyapjú és zab kiviteli vámja leszállítása ügyében Chotek főkancellárhoz május 22-én intézett kézirat on pedig: „Es bleibt bei allén in der nehmlichen Norma, wie es vor dem Landtag gehalten worden. Kein mehrer Faveur, indeme die Grosse, die allén davon profitirten es nicht verdienet habén.“ Hung. Cam. 18. 1765. 59 ex Junio. U. o. a további tárgyalások ez ügyben.

²⁰⁵ A már idézett Mémoires sur les manufactures de la Monarchie anonymes. 30. s köv. fol. — Udv. kam. ltár Könyvtár 228 D.

²⁰⁶ Kaunitz az államtanácsban az 1766. évi magyarországi áruforgalmi kimutatás tárgyalásakor St. R. 1768. Nr. 1100.

²⁰⁷ Zinzendorf már említett 1773 jan. 30. kelt memoranduma: Erörterung der Frage, ob in denen zu der Krone Hungarn . . .

²⁰⁸ Lásd 145. jegyzetet.

²⁰⁹ A korai kapitalizmus társadalmi változásairól mondtak Sombart művei nyomán Der moderné Kapitalismus II. 1043. s köv. és *Der Bourgeois*, 1920. ebben a feudális nagyurak, mint kapitalista vállalkozók 102. s köv. 1.

²¹⁰ De commercio et industria Hungáriáé 1797. Leutschoviae. 64. 1.

²¹¹ Az idézet Der Bourgeois 365. lapjáról. A burzsoá lelki tulajdonságairól u. o. 70. s köv. 135. s köv. 11.

²¹² Világ. Akad. kiadás 48. és 49. 1. Balítéletek 1833. 75. és 79. 1.

²¹³ Az egyes népek kapitalista hajlamairól, Der Bourgeois 266. s köv.

²¹⁴ Stádium 57. és 59. 1.

²¹⁵ Világ 274. és 267. 1.

I. Függelék.

Külkereskedelmi áruforgalmunk kimutatásai.

Behozatal Ausztriából.¹

I. Textilárúk és ruházati cikkek.

Év	1. Hárts-nya		2. Kar-ton		3. Pamut-árú		4. Pamut-fonal és cerna		5. Pozsító		6. Prém-árú		7. Ruhá-zati cik-kek		8. Selym-fonal		9. Selym-árú		10. Szó-vel		11. Va-szon		12. Zsínó		1. Indigo		2. Len, ken-der és ken-derárú		
	frt	máza	veg	font	frt	font	frt	font	veg	font	frt	font	frt	font	frt	font	frt	font	veg	font	veg	font	font	font	frt	font	frt	font	
1743			6194		25828		21143		24278		47419		90087		24278		39296		24278		90087		426		24278		426		24278
1748			5051		31952		23667		34926		37800		79534		35037		39296		35037		79534		335		35037		335		35037
1750			3998		25577		26826		35426		50285		73984		35426		37800		35426		73984		578		35426		578		35426
1751			4428		33892		24981		66241		50285		66241		66241		50285		66241		66241		611		66241		611		66241
1764			33905		73496		34107		185786		3958		679357 ²		333789		3958		333789		679357 ²		2010		333789		2010		333789
1765			22406		77118		52216		118099		3751		659802		274907		3751		274907		659802		2282		274907		2282		274907
1766			19039		64771		48360		147924		4112		728722		281811		4112		281811		728722		2051		281811		2051		281811
1767			154498		77358		728356		137966		110561		542288		325427		110561		325427		542288		13950		325427		13950		325427
1768			30004		71951		720537		156858		83275		306744		747425		83275		306744		747425		23737		306744		23737		306744
1769			44008		75727		719634		137695		101635		396752		554521		101635		396752		554521		24442		396752		24442		396752
1770			50044		90228		643903		164397		128954		439283		921271		128954		439283		921271		20469		439283		20469		439283
1771			40031		238876		719353		163465		102925		484240		1154873		102925		484240		1154873		25906		484240		25906		484240
1772			51269		93863		1376999		96787		110152		48999		824648		110152		48999		824648		15977		48999		15977		48999
1773			50318		92656		861497		172432		101281		22038		544044		101281		544044		908555		14585		544044		14585		544044
1774			80524		380302		1071071		107334		133321		904513		901961		133321		904513		901961		21107		901961		21107		901961
1775			57235		357128		72786		683148		138136		31950		458409		31950		458409		708595		18136		458409		18136		458409
1776 I-X:31			28016		230177		70594		624255		240268		30143		321672		30143		321672		539536		58468		321672		58468		321672
1776/1777			20676		261039		69467		618494		118234		62744		371475		62744		371475		798306		19025		371475		19025		371475
1777/1778			48448		273569		91677		651234		116761		196818		423650		196818		423650		903332		29188		423650		29188		423650
1778/1779			41474		452290		112225		643795		78087		101692		139227		101692		139227		598896		26302		598896		26302		598896
1779/1780			39085		601534		103005		952135		120254		150707		105790		150707		105790		804308		119897		804308		119897		804308

¹ Az Ausztriával való forgalomban az osztrák lengyel (Lobnitz) rovónálban kimutatott összeget is beszámítottam, kivéve a nagyobb összegű hamuszár- és dohánnyárvélt, melyek legnagyobb része onnan bizonyára a külföldre került. — ² Innen kezdve forinban.

Év	III. Egyéb készárúk.					IV. Vegyi anyagok és gyártmányok.								
	1. Apró- árúk	2. Bőr- árúk	3. Cserép- edény és majolika	4. Fa- árúk	5. Galan- terie	6. Könyv	7. Kőárú	8. Papír	9. Üveg- árú	1. Anyag- és ásványárú	2. Festé- kek	3. Gyógy- szerek	4. Puskapor és robbantó szerek	5. Timsó
1743	203520	96617		76650	9230		6543	5835	8211	40351	29872			
1748	273433	62536		74711	2235		3167	7720	7962	50868	33247			
1750	301604	98679		76504	3664		3781	7119	11637	52087	26340			
1751	238467	101040		87030	8035		3388	13701	15242	49119	31143			
1764	221061	16146	19797	128536	33543	14550	9312	23900	19555	34063	44833	14169	177	924
1765	279393	98421	12256	111177	23708	7800	7979	20362	12459	45310	12989	11444	202	1018
1766	210339	22569	12365	129417	20228	16850	33874	20582	13786	38175	41407	5301	190	682
1767	251715	22472	14508	115744	26851	17423	12473	22341	13671	50205	59294	16288	7475	8806
1768	204798	32755	20373	136468	35785	25554	14431	26576	19122	48892	40820	14175	6782	7260
1769	206314	29301	15979	148622	33476	26531	16299	36757	15570	33768	43580	14594	8985	8486
1770	191938	31974	14791	136518	39881	18162	12262	30962	15121	33162	37223	13377	7992	9045
1771	204027	40223	13671	168488	37091	18397	14791	24416	21877	32750	34570	18657	7900	11485
1772	239275	49615	14120	199509	49984	16174	20795	21389	17087	41223	43596	18748	13344	10324
1773	256281	38494	19674	128357	60007	22732	20795	30565	17823	50672	45157	15780	9526	12593
1774	206334	57791	20446	295424	67815	28589	39057	44330	28179	54302	49945	21604	14487	30198
1775	203912	41520	19968	203022	64025	36831	29631	22305	27110	31517	43434	17011	13921	10448
1776 jan. 1—okt. 31	228799	29503	14980	251285	45520	32139	21571	23242	24316	29804	37368	23797	11032	7682
1776 nov. 1—1777 okt. 31	222437	42010	20711	273712	30129	46134	22192	24704	24860	30469	38846	17911	139418	15650
1777-1778	200574	37130	15567	288165	32883	61305	22644	60784	22220	53633	46400	22963	56915	11041
1778-1779	216840	20768	22350	238417	66585	33629	22737	33711	20404	40211	62862	27327	74343	12314
1779-1780	216004	46970	20601	225537	56367	38266	30611	33475	29502	45937	58347	28144	11573	14170

V. Fémanyagok és fémárúk.

É v	1. Acél		2. Asó, kapa, gereblye		3. Bádög, önlemez		4. Ezüst- és ezüstárú		5. Fegyverek és felszerelés		6. Kasza, sarló		7. Ólom		8. Ón		9. Sárpatéz és sárpatéz rezártú		10. Vas		11. Vasárú	
	mázsa	drb	drb	frt	frt	frt	frt	frt	frt	frt	drb	drb	mázsa	mázsa	mázsa	mázsa	frt	frt	frt	frt	frt	frt
1743									15377				1326	252							259974	
1748								15599	16040	29459	48339	24065	240	30250	25648	144971					Ez. évek- bol a kö- vetkező rovatban	89044
1750					13756	13557	11980	22703	26686	16040	37593	35994	386	29472	23136	129023					246030	
1751					12425	14396	12026	17622	21035	26686	43587	50620	34765	25406	22446	127591					254116	
1764					9066	9750	90639	16655	32602	12171	50340	35943	4651	24740	24975	156066					47223	107658
1765					5347	11010	10639	14758	6659	12171	50340	14526	3833	439	17064	27305					27305	89040
1766					15943	12325	11010	19732	26994	26189	49910	30481	39300	482	25534	30102					30102	90033
					7361	13225	12325			81002	63752	frt	frt	frt								
1771					7361	13225	12325	20720	29459	81002	63752	48339	24065	30250	25648	144971						
1772					11768	16231	11768	13524	16040	18800	55175	37593	35994	29472	23136	129023						
1774					7489	15810	11525	17781	21378	21378	37833	45658	13444	44792	46590	194041						
1775					7231	10763	11525	17781	21378	21378	37833	45658	13444	44792	46590	194041						
1776 jan. 1.—okt. 31.					7481	18861	18511	32254	268877?	23300	38812	50982	25292	239919?	252651	161385						
1776 nov. 1.—1777 okt. 31.					7481	18861	18511	32254	268877?	23300	38812	50982	25292	239919?	252651	161385						
1777/1778					8890	20517	19173	55973	17210	26854	72590	134162	33802	44792	46590	188538						
1778/1779					9190	21872	16343	28139	13760	13760	39756	55321	28308	31708	20768	196609						
1779/1780					7944	16378	16207	19897	10758	10758	48521	60503	28943	44274	44274	175274						

Kivitelünk Ausztriába.
I. Mezőgazdasági termékek.

Év	Gubona és örlemények				Allatforgalom									
	1. Árpa	2. Zab	3. Rozs és keiszertes (1731-ig búza is)	4. Búza	5. Liszt	6. Lángliszt	b) sült- liszt	6. Juh	7. Ló	8. Sertés	9. Szarvas- marha	a) Borjú	b) Ökör	c) Tehén
	frt	frt	frt	méző	méző	méző	méző	drb	drb	drb	drb	drb	drb	drb
1743	170718		549015					74518	1388	24135	1699	53147	200	
1748	128354		442935					103241	984	104431	1368	56782	207	
1750	62365		223268					102485	1545	45129	2068	61339	448	
1751	62576		192559					104710	1375	43145	1672	58354	682	
1761	95305	méző	591907	14562	400	10365	208584	208584	1965	87546	1526	86991	145	
1765	124962	méző	460038	158506	3364	17805	210326	210326	2587	159398	1571	96269	251	
1766	149649	méző	493238	258965	240	62804	230492	230492	1975	146108	1991	95239	133	
1767	190852	frt	449829	420875	1435	20072	367573	367573	44335	667475	10401	2771400	4204	
1768	160068	frt	78856	411687	1587	37469	389185	389185	51455	540464	13985	2878050	6075	
1769	153158	frt	380515	389266	1203	9409	389547	389547	57989	725524	6854	2506756	4224	
1770	184357	frt	661379	376385	1558	55088	397434	397434	51185	447139	5570	2459050	1743	
1771	458885	frt	1945215	581040	6170	215205	306169	306169	44584	728245	8518	2725512	2464	
1772	358000	frt	1786416	571654	6820	79219	465885	465885	62860	1171958	9449	3354550	7242	
1773	240495	frt	584569	444451	12251	22716	362070	362070	60989	420865	9630	3347700	2825	
1774	177104	frt	494344	587465	6918	27265	3092358	3092358	65685	543794	4897	2302684	1971	
1775	184872	frt	568928	512057	5992	11570	277459	277459	42366	401549	7696	2014140	2650	
1776 jan. 1. — okt. 31.	165507	frt	531500	430491	4858	5748	328900	328900	48297	363706	11973	2046110	4708	
1776 nov. 1. — 1777. okt. 31.	209145	frt	640552	626944	7299	26576	388722	388722	708105	708105	10749	2511312	5118	
1777 1778	307855	frt	626130	654465	23607	84694	135489	135489	74780	553413	11168	2668676	3721	
1778/1779	276149	frt	536647	884011	-6274	21882	610952	610952	32639	985756	14154	3071810	6170	
1779/1780	107540	frt	570126	714407	9557	54858	473021	473021	37151	746150	14133	2562380	15422	

II. Ipari nyersanyagok.

Év	III. Iparcikkek.									
	1. Faggyú	2. Gubacs	3. Gyapjú	4. Hamü- zsír	5. Len és kender	6. Nyers- bőrök	7. Réz	8. Salétrom	9. Viasz	Bőr, 1751-ig szőrmeőrü is
1743	928	10612	7221	3598	5143	39222	1	—	852	15240
1748	1336	23325	8353	6156	3941	73708	2	—	906	19175
1750	1686	21359	9881	9091	5377	95409	226	—	678	25270
1751	1543	26102	10703	12652	5151	149371	11	—	867	44283
1764	2417	46227	16689	4567	8357	173914	41,2	239	843	12773
1765	2449	162694	25280	2023	10243	164032	24	455	638	25359
1766	3210	157963	24219	765	8801	176221	19	265	774	22380
	ft	ft	ft	ft	ft	ft	ft	ft	ft	
1767	29457	46087	1001868	5361	38897	181029	1384	10004	46090	30914
1768	49297	28827	1123013	11074	37322	193824	2933	5817	14468	61840
1769	44053	37920	1215529	10017	39600	211608	197597	14268	13380	106453
1770	64295	38306	1071681	6060	18869	173852	731	28840	10879	164818
1771	70237	44049	960269	6825	81455	127325	288626	1361	6440	34161
1772	27579	71691	1125336	9910	39912	121101	1952	9904	47877	71774
1773	44121	44976	1079513	4294	47831	145285	3315	4295	35556	61082
1774	34729	58200	1143097	6247	50699	290709	2278	20364	46746	57765
1775	25807	27205	1288314	9952	54937	190916	737744	118069	42188	71339
1776 jan. 1.—1776. okt. 31.	21292	51384	1381761	12576	67083	233961	737744	5551	21660	15423
1776 nov. 1.—1777 okt. 31.	79261	72997	1595102	42410	164158	266250	417046	2018	21961	17907
1777/1778	29689	37916	1728838	85326	83871	221820	1747995	2815	33359	22922
1778/1779	34102	31979	2023473	74121	57072	314591	922435	28617	29232	33812
1779/1780	24049	21924	1301785	54163	62201	325667	897455	423	122276	10445

Magyarország és Ausztria közti összes kereskedelmi forgalom.

Év	Alsó-Ausztria			Stájerország-Karintia-Krajna			Osztrák tengeremlék		
	Behozatal		Kivitel	Behozatal		Kivitel	Behozatal		Kivitel
	örökös tartományi árú	külföldi árú		örökös tart. árú	külföldi árú		örökös tart. árú	külföldi árú	
1767	1994774	1195549	4565945	440137	51611	651555	121789	577927	529571
1768	2066327	1281930	4620368	466758	57137	757406	180494	353626	378813
1769	2318233	1291312	4944708	515471	63780	795724	122018	368800	264096
1770	2385600	995000	5421466	463754	73824	688020	63497	475940	255225
1771	2559265	1075118	6743125	455799	76625	940260	68168	520299	294031
1772	3101193	961732	7244465	651728	88084	1029286	64796	762044	206173
1773	3573055	1246810	6066554	745700	105818	923559	73025	335055	173519
1774	4482222	1854340	6050295	816280	145137	918265	55603	300118	217579
1775	3263020	1149042	6062817	691788	228720	769208	33082	269540	162128
1776 I/1.—X/31.	2311356	1058989	4884969	608005	83282	676345	26144	308573	174978
1776—77	3730590	1184133	6192464	714179	166285	1198171	29417	447163	268566
1777—78	3663560	1497845	8216569	645276	179005	1247372	27823	217799	178031
1778—79	3652943	1169767	8097067	806305	306626	1246146	55257	149859	197599
1779—80	4169262	1410953	6285093	722034	249606	946268	8787	185574	271604

Magyarország és Ausztria közti összes kereskedelmi forgalom.

Év	Morvaország		Cseh-Szlézia		Az egész behozatal Ausztriából			Összes kivitel Ausztriába	A kiviteli többlet		
	Behozatal	Kivitel	Behozatal	Kivitel	Osztrák árú	Külföldi árú	Összesen				
	örökös tart. árú	külföldi árú	örökös tart. árú	külföldi árú							
1767	621316	9578	1823694	267715	1715	130137	3445731	1836380	5282111	7700902	2418791
1768	591155	14646	1920467	426424	2976	201450	3731158	1710315	5441473	7878504	2437031
1769	617086	7939	1773034	433699	9277	274825	4006507	1741108	5747615	7052387	1304772
1770	796660	6547	1483437	570669	5607	317194	4280180	1556918	5837098	8165342	2328244
1771	996188	10092	2351283	685352	6560	450639	4764772	1668694	6453466	10779338	4325872
1772	1007209	8587	3117989	749726	6034	414178	5574652	1826181	7401133	13812391	6411268
1773	856656	8849	1660661	562280	5014	288075	5810716	1701546	7512262	9112368	1600106
1774	903014	14985	1596679	616680	11647	240391	6873799	2326227	9200026	9023209	-176817
1775	708159	7597	1427448	513771	5811	722801	5446278	1553298	6999576	9144402	2144826
1776 I/1.—X/31.	842919	20169	1921454	340779	6479	213351	4129203	1477492	5606695	7871097	2264402
1776—77	866118	9975	1954961	331394	4681	428246	5671698	1812237	7483935	10042411	2558476
1777—78	799078	45700	1961632	423869	4373	623707	5559606	1944722	7504328	12227311	4722983
1778—79	814216	7250	3468129	338841	2794	499838	5667562	1636296	7303858	13508779	6204921
1779—80	943163	9442	2498667	415037	7761	326009	6258283	1863336	8121609	10327611	2206632

Magyarország kereskedelmi forgalma Törökországgal.

Behozatal.

Év	forint					mázsa		Faárú	Fonalak	Gyapolt nyers		Gyapoltárú	Juh	Olaj (faolaj)
	Apró árú	Bőr, nyers	Bőr, feldolgozott	Déli gyümölcs	Dohány	frt	mázsa			frt	mázsa			
1764	38830	2339	136399	11417	77	864	—	—	—	929	58485	—	—	353
1765	11839	184	117913	19278	2	2297	—	—	—	386	52296	—	—	450
1766	12561	2735	150725	27537	70	3039	—	—	—	238	69955	—	—	158
A z á r ú k é r t é k e f o r i n t o k b a n														
1767	11705	4275	175258	29088	1128	6192	—	—	—	4045	58547	—	640	6402
1768	6272	492	159668	20995	5566	4757	—	732	—	6068	52698	—	2352	4421
1769	7299	972	123891	24917	1520	4178	—	1423	—	4709	60380	—	13100	5431
1770	5112	3080	110435	15322	3959	4140	—	833	—	3165	73712	—	10843	4607
1771	10959	2525	139774	6524	5947	9689	—	430	—	14998	103809	—	2882	8144
1772	13971	595	92801	5677	14038	7758	—	248	—	9484	88428	—	10676	7838
1773	14053	18319	127183	6507	442	12438	—	1169	—	8248	13159	—	6809	8834
1774	16275	9087	114648	10112	1206	10526	—	1420	—	10281	95694	—	12389	8059
1775	8956	6034	158737	8038	616	8544	—	1094	—	3519	68325	—	16103	4908
1776 jan. 1.—okt. 31.	6722	9531	178341	16293	583	7597	—	62636	—	3674	12596	—	11606	10589
1776.77	14539	3445	157002	6266	1336	9249	—	46673	—	347691	5352	—	2889	13475
1777.78	5565	4732	159396	17642	447	16688	—	471718	—	3788	33449	—	13433	8046
1778.79	7005	4146	83798	20982	1303	25920	—	56070	—	7404	49154	—	4198	13303
1779/80	9349	12177	217622	26776	1843	40088	—	13560	—	6703	4641	—	10354	23365

Magyarország kereskedelmi forgalma Törökországgal. Behozatal.

Év	Postzóárú vég	Prémek ft	font		darab				Vás (nyers) mázsá	Vászonárú ft
			Sáfrány	Selyem (nyers)	hízott	sovány	malac	Szartvasmarha ökr., bika, bivaly		
1764.	11862	11317	106	4131	26337	20476	6540	6320	2987	24667
1765.	10381	13867	102	1894	67868	7938	42600	67752	6355	13986
1766.	21247	8692	43	1220	40198	141693	85518	31601	12357	20352
1767.	27574	10683	292	7486	151948	18360	52810	16416	2473	25944
1768.	29530	19623	240	3958	141693	19662	5146	4471	2834	11701
1769.	21952	19635	757	13539	155041	126386	11388	1576	17841	4876
1770.	20436	23230	799	25420	182878	19662	10880	4328	13578	12945
1771.	13255	13263	5615	16342	197236	22936	4520	12647	8504	16139
1772.	13800	22964	6700	6351	422520	21186	15850	28070	4190	4228
1773.	15934	23586	8181	6829	217083	57590	15660	21905	7159	1798
1774.	12872	27888	6970	14464	210079	16078	11740	14808	4504	2409
1775.	12820	19440	5637	12900	232907	8888	9744	13504	4504	2409
1776. jan. 1.—okt. 31.	10534	12812	11181	17633	185584	9744	7440	13504	5640	3074
1776/77.	13788	21025	2871	13061	309191	29154	4340	10494	4477	5077
1777/78.	11286	36539	7555	10426	145224	41032	3332	26608	7050	7515
1778/79.	16872	26874	11725	20506	369699	197937				
1779/80.	20977	25040	6089	20987	215717					

Az árúk értéke forintokban

**Magyarország kereskedelmi forgalma Törökországgal.
A transito forgalom.**

É v	Bőr (feldolgozott) Behozatal	Gyapjú Behozatal	Gyapot (nyers) Behozatal	Gyapotárú Behozatal	Pamut (vörös) Behozatal	Posztóárú		Prémek		Sarló Kivitel	Sáfrány Behozatal	Selvem és selvényárú		Vaszonárú	Viasz	
						Behozatal	Kivitel	Behozatal	Kivitel			Behozatal	Kivitel		Behozatal	Kivitel
1764	44083	—	máza Ft 17828 190641	—	—	vég	—	Ft	—	dh	—	—	—	Ft	—	—
1765	51668	—	2922 290138	—	—	1938	—	8837	—	35800	—	—	—	8124	—	—
1766	34863	—	28802 392040	—	—	818	—	5010	—	129500	—	—	—	9505	—	—
								1352	—	177890	—	—	—	51379	—	—
A z á r ú k é r t é k e f o r i n t o k b a n																
1767	40510	—	4517691 186575	—	—	4601	—	1598	—	—	32920	—	—	4343	176 15949	—
1768	27630	4081	503927 629000	150611	—	5237	—	3452	—	2000	3552	11544	—	6761	— 7490	—
1769	20924	6325	494512 557462	—	—	1365	—	1572	—	36567	3552	39015	—	2181	16286 13095	—
1770	58488	15301	506489 392457	—	—	1437	—	3772	—	60498	36562	36725	19143	—	19921	—
1771	49941	12578	446040 454728	—	—	4072	—	10780	—	1180	30970	107162	14079	56601	— 905	—
1772	40404	12666	309715 291255	—	—	2978	—	2073	—	—	28822	166841	—	18115	— 17993	—
1773	51457	12537	428291 301734	—	—	5857	—	27955	—	—	27697	57285	821	15409	— 94 22342	—
1774	30725	12963	332988 468662	—	—	—	—	20701	—	755 20530	20805	70087	5534	10276	— 5632	—
1775	13559	15032	310465 458843	—	—	—	—	5602	—	3398 22986	15627	5809	925	1981	—	—
1776 jan. 1- { 1776 okt. 31-ig }	88182	32105	628847	4927	383577	—	20900	4899	—	16925 28053	18897	7636	329	1106	1891 24089	—
1776/77	33995	59439	361928	4412	249067	136	9534	9439	—	8760	4514	27322	7719	45781	16 526 34923	—
1777/78	36741	20189	537421	1684	492383	—	2770	419	—	1214	5343	28490	3766	800	16 526 23358	—
1778/79	139886	98996	795335	2042	778050	260	123225	—	—	34004	9158	39169	2786	52846	37 42960 13504	10396
1779/80	94389	65856	647632	19033	694235	20	214917	—	—	5380 139308	15815	28670	2285	15219	3463 91550	—

Magyarország kereskedelmi forgalma Törökországgal.

Az összforgalom értéke.

É v	Behozatal		Kivitel		Passzivum		Az átvitt árúk értéke		
	Behozatal	Kivitel	Passzivum	Behozatal	Kivitel	Passzivum	Behozatal	Kivitel	Passzivum
1767	873041	45359	827682	785257	44819	740438			
1768	942756	43600	899156	843462	3981	839481			
1769	992593	69918	922675	1007674	51623	956051			
1770	767054	177326	589728	1167219	139222	1027997			
1771	864383	228702	635681	1276257	57212	1219045			
1772	1726400	224415	1501985	1020055	26717	993338			
1773	854115	274236	579879	1050244	60773	989471			
1774	1064197	432702	631495	1083605	78897	1004708			
1775	836708	376123	460585	882810	122086	760724			
1776. jan. 1.—okt. 31.	813144	368662	444482	1251711	453772	797939			
1776/77	1272878	254302	1018576	879176	101934	777242			
1777/78	1255185	565550	989635	1172301	81768	1090533			
1778/79	1328337	241773	1086564	1941860	676698	1265162			
1779/80	1042668	235264	707404	1695535	490238	1205297			

Magyarország kereskedelmi forgalma Lengyelországgal.

K i v i t e l

B e h o z a t a l

É v	1. Bor		2. Dió, mogyoró, száritott gyümölcs	3. Dohány	4. Méhser	5. Méz	6. Nyersbőr	7. Réz (nyers és felfolgozott)		8. Vas	9. Vasárú	10. Szarvasmarha a) ökor, bika					
	akó	akó						frt	mész			veder	veder	frt	mész	frt	db
1743	35915			4553				8	15316			3056	375	11200	554	88	66302
1748	47315			5034				115	19850			1727	325	6290	416	70	68787
1750	50120			3615				9	16290			1346	202	9911	185	54	92468
1751	66265			4279				1	18189			1703	212	9564	251	35	71429
1764	44805	6880	3947	6096	842	858	61609	275	3487	3117	12090	1185	1099	1481	676	137990	
1765	51811	1265	18902	13466	1782	913	19790	248	5065	6669	23522	1948	2395	970	606	171570	
1766	73508	2262	10139	9753	2522	1372	14027	657	3769	10950	10958	1671	14027	1250	5022	230046	
1767	376772	18702	3992	50450	15522	3892	12261	16600	17068	10110	12507	54660	2560	58680	64504	176429	
1768	276066	61040	8482	53825	8985	5387	8396	4655	17907	5791	19094	35490	4121	58940	11757	190654	
1769	359743	32856	5275	61035	6395	5635	4825	16855	6327	29120	31907	5491	79350	10776	145059		
1770	348066	37845	7329	77655	8460	10741	45713	2908	14693	6395	5851	11453	822	22410	10085	130554	
1771	342929	26823	6419	69484	6932	20692	6182	17557	288421	6001	13785	19584	3953	33805	15075	189847	
1772	464876	57402	10752	74405	25745	9527	14701	18572	12250	51067	5503	354300	31067	61820	8980	200356	
1773	434199	57027	31903	73864	14096	6825	7651	114168	15448	7961	13347	31520	61164	113150	14680	250424	
1774	722299	149476	12961	46784	16839	7215	1784	34290	13234	10538	14651	19479	27387	57840	13585	164910	
1775	604093	114559	12954	54960	12870	12711	11841	21927	17233	14483	12595	18006	30245	52400	8844	131308	
1776 jan. - okt. 31.	517162	88436	9752	73205	15037	10282	10885	18725	15353	15894	19855	17052	29469	41930	12428	115259	
1776/77	532281	169662	21225	54689	9900	11129	14943	16181	28949	15021	21146	14915	35115	60320	10676	145714	
1777/78	596774	204847	21474	36422	19588	3	23959	16980	31736	21741	11327	17150	38601	121910	9740	137595	
1778/79	923096	79226	22447	20114	17684	5	15767	14894	29326	73515	26891	26261	35467	50767	8845	150424	
1779/1780	656053	154931	11016	95	25447	21802	24535	14247	41496	13394	20591	24320	25520	37110	6529	154114	

Az árúknak értéke forintokban

Az árúknak értéke forintokban

A magyar-lengyel áruforgalom mérlege.

Év	Transitoforgalom			Activum illetőleg passivum
	Behozatal	Kivitel	Kiviteli többlet	
1767	393916	564189	170273	— 19784
1768	348566	481283	132717	— 10723
1769	352009	619067	267058	— 34089
1770	207211	669249	462038	— 129260
1771	293861	867601	573740	+ 356
1772	370996	779931	408935	— 35919
1773	532860	854277	321417	— 6604
1774	130310	153515	23205	+ 36239
1775	281472	962105	680633	+ 45014
1776 jan. 1.—okt. 31.	258454	850947	592493	+ 72750
1776/77	393854	948621	554767	+ 8319
1777/78	417259	1068847	651588	+ 35277
1778/79	363417	1866331 ?	?	+ 40369
1779/80	390008	1071208	681000	+ 117444

Magyarország áruforgalma a többi külfölddel.

Év	K i v e l							B e h o z a t a l				
	1. Bor a) asztali akó	akó	b) tokaji	2. Búza mértő	3. Dohány mázsa	4. Gyapjú pázsza	5. Hamu- zsír mázsa	6. Rozsés kétsze- res font	7. Viasz mázsa	1. Cukor mázsa	2. Faolaj mázsa	3. Kávé mázsa
1764	3736	278	16496	3178	2637	32465	—	1204	1526	3	32	
1765	6766	214	4500	29512	1908	18407	—	470	1261	330	17	
1766	3854	226	821	10648	772	22515	—	1004	1280	112	91	
	A z á r ú k é r t é k e f o r i n t o k b a n											
1767	26295	6288	—	90420	22062	64948	—	51156	—	13	463	
1768	40642	5519	—	70268	5903	50686	—	24495	26423	6199	8340	
1769	155250	12184	—	68443	54806	75798	—	37282	57347	5758	5829	
1770	46391	15365	14628	168863	60126	43714	12196	31795	76843	5096	2441	
1771	53875	9450	—	129612	35230	66642	—	48700	101710	3800	1863	
1772	10232	7660	8204	113999	44603	11139	38409	88866	93687	2379	1009	
1773	66745	13619	18136	102564	9874	22947	85078	62236	148178	5726	1073	
1774	85081	14617	17905	63084	19041	3987	—	38800	44485	7979	6386	
1775	67205	15300	—	47399	23146	22967	—	45547	84007	7654	855	
1776 jan. 1.—okt. 31.	69434	8192	—	119758	21626	13181	—	87301	15420	6064	301	
1776 nov. 1.—1777 okt. 31.	107030	27066	—	229571	54588	24793	—	54008	1226	25389	292	
1777/1778	51427	15509	11330	229026	12510	30696	—	41288	1668	4709	1523	
1778/1779	39263	8537	7284	276701	21112	81970	—	96845	428	3700	882	
1779/1780	37201	18251	25987	268251	28886	54123	—	66472	—	3074	1125	
	Az árúk értéke fontokban											

Magyarország kereskedelmi forgalma Erdélyel.
Kivitel Erdélybe.

É v	1. Apró		2. Bor		3. Do- hány		4. Nyers- bőrök		5. Pozsio		6. Réz		7. Rozs		8. Ruhá- zati cik- kek		9. Va- szon	
	frt	alkó	mázan	frt	mázan	frt	vég	mázan	frt	vég	frt	frt	frt	frt	frt	frt	vég	frt
1743	8616	1025	21	11692	83	30	10758										2641	
1748	3064	474	123	4314	89	87	3522										1892	
1750	22439	814	59	2565	68	47	984										2011	
1751	21905	1444	161	4458	1072	54	305										1023	
1764*	30891	19444	987	15797	1483	360	58040										30698	
1765	26762	22784	281	14245	976	569	19906										29689	
1766	28542	14308	232	11790	6701	298	20277										46132	
			A z á r u k é r t é k e f o r i n t o k b a n															
1767	5316	20102	1848	9730	819	2122	1318										16858	
1768	8349	21587	4715	12326	9983	16529	661										24732	
1769	10537	23350	4700	10167	13533	14863	4060										45985	
1770	14428	22188	6659	15376	17754	17893	8281										34414	
1771	12346	10351	17093	6474	33219	9911	45559										50063	
1772	29692	58854	20186	8186	42213	6294	54662										10880	
1773	72135	59373	7470	11710	53495	2049	24383										53377	
1774	38190	24299	8237	31159	21255	7138	9929										49015	
1775	12730	21419	8562	19577	19778	753	18466										45168	
1776 januar 1.—október 31.	14369	21787	8061	9717	10938	3880	14397										49602	
1776-77	16179	21917	12979	9496	32012	1515	21321										64342	
1777/78	25629	27724	6674	11020	13111	370	33306										8359	
1778/79	6820	22391	6664	11195	10639	4864	6197										51644	
1779/1780	10276	46343	7722	9537	14419	6139	3940										51777	

* 1764—1766-ig a kimutatásokban Erdély és a Belsőkereskedelmi forgalma összesítve.

**Magyarország kereskedelmi forgalma Erdélyel.
Behozatal Erdélyből.**

É v	1. Börárú		2. Faárú		3. Juh		4. Ló		5. Nyersbőr		6. Posztó		7. Prémek		8. Sertés		9. Szap-pan		10. Szarvasmarha a) ökor bika		b) tehén	
	fr	dth	fr	dth	fr	dth	fr	dth	fr	dth	fr	dth	fr	dth	fr	dth	fr	dth	fr	dth	fr	dth
1743	2346	6342	8946	861	12921	2792	—	1374	1053	231	18526	562	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1748	906	5796	13275	260	1475	5040	—	1053	636	231	17844	248	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1750	2763	4860	10779	190	608	4700	—	636	1074	111	11924	117	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1751	1720	17352	6929	184	900	112	—	1074	147	147	15608	57	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1764*	52220	29448	110585	3669	11036	35740	35740	17686	16800	784	40905	5652	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1765	57743	26342	83501	2596	7462	32180	32180	3867	19510	475	35595	6216	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1766	62279	32052	121333	3012	14280	28199	18530	21479	1090	1090	27104	5642	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
A z á r u k é r t é k e f o r i n t o k b a n																						
1767	59009	28604	48896	16310	3720	28544	19767	15830	6566	6566	261500	9340	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1768	63076	29230	66990	8395	3662	81936	15019	11546	7178	7178	227950	7712	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1769	56298	25790	80198	24846	573	80042	23415	15070	6012	6012	263406	6736	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1770	67099	19095	17773	23368	3206	72780	17197	17187	2404	2404	519720	10224	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1771	61602	23504	46079	40125	25281	43410	435	29529	11324	11324	316480	9932	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1772	73234	39331	75863	46240	18619	36083	5171	9166	8536	8536	428540	7914	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1773	61878	33545	51346	23210	5547	42494	21648	5492	8909	8909	294830	6670	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1774	69536	40187	61127	19200	4437	68401	8813	9264	10072	10072	199000	6781	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1775	66845	54824	50479	17124	9359	37406	4790	11482	7689	7689	205290	6582	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1776 január I.—október 31.	50805	31920	42665	21515	1620	54297	12890	6542	4502	4502	39840	8372	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1776/77	50374	40952	52225	27020	3172	86062	11902	16745	7832	7832	107060	6807	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1777/78	39178	39768	45084	28911	1539	76535	31885	13083	6602	6602	419500	9295	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1778/79	19491	10944	58507	32194	2766	29886	14071	11734	3665	3665	168020	4152	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1779/1780	24250	33119	86504	52330	3441	102570	16549	20366	11441	11441	299890	10333	—	—	—	—	—	—	—	—	—	

* 1764—1766-ig a kimutatásokon Erdély és a Bánátg kereskedelmi forgalma összesítve látható.

Magyarország és Erdély áruforgalmának összege.

É v	Behozatal		A különbözet Magyarország kárára, illetőleg javára	T r a n s i t o f o r g a l o m		
	Behozatal	Kivitel		Behozatal	Kivitel	A különbözet
1767	551556	105912	-445644	65459	346866	+ 281407
1768	587607	178019	-409588	68215	424549	+ 356334
1769	631756	212982	-418774	61688	532432	+ 470744
1770	879861	217826	-662035	43535	555302	+ 511767
1771	644948	290466	-354482	45975	760430	+ 714455
1772	778815	402240	-376575	43571	656682	+ 613111
1773	595222	736058	+140836	21272	952482	+ 931210
1774	536902	364671	-228231	22107	883659	+ 861552
1775	487898	266729	-221169	34185	739303	+ 705118
1776	320096	238034	- 82062	53380	966626	+ 913246
1776/7	453104	408238	- 41866	10907	777441	+ 766534
1777/8	747829	270611	-477218	11878	1365505	+1353627
1778/9	469232	213624	-255608	19409	250937	+ 231528
1779/80	835569	255050	-580519	68618	1044007	+ 975389

**Az anyaország és a Bánság kereskedelmi forgalma.
Kivétel a Bánságba.**

Év	Az anyaország és a Bánság kereskedelmi forgalma. Kivétel a Bánságba.							
	1. Apró árú frt	2. Bor akó	3. Faárú frt	4. Ökör db	5. Posztó vég	6. Rozs és kétzeres frt	7. Ruházati cikkék frt	8. Vászón vég
1750	10727	7777	1293	2779	45	781	—	2034
1751	13362	9744	1601	1995	101	338	—	2250
1764—1766 lásd az erdélyi kimutatást								
1767	26658	52807	13376	46680	7239	43	16410	17129
1768	23124	57703	15792	14220	13275	24	37017	13419
1769	21680	33855	13796	78075	11901	398	22583	14820
1770	29203	49840	8941	57425	11667	11880	20311	34414
1771	41979	55140	21017	43755	21574	664	32338	45500
1772	29692	48206	33373	47018	19415	3579	30478	48856
1773	60853	124144	28940	52170	33937	405	40858	62976
1774	39862	170749	30419	52350	15726	10844	38939	49015
1775	32148	180284	28037	35600	22349	6527	31634	49829
1776 január 1—október 31.	20743	1301	15353	9450	20355	234	31774	38720
1776/77	25222	35896	18790	11160	19579	98	31060	41505
1777/78	13036	26759	6686	1830	9166	540	22754	51614

Magyarország és a Bánság áruforgalmának összege.

Év	Behozatal	Kivitel	A különbözet Magyarország kárta	Transzitokereskedelem		
				Behozatal	Kivitel	A különbözet
1767	776739	224912	—551827	58813	123586	+ 64773
1768	702616	225489	—477127	51994	216389	+164395
1769	752505	253149	—499356	69293	265271	+195978
1770	614448	293928	—320520	34232	350973	+316741
1771	1009497	376048	—633449	49715	777090	+727375
1772	1044981	418613	—626368	93904	817049	+723145
1773	805656	576205	—229451	72037	793411	+721374
1774	769145	602614	—166531	67984	577036	+509052
1775	667659	547874	—119785	88627	357163	+268536
1776	747049	242965	—504084	83161	473949	+390788
1776/7	948809	311734	—637075	115026	814118	+690992
1777/8	446871	166774	—280097	118395	242234	+128839

Az átmeneti (transito) forgalom.

É v	Alsó-Ausztria			Stájerország, Karinthia és Krajna			Osztrák tenger- mellék			Morvaország		
	Behozatal		Kivitel	Behozatal		Kivitel	Behozatal		Kivitel	Behozatal		Kivitel
	osztrák	külföldi		osztrák	külföldi		osztrák	külföldi		osztrák	külföldi	
árú			árú			árú			árú			
1767.	256335	160667	481801	73284	6676	3974	12367	127337	63310	3717	—	116
1768.	448376	138644	637541	66696	5697	26267	49790	60922	106535	1565	158	110
1769.	524170	161329	696447	61641	6595	9985	36085	88852	71055	496	6669	64
1770.	559933	166555	683403	54273	6312	13621	23232	111281	92659	314	6	—
1771.	686851	196598	651135	71708	7421	26927	24925	138343	25311	1657	—	15
1772.	886555	363382	314453	101226	15224	12319	55043	162283	49699	210	—	75
1773.	963330	381004	476810	77764	11343	10021	44712	234326	3574	6150	158	458
1774.	892032	516600	1293973	88495	21465	11774	22506	209155	54386	3107	12348	—
1775.	1034494	400086	772343	68375	8195	558	14270	128851	10085	358	30	381
1776 jan. 1.—okt. 31.	1292046	463601	1262845	67564	7206	3354	11934	83589	3554	278	—	787
1776 nov. 1.—1777 okt. 31.	1119617	432145	684579	102653	15950	781	21838	99916	215642	178	—	2611
1777/1778.	993187	686573	866841	99918	17333	6461	8714	94526	119054	4943	—	1200
1778/1779.	774032	621125	1314676	105686	21415	3243	15488	181954	114444	8949	—	540
1779/1780.	810292	494238	1695390	79835	36689	5338	11906	57067	72445	15062	—	25

Az átmeneti (transito) forgalom.

É v	Behozatal		Kivitel	Erdély		Bánság		Lengyel-ország		Törökország		Egyéb külföld	
	Cseh-Szilézia	Kivitel		Behozatal	Kivitel	Behozatal	Kivitel	Behozatal	Kivitel	Behozatal	Kivitel	Behozatal	Kivitel
1767	—	2865	—	65459	346866	58813	123586	25626	5842	785257	44819	6330	60557
1768	1271	30	51	68215	424549	51994	216389	16082	5359	843462	3981	13694	7090
1769	5499	—	48	61688	532432	69293	265271	60852	26765	1007674	51625	17436	60045
1770	3950	—	—	48535	555302	54232	350973	143859	14599	1167219	139222	67767	138506
1771	2432	—	23	45975	760430	49715	777090	14958	15314	1276257	57212	26009	59576
1772	3825	160	616	43571	656682	93904	817049	51147	15228	1020055	26717	68865	97696
1773	1588	—	460	21272	952482	72037	793411	52716	46112	1050244	60775	3771	19865
1774	216	—	91	22170	883659	67984	577036	83333	119572	1083605	78897	8632	7374
1775	328	147	2721	34185	739303	88627	337165	39392	84406	882810	122086	2446	55129
1776 jan. 1.—okt. 31.	172	—	855	53380	966626	83161	473949	14240	96990	1251711	453772	681	1999
1776 nov. 1.—1777 okt. 31.	3662	—	1140	10907	777441	115026	814118	18090	26409	879176	101934	839	158827
1777/1778	1031	—	5	11878	1365305	118395	242234	17622	52899	1172301	81768	13310	191065
1778/1779	12607	113	—	19409	250937	—	—	29105	68474	1941860	676698	33611	369440
1779/1780	57	—	—	68618	1044007	—	—	18099	135543	1695533	490238	323284	21738

Magyarország kereskedelmi forgalmának mérlege.

É v	Behozatal		Az összes behozatal	Kivitel	Különbözet	Össz-forgalom
	Az örökös országok*) arú	Külföldi árú				
1743	—	—	4177861	5063070	+ 885209	9240931
1748	—	—	4358878	6050206	+ 1691328	10409084
1750	—	—	4172635	4971134	+ 798499	9143769
1751	—	—	4268149	5104507	+ 836058	9372956
1764	—	—	7471921	7678940	+ 207019	15150861
1765	—	—	7417727	9595570	+ 2177843	17013297
1766	—	—	7830202	9546954	+ 1716752	17377156
1767	4769048	3138877	7907925	8778150	+ 870175	16686075
1768	4952116	3099213	8051329	8951719	+ 900390	17003048
1769	5337935	3232442	8570377	9584123	+ 1013746	18154500
1770	5753180	2656240	8409420	9812865	+ 1403445	18222285
1771	6348037	3042450	9390487	12795696	+ 3405209	22186183
1772	7314365	3739973	11054338	14153326	+ 3098988	25207664
1773	7131167	3343771	10474938	11964028	+ 1489090	22438966
1774	8096071	3891171	11987242	11750718	+ 236524	23737960
1775	6290719	2991179	9281898	11498368	+ 2216470	20780266
1776 jan. 1.—okt. 31.	5132292	2715467	7847759	9469590	+ 1621831	17317349
1776 nov. 1.—1777 okt. 31.	7014067	3610274	10624341	12372249	+ 1747908	22996590
1777/1778	6708507	3681821	10390328	14262800	+ 3872472	24653128
1778/1779	5950985	3361206	9312191	16205217?	+ 6893026?	25517408?
1779 1780	7068821	3350404	10419225	12198815	+ 1779590	22618040

*) Erdély és a Belsőég beletéve.

Magyarország kereskedelmi forgalmának mérlege.

Év	T r a n z i t i o f o r g a l o m						
	B e h o z a t a l		Az összes behozatal	Kivétel	Különbözet	Az összes tranzitforgalom	
	Örökorszá- gok áruí	Külföldi áruk					
1743	—	—	—	—	—	—	
1748	—	—	—	—	—	—	
1750	—	—	—	—	—	—	
1751	—	—	—	—	—	—	
1764	—	—	—	—	—	—	
1765	—	—	—	—	—	—	
1766	—	—	—	—	—	—	
1767	—	—	—	—	—	—	
1768	469975	1114758	1584733	1130871	—453862	2715604	
1769	685694	1080902	1766596	1447872	—318724	3214468	
1770	744662	1363617	2108279	1713731	—394548	3822010	
1771	724012	1663456	2387468	1988285	—399183	4375753	
1772	871188	1671661	2542849	2373033	—169816	4915882	
1773	1184035	1681415	2865450	1990534	—874916	4855984	
1774	1186615	1733800	2920415	2363964	—556451	5284379	
1775	1095464	1936121	3031585	3026762	—823	6058347	
1776 jan. 1.—okt. 31.	1240009	1462595	2702604	2144175	—558429	4846779	
1776 nov. 1.—1777 okt. 31.	1507786	1821777	3329563	3264731	—64832	6594294	
1777/1778	1373818	1446149	2819997	2763482	—56515	5583479	
1778/1779	1171579	2068152	3239731	2930032	—309699	6169763	
1779/1780	936171	2528183	3464744	3098452	—365902	6562806	
	985589	2625093	3610682	3464744	—145938	7075426	

Az erdélyi vámterület forgalmának mérlege.

Év	B e h o z a t a l			Kivitel	Különbözlet Erdély kárára	Az összes forgalom						
	Az örökös országokból		Összesen									
	Külföldről											
1767	401087	25 ³ / ₄	720989	33	1121076	58 ³ / ₄	778299	49 ¹ / ₄	342777	9 ¹ / ₂	1898376	48
1768	502247	27 ³ / ₄	732385	46	1234633	13 ³ / ₄	730996	28 ³ / ₄	503636	45	1965629	42 ¹ / ₂
1769	538339	3 ³ / ₄	896119	43	1434458	47	842255	25 ³ / ₄	592203	21 ¹ / ₄	2276714	12 ³ / ₄
1770	575466	—	615923	—	1191389	—	990403	—	200986	—	2181792	—
1779	639160	—	729059	—	1368219	—	619605	—	748614	—	1987824	—
1780	704189	—	655186	—	1359375	—	652051	—	707323	—	2011426	—

A bánsági vámterület forgalmának mérlege.

Év	Behozatal		Kivitel		Különbözlet		Transito		Az összes forgalom	
	frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.
1761	558726	11	1083114	58	524388	47	—	—	1641841	9
1762	549653	7	1026922	12	477269	5	—	—	1576575	19
1768	664576	48	954158	23	289581	35	—	—	1618735	11
1775	1110427	5	799183	29	-311243	36	—	—	1909610	34

A magyar borkivitel Sziléziába 1735—1755 szept. 30. akókbán.¹
A vámhivatal neve, amelyen a kivitt bort megvámolták.

A vitászó borkivitel kora	Buda	Győr	Kis- merlon	Neszader	Poszony	Bruck	Morra Str. János	Zsolna	Sopron	Sionfa	Szempe	Semic	Vég- újhely	Tur- dossz	Hegy- ala	Az av. ki- vétel össz.
1735	205	260	605	580	980	—	98	2058	10789 ^{1/4}	—	—	—	—	74	1340 ^{1/2}	16990 ^{1/4}
1736	—	—	363	920	1165	—	139	1870	12144 ^{3/4}	—	—	—	—	22	2410	19033 ^{3/4}
1737	—	306	292	37	448	—	—	1272	9168	—	—	—	—	—	802	12325
1738	17	128	706	743	726	—	—	1950	13624	—	—	—	—	9	819 ^{1/2}	18722 ^{1/2}
1739	—	140	486	190	77	—	—	1214	8406	—	—	—	—	—	473	10986
1740	—	134	389	405	94	—	—	1365	7597	—	—	—	—	—	380	10364
A porosz háború kora																
1741	—	—	134	7	30	—	—	1126	2690	—	—	—	—	—	145	4132
1742	—	816	378	22	35	—	—	871 ^{1/4}	9983	—	—	—	—	—	478	12583 ^{1/4}
1743	—	44	169	741	142	—	—	1346 ^{1/2}	8476 ^{1/4}	46	—	—	—	8	403	11375 ^{1/4}
1744	316	45	13	443 ^{1/4}	500	—	336	768 ^{1/2}	5866	—	—	31	—	10	278	8606 ^{3/4}
1745	86	—	—	169	—	—	356	1702 ^{3/4}	4830 ^{1/4}	—	22 ^{1/4}	—	—	—	230	7396 ^{1/4}
A békekoros időn																
1746	260	380	—	334	—	—	—	3307 ^{3/4}	19065	—	80	—	—	—	817	24243 ^{3/4}
1747	345	90	—	197	89	—	—	2220 ^{3/4}	12432	—	118	—	—	11	538	16040 ^{3/4}
1748	340	1	—	377	126	—	—	1831 ^{3/4}	11134	—	69	—	—	24	342	14355 ^{3/4}
1749	195	—	—	255	138	—	—	1699 ^{1/2}	13014	—	—	—	—	—	414	15715 ^{1/2}
1750	149	—	—	263	62	—	—	2068	11147	—	118	—	—	—	1794 ^{1/2}	16702 ^{1/2}
1751	154	174	—	183	221 ^{1/2}	—	—	1507	21484	—	43	—	—	—	914 ^{1/2}	24612
1752	103	255	—	476	25	—	—	2007	9793	—	62	—	—	—	949 ^{1/2}	14200 ^{1/2}
1753	179	44	—	1331	—	—	—	1678	9856	9	91 ^{3/4}	—	—	—	482	16158 ^{3/4}
1754 I/1—VI/30	9	181 ^{1/2}	—	—	—	—	—	1137	7504	—	77	—	—	—	274	10526 ^{1/2}
A porosz illedek																
A bevezetési idején																
1754 VII/1—XII/31	9	4	—	—	—	—	—	331 ^{1/2}	2055	—	14 ^{1/2}	—	—	—	—	3348 ^{1/2}
1755 I/1—VI/30	—	2	—	30	—	—	—	919 ^{3/4}	1351 ^{1/4}	—	10	—	—	—	128 ^{3/4}	2770 ^{1/4}
1755 VI/1—IX/30	—	—	—	84	12 ^{1/4}	—	—	375	658 ^{1/2}	1 ^{1/4}	5 ^{1/4}	—	14 ^{1/2}	—	133 ^{3/4}	1300 ^{3/4}
Összesen	2367	3004^{1/2}	6731	5053^{1/4}	8362^{1/4}	806	284	34621	213088^{3/4}	70^{1/4}	696^{1/2}	2687^{1/2}	33	158	14547	292491

¹ Hungarn 1756 jan. 26.

Államháztartási kimutatások.

Tiszta jövedelem a bányászat- és pénzverésből 1772—1781.¹

	1772		1773		1774		1775		1776	
	frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.
Az egész monarchia területéről	1485977	22	1188390	20	1261649	39	1490886	43	1384403	37
Ebből magyar eredetű:										
Alsó-Magyarország	354880	7	303274	10	285869	58	578937	31	454444	13
Felső-Magyarország	36214	43	85453	14	155479	28	110714	31	76068	45
Bánság	50923	22	33922	9	88168	20	52634	24	73085	26
Horvátország	1247	31	771	39	693	27	718	14	308	55
Erdély	202084	17	197734	18	165817	49	185491	42	210015	39
Pénzverés Magyarországon és Erdélyben	159274	39	139277	3	109781	40	152842	42	141320	37
Rézpénzverés Szomolnokon	c.100000 ²	—	53351	44	47758	38	10099	48	3694	17
Alsó-magyarországi arany és ezüst eladás	—	—	—	—	40609	45	39193	40	40376	53
A bányatermékek központi eladásából hozzávetőlegesen magyar eredetű ³	122500	—	93000	—	86400	—	74000	—	97000	—
Összesen	1027124	39	904784	47	980579	5	1204632	32	1096314	45
A magyar eredetű jövedelem az egésznek hány százaléka:	69%		76%		78%		81%		79%	

¹ Udv. kam. ltár Kéziralgüt. 339—347. — Hauptabschlüsse des Münz u. Bergwesens . . . . .
² Hozzávetőlegesen a következő évek adatai arányában az egész rézpénzverés megfelelő hányada.
³ Az eladott bányatermékek arányából kiszámítva.

Tiszta jövedelem a bányászat- és pénzverésből 1772—1781.¹

	1777		1778		1779		1780		1781	
	ft	kr.	ft	kr.	ft	kr.	ft	kr.	ft	kr.
Az egész monarchia területéről	1235725	30	1532731	54	1851513	40	2150806	16	2074531	44
Ebből magyar eredetű:										
Alsó-Magyarország	385810	52	503630	46	577902	32	737359	20	627541	22
Felső-Magyarország	128154	17	185600	—	334305	15	413457	59	358529	50
Bánság	18752	9	75447	45	42392	30	83022	49	142914	—
Horvátország	379	40	72	25	—	—	382	52	—	—
Erdély	205647	16	217196	1	227119	17	201150	58	202080	44
Pénzverés Magyarországon és Erdélyben	116729	58	143649	—	148960	21	177600	52	169441	13
Rézpénzverés Szomolnokon	21255	8	—	10455	4460	19	—	1460	—	1718
Alsó-magyarországi arany és ezüst eladás	40294	1	40419	14	37281	5	41124	21	40164	14
A bányatermek központi eladásából hozzávetőlegesen magyar eredetű ¹	100000	—	110000	—	160000	—	150000	—	150000	—
Összesen	1017053	21	1265260	8	1492421	19	1801678	37	1692390	4
A magyar eredetű jövedelem az egésznek hány százaléka:	82%		82%		81%		84%		82%	

¹ Az eladott bányatermek arányából kiszámítva.

A hétéves háború költségei.¹

Országok és felek, melyek a háborúban rendkívüli terheket viseltek	Önkéntes megajánlás		Hitelek				Az összes hitelek	Összesen													
	készpénzben	természetben	Készpénzben		természetben	adalott		Készpénzben és papírban	Természetben	Mindösszesen											
			önként	kény- szertive							papírban	frt	frt								
Magyar birodalom:																					
Magyarország	225420	—	4186013	—	—	—	4186013	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4411433
Hollandország	20000	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	20000
Erdély	30306	—	83534	15667	—	—	99201	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	129507
Bunszág	170000	—	3000000	40986	—	—	40986	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	210986
Magyar kamarai hitelek	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3000000
Magyar contributio hiralraleka	92000	—	—	—	—	—	3000000	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	92000
Összesen a magyar birodalomból	537726	—	7269547	56653	—	—	7326200	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7863926
A cseh és német örökös tartományok	24696527	780000	25476527	189584	48759833	21000000	18230082	89748764	1300000	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	115224891
A császári penziarházból	1300000	—	—	—	—	—	—	80000	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1300000
A tilkusi kamarai penziarházból	80000	—	—	—	—	—	—	80000	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	80000
A német-római birodalom	7848611	—	—	—	—	—	—	7848611	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7848611
Nemetalford	27375870	—	2118300	—	—	—	—	26059685	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	53435555
Penziarháza és pénzfőpenziár	2118300	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2118300
Bécsi Stadl Banco	21170571	—	21170571	6070298	—	—	—	32643065	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	53435555
Egyes hitelintézetek	80000	—	80000	8313000	3036266	—	—	11349266	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2118300
Hudri requisitio	6193093	—	644265	—	—	—	—	130443	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	53435555
Különleges bevételek	644265	—	644265	—	—	—	—	130443	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2118300
Összesen:	92044963	780000	92824963	48052537	51852752	47572767	18230082	165708158	15688651	167277023	239523039	20578947	260101986								

¹ Tabella, was zu Bestreitung des Extraordinarii beim letzten Krieg für Greis-Beiträge, auch freiwillig und angeordnete Anticipationen mit bearen Gelde, Naturalien und ausgestellten Papieren, auch von wem gelistet worden. Verfasst mit Ende Mai anno 1753. — Kezeli-gyjt. 243. 105—127.

Magyarország pénzbeli hozzájárulása a monarchia háztartásához.*

Bevétel	Hadi adó (contributio)		Az állam- adóssági kamatok- hoz		Kamarai jövedel- mek		Az összes állami bevétel	
	forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr
1752								
Az egész monarchiá- ból	14704725	20	2254984	25	17944012	21 ¹	34903722	15
Ebből:								
Magyarország Szla- vóniával	3238062	48	—	—	2839802	53	6077865	41
Erdély	719033	35	—	—	416330	—	1135363	35
Bánság	355000	—	—	—	422472	47	777472	47
Az egész magyar birodalom	4312095	23	—	—	3678605	40	7990702	3
¹ Ezen összegben a banco- és bányajövedelmek is foglaltatnak. Mint hogy a kamarai jövedelmek egy tétele a „Münz. u. Bergwerkshofcollegium” jövedelme: 5727409 frt 15 kr (brutto) és ezen összeg nagyobb részében szintén a magyar birodalomból származott, bizonyára nem tévedek, ha a magyar hozzájárulást 10—12 millió forintra becsülöm.								
1754								
Az egész monarchiá- ból	14699944	51	2206365	5	20197356	22	37103666	18
Ebből:								
Magyarország	3227218	5	—	—	3198502	26	6425720	31
Erdély	723200	15	—	—	423416	37	1146616	52
Bánság	355000	—	—	—	418269	—	773269	—
Az egész magyar birodalom	4305418	20	—	—	4040188	3	8345606	23
A bányajövedelmek (brutto) 7688540 frt 36 kr összeggel szerepelnek és így a magyar hozzájárulást 13—14 millió forintra lehet megközelítőleg becsülni.								
1755								
Az egész monarchiá- ból	14690389	55	2206365	6	7666302	1 ¹	24563057	2
Ebből:								
Magyarország	3218113	11	—	—	3270077	26	6488190	37
Erdély	723200	15	—	—	c. 423000	—	1146200	—
Bánság	355000	—	—	—	c. 420000	—	775000	—
Az egész magyar birodalom	4296313	26	—	—	4113077	26	8409390	37
¹ A banco és a bányajövedelmek nélkül. ² Az előző évek adatai alapján.								

* Udv. kam. ltár Kéziratgyűjt. 247., 248. és 250.

Magyarország részesedése a monarchia bevételeiben és kiadásaiban.

A jövedelem neme	Magyarország Horvátországgal és Szlavoniával		Erdély		Bánság	
	Bevétel	Hivatali kiadás	Bevétel	Hivatali kiadás	Bevétel	Hivatali kiadás
	forint		forint		forint	
1762¹						
Contributio	3274123	—	1147320	174357	423936	—
Vám	750855	65497	75807	10123	92968	14903
Sőjövédék	2187984	772442	23454	—	200643	52646
Szolgálati díjak és levonások	30404	—	6256	—	7763	—
Taksák	3929	—	2323	—	6845	—
Posta	47715	28812	4044	5479	3283	3831
Bánya és pénzverés Kamarai jöszágok s egyebek	5583312	4820242	1176134	993903	482241	324620
	808378	240344	20144	11299	472561	149447
Összesen	12686700	5927337	2453482	1193161	1690240	545447

Az összes bevétel a magyar birodalomból 16,830.422

Az összes hivatali kiadás ebből 7,667.945

A tiszta bevétel **9,162.477**

Kiadások (fizetések, nyugdíjak, alapítványok, rend-
kívüli kiadások) Magyarországon 509.357

Erdély 109.590

Bánság 140.695

Összesen 759.642

Az összes bevétel a német és cseh örökös tar-
tományokból (a fenti bevételi ágakhoz külön-
böző fogyasztási adók, az örökösödési adó
és a dohánymonopólium járulnak) 36,247.501

A hivatali kiadások 10,463.819

A tiszta bevétel Ausztriában **25,783.682**

Kiadások Ausztriában 4,215.403

A monarchia összes állami kiadásai:

a fenti közigazgatási kiadások 4,975.045

a titkos kamarai pénztár 1,600.000

az udvartartás 1,392.574

a hadsereg 17,500.000

államadóssági kamatok 13,903.556

egyres tartományok adósságának kamatai 1,411.121

Az összes kiadás (a hivatali kiadásokkal
együtt) 58,914.060

Az összes bevétel 53,077.923

¹ Udv. kam. ltár kéziratgyűjt. 243. fol. 177—192.

A bevétel neve	1768 ¹				1770 ²			
	Az egész monarchiából		A magyar birodalom-ból		Az egész monarchiából		A magyar birodalom-ból	
	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr
Adók	17714051	291 ²	5369455	21 ³	17891088	57	5641472	35
Tartományi adójárlékok	145279	481 ²	—	—	199714	6	—	—
Zsidóadó a cseh tartományokban	298960	—	—	—	298960	—	—	—
Szolgálati levonások	788908	15	42000	— ⁴	719443	42	44928	—
Taksák	459219	32	43000	— ⁵	517832	6	48920	20
Örökös tartományi postajövedelem	199423	43	—	—	284603	29	—	—
Dohánymonopólium	1140000	—	—	—	1204161	40	—	—
Vám és harmincad	293934	40	873663	29	3338786	52	978813	18
Kamarai uradalmak	152261	14	1082876	25	1663804	8	950668	58
Bánva és pénzverés	1500000	—	1200000	—	1200000	—	960000	—
Örökösödési adó	320000	—	—	—	300881	13	—	—
Osztályadó	1500000	—	—	—	1480000	—	—	—
Egyházi hozzájárulás katonai erődítményekhez	115420	20	15000	— ⁵	119896	—	15919	48
Lóadó	32000	—	—	—	37800	—	—	—
Fogyasztási adó (Taz-Steuer)	49000	—	—	—	—	—	—	—
Sójövedelem	6221910	58	2200000	— ⁵	6950027	4	2526317	21
Fogyasztási illetékek	2212866	29	—	—	2365732	17	—	—
Bélyegilletékek	201000	—	—	—	250907	56	—	—
Italadó	1095970	28 ¹	—	—	1221133	7	—	—
Aktív tőkekamat	18032	24	—	—	383453	27	23460	—
Rév- és útilletek	117000	—	—	—	140000	—	—	—
Különböző adók	751009	6 ¹	—	—	527960	8	2000	—
Különböző illetékek	608618	39 ¹	—	—	—	—	—	—
Az államkancelláriától	880000	—	—	—	787000	—	—	—
Hiány az államadósági pénztárnál, mint egyenleg	422885	50 ¹	—	—	35134	—	—	—
Összesen	41645455	57 ¹	10825995	15	41917615	52	11192560	20

¹ Ud. kam. ltár kéziratgyűjt. 244.

² U. o. 245.

³ Magyarország . . . . . 3716079 fl. 16 kr.
 Horvátország . . . . . 35596 " 40 "
 Erdély . . . . . 872779 " 25 "
 Határvidék . . . . . 17000 " " "
 Bánság . . . . . 45500 " " "
 A nemesi testőrségre . . . . . 120000 " " "

Összesen . . . . . 5369455 fl. 21 kr.

⁴ E tételt csak átlagosan vettem fel az 1770. évi adatok alapján.

⁵ E tételt csak átlagosan vettem fel az 1770. évi adatok alapján.

A kiadás neve	1768				1770			
	Összesen		Ebből Magyarországon költöttek el		Összesen		Ebből Magyarországon költöttek el	
	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr
A császár kamarai pénztárának	100000	—	—	—	50000	—	—	—
Az özvegy császárné kamarai pénztára	1355000	—	—	—	1380000	—	—	—
Udvertartás	1293604	50	—	—	2165039	58	—	—
Fizetések az udvari és a kormányhivataloknál	3954384	41 ¹ 2	434287	25	12719730	32	563379	29
Nyugdíjak	774875	27	83009	—	878196	13	111906	34
Egyházi alapítványok és deputatúmok	171829	54 ¹ 2	49012	1	244432	28	89723	18
Hivatali kiadások	250328	4	56660	51	969569	17	396229	37
Különféle megszabott kiadások	521218	56 ³ 4	—	—	315316	33	—	—
Rendkívüli kiadások	1073280	44 ³ 4	426236	56	1200445	12	435145	6
Katonai kiadások	17771491	54	?	—	17774501	46	?	—
Államadósságok kamatai	10786982	—	—	—	10472770	52	—	—
Tőkevisszafizetés	3351687	45	—	—	2824136	23	—	—
Újabb követelések	240771	40	—	—	95567	38	—	—
Követségek	—	—	—	—	627400	—	—	—
Összesen	41645455	571,2	—	—	41917615	52	—	—

¹ Udv. kam. ltár kéziratgyűjt. 244.

Magyarország pénzbeli hozzájárulása a monarchia bevételeihez 1771—1778.

	1771 ¹		1772		1773		1774		1775		1776		1778	
	forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr
Camerale	10321370	57 ¹ / _s	10651369	2 ¹ / _s	12373996	54 ¹ / _s	11853555	35 ¹ / _s	12141608	52 ¹ / _s	14040199	53 ¹ / _s	20027869	47 ¹ / _s
Bancale	10457167	36 ¹ / ₄	10116211	48 ¹ / ₄	10133150	13	10010521	17 ¹ / ₄	10268684	33 ¹ / ₂	8027043	47 ¹ / ₄	8383443	17 ¹ / ₂
Allamadossági pénztár	5710578	53 ¹ / _s	5758109	1 ¹ / _s	?		5393229	37	6800697	34	6442356	43 ¹ / ₄	4305601	5
Militare	15836451	24 ¹ / ₄	17591198	26 ¹ / ₄	17268585	36 ¹ / ₄	17290330	15 ¹ / ₄	17490300	45 ¹ / ₄	17057230	13 ¹ / ₄	17419218	24 ¹ / ₄
Összesen	42323568	² / _s	44116888	18 ² / _s			44547636	45 ¹ / _s	46701291	45 ¹ / _s	45566830	37 ¹ / ₄	50136132	34 ¹ / ₄
Ebből magyar eredetű:														
Kamarai jövedelmek (vám, só, uradalmak, posta stb.)	5568337	47	6246138	24 ¹ / ₂	7342305	42 ¹ / ₂	7029278	19 ¹ / ₂	6923228	46 ¹ / ₄	6904788	41	6898226	12 ¹ / _s
Bánya és pénzverés ²	c1000000	—	1027124	39	904784	47	980579	5	1204632	32	1096314	45	1265260	8
Contributio, határörvidék	5151392	48	5120985	81 ¹ / ₄	5120985	81 ¹ / ₄	513679	147	5156086	181 ¹ / ₄	?		5108349	53 ¹ / ₄
Összesen	11719729	35	12394248	11 ¹ / ₄	13369075	37 ¹ / ₄	13146652	11 ¹ / ₄	13283947	37			13271836	14 ¹ / _s

¹ A költségvetések 1771. Credit A. A. Fasc. ²/_s 1772. Feb. 185. 1775. U. o. Nr. 7.
 1772. Credit A. A. Fasc. ²/_s 1772. Feb. 185. 1776. Credit A. A. Fasc. ²/₁ Nr. 5.
 1773. Credit A. A. Fasc. I Nr. 4. 1778. Credit A. A. Fasc. I. Nr. 9/b.
 1774. U. o. Nr. 5.

² A bánya- és pénzverési tétel számszerűsítéséből véve, míg a többi költségvetésekből.

Die Wirtschaftspolitik des Wiener Hofes in Ungarn zur Zeit Maria Theresias.

Der Verlust Schlesiens veranlasste Maria Theresia zu einer Wirtschaftspolitik, welche die Monarchie handelspolitisch von Preussen unabhängig machen sollte. Das Vorbild zur Durchführung der wirtschaftlichen Reformen gab der verhasste Feind, Friedrich der Grosse und seine von den Kameralisten so gepriesenen Massnahmen wurden in der Monarchie bewusst nachgeahmt. Die Erfolge dieser Politik für Oesterreich sind bekannt, weniger aber die Rolle, welche dabei Ungarn zufiel, das innerhalb der Monarchie eine gewisse Selbständigkeit besass. Den Anteil Ungarns an diesem wirtschaftspolitischen System will der Verfasser aufklären.

Maria Theresia gründete schon 1746 das Hofkommerzdirektorium, in dessen Wirkungskreis ausser dem Münz- und Bergwesen alle Fragen wirtschaftlicher Natur fielen. Unzufrieden mit dieser Behörde gestaltete sie dieselbe 1762 zum Hofkommerzienrat um. Die Tätigkeit dieser Stellen erstreckte sich auf Ungarn ebenso, wie auf die österreichischen Erbländer, mit dem Unterschied jedoch, dass bei der Erledigung ungarischer Angelegenheiten zumeist auch die ungarische Hofkanzlei, bezw. durch deren Vermittlung die ungarische Hofkammer und die königliche Statthalterei um Meinungsäusserung ersucht wurden. Die Korrespondenz der Kommerzstellen befindet sich im Wiener Hofkammerarchiv, von dessen Beständen vor allem die Abteilung „Kommerz Ungarn“, sowie die Abteilungen „Kommerz Niederösterreich“ und „Litorale“ vom Verfasser konsultiert wurden. Nicht weniger wichtig war die ungarische Abteilung der sogenannten Kameralakten

der ehemaligen Hofkammer, und die Aktén des Banats, hauptsächlich die Registratur der verschiedenen Kommissionen in Banaticis. Da der Staatsrat auch in wirtschaftlichen Fragen vor der Entscheidung das letzte Wort sprach, musste auch die im Wiener Staatsarchiv aufbewahrte Registratur desselben herangezogen werden. Die staatsfinanziellen Daten der Arbeit lieferten z. T. die „Credit-Abteilung“ und die Handschriftensammlung des Hofkammerarchivs. Ferner wurde der umfangreiche Nachlass des Grafen Kari Zinzendorf im Wiener Staatsarchiv verwertet. Die Auffassung der ungarischen Landesbehörden und ihre Vorschläge lernte der Verfasser im Ungarischen Landesarchiv in Budapest kennen, besonders aus dem Archiv der ehemaligen königlich ungarischen Statthalterei.

* * *

Die Ansicht der Kameralisten über die *Landwirtschaft* in einem durch gute Polizei geleiteten Staate ist bekannt. Die Verbilligung der landwirtschaftlichen Produkte, verursacht durch das Aufblühen des Ackerbaues und der Viehzucht, ermöglicht die Gründung einer konkurrenzfähigen Industrie, für welche der Bezug billiger Rohstoffe wesentlich ist.

Die ungarische Tiefebene befand sich um die Mitte des 18. Jahrhunderts im Zustande der eben begonnenen dauernden Besiedlung. Die Getreidewirtschaft produzierte trotz der nachlässigen und zurückgebliebenen Betriebsarten so viel, dass der geringe Konsum Ungarns gedeckt wurde und Vorräte trotz der ganz unsachgemässen Aufbewahrung immer vorhanden waren, um im Falle einer Hungersnot den Erbländern auszuhelfen. In normalen Jahren konnten diese sich selbst verpflegen. Deshalb erstreckte sich die Aufmerksamkeit der Wiener Behörden nicht so sehr auf die Getreidewirtschaft, obwohl sie auch hier Reformen durchzuführen bestrebt waren, als auf die Produktion der Industriepflanzen.

Den Anstoss zu einer erfolgreichen Aktion zur Verbreitung der Farbpflanzen gab die Klage der erbländischen Textilfabriken über den hohen Preis der ausländischen Farbkrauter. Die Temesvarer Plantagedirektion verteilte schon 1768 700.000 Krapp-Pflanzen unter den Bauern im

Bánat. Auch die Einführung des Hanfbaues in Südungarn war das Verdienst dieser Bemühungen. Am meisten war es aber Maria Theresia und den Wiener Zentralstellen um die Verbreitung der Maulbeerbäume zu tun. 1771 gab es in Ungarn schon 27794 über zwei Jahre alte Maulbeerbäume, von denen 15492 Pfund Seidenkokons produziert wurden. Die hohe landwirtschaftliche Kultur der nunmehr von Ungarn abgetrennten Gebiete des Banats und der Bácska ist dieser Politik zu verdanken.

Die Frage der ungarischen Viehzucht interessierte die Zentralbehörden nur vom Standpunkt des billigen Fleischbezugs durch den Wiener Markt. Da die Besiedlung Südungarns seit 1750 sich rasch vollzog und immer mehr Boden der regelmässigen Bebauung zugeführt wurde, entfiel die Möglichkeit, auf den grossen brachliegenden Gütern wie bisher Viehherden zu halten. Ackerbau und Viehzucht konnten damals in der Wirtschaft nicht nebeneinander bestehen, da die Produktion der Futterpflanzen noch unbekannt war. Die Folgen waren der Rückgang der ungarischen Viehzucht und die Erhöhung der Fleischpreise in Wien in den 60-er Jahren, welche 90—100% betrug. Daher entstand bei den Hofstellen das Bestreben, die Viehzucht in Ungarn mit Hilfe der kleinen Bauernwirtschaften wieder emporzubringen, indem man den Bauern die Vorteile der bis jetzt unbekanntem Milchwirtschaft begreiflich zu machen und nach preussischem Muster den Anbau der Futterpflanzen zu verbreiten suchte. Insbesondere waren es die deutschen Ansiedler, welche diesen Bestrebungen entgegenkamen. Während die Behörden des rein magyarischen Csongráder Komitats 1773 nur das Vorhandensein der ersten Melkkühe feststellen konnten, wurden im gleichen Jahre in dem von Deutschen bewohnten Bácsker Komitat 15670 Melkkühe gezählt.

Der Pferdezucht wurde in Wien aus militärischen Gründen Interesse entgegenbracht, ohne jedoch nennenswerte Erfolge zu erreichen. Nach wie vor mussten die Remonten der Armee aus Moldau und der Ukraina eingeführt werden. Auch der im 19. Jahrhundert blühenden Schafzucht wurde erhöhte Sorgfalt zugewendet, im Karstgebiet eine Zucht spanischer Schafe angelegt und auf die

Güter der königlichen Hofkammer das mazedonische Schaf eingeführt.

Die Verwirklichung der Absichten der Zentralbehörden auf dem Gebiete der Landwirtschaft wäre für Ungarn von nicht geringem Nutzen gewesen. Das Ergebnis stand aber in keinem Verhältnis zu den angewendeten Bemühungen. Der Misserfolg ist der österreichischen Bürokratie und der ungarischen Administration, welche an Sachkenntnis und Disziplin weit hinter der preussischen standen, hauptsächlich aber den rückständigen sozialen Verhältnissen Ungarns zuzuschreiben. Der mit Roboten und Steuern überbelastete Untertan hatte kein Interesse an der Hebung der landwirtschaftlichen Produktion seines Gutsherrn.

* * *

Zur Erlangung der wirtschaftlichen Unabhängigkeit der Monarchie war eine zielbewusste *Zollpolitik* erforderlich. Seit der Thronbesteigung der Königin war eine Zollreform geplant, „damit die Handelschaft — wie das Hofkommerzdirektorium 1751 schreibt — nicht nur vor das Königreich Ungarn, sondern auch in einem gemeinschaftlichen Zusammenhang mit denen übrigen Erbländern, mithin zu dem vor die ganze Monarchie entspriessenden Nutzen mehrers emporgebracht werde“.

Diese Prinzipien kamen indessen dem ungarischen Handel nicht zugute, denn die Zollordnung v. 1754, welche im Jänner 1755 durch eine königliche Resolution noch verschärft wurde, machte es den Kaufleuten Ungarns nahezu unmöglich, die Märkte von Leipzig und Breslau weiter zu besuchen. Sie waren infolgedessen gezwungen die schlechteren und teureren Waren der noch in den Anfängen steckenden österreichischen Industrie zu beziehen. Nach dem neuen Zolltarif musste der ungarische Kaufmann, wenn er ausländische Waren unmittelbar aus dem Ausland bezog, 30% des Schätzungswertes als Einfuhrzoll auch dann entrichten, wenn er dieselben durch die Erbländer einfuhrte. Kaufte er hingegen die nämlichen Waren in Wien oder auf einem anderen erbländischen „Rückzollplatze“ ein, so wurden ihm bei der Einfuhr nach Ungarn nur 5% abgenommen. Der Zoli, welcher bei der Einfuhr aus dem Ausland in die Erbländer bezahlt wor-

den war, wurde bei der Ausfuhr nach Ungarn bis auf 5% wieder vergütet. Für österreichische Industrieartikel hatte man überhaupt nur 3, in vielen Fällen sogar nur 2% bei der Ausfuhr nach Ungarn zu entrichten.

Aber weder diese Massnahmen, noch die gegen Preussen im Laufe des siebenjährigen Krieges verfügten -exorbitanten Zollerhöhungen boten der österreichischen Industrie hinreichenden Schutz. Deshalb wurde in den 60-er Jahren — dem auf die Verwaltungskreise grossen Einfluss ausübenden Werkchen, „Osterreich über Alles“ folgend¹— ein Einfuhrverbot nach dem anderen erlassen und viele Artikel mit ausserordentlichen Einfuhrtaxen belegt, obwohl die österreichischen Fabriken, wie das die Behörden selbst anerkennen, nicht imstand waren, den konkurrenzfreien Markt mit entsprechenden Waren zu versorgen. Daher sorgte der Hofkommerzienrat dafür, dass die Wiener Kaufleute, wenn sie österreichische Artikel in hinreichender Masse bezogen hatten, freie Pässe zur Einfuhr ausländischer Waren erhielten, welche die ungarischen Händler demnach nur in Wien kaufen konnten.

Mit dem System der Einfuhrverbote machte man keine guten Erfahrungen. Gráf Kari Zinzendorf, Hofkommerzienrat und später Präsident der Hofrechnungskammer stellte schon nach einigen Jahren fest, dass die Sicherheit des Absatzes die Vervollkommnung der österreichischen Artikel nicht fördere. Hierzu kam noch die Unmöglichkeit, Kredite von der erbländischen Industrie zu erlangen, wie sie die ungarischen Kaufleute in Leipzig und Breslau leicht erhalten hatten. Die Folgen waren der Niedergang des Handels in Ungarn, wodurch gerade das deutsche städtische Bürgertum zugrunde gerichtet wurde und die schädliche Beeinflussung des Wiener Marktes, auf welchem die Konkursfälle sich häuften. Derartige Beobachtungen und theoretische Erwägungen beeinflussten die Zollpolitik im freihändlerischen Sinne. 1774 wurden die Einfuhrverbote

¹ Das 9. Kapitel des öfters aufgelegten und 1753 neu herausgegebenen Werkes Hömigks kann als Zusammenfassung der merkantilistischen Anschauungen der Wiener Hofräte befrachtet werden. Seine Sätze kehren oft fast wörtlich in den Akten des Staatsrates und der Kommerzbehörden wieder.

aufgehoben. Der Kampf aber, den der freihändlerische Gráf Kari Zinzendorf während der Verhandlungen über den neuen erbländischen Zolltarif im Interessé des freien Verkehrs zwischen Osterreich und Ungarn und für die Erlaubnis der unmittelbaren Verbindung des letzteren mit dem Ausland führte, endete mit dem Sieg des altén Prinzips: Ungarns Markt blieb dem erbländischen Handel auch weiterhin ausgeliefert. Der Rückzoll wurde zwar durch den österreicherischen Zolltarif von 1775 abgeschafft, und der direkte Handel mit dem Ausland für den ungarischen Kaufmann scheinbar ermöglicht. Die unmittelbar aus dem Ausland bezogenen Artikel aber wurden beim Überschreiten der ungarischen Grenze mit hohen Taxen belegt, die den Einkauf in Osterreich vorteilhafter als im Ausland machten. Nach einem Zentner ausländischen Zucker mussten beispielsweise 25 fi. 36 kr, entrichtet werden, wenn derselbe im Ausland eingekauft wurde und nur 21 fi. 43½ kr. wenn man ihn von einem Wiener Grosshändler bezog. Für Kaffee betrug die Taxe 17 bzw. 14 fk

* * *

In der Frage der *Industriepolitik* stand man um 1760 Ungarn gegenüber nicht auf dem gleichen, schroff ablehnenden Standpunkt. Der Staatsrat vertrat gegenüber dem Hofkommerzienrat eine miißere Auffassung, obgleich auch er nur eine industrielle Tätigkeit in Ungarn zu erlauben für ratsam hielt, durch welche die erbländischen Fabriken keine Einbusse erlitten. Selbst der kluge und einsichtsvolle Kaunitz áusserte sich gelegentlich im Staatsrat über die Industriepolitik folgendermassen: „ich bin überzeugt, dass ohne werkthätige Hülffe Hungern die Hand völlig über die teutsche Erblände gewinnen und andurch die Wohlfahrt der ganzen Monarchie in Gefahr geraten würde . . . Wenn auch nicht bald und mit Ernst auf Mittel vorgedacht wird die den teutschen Erblanden schädliche Manufakturen in Hungarn zu verhindern, so werden solche gewisslich ohnvermerkt und in wenig Jahren emporkommen“. „Die werkthätige Hilfe“ bestand eben in der rücksichtslosen Durchführung des vom Hofkommerzienrat formulierten Grundsatzes, „dass die hungarischen Lande sich auf die Erzeugung des ersten und zweiten Fabriks-

materialis (die Halbfabrikate) und die gemeinen Manufacturen begében und darinnen die Vermehrung ihres Nahrungsstandes suchen, hingegen dass die feineren Fabricaturen den teutschen Erblanden und alsó auch deren Verschleiss nach Hungarn selben vorbehalten werde“. Das bedeutete nicht viel mehr als die Gestattung der hausindustriellen Tätigkeit, da gerade die feineren Manufacta, die Erzeugung der Luxuswaren, fabrikmässigen Betrieb erforderten.

Als dennoch einige Textil- und Lederfabriken in Ungarn, meist durch opferwillige aristokratische Grundherren errichtet wurden, verstanden es die engsten Ratgeber, 1771 die Herrscherin persönlich für die Unterdrückung dieser schwachen Anfänge zu gewinnen. „Am sichersten dürfte durch die Máthe selbst — heisst es in einer a. h. Entscheidung — eine so beschaffene Vorsehung zu bewürken sein, damit ferners die hungarischen Fabriken zum Nachtheil der teutsch-erbländischen nicht anwachsen mögen“. Vergeblich wendeten sich die infolge der erlassenen Zollmassnahmen in Schwierigkeiten geratenen ungarischen Fabriken um Unterstützung oder um Gleichstellung mit der österreichischen Industrie an die Herrscherin. Diese bekundete auf eine Eingabe der einzigen bedeutenden Textilfabrik Ungarns eigenhändig ihre Ablehnung: „Diese Fabric interessirt mich in nichts in particulari, wohl aber weill so viele Leute davon leben und zwar in Osterreich...“ (námlich durch hausliche Spinnarbeit).

Das Ergebnis dieser Politik zeigte sich gegen Ende der Regierung Maria Theresias in deutlichen Umrissen. Die durch den Merkantilismus herbeigeführte „Nationalisierung“ der Industrie vollzog man eben in dem hiezu geeigneteren Teile der Monarchie, in den Erbländern und Ungarn fiel innerhalb der wirtschaftlichen Einheit, als welche die Monarchie von den Wiener Hofstellen aufgefasst wurde, nur eine passive Rolle zu. Man hätte zwar Ungarn durch Bestellungen für das Heer entschädigen können. Jedoch nicht ohne Grund beklagte sich die ungarische Hofkanzlei 1780, dass das Gewerbe Ungarns, welches in der ersten Zeit der Regierung der Königin manche Bestellungen erhalten, mangels solcher zugrunde gegangen

sei. Der Massenbedarf der Armee wurde, wie auch in anderen Staaten durch die Industrie gedeckt und das Kleingewerbe vernachlässigt. Nur befanden sich die Fabriken, welche dem Wirtschaftsleben diesen Schaden reichlich ersetzten, in den österreichischen Erbländern. Ungarn blieb infolge der Industriepolitik Maria Theresias in der Entwicklung zurück und nahm an dem sich allgemein durch die kapitalistischen Unternehmungen hebenden Wohlstand nicht teil; es wurde einer fremden Industrie ausgeliefert und wie eine Kolonie behandelt.

Der Absicht, den Markt Ungarns unter andauernder Kontrolle zu halten, haben wir ausführliche Tabellen über die Wareneinfuhr und Ausfuhr schon aus der Zeit Maria Theresias zu verdanken, die einen ziemlich genauen Einblick in den *Handelsverkehr* Ungarns gestatten. Da diese Ausweise auch über den erbländischen oder fremden Ursprung der aus Osterreich eingeführten Waren Aufklärung geben, erfahren wir aus demselben, in welchem Masse die österreichische Industrie vom ungarischen Markt Besitz ergriff. Der Wert der eingeführten Textilwaren hatte sich im Laufe eines Menschenalters verfünffacht, in manchen Zweigen, wie in Seiden- und Wollstoffen verzehnfacht und dabei die österreichische Ware die ausländische fast ganz verdrängt. Ausschliesslich beherrschte die österreichische Industrie den Markt der Kramerei,¹ Holz-, Galanterie- und Metallwaren. Gewürze und levantinische Artikel musste Ungarn in überwiegender Masse in Wien einkaufen: in den letzten fünf Jahren der Regierungszeit der Königin wurde Pfeffer bis zu 75—90%, Ingwer bis zu 80—95%, Kaffee bis zu 70—80%, Zucker in dem gleichen Verhältnis in Wien gekauft. Die Ausfuhr in die Erbländer bestand aus Lebensmitteln hauptsächlich aus Vieh, Getreide, Wein, Honig, Wild, Hülsenfrüchten, sowie aus Tabak und Roh-

¹ Unter dem Namen „Kramerei“ fasste die amtliche Statistik die verschiedensten kleinen Waren zusammen, wie Bürsten, optische Waren, Kaffemöhlen, Drechslerwaren, Bügeleisen, Fingerhüte, Krawatten, Knöpfe, Kämmen, Ohrgehänge, Lampen, Essbestecke, Nadeln, Rosenkränze, Perlen, Scheeren, Uhrkeiten, Strohhüte, Schachieln, Uhren, Violinsaiten, Schuhmacherartikel usw.

stoffen und zwar Wolle, Kupfer, Hanf, Rohhäuten, Knopfern, Wachs, Talg, Potíasche. Zwei Dritiel des österreichungarischen Handelsverkehrs wickelten sich nach der amtlichen Statistik in der Wiener Relation ab. Ausser den Erbländern hatte Ungarn eigentlich nur mit der Türkéi regere Handelsverbindungen, welche aber nur einen Bruchteile des Verkehrs mit Osterreich ausmachten und für Ungarn jährlich mit 1 Millión Gulden passiv blieben. Der Handel mit Osterreich war hingegen nach den Ausweisen jährlich mit $1\frac{1}{2}$ — $5\frac{1}{2}$ Millionen und infolgedessen die ganze Handelsbilanz im Durchschnitt mit 2 Millionen aktiv. Den Ausweisen zufolge wurde also Ungarn durch den Aussenhandel immer reicher, was von den Wiener Zentralstellen den Klagen der ungarischen Standé und Behörden über die Zurücksetzung des Landes und die Verarmung stets entgegengehalten wurde. Diese; nach der Handelsbilanz zunehmende Reichtum Ungarns war auch das Argument, mit welchem es den Hofstellen oft gelang, die Herrscherin zu beeinflussen.

In Wirklichkeit stand die Sache anders. Das Aktivum der Bilanz des ungarischen Aussenhandels verschwindet, wenn man folgende Faktorén in Betracht zieht. Das Passivum Siebenbürgens, welches Land, wenn auch vom Mutterland durch Zollschranken getrennt, in wirtschaftlicher Hinsicht nicht abzusondern war, betrug jährlich ungefähr 400.000 fi. Aus dem Transitverkehr durch Ungarn entstand ein durchschnittliches Passivum von jährlich 300.000 fi., da um diesen Betrag weniger Waren Ungarns Grenzen nach den Transittabellen verhessen, als eingeführt wurden. Mindestens 300.000 fi. betrug der Wert der zollfrei für den persönlichen Gebrauch des Adels importierten Waren. Um 700.000 fi. vermindert sich ferner das Handelsaktivum, da der Wert der Viehausfuhr nach einer viel höheren Schätzung in die Ausweise eingestellt wurde als die Einfuhr und weil die aus der Türkéi eingeführten Artikel nach einem veralteten, durch einen Handelsvertrag gesicherten Schlüssel verzollt und in die Ausweise aufgenommen wurden. Den eventuell noch verbleibenden Rest des Aktivums überwogdie Schmuggelware, welche niemals in solchen Mengen eingeführt wurde, als

zur Zeit der fast vollständigen Abschliessung vom Ausland. Die griechischen und armenischen Handelsleute versorgten durch gut organisierten Schmuggel den ungarischen Markt regelmässig mit Waren, deren Einfuhr aus dem Ausland verboten war.

Nicht anders verhält sich die Frage des Aktivums Ungarns zum Schaden Österreichs, das jährlich im Durchschnitt 2,900.000 fl. betrug. Wenn auch in der Handelsbilanz tatsächlich ein Gewinn für Ungarn vorhanden war, bedeutete das keine Bereicherung des Landes, denn die Zahlungsbilanz, deren Begriff dem Merkantilismus noch fremd war, fiel ganz anders aus. Die Vermögenswanderung zwischen Ungarn und Österreich hatte ausser dem Handelsverkehr noch andere wichtige Wege. Selbst in Wien tauchten Zweifel an der Richtigkeit der Ergebnisse der Handelsbilanz auf. 1780 schreibt die böhmisch-österreichische Hofkanzlei an den Staatsrat: „Berechne man . . . was Ungarn jährlich an edeln Metallen, welche in den Tabellen nicht vorkommen, ausbeutet, was es an geschlagenen Goldmünzen in die teutschen Erblande liefert, dürfte sich die Bilanz für die einen und die anderen ausgleichen, wo nicht für Ungarn gegen die teutschen Erblande passiv werden“. Ersetzt man die Vermutung der Hofkanzlei durch reelle Daten, so zeigt sich tatsächlich ein ganz anderes Bild als das der Handelsbilanz. Der Handelsverkehr war nämlich der einzige Kanál, in welchem Ungarn Geld zuströmte, aber nur einer von den vielen, durch welche das Geld nach Wien floss. Was von den staatlichen Einnahmen jährlich nach Wien wanderte und fast ausschliesslich in den Erbländern ausgegeben wurde, überwog das ganze Aktivum der Handelsbilanz. Aus dem Münz- und Bergregale ging jährlich über 1 Million nach Wien und der Überschuss der ungarischen Kameralkassen, welcher in die Hofkassen der Residenzstadt eingeliefert wurde, hob sich von 1752 bis 1778 von 2 auf 4 Millionen jährlich. Dazu kommen noch jene sehr bedeutenden Beträge, welche die in Wien lebenden ungarischen Aristokraten verausgabten. Es wurden auch grosse Grundbesitze in Ungarn von den Herrschern an Österreicher verliehen, deren Einkommen, in Wien

ausgegeben, dem österreichischen Wirtschaftsleben zugute kamen. Berücksichtigt man diese Tatsachen, so wird die Klage der ungarischen Hofkanzlei (1780) verständlich, wonach in Ungarn die im Verkehr befindliche Geldmenge sichtlich abnahm, werin auch noch so viel Geld geprägt wurde, trotzdem man in Wien glaube, das Geld werde in Ungarn aufgestapelt.

* * *

Die österreichische *Ausfuhrpolitik* strebte in erster Reihe für das Getreide die Gewinnung eines dauernden Absatzes im Ausland, hauptsächlich in Italien an, wo in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts wiederholt Hungersnot herrschte. Ein Vorschlag des mit der Organisierung des überseeischen Getreidehandels betrauten Rates der Triester Intendenza, Franz v. Raab will die Landwirtschaft in der Monarchie nach dem allseits beneideten Beispiel Englands durch den Getreideexport in die Höhe bringen und fremdes Geld dadurch erwerben.

Für eine Getreideausfuhr in grösserem Masse kam nur die Produktion Ungarns in Betracht, da Osterreich obwohl es im stande war, seine Bevölkerung mit den eigenen Produkten zu versehen, nichts mehr für die Ausfuhr erübrigte. Ubrigens hätten die Kommerzbehörden Ungarn gerne für die Nachteile entschädigt, die es infolge der geschilderten Wirtschaftspolitik erlitt. Die geographische Lage Ungarns begünstigte aber keineswegs die Bestrebungen, welche eine erhöhte Ausfuhr mit Benützung des Stromnetzes auf dem Seeweg bezweckten. An eine Ausfuhr auf der Donau durch das Schwarze Meer war nicht zu denken und der kürzere Weg zum Adriatischen Meer war durch schier unüberwindliche Hindernisse erschwert. Das Getreide musste zunächst stromaufwärts auf der Savé und Kulpa bis Karlstadt transportiert werden, das aber von den Seehäfen noch durch das Karstgebiet getrennt war. Nicht viel besser war der Transport auf der Savé bis Oberlaibach und dann auf dem Landweg von hier nach Triest. Man wollte die genannten Flüsse durch Regulierung auch für grössere Schiffe fahrbar machen, die Arbeiten gingen aber mangels Unterstützung der kroatischen Stande und wegen den grossen technischen Schwierigkeiten gar nicht von statten.

Erfolgreicher schienen die Versuche, durch Ansiedlungen an der Strasse durch das unbewohnte Karstgebirge den Transport zu erleichtern. Es stellte sich aber bald heraus, dass das ungarische Getreide infolge der hohen Transportkosten und der mangelhaften Aufbewahrung an der Küste nur in Jahren der Hungersnot Abnehmer fand, so dass nur ein Bruchteil (7—10%) der ganzen IV2—3 Millionen Metzen betragenden Getreideausfuhr den Weg über See nahm.

Der überwiegende Teil wurde Donau aufwärts in die Erbländer geführt. Diese Ausfuhr hätte sich gewiss vergrössern lassen. Das billige ungarische Getreide hätte jedoch die österreichische Produktion *in* eigenem Lande schwer beeinträchtigt, wenn nicht durch Zölle und Einfuhrverbote in Osterreich dagegen Vorsorge getroffen worden wäre. Ein mit 600 Zentnern Getreide beladenes Schiff, dessen Ladung in dem Produktionsort häufig nur 300 fl. kostete, musste zwischen Wien und Engelhartzell an der bairischen Grenze über 386 fl. an Zöllen und Mauten *ent*richten. Daher konnte von einer Ausfuhr nach dem Auslande keine Rede sein. In die Erbländer war aber der Weg nur in den Jahren grösserer Teuerung frei und die Ausfuhr erreichte nur in diesen eine für die ungarische Produktion nennenswerte Grösse.

Das Grundprinzip der Getreidehandelspolitik der Wiener Stellen war nämlich, dass Ungarn berufen sei, mit seiner Überproduktion an Getreide die Preise in den Erbländern zu regein. Erhöhte sich der Preis des Getreides in Osterreich zu sehr, so wurde das ungarische Getreide in die Erbländer hereingelassen, im Falle einer Hungersnot (1771—73) dessen Einfuhr durch Begünstigungen gefördert. In Osterreich war infolgedessen ein System von Getreidemagazinen, wie beispielsweise in Preussen, überflüssig. Einer der Wiener Hofräte fasst diese Getreidehandelspolitik treffend so zusammen: „Hungarn ist der Kornkasten, woraus die teutsche, besonders aber die österreichischen Provinzen in Falién eines Misswachs oder auch in Krieges-Umständen ihre Bedürfnisse an derlei Früchten herbeiholen müssen ...“

Nicht einmal in den 70-er Jahren, als die Zentralstellen und mit ihnen die Herrscherin zur Überzeugung

gelangten, dass die freie Getreideausfuhr im Interesse der wirtschaftlichen Entwicklung der Monarchie Hege, konnte Ungarn mit der freien Ausfuhr in die Erbländer und der Durchfuhr durch dieselben rechnen. Selbst diejenigen, welche in der freien Getreideeinfuhr für Osterreich keine Gefahr sahen, wie die Mehrheit des Staatsrates, hielten dieselbe nur unter der Voraussetzung für möglich, dass die Steuerfreiheit der ungarischen Stande beseitigt werde um die gleichen Bedingungen für die Produktion beider Länder herzustellen.

Die Verbindung mit den Erbländern war auch für die Ausfuhr der übrigen Produkte Ungarns von schädlicher Wirkung. Infolge der Wiener Schutzzollpolitik gegen das preussisch gewordene Schlesien verlor die ungarische Weinproduktion durch die Retorsionsmassnahmen Friedrichs des Grossen dieses wichtige Absatzgebiet. Die Weinausfuhr hatte überhaupt mit noch grösseren Schwierigkeiten zu kämpfen als die Getreideausfuhr, da der Wein das einzige Produkt Osterreichs war, an dem es einen ausfuhrfähigen Überschuss besass. Die österreichischen Stande sorgten stets dafür, dass die Ungarn mit ihrem Wein der eigenen Produktion keine Konkurrenz machten und mit durchgeführter Ware den ausländischen Markt nicht erobereten. Zur Zeit Maria Theresias hatte ein mit 600 Eimer österreichischen Wein beladenes Schiff von Wien bis Engelhartzell 193 fl. 11 kr., hingegen ein ebensoviel ungarischen Wein ausführendes Schiff 2250 fl. 30 kr. an Zöllen und Taxen zu entrichten. Die dadurch erzielte Verhinderung des Transports auf dem Wasserwege bedeutete die Unmöglichkeit des Weinexports überhaupt, da die weniger belastete Beförderung mit Wagen für den Wein kaum in Betracht kam.

Als in den 70-er Jahren über die Klagen der Ungarn bezüglich der Weinausfuhr viel beraten wurde, siegte doch wieder die Überlegung, dass die Weinproduktion der einzige Zweig der erbländischen Produktion sei, durch welchen ausländisches Geld ins Land komme. Dieser Zufluss — schreibt die in dieser Angelegenheit entsendete Kommission 1775 — könnte Osterreich durch eine zu grosse Begünstigung der hungarischen Wein-Ausfuhr gar

leicht entzogen und dem ohnehin mit mehreren Geld in das Land bringenden Produkten gesegneten ungarischen Unterthen zugewendet werden, woraus sich eioe noch mehrere Bereicherung des letzteren und die Erarmung des ersteren ergeben müsste. Auch hier wirkten alsó die falschen Lehren der ungarischen Handelsbilanz. Die Ausfuhr des ungarischen Weins wurde 1775 nur unter der Bedingung gestattet, „dass ein jeder, der hungarische Weine nach Bayern, Passau und Salzburg oder in das römische Reich verführen will, zugleich wenigstens ebensoviel österreichischen Wein auszuführen schuldig und verbunden sein, widrigens aber ihm der hungarische Wein bei der Ausbruchstation nicht passiret werden solle.“ (Beschluss der eben erwähnten Kommission.)

In welchem Ausmass es den Hofstellen gelang, der österreichischen Weinproduktion Vorteile zu sichern, beweist nichts überzeugender als der Umstand, dass die Einfuhr des österreichischen Weins nach Ungarn ebenso gross, in den letzten Jahren der Regierungszeit der Königin sogar grösser war, als die Ausfuhr des ungarischen in die Erbländer. Selbst die Ausfuhr des Tokajer Weins wurde durch die Einreihung Galiziens in die österreichischen Erbländer erheblich erschwert. Infolge der neuen Zölle an der galizisch-polnischen Grenze ging der polnische Markt für den Tokajer grösstenteils verloren und wurde, wie die ungarische Hofkanzlei 1780 feststellt, von den Bordeauxer und Champagner Weinen erobert.

In der Frage der Viehausfuhr war ausschliesslich die Rücksicht auf die Fleischpreise in Wien massgebend. Stiegen sie, so war stets ein Ausfuhrverbot oder die Zollerhöhung zu gewärtigen, so dass selbst im Staatsrat Stimmen sich gegen die einseitige Begünstigung der Stadt Wien erhoben. „Soll es wohl biliig sein — schreibt anlässlich von Verhandlungen über ein Viehausfuhrverbot 1765 B. Borié — dass wegen der Convenienz einer Stadt das Wohl und der Nahrungsstand ganzer Königreiche und Provinzien solle ausser acht gelassen werden. Es ist nicht mehr eine Speculation, sondern es ist eine Realität, die in der Tat durch die Erfahrung bewährt ist, dass die Wiener Weichlichkeit sich vor was fürchtet, so sie

nicht zu fürchten hat.“ Infolge der grossen Erhöhung des Durchfuhrzolles für die ungarischen Ochsen in Innerösterreich, welche 1748 im Interesse der Viehausfuhr von Steiermark nach Venedig vorgenommen wurde, ging auch dieses Absatzgebiet, eines der ältesten, der ungarischen Ausfuhr verloren. Die Republik wendete sich jedoch wegen Vieheinkaufs nach Bosnien und Albanien und die steirische Viehzucht hatte von der erwähnten Massnahme keinen Nutzen.

Nicht anders verhielt es sich mit der Ausfuhr von Rohstoffen, wie der Pottasche und den Knoppem. Man war bemüht, die Ausfuhr der Pottasche, dieses im 18. Jahrhundert im Ausland sehr beliebten ungarischen Ausfuhrartikels einzuschränken, bezw. zu verbieten, wenn es sich darum handelte, diesen Rohstoff der erbländischen Industrie um einen billigeren Preis zu liefern. Ein krasses Beispiel liefert das Ausfuhrverbot für Knoppem, das 1772 überraschend erlassen wurde und die Ausfuhr grosser Mengen bereitstehender Ware unmöglich machte. Der Grund hiefür war die Verhinderung der Erhöhung der Wiener Fleischpreise. Die Leder verarbeitende Industrie in Wien musste nämlich die Häute, welche die mit Regierungsunterstützung arbeitende Ochsenlieferungsdirection an die Fleischhauer abgab, um einen bestimmten höheren Preis von diesen übernehmen, damit die Fleischhauer das Fleisch um einen niedrigeren Preis an die Konsumenten bringen konnten. Den Klagen der Lederfabrikanten über den zu hohen Preis des Rohstoffes wurde durch billige Beschaffung der Knoppem Rechnung getragen und ihr Schaden auf Kosten der ungarischen Produktion ersetzt. Das Ausfuhrverbot bezweckte — wie es der Kommerzienrat feststellt — „das System, die Stadt Wien durch eine Unternehmung mit Ochsen zu versehen, aufrecht zu erhalten.“

* * *

Wie in den westeuropäischen Staaten zur Abwicklung des Handels mit den Kolonien im Zeitalter des Merkantilismus grosse Handelsgesellschaften gegründet wurden, so wurde auch in Ungarn eine Aktiengesellschaft mit Unterstützung und Teilnahme des Staates ins Leben ge-

rufen, als man daran ging, dem ungarischen Getreide und anderen Produkten im Ausland einen Markt zu schaffen. 1759 kam die k. k. priv. Société von Temesvár zu standé, welche das Getreide und die Rohstoffe des Banats auszuführen hatte, aber schon nach einigen Jahren liquidieren musste.

Der *innere Handel* Ungarns entsprach den bescheidenen Bedürfnissen eines geringen Konsums, da in Ungarn grössere Städte mit differenziertem Handel fehlten. Die Städte Ober- und Westungarns waren infolge der Unterbindung der industriellen Entwicklung und des kapitalistischen Verkehrs eher agrarischen Charakters. Auch die Konsumverhältnisse der den Türken entrissenen Gebiete, deren wirtschaftliche Bedeutung immer mehr in den Vordergrund trat, schufen keine Grundlage für einen regeren Warenverkehr. Die Grossgrundbesitzer waren entweder Ausländer oder lebten in Wien. Die Bedürfnisse des auf seinen Gütern lebenden niederen Adels und der Bauern konnten auf den Jahrmärkten befriedigt werden. Der Binnenhandel Ungarns wich zur Zeit Maria Theresias vom mittelalterlichen noch nicht viel ab, nur ging die Vermittlung desselben in neue Hände über. Seit dem Ende des 17. Jahrhunderts machten sich im Handel Ungarns die von Balkan eingewanderten Griechen, Raitzen, Armenier, Kutzowalachen und auch Iuden geltend. Ihre grössere Beweglichkeit und ihre Anspruchslosigkeit machten sie zu Vermittlern des Handels geeigneter als die kleinbürgerlichen Händler der deutschen Städte Ungarns und der Erbländer. Zur Vermehrung und Bereicherung des neuen Handelsstandes trug die Zollpolitik bei, welche den türkischen Untertanen eine günstigere Behandlung bei der Verzollung der Waren zuteil werden liess als den Einwohnern der Monarchie. Jené zahlten nur bei der Überschreitung der ersten Zolllinie der Monarchie 5% der eingeführten Ware und zwar nach einem alten niedrigen Schlüssel, konnten aber dann innerhalb der Monarchie mit ihren Artikeln ungehindert verkehren. Die Untertanen der Kaiserin hingegen hätten beim Passieren jeder Zolllinie die angeführten Waren verzollen zu lassen. Aussenpolitische Rücksichten zwangen die Wiener Stellen zur Erhaltung

dieses durch den Friedensschluss von Passarowitz 1718 begründeten Zuslandes. Ausserdem waren nicht genügend Handelsleute in der Monarchie vorhanden, um die von den Türken befreiten Gebiete Ungarns mit Waren zu versorgen. Die „Griechen“, wie man die neuen Händler in Ungarn allgemein nannte, bildeten Gesellschaften, deren Handelsbeziehungen sich weit über das ganze Land erstreckten und deren Mitglieder sich um die Mitte des 18. Jahrhunderts schon in allen grösseren Orten Ungarns vorfinden.

* * *

Es taucht nun von selbst die Frage auf, was die Herrscherin, trotz ihren besonderen persönlichen Sympathien für Ungarn, dazu bewog, einen Teil ihres Reiches zugunsten des anderen zu benachteiligen und dessen Entwicklung zu verhindern.

Den Grund für diese Benachteiligung bildete die Steuerfreiheit des Adels. Auf dem Reichstag von 1741 nützten die Stände ihre günstige Lage der Herrscherin gegenüber aus und inartikulierten die Steuerfreiheit neuerlich als einen unanfechtbaren Bestandteil der Verfassung. In den Akten über die Verhandlungen der Zentralstellen kehrt der gleiche Gedankengang oft wieder: da Ungarn infolge der Steuerfreiheit des Adels die Lasten der Monarchie nicht in *dem Ausmass* trage, das seinen Kräften entspreche, könne es nicht auf die gleiche Behandlung Anspruch erheben, wie die Erbländer. Die Hofstellen müssten im Gegenteil alles daran setzen um den Wohlstand der Erbländer selbst auf Kosten Ungarns mit allen Mitteln zu fördern, da die Hebung des Wohlstandes Österreichs auch die Stärkung der Machtstellung der Monarchie bedeute. Die Steuerlast der Erbländer sei von den jeweiligen Bestimmungen der Regierung abhängig, während Ungarn auch bei Zunahme seines Reichtums keine grösseren Lasten auf sich nehmen würde.

Nach dem Erbfolgekrieg verschlangen die Heeresausgaben rapid steigende Summen, zu denen Ungarn durch *direkte* Besteuerung nicht einmal halb soviel wie Böhmen und Mähren beisteuerte. Die Herrscherin verlangte daher vom Reichstag 1751 eine Erhöhung der Kontribution, konnte aber nach langwierigen Verhandlungen nur die

Halfte der geforderten Summe erlangen und diese belastete auch weiterhin nur die Untertanen des Adels. Die Antwort des Hofes war das Zollsystem von 1754—55. Die Steuerlast Ungarns änderte sich dann bis zum Abschluss des siebenjährigen Krieges nicht mehr. Die grossen militärischen Anstrengungen zur Wiedererwerbung Schlesiens brachten aber auch auf finanziellem Gebiet ungeheuerere Opfer mit sich. Ausser dem ordentlichen Budget verschlang der Krieg 260 Millionen Gulden, wovon Ungarn nicht ganz 7% deckte. Da die Zinsen der Staatsschulden rapid anwuchsen, sah sich die Königin gezwungen, 1764 wieder bei dem ungarischen Reichstag finanzielle Unterstützung zu suchen, und man war in Wien der Meinung, dass die Standé für die Aufhebung der Insurrektionspflicht auf ihre Steuerfreiheit verzichten würden.

In welchem engem Zusammenhang die Wirtschaftspolitik der Herrscherin mit der Frage der Steuerfreiheit des Adels stand, geht aus den Verhandlungen der Hofstellen vor Beginn des Reichstages und während desselben über wirtschaftliche Reformen in Ungarn hervor. Aus ihnen wird ersichtlich, dass in Wien die Geneigtheit vorhanden war, die wirtschaftliche Entwicklung Ungarns unter der Bedingung zu fördern, dass der Adel Steuerlasten auf sich nehme. Maria Theresia wurde aber durch das Verhalten der Standé auf dem Reichstag schwer enttäuscht. Von der Aufhebung der Steuerfreiheit war keine Rede, selbst die jährliche Kontribution wurde nur mit den grössten Schwierigkeiten und auf Kosten der Untertanen um V-2 Millión erhöht. Auf welche Weise dies auf die Herrscherin wirkte, bezeugen ihre eigenhändigen Entscheidungen auf Vorträge, in welchen die Hofstellen geringfügige Begünstigungen zur Beschwichtigung der Standé beantragten. So schreibt sie 1765: „Es wäre keine Erleichterung den hungarischen Productis oder Waaren zu gestatten, sondern alles zu lassen, wie es vor dem Landtag ware.“ Ein andermal: „Es bleibt bei allén in der nehmlichen Norma. Kein mehrer Faveur, indeme die Grosse, die allén davon profitirten, es nicht verdienet habén.“

Der Verlauf des Reichstages von 1764 bestärkte den Hof noch mehr in seiner bisherigen Ansicht, welche von

nun an ein unumstösslic

wurde. In den Kreisen der Bürokratie vererbte sich die Ansicht, dass Ungarn zu den Lasten der Monarchie nicht nach seinen Kräften beitrage. Und Zweifel wären doch sehr am Platz gewesen, denn kein geringerer Staatsmann als Gráf Kari Zinzendorf betonte 1773 die Unhaltbarkeit und Unrichtigkeit dieses Satzes und bezeichnete ihn als falsches Vorurteil. Nach seinen Berechnungen trug Böhmen um diese Zeit jährlich 11,900.000 fl. zum Staatsbudget der Monarchie bei, Ungarn hingegen 11,500.000 fl. um 2 Millionen weniger, als es nach seiner Leistungsfähigkeit hätte zahlen sollen. Zinzendorf rechnete aber aus, dass Ungarn an den zu niedrig geschätzten und vergüteten Kosten der Verpflegung der im Lande stationierten Truppenkörper jährlich mehr als 5 Millionen verlor.

Von 1752 und 1754 lässt sich der Beitrag Ungarns zum Staatshaushalt der Monarchie auf Grund aktenmässiger Daten feststellen. In den Jahren 1752 und 1754 belaufen sich die Bruttoeinnahmen der Monarchie auf 35 bzw. 37 Millionen Gulden, wovon der Beitrag Ungarns 11—12, bzw. 13—14 Millionen, d. h. 33—36% ausmacht. Ganz verlässliche Berechnungen gestattet das Inventar des Staatsvermögens aus den Jahren 1761—1762, welches Gráf Ludwig Zinzendorf, der Begründer und erste Präsident der Hofrechnungskammer, anlegte. Demnach betragen 1762 die Einnahmen der Monarchie bruttó 53,077.923 fl., nettó 34,946.159 fl., hievon Einnahmen aus Ungarn bruttó 16,830.422 fl., nettó 9,162.477 fl., d. h. 31, bzw. 26% ohne die Leistungen an Naturalien.

Fast die gleiche Verhältniszahl bieten die vorhandenen Sraafsvoranschläge der späteren Jahre,

	Nettoeinnahmen aus der ganzen Monarchie fl.	Nettoeinnahmen aus Ungarn fl.	In ‰
1768	41,645.555	10,825.995	26‰
1770	41,917.615	11,192.500	27‰
1771	42,325.568	11,719.729	28‰
1772	44,116.888	12,394.248	28‰
1773	?	13,368.075	—
1774	44,547.636	13,146.652	29.5‰

	Nettoeinnahmen aus der ganzen Monarchie fl.	Nettoeinnahmen aus Ungarn fl.	In %
1775	46,701.291	13,283.947	28.4%
1776	45,566.830	?	—
1778	50,136.132	13,271.836	26 ⁰ / ₀

Rechnet man zu diesen Summen die Leistungen an Naturalien d. h. 5 Millionen Gulden nach der Schätzung Zinzendorfs, so ergibt sich für Ungarn eine Beitragsleistung von ungefähr 38%, d. h. von mehr, als der Beitrag Ungarns zum gemeinsamen Budget seit dem Ausgleich von 1867 jährlich ausmachte. Danach trug also Ungarn eine seinen Kräften entsprechende Last, wenn auch in anderer Form, als die Erbländer. Und diese Verschiedenheit der Form — die Freiheit des Adels von der direkten Besteuerung — gab nicht nur Veranlassung zu jenem Vorurteil der Wiener Zentralstellen, sondern trug auch an der Rückständigkeit des Landes in wirtschaftlicher und sozialer Hinsicht schuld.

Die Folgen der thesesianischen Wirtschaftspolitik in Österreich und in Ungarn gelangten auch in der sozialen Struktur der beiden Länder zum Ausdruck. Während ihre innere Organisation noch zu Beginn des 18. Jahrhunderts kaum von einander abwich, blieb die feudale Denkungsart in Ungarn bis tief in das 19. Jahrhundert hinein konserviert.

* * *

In dem ersten Anhang der Arbeit bearbeitete der Vertrasser die amtliche Statistik des ungarischen Handelsverkehrs aus den Jahren 1743—1780, zunächst die Einfuhr aus den Erbländern, und die Ausfuhr in dieselben nach den wichtigeren Warengruppen. Eine Tabelle bringt die Bilanz des österreichisch-ungarischen Handels und zwar nach Kronländern, wobei ersichtlich wird, um welchen Betrag erbländische und ausländische Waren aus Österreich eingeführt wurden. Hierauf folgen Tabellen über den Warenverkehr Ungarns mit der Türkéi, mit Polen, dem übrigen Ausland, den damals durch Zolllinien getrennten Siebenbürgen und Bánat, und zwar werden in jeder Relation Einfuhr, Ausfuhr der wichtigeren Waren und der Gesamtverkehr in besonderen Tabellen dargestellt. Auch

über den Transitverkehr Ungarns konnten Tabellen angelegt werden. Dann ermittelte der Verfasser die Handelsbilanz Ungarns und soferne es möglich war, Siebenbürgens und des Bánat. Ein spezieller Ausweis über die Weinausfuhr nach Schlesien in den Jahren 1735 —1755 schliesst die Handelsstatistik ab.

In einem zweiten Anhang wurde der Versuch einer staatsfinanziellen Statistik gemacht. Die erste Tabelle enthält den Ausweis der Einnahmen der Monarchie aus dem Münz- und Bergregale 1772—1781, dann wurde eine Zusammenstellung der Kosten des siebenjährigen Krieges gegeben. Eine Tabelle stellt den Beitrag Ungarns zum Staatshaushalt der Monarchie in den Jahren 1752, 1754 und 1755 dar. Genauere Auskünfte geben die folgenden über den Anteil Ungarns an den Einnahmen und Ausgaben der Monarchie 1762, 1768 und 1770. Den Schluss des zweiten Anhangs bildet ein Ausweis über die Einnahmen der Monarchie und den Beitrag Ungarns zu denselben in den Jahren 1771—1778.

Tartalomjegyzék.

Lap

Előszó 3

I. A Habsburg-monarchia gazdasági helyzete és az ebből fo.lyó politika irányai.

Szilézia gazdasági szerepe és elvesztésének következményei.

A monarchia helyzete Mária Terézia trónraléptekor. — Szilézia gazdasági fontossága. — Reformok szüksége. — Nagy Frigyes példája.....5

A merkantilizmus elvei az örökös tartományok kormányzásában.

A merkantilizmus fogalma. — Államgazdaságok keletkezése. — A monarchiában a merkantilis politika célja. — Törekvés a gazdasági egység elérésére Ausztriában. — Ezt szolgálják a vámpolitika, az ipari és kereskedelmi intézkedések 8

A gazdasági politika és a bürokrácia.

Akadályok a pénzügyi szempontokban és a bürokráciában. — A királynő személyes érdemei. — Gazdasági kormányzások alapítása. — A gazdasági ügyek kezelésének bürokratikus menete 13

II. Az östermelés.

A mezőgazdaság állapota.

A mezőgazdaság szerepe a merkantilistáknál. — A földművelés visszamaradottsága Magyarországon. — A gabonatermelés helyzete. — A rétgazdaság. — A visszamaradottság okai. — A mezőgazdaság Erdélyben 18

Mezőgazdasági reformtörekvések.

A porosz példa. — Gazdasági egyesületek alapítása. — A gabonatermés jobb megőrzése. — Meghonosítják a burgonyatermelést. — Az ipari növények termelése Dél-Magyarországon. — A festőnövények a Bánságban. — A kendertermelés. — Eperfák ültetése és a selyemtermelés. — Az Alföld erdősitése 23

Törekvések az állattenyésztés fejlesztésére.

A szarvasmarhatenyésztés hanyatlása. — Fellendítése' érdekében propagálják a tejgazdaságot és a takarmányfüvek termelését. — A tejgazdaság meghonosodása a svábok lakta vidékeken. — A lótenyésztést katonai érdekből karolják fel. — Fajnemesítés. — Sikere nem volt. — Nemesebb juhok tenyésztése. — A méhészet. — Kevés az eredmény az östermelés terén 33

III. Vámpolitika.

Az 1754—55. évi vámrendszer.

A vámreform célja. — Érdekében folytatott tárgyalások. — Az alapelvek megállapítása. — Az új tarifa. — Káros hatásai Magyarországra. — Az elégedetlenség Magyarországon. — A vámmelés az egyes cikkeknel. — Az 1755 január 4-i rendelet rosszabbítja a helyzetet. — A visszámhelyek. — Erdély osztja Magyarországot sorsá 44

A behozatali tilalmak uralma.

A porosz-osztrák vámháborúnak Magyarország adja meg az árát. — Behozatali tilalmak az osztrák ipar érdekében. — Megtiltják a sárg.-uózáru, majd egyéb árúk behozatalt. — Az 1766. rendelet csaknem az összes textilárúkra vonatkozik. — A lengyel és az orosz vászon behozatala. — A tilalmak özöne. — Az osztrák ipar nem tudja ellátni a piacot árúval! — Behozatali engedélyek kiadása. — A tilalmi rendszer kudarcot vall. — A tilalmak visszavonása 1774. — Megszüntetik a visszámot 1775-ben 55

Tárgyalások új vámrendszer ügyében. Az 1775. évi osztrák vámtarifa. A monarchia vámrendszere rossz. — Tárgyalások az új osztrák vámtendszer ügyében. — A hatóságok huzavonája a magyar vámrendszer kérdésében. — A magyar-osztrák vámvonal kérdése. — A vámvonalak a magyar birodalom területén. — A magyar hatóságok aggodalma. — A bécsi kereskedők érdekei. — Gróf Xinzendorf Károly, mint a szabad kereskedelem szószólója. — Gróf Cobenzl Fülöp állásfoglalása vele szemben. — Az új osztrák tarifa. — Magyarország és Fiume kereskedelmi forgalmát megnehezíti. — A vámpolitika elérte célját 67

IV. Az iparpolitika.

Hajlandóság Ausztriának nem ártalmas iparágak megteremtésére. Az állami iparpolitika Nyugateurópában, különösen Franciaországban. — Colbert és Nagy Frigyes példája. — Magyarországnak alkalmas iparágak megjelölése. — Báró Borié szerepe. — A gazdasági tanács rosszindulata. — Az iparpártolás a kamarai jószágokon. — A bácskai kísérletek. — Magyarországnak csak gyári anyag és félgyártmányok termelésével szabad foglalkozni. — Újabb tárgyalások 1767—1768-ban a magyar gyáriparról. — A magé-,vállalkozás szárnyait bontogatja. — Az iparpártolás hiánya. — Erdély ipari helyzete. — A magyar gyáripár a 70-es évek elején 79

A szigorúbb irány győzelme a magyar iparpolitikában. Féltékenység Bécsben a magyar iparral szemben. — Bizalmas tárgyalások fejlődésének megakadályozása érdekében. — A királynőt meggyőzik ennek szükségességéről — Eszközül a vámintézkedések szolgálnak. — A magyar bőripar küzdelme. — A gyáripár pártolás hiányában elsorvad. — Az abaposztó gyártását előmozdítják 105

Az iparpolitika jellemzése.

A luxusfogyasztók hiánya Magyarországon. — Ausztriában inkább megvannak a nagyipar megalakulásának előfeltételei. — A hadsereg szükségleteinek fedezése. — A magyar udvari kancellária a bécsi iparpolitikáról. — Az iparpolitika következményekép Magyarország gyarmati helyzetbe sülyed 119

V. A kereskedelmi politika.*Bécs kereskedelmének fellendítése Magyarország rovására.*

A külföldi kereskedők kizárása a magyar piacról. — Az angol kereskedelmi szerződés meghiúsul. — A magyar kereskedők eltérítése a külföldi piacoktól. — Gróf Haugwitz és Procop utazása a magyar piac megismerése céljából. — A hitelviszonyok és a váltótörvényszék kérdése. — A bécsi váltóbiróságok hatásköre. — Az árú lebélyegzése a magyar piac ellenőrzésére 125

*Külkereskedelmi áruforgalmunk.***Kereskedelmünk Ausztriával.**

A kereskedelmi mérleg fontossága a merkantilisták szemében. — A magyar piac ellenőrzésére a külkereskedelemről kimutatásokat készítenek. — Megbízhatóságuk. — Behozatalunk Ausztriából. — Az egyes árucsoportok növekedő behozatala. — A fűszereket és a levantei árúkat csaknem kizárólag Bécsben kellett venni. — A behozatal főleg luxuscikkekéből áll. — A kivitel két nagy csoportja: élelmezési cikkek és ipari nyersanyagok. — Az osztrák-magyar kereskedelem mérlege kedvező hazánkra. — Az ebből levont tanulságok 137

Áruforgalmunk Ausztrián kívül.

A magyar-török áruforgalom. — Az erdélyi vámterület kereskedelme Törökországgal. — A török kereskedelem passzívuma. — Kereskedelmünk Lengyelországgal. — Egyéb külfölddel. — Magyarország kereskedelme passzív Erdéllyel és a Bánsággal szemben. — A bánsági és az erdélyi vámterület mérlege 149

A kereskedelmi és a fizetési mérleg.

A magyar vámterület aktívuma csak látszólagos. — A kereskedelmi mérleg kritikája. — Az osztrák-magyar fizetési mérleg. — A vagyonvándorlás módjai Magyarországból Ausztriába. — Magyarország fizetési mérlege passzív 158

*A gabonakereskedelmi politika.***A nemzetközi gabonapiac.**

Az angol gabonakereskedelmi politika hatása Bécsben. — Az egyes államok és a gabonapiac. — Poroszország szerepe. — Lengyelország gabonakivitele. — Az angol gabonapolitikában beállott változás. — Az olasz félsziget mezőgazdasági helyzete 170

Törekvések a magyar gabona tengerentúli
kivitelére.

Magyarország kedvezőtlen földrajzi helyzete a szállítás szempontjából. — A vízi út az Adria felé. — Schley kapitány vállalatai. — A magyar gabona rossz minősége. — A szállítás akadályai. — Csekély kilátások mellett is nagy buzgalom Bécsben. — A szállítási út rendezése. — A gabonakiviteli akció eredményei 175

A monarchia belső gabonaforgalma.

A magyar termelésnek legfontosabb az osztrák piac. — A dunai szállítás illetékekkel van túlterhelve. — Magyarország, mint az örökös tartományok szükségmagtára. — A bécsi piac ellátása. — Az 1770—72. évszázad évek 191

Fiziokrata elvek befolyása a gabonapolitikára.

A fiziokraták és a gabonakereskedelem. — Az elvek hatása Bécsben. — Az elvi állásfoglalás nem je'entett könnyítést Magyarországnak. — Ausztriával való kapcsolatunk következményei a gabonapolitikában 198

A kereskedelmi politika egyéb kiviteli cikkeinknél.

A borkereskedelem.

A sziléziai borpiac elvesztése. — A dunai szállítás csaknem lehetetlen a magas vámok miatt. — Csak tengelyen lehet szállítani. — Szándékosan emelnek akadályokat a borkivitel elé. — A magyar bort csak az osztrákkal együtt szabad kivinni. — Nagyobb a borbehozatal Ausztriából, mint az oda irányuló kivitel. — A tokaji bor kivitele is nehezebb lett. — Kísérletek külföldi piacok szerzésére 204

A marhakereskedelem.

A bécsi piac szükségletei szabják meg a hatóságok magatartását. — Kiviteli tilalmak. — A velencei piac elvesztése 212

Az ipari nyersanyagok kivitele.

Tilalmi politika az osztrák ipar érdekében. — A hamuzsir termelése és kivitele. — A kivitel megnehezítése. — A gubacs kivitel megtöltjük, hogy olcsó maradhasson Bécsben a hús 217

Kereskedelmünk közvetítői.

A temesvári kereskedelmi társaság.

A kereskedelmi társaságok szerepe a merkantilistáknál. — A társaság megalapítása 1759-ben kormánytámogatással. — Az üzleti szellem hiánya. — Az első évek veszteségei. — Az 1763. évi olaszországi inség talpraállítja a társaságot. — Bécsből túlnagy programot tűznek ki neki. — A temesvár-trieszti társaság megalakulása 1766-ban. — Nagy veszteségek minden téren. — Szánálási törekvések. — A felszámolás 227

“Az új kereskedő elem.

A kereskedők Nyugat-Európában.— A magyar piac fogyasztói.— A vásári forgalom. — A kereskedők a városokban. — A görög és rác kereskedők elterjedése. — Az Alföldön nem volt más kereskedő — Ok közvetítik a csempészett árut. — Szerveztük. — Még kevés a zsidó kereskedő. — Az erdélyi kereskedők..... 241

VI. A gazdasági politika pénzügyi okai.

A nemesi adómentesség és az udvar.

A királynő személyes rokonszenve a magyarok iránt nem befolyásolja gazdasági, politikáját. — Az 1751. évi országgyűlés. — A hétéves háború óriási terheihez Magyarország kevéssel járul. — Az 1764. évi országgyűléstől várják Bécsben a változást. — Reformtervek kidolgozása. — A királynő csatlakozik a rendekben. — Személyesen foglal állást reformok ellen 252

Magyarország hozzájárulása a monarchia terheihez.

Dogmává válik, hogy a magyarok nem fizetnek eleget. — Ez hamis előítélet, melynek a nemesi adómentesség ad alapot. —, Megcáfolja gróf Zinzendorf Károly összeszámítva Magyarország természetben teljesített szolgáltatásait. — Hozzájárulásunk a monarchia háztartásához hivatalos adatok alapján 262

VII. A gazdasági politika mint a kapitalizmus kifejlődésének megakadályozója.

A burzsoázia megalakulása Nyugat-Európában. — A kapitalista szellem tette ezt lehetővé. — A gazdasági politika hamarosan érezeti hatását Ausztria és Magyarország különböző társadalmi fejlődésében. — A burzsoátulajdonságok hiányzanak a magyar mentalitásban. — A gazdasági politika hatása a magyar gondolkozásmódra 270
Jegyzetek.....277

/. Függelék. Külkereskedelmi áruforgalmunk kimutatásai:

Behozatal Ausztriából..... 313
Kivitelünk Ausztriába 318
Magyarország és Ausztria közti összes kereskedelmi forgalom 321
Magyarország kereskedelmi forgalma Törökországgal 323
Magyarország kereskedelmi forgalma Lengyelországgal 329
Magyarország áruforgalma a többi külszágokkal.....330
Magyarország kereskedelmi forgalma Erdéllyel , ... 331
Az anyaország és a Bánság kereskedelmi forgalma 334
Az átmeneti (transito) forgalom..... 337
Magyarország kereskedelmi forgalmának mérlege 339
Az erdélyi vámterület forgalmának mérlege.....341
A bánsági vámterület forgalmának mérlege 341
A magyar borkivitel Sziléziába 1735—1755 szept. 30-ig akókban..... 342

II. Függeték. Államháztartási kimutatások:

Tiszta jövedelem a bányászat- és pénzverésből 1772—1781.....	345
A hétéves háború költségei	347
Magyarország pénzbeli hozzájárulása a monarchia háztartásához 1752., 1754., 1755.....	348
Magyarország részesedése a monarchia bevételeiben és kiadásiban 1762., 1768., 1770.....	349
Magyarország pénzbeli hozzájárulása a monarchia bevételeihez 1771—1778.....	352
Die Wirtschaftspolitik des Wiener Hofes in Ungarn zur Zeit Maria Theresia's.....	353